

Looming

1

1979

LEPO MIKKO. *In memoriam*

Natüürmort (Õli) 1977

LOOMING

1

1979

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

MERKUURI TÛTAR

Lugupeetud professor Kaljas!

Seda nagunii. Enne ärasõitu ütles Kaljas, et ootab meilt kõigilt kirju. Mõõdunud aastal töötas ta Inglismaal, tänavu, jaanuarist alates pidi elama Roomas. Viktori käest sain täpse aadressi: Via Flaminia Nuova 270, 00191, Roma, Italia. Millest ma alustan? Vahtisin, kulm kortsus, aknast välja. Väliselt meenutas Evald Helmholtzi suvila indiaanlaste vigvamit. Järvepoolne sein oli suurejooneliselt kokku pandud terasraamistikust ja klaasist. Lükkasin kirjutuslaua klaasseina äärde, kõrgelt pervelt avanes mõnus vaade all loksuvale järvele.

Teised istuvad praegu ühiselamus, ninad konspektides, ainuüksi massi-
pühhoosist tuubiksin ka... Sünnitusabieksamil on professor Vilde alati
kuidagi tabamatu. Kord tahab ta kuulda ainult fakte, ei mingit naljata-
mist. Teinekord on talle meeltnõõda, kui osatakse jutu sisse poetada pisut
poesiat, ikkagi väike vaheldus. Kui alustaksin lüüriliste kõrvalepõigetega?
Räägiksin prantslaste galantsusest, mis pole tühi sõnakõlks, sest esimesed
naistenõuandlad avati just Prantsusmaal? Või ütleksin talle, et loodus
puhkeb kord aastas, aga naine õitseb iga kuu? Kujutlesin, kuidas ta näole
ilmub pehme, üllatunud naeratus, sest mikroskoobi all tuletub küps
munarakk kangesti meelde päevalilleõit. Pärast niisugust eelsoojendust
peaksid robinall tulema faktid... Siis keeraksin kitlikäised üles ja näi-
taksin talle fantoomi juures, kui osav ma praktiliselt olen, kuidas oskan
kontrollida looteasendeid ja juhtida sünnitust. Neljandal kursusel len-
nutas toosama madonnaprofiiliga Vilde tervelt nelikümmend kuus sti-
pendiumi vastu taevast. Räägitakse, et kuuenda kursusega on ta veidi
järeleandlikum. Lõppude lõpuks on igaüks meist andnud vähemalt kol-
mele pisikesele siin ilmas esimese laksu vastu tagumikku. Mitu ööd pas-
sisin kliinikus: naised sünnitavad siis, kui päevased ärritajad on kustu-
nud, pärast keskööd.

Millest ma alustan? Laboritöö kirjeldamiseks piisab mõnest reast,
aga edasi? Kartsin, et Kaljas loeb ma sõnadest välja igatsust, kibedust
ja kes teab mida veel. Isegi pühadetervitused olin seni edasi andnud
teiste kaudu. Peaksin vist kõigepealt küsima, kuidas tal töö edeneb. Pole
ju viisakas hakata kohe seletama, et ma tema laboris enam ei tööta. Tean
väga hästi, kuidas tal läheb, Viktorile saadetud kirjad on mul viimseni
läbi loetud. Esimestes kirjades ta veel tervitas mind... Kas suudan rää-
kida ausalt sellest, mis juhtus? Või kirjutatan kõigest, algusest peale? Et
olin varem tühipaljas tuulepea, raiskuminemise äärel? Aga pärast seda,
kui ta mu laborisse tööle võttis, pole ma isegi kellegagi maganud. Ahjaa,
Viktor... See ei loe... Kuid võib-olla on Kaljas mu hoopis unustanud?

*Teile kirjutab Maris Parker. Kõigil mu laborikaaslastel on olemas
Teie autogramm, ainult minul ei ole. Huumorit on tal piisavalt. Mitte et
ma poleks seda soovinud, kuid ma ei söandanud Teid tülitada. Elan aju-
tiselt oma endise treeneri suvilas ja valmistun riigieksamiteks. Siin ela-
mine on mulle tõeliseks puhkuseks, saan rahulikult töötada ja leidsin,
et võin esmakordselt ülikooli ajal omaette mõtiskleda.*

Inimlik heatahtlikkus on tänapäeval muutunud allergeeniks, millega
kokku puutudes võib sinus aset leida ootamatu reaktsioon: sa lähed vesi-
seks. Kohtasin oma kunagist treenerit Evald Helmholtzi liinibussis 11A,
mis seisab Maarjamõisa kliiniku ees alati mõne minuti kauem kui teistes
peatustes. Jõudsin trepiastmele viimasel sekundil, voltuksed plaksatasid

selja taga kokku. Ta oli vanaks jäänud. Põskedel jonklesid loendamatud kortsud, laienuvad nahapooride vahel punetasid lõhkenud kapillaarid, meeleskohad olid täis halli häärma. «Kuidas sul läheb?» Ta oli pisut ebalev, sest neli, ei, viis aastat tagasi jättis ta meid maha, läks Tallinna, Polütehnilisse Instituuti. Kuid paistis, et elu pealinnas ei klappinud, tänavu oli ta koos perega uuesti Tartusse kolinud. «Kas sa tagasi tulla ei taha?» Ma ei saanud aru, kuhu. «Vaatan sind, elujõudu kui palju!» Nähtavasti oli talle mõju avaldanud mu galoppimine bussi. Ta eksis. Olin tühi kest. «Olen üpris omadega läbi, ei tea, kas jõuangi riigieksamiteni!» prahvatasin talle vastu. Isegi mu toakaaslasel Katrinil polnud aimu mu õistest vähkremistest ja pirisemistest duširuumis. Kõige suuremaks piinaks olid iiveldushood. Koogutasin asjatult oma krampitõmbunud sisikonnaga klosetipoti kohal, suhu valgus vaid hapu vedelik. Rinnus pigistas, nahk sügeles, ilmne neuroos. Kati magas surmaund. Ta oli studiumi ajal sünnitanud kaks last, ilma et oleks puhkust võtnud, jõudis õppida kõrgendatud stipendiumile ja käia kaks korda nädalas lastekliinikus lisa teenimas. Ma häbenesin olla haige.

Sportlased, raisad, hoiavad alati ühte, ütles Holden Caulfield «Kuristikus rukkis». Tal oli õigus. Olin aegamööda kaotanud ühtekuuluvustunde, mis valitseb spordis. Olin saanud valusalt lüüa. Kukkusin järsku troonilt ja hoidusin eemale kõigest, mis oli seotud spordiga. Nüüd võttis Evald Helmholtz nagu kaasaegse muinasjutus taskust võtmekimbu ja hakkas terasrõngast mingeid võtmeid välja ajama. «Sa pead puhkama, Maris... Mine ja õpi Erendi järve ääres minu onnis. Tulen oma rahvaga sinna alles juunis.» Mu nina läks vesiseks, otsisin taskurätti. Teadsin ta suvilat, vanasti lõppes meil hooaeg alati seal. «Ega sa üksiolemist kardad?» See keskealiste küsimus pani mu jälle paika, ajas naerma. Küsimus vanast harjumusest, kui käisid ringi jutud jõledatest röövimistest ja tapmistest. Hirm kaotada mõistusevastaselt ja jälgilt elu on vist kõige rängem mälestus sõja-aastatest. Kas on meil üldse vanade eestlaste aegadest peale üles kasvanud ühtegi põlvkonda vabalt, ilma hirmuta? Oma maa ajalugu tunnen ma häbematault halvasti. Või hoiatas ta mind, et läheksin suvilasse just ükski? Noored, teadagi, kui saavad, lõövad bordelli lahti...

«Selles on midagi haiglast, kui üks noor daam lukustab enese üksipäini suvilasse,» teatas Viktor ja ootas, mida ma vastan. «Sa võiksid mõne austaja ühes võtta.» Ta pakkus ennast viisakalt kaasa.

«Et neist seal lõplikult ilma jääda? Mina valmistagu lõunat, lahutagu meelt, koristagu ja kraamigu. Ei lähe läbi!»

Emale saatsin teate, et mind õnnistati enne lõpetamist puhkekodu-tuusikuga. Siis pole närveerimist, kas kõht on täis ja tuba soe. Linnast tassisin kaasa terve koorma: konservipurke, kuivikuid, mett, kohvi ja teed. Ekstra raskeks tegid koti konspektid. Mõne kilomeetri kaugusel suvilast poetas buss mu maha, sealt andis vantsida. Kui ma lõpuks suvila ainsasse tugitooli vajusin, rahunesin paugepealt, nagu oleks raske spordikott linnasopa higinäärmete kaudu välja pressinud. Siin elan nagu Alpides. Pole mul enam kellegagi keeruliseks aetud suhteid, ainult väike tüli naabertalu Terriga. Kui avan lihapurgi, lepime ära. Ikkagi metsatalu koer, terve närvisüsteem.

Kuus aastat ülikoolis on läbi, arstidiplom praktiliselt taskus. Kes ma nüüd siis olen? Arst? Teadur? Või muidu veesegaja? Kuidas ma üldse sattusin Teie laborisse? Kas meenub Teile varahommik kuus aastat tagasi, kui oleksite äärepealt pihta saanud aknast väljavisatud naistekingaga? Keegi tüdruk tuli kingale järele. Me pole sellest kunagi rääkinud. See tüdruk olin mina. Aga Teie laborisse jõudsin ma alles kolmandal kursusel. Algul tegelesin kõvasti spordiga, käisin palju võistlustel, loengutel olin üsna ninakas. Ülikooli pääsemiseks tuli mul soliidset pingutada, nüüd kuulsin vaid tuntud tõdede nämmutamist. Ootasin iga päev, et juhtuks midagi, mis üllataks, ergutaks, sunniks rabelema. Kuid päevade, nädalate kaupa ei juhtunud midagi, mitte midagi. Mulle näis, et veeresin mäest alla, kuid kelle asi see oli...

Või siiski? Treeningutel olin pingul nagu niit rullis. Mu kehalise arengu eest hoolitseti siin eeskujulikult. Sportlaste jaoks oli kõik välja mõeldud: toidutalongid ülikooli spordiklubist, kaks korda päevas tree-

ningud, vitamiinid, korralik uni. Eksisteerisin, kuid ma ei suutnud keskenduda, ammugi veel töötada, ja leppisin sellega. Oleks mul tugipunkt, tugev vastane, hea nõuandja... Kus nad on?

Siis avastasin kuidagi juhuslikult filosoofia. Täditütred raamatukogu (ta oli kaheks aastaks välismaale sõitnud, selle aja elasin tema korteris) seisis puutumatu. Enne oktoobripühi alustasin suurpuhastust. Tolmuimeja «Raketa» ahmis isukalt toas tolmu. Jõudsin lõpuks raamatuteni, avastasin ilukirjanduse riivli ülemise rea. Tõmbasin sealt välja õblukese raamatu. «Ainult surnud ja seisva asja juurde võib minna mööda teed,» lugesin toolil seistes. «Tõde on liikuv. Elav tõelus on see, mis te ise olete — teie viha, brutaalsus, meeleheide. Kaldume enesekaoses süüdistama teisi, mis on üks enesehaletsemise vorme.» Keerasin lehekülje edasi. «Saan aru, et pean muutuma täielikult kuni oma olemuse juurteni. Ma ei või sõltuda traditsioonidest, sest nad on esile kutsunud kohutava laiskuse, järeleandlikkuse, kuulekuse.» Vaatasin tiitellehte. J. Krishnamurti «Vabanemine teadaolevast». Mul ei olnud aimugi niisuguste raamatute olemasolust. Lülitasin tolmuimeja välja, koristamine jäi sinna paika. Tõstsin ülalt lauale terve kuhja raamatuid, seal olid K. Holtzmeieri «Alateadvus ja psühhoanalüüs», A. Schopenhaueri «Elutarkus», O. S. Mardeni «Tee oma elust meistriteos», D. Carlsoni «Teguvõimas isik» ja terve seeria W. Duranti «Lood filosoofia ajaloost».

Ma alustasin W. Durantiga. Lugesin läbi Voltaire'i, Francis Baconi, Hegeli elulood ja kaasaegsete arvamused nende teostest. Kanti ma ei mõistnud, tema mind ei köitnud, aga hulk aega sidus mind Spinoza. Olin kõvasti ta mõju all. Otsisin teaduslikust raamatukogust tema kohta andmeid ja tundsin end jõudsalt kasvava iduna. Ma ei kavatsenud kellegagi oma vaimustust jagada, kuid üks kolmanda kursuse grenader kippus kord kohvikus hiilgama oma teadmistega filosoofiast. Ta käitus meiega ülbelts, umbes nii: rebased urgu, sabad sorgu... Proovisin siis korra, kui tugevaks ma olen muutunud, ja tegin ta kähku vagaseks. Tsitaadid tulid nagu plaadilt. Meie omad olid tummad. Neil oleks tekkinud vist alaväärsuskompleks, kui oleksin öelnud, et istun õhtuti vaikselt rohelise kupliga lambi varjus. Ütlesin, et mu vanaema oli kodanlikul ajal raamatukaupluses müüja ja soetas enesele korraliku raamatukogu, millega tutvusin varajases lapsepõlves. Tegelikult oli mu vanaema tore külmutt, kelle ninal oli laadal kullahind, sest ta tundis eksimatult ära kõik jahusordid.

Kiindumus filosoofiasse tegi mulle selgeks, et olen põhimõttelase inimene. Ma ei öelnud kunagi, mis ma ühest või teisest asjast arvan. Üksi olles lasksin mõttel lennata, aga teistega koos rääkisin kõigest, mitte kunagi oma arvamusel. Sattusime kord ühiselamus vaidlema. Milline on meie tulevik? Kuidas peaksime siin elama? Lõbusalt ja meeleolukalt? Pingeliselt? Kas peaksime töötama pidevalt, ennast unustades, või siis, kui tuleb tuju, või siis, kui seda nõuab ametlik sessioon. Lõppude lõpuks, mida me siit ülikoolist üldse otsime? Vaidlesime tookord häälled kahe daks. Mulle näis, et ma ei vaielnud mitte nüivõrd teistega kui iseenesega, selle teise poolega, kes vahetevahel tembutama kippus. Jõudsin selgusele, et tuleb tunnistada ainult arenemise teed, tuleb teha tööd, pidevat tööd.

Samal kursusel elasin üle kaks suurt pettumust, mis vist tegelikult tõidki mu Teie laborisse.

Uue aasta esimesel laupäeval oli ühiselamus vaikne, toas nr. 312 ei olnud ainsatki hingelist. Maretid voodile olid visatud mantel ja müts, ukse kõrval kõhutasiid tšehhi kummikud. Ise ta praadis köögis kartuleid.

«Oota, ma panen paar kanamuna lisaks, siis sööme...»

Tahtsin bioloogiakonspekti. «Eneken lubas, aga ta on kuhugi kadunud.»

«Istub kinos. Tal on kõik konspektid öökapis vinnas. Sa vaata ise, ma keedan kohvi ka.»

Enekeni öökapi ülemisel riivlil seisis deodorant «Romantica» ja ungari luksustualettseep «Amo». Olin talle need Moskvast kingituseks toonud. Küll on ta kokkuhoidlik, mina priiskasin ühe kuuga selle kosmeetika läbi. Alumisel riivlil olid üksteise peal kaustikud. Teadsin, et bioloogia on tal roheliste kaantega vihikus, aga ma võtsin kõik välja ja hakkasin lehitsema. Eneken on hoolas loengute külastaja, kes teab, mida tulevikus

tahan temalt paluda. Võib-olla hakkasin kaustikuid sirvima selleks, et köökimine kuni aega parajaks teha. Köht korises, toidutalongid antakse kahe päeva pärast, olin Maretile tänulik. Teen talle välja tugeva lõuna...

Silm jäi pidama lausel, mida märkasin ühes vihikus... «Kuidas ma vihkan Marist, oi, kuidas ma teda vihkan...» Millist Marist? Ega ometi mind? Miks peaks Eneken mind vihkama, aga sõnad olid kirjutatud tema käekirjaga. Ka järgmised laused olid tema kirjutatud, jutt oli tõesti minust. Ma ei suutnud päevikut kinni lüüa, kuigi teadsin, teadsin vägagi hästi, et võõraid kirju ja võõraid päevikuid ei loeta...

Lähenes rebasteõhtu. Arstiteaduskond pidi kohtuma esimese kursusega. Mulle oli määratud laulda kitarri saatel protestilaule. Võtsin algul ettevalmistustest uljalt osa, proovisin laulda mikrofoni, kõik läks kenasti, kuni meenus, et mul ei ole peokingi jalga panna. Puukottadega minna ei tahtnud, porikingadega ammugi mitte. Raha polnud, otsustasin loobuda. Tõmbusin turri ja teatasin, et minuga pole mõtet arvestada, pean sõitma treeningulaagrisse. Teised nuhkisid spordiklubist kiiresti välja, et mingit treeningulaagrit kergejõustiklastel pole. Siis küsis Eneken (saan temaga hästi läbi, käime koos treeningul), milles küsimus, ja mina ütlesin.

«See pole mingi põhjus. Mul on kahed kingad sisse kandmata. Proovi, kumba soovid.» Proovisin ta kingi jalga, meeldisid tagasihoidlikud valged lahtised kingad.

Tutvumisõhtul võeti algul kõikidel tüdrukutel üks king jalast ja pandi saalinurka. Meie ootasime ühel jalal nagu toonekured, kuni noormehed valitud kinga järgi leidsid endale kaaslase. Mul vedas hullupööra (pärast seletati), sest minu kinga, tegelikult Enekeni oma, võttis teaduskonna kõige andekam ja seltskondlikum kuuenda kursuse Üllar Saar. Tema juhtis pidu, mina, tema väljavalitu, osutasin korrastele perenaiseks.

Kõik oleks olnud kena, kui Üllar poleks käinud aeg-ajalt keldrikorruusel end tankimas. Lõpupoole muutus ta päris jälgiks. Tantsimise ajal nuhkis end mu vastu ja sosistas rõvedusi. Kui lauas istusime, üritas ta kätt mu jalgade vahele toppida. Tema vasaku käe temperatuur olevat madalam kui paremal käel, ja ainus ravim olevat noore naise ihu. Läksin marru ja ütlesin talle teravusi.

Pärast rebasteõhtut levis mu kohta jutt. Spordiga äraetud, instinktideta plika, kes ei anna. Teksti autor Üllar Saar. Ta olevat sattunud minuga oma elu ainsa portsu otsa. Tänaval ei tahtnud ta mind ära tunda, mina tundsin, kuid teretama ei hakanud.

Minul olevat tutvumisõhtul vedanud — seda olen tüdrukutelt terve semestri kuulnud. Olen vaikinud, ei tahtnud hakata seletama, et meelsamini oleksin õhtu veetnud mõne oma kursuse poisiga. Ma ei rääkinud sellest ka Enekenile. Nüüd loen ta päevikust, et olen labane tädi, kes lõi temalt üle teaduskonna kõige popima poisi. Et olen vaene kirikurott, käin ühikas kitarri tinistamisega kõhutäit hankimas ja eksisteerin ülikoolis tänu teistele, kes heast südamest annavad minusugusele väljapressijale konsepte ja ise ei saa sellepärast korralikult õppida. Et mulle pannakse kontrolltööde eest häid hindeid spordi pärast (ise usun, et enamik õppejõududest ei teagi, et tegelen spordiga). Tervelt kaks lehekülge oli pühendatud mulle.

Edasi ma ei lugenud. Sulgesin päeviku, panin kõik kaustikud kappi tagasi, võtsin mantli ja lahkusin, teades, et kunagi ei astu ma üle selle ukseläve, ei laula nendega ühtegi laulu, ei vaidle ühegi probleemi üle, ei maitse kellegi kausist pakutud toitu. Oleksin ma teadnud, kui raske on mul sõna pidada. Mind rünnati ühekaupa, rünnati mitmekesi. Jätsin selle loo enese teada. Keegi ei saanud aimu, mis minuga juhtus, hammustasin sõnadega igaüht, kes üritas mulle läheneda. Mu tume veri pulbitses.

Kui väljusin ühiselamust, piserdas põhjatust hallist kuplist peenikest lumeliiva. Jätaksin maha selle tusase Tartu... Mis on ülikoolil sellest, kui üks rannatüdruk kaob silmapiirilt? Lobisetakse tühja inimestevahe- listest suhetest, nende hind on muudetud madalaimaks siin ilmas.

Hommikul helistasin bioloogiaõppejõule. Teatasin, et olen üliõpilane, kes praktiliselt pool semestrit on olnud eemal õppetööst ja likvideerinud hädavaevu praktikumide võlgnevused. Kas mõjus talle mu meeletlik hääl või miski muu, kuid ta kutsus mu kella üheteistkümneks botaanika-

aeda. Pidin tutvuma kolme teosega, ta leidis, et piisab kahest. Lõpuks sulas ta nii üles, et andis mulle kaasa oma trükitud konspekti. Töötasin, et tagastan selle pärast eksamit, ja nii ma ka tegin.

Oleks ta kas või ühe ironilise märkuse teinud, oleksin kannapealt ringi keeranud ja lahkumisavalduse deканаati sisse andnud. Mul oli kõrini.

Ma ei mõelnud enam eelseisvale eksamile ega konsultatsioonile, kus rahvas esitab küsimusi selleks, et närvi minna. Helistasin bussijaamast Maretile. Eksam toimus kaheksa päeva pärast, mind oli pandud neljandaks vastajaks. Sõitsin omapead Käärikule. Ma ei teadnud, kuidas mind seal vastu võetakse. Buss sõitis ettevaatlikult, tibutas jäävihma. Veel Otepääl lootsin naiivselt, et Käärikul paistab päike. Kuid sealgi oli sompus, ümberringi rõhusid mornilt peale mäed, kui kompsukesega bussist välja astusin. Selgus, et olin omainimene. Mind tunti, küllap tiitlite pärast. Sain omaette toakese vaatega järvele. Järgmisel hommikul ärkasin koos päikesetõusuga. Varblased ei lasknud magada, neil käis räästas endises pääsukesepesas mingi protsess. Seisin akna juures. Lumevaikne maastik muutus pidevalt. Kahvatuuroosa peitsiti leekpunaseks, seejärel kallati kõik üle kollasega. Bioloogia kuningas Päike näitas end täies hiilguses. Mis on selle kõrval üks närune, väiklane tüdruk!

«Keegi ei teadnud, kuhu sa kadusid,» öiendas Maret, kui ootasime oma järjekorda eksamiruumi ukse taga. Treener teadis, ema teadis, kellel veel minuga asja.

Aga Enekeniga tegin vahekorra selgeks. Viimasel ajal on mul treeningul pidevalt halvasti läinud. Olen kaotanud koordineerimise, pole jõudu, mõtted on hajuvil ja treener toriseb.

Enne treeningut ütlesin riietusruumis Enekenile, et mul ei tule midagi välja, pean spordi maha jätma.

«Mis sa siis tegema hakkad?»

Jutustasin suusoojaks edasi. Sokid olid puhtad, kuid eilsest pesust veel niisked. Panin nad radiaatorile tahenema, ise heitsin korraks kušetile pikali. «Hakkan ennast harima. Siis on päeval aega kohvikus istuda, õhtuks leian seltskonna.»

«Miks mitte,» oli Eneken nõus. «Ega sul siin eriti perspektiivi pole. Arstiteaduskonnas on raske üheaegselt õppida ja trenni teha. Võta mind ka.»

«Kuhu ma peaksin su võtma?» Läksin kikivarvul peegli juurde juukseid üles sättima.

«Seltskonda. Sa ju tead, kuidas ma tahaksin...» Eneken sikutas «Adidase» sussidel paelu kinni, ma ei näinud ta nägu. Nalja teeb või? Tema soovitab mul soojalt treenimise maha jätta, et minuga koos seltskonda tulla?

«Miks sa ise seltskonda ei otsi?»

«Mul ei ole niisugust mõju nagu sinul. Sa tõmbad ligi hea ja halva.»

«Sind ma ei võta.» Vaatasin end hoolikalt üle. Olin tipp-topp treeninguks valmis, ainult sokid ja sussid veel jalga. Tuju tõusis.

«Miks sa mind ei võta?» Nüüd nägin Enekeni nägu, ta oli tõepoolest üllatunud.

«Sina oled üks kade ja salalik tegelane.» Kui olukord sind soosib, saab segased asjad sportlaste keskel ruttu selgeks teha. Ei mingit keerutamist ega diplomaatiat, suru aga täiskäigul edasi.

«Ma ei ole üldse kade. Ma olen su sõber. Olen vähemalt pidanud end selleks.» Talle tikkusid pisarad silma ja ta jäi solvunult vait. Ime, et jättis ütleмата laenatud kingade loo.

«Minule sa ei sobi. Kadeda kari ei kasva, õela õnn ei öitse, ütleb mu ema. Tahtsin näha, kes sa oled. Mis sõber sa mulle oled, kui mõtled ainult enesele!»

Treeningul ei tundnud ma ennast ära. Tahe oli tagasi tulnud, veel ja veel soovisin korrata harjutust, millega olin varem asjatult maadelnud. Duširuumis avastasin, et harjutuse kordamisel inimene kasvab, kuni toimub hüpe. Millal saabub õige hetk? Millal muutub toores jõud sõnakuulelikuks? Millal jõuab kätte päev, kui võin öelda, et täna ületab keha mängeldes lati ja jõuab rekordini? Ja kaua ta vormis püsib?

Seisin kuuma vee joa all, lõdvestusin. Pea oli selge, meel lustakas. Väljusin majast, üks sulgus paukudes mu selja taga. Öhtu oli pehme nagu kimp siidseid pajuurbi. Läänetaevas õhetas, ülejõe süttisid üksteise järel tuled. Karge tuul sasis niisket juuksetukka, põsed kuumasid. Ja mina ei tahtnud staadionile tulla! Armas treener koogutas all rajal katkiste tõkete juures nagu väike kraana. Olin õnnelik. Igal inimesel on oma sise-mine rütm. Aga kes keerab su nuppe siis, kui oled häälest ära? Tuleb välja, et ise, ainult ise.

Eksamisessioon läks korda, saan kõrgendatud stipendiumi. Öhtul lõbut-sesime «Volgas». Tantsisin palju, olin elevil, pidasime maha vaimukaid vestlusi ja hüüdsime tooste. Mind tuuseldati läbi Liidu ajaloo eksami pärast. Ma irduvat hallist massist. Nii ütles Eneken, ja seekord otse näkku. Ma naeratasin talle oma kõige ilusamat naeratust. Meie rühm sõidab Moskvasse preemia-ekskursioonile kui teaduskonna parim, ma loobusin sellest reisist. Ütlesin, et Liidu ajaloo eksami pärast, aga küllap on põhjus selles, et tahan olla laagris ja valmistuda korralikult võistlus-teks.

Mida võis küll dotsent Kaareste mõelda, kui püüdsin talle eksamil selgitada, et peale tööliste, talupoegade ja intelligentsi on meie ühiskonnas veel üks iseäralik, kahe silma vahele jäänud rühmitus, keda ei tohiks tööinimestega ühte patta panna. Ütlesin, et sinna kuuluvad hulkurid, vargad ja kõik teiste tööst äraelajad.

Dotsent Kaareste tõmbus kõssi, kui ta mu monoloogi kuulas. Pärast ukse taga öeldi mulle, et ära pungita silmi, kas sa ei tea, et eksam pole koht, kus kahtlaste probleemidega välja tullakse. Siin otsustavad faktid, mille teravad nurgad sõber ajalugu on ammu enne sind ilusasti siledaks nühinud. Sinu totrustest oleksime äärepealt Moskva-reisist ilma jäänud. Igatahes oli sõit Moskvasse mul eksamil täiesti ununenud ja samuti see, et meie rühm on arstiteaduskonna parim. Mul ei tulnud muudki meelde, mul ei tulnud üldse midagi meelde.

Puha edevusest hakkasin ma oma teooriat arendama. Ajalooseminaril ei jätkunud Kaarestel hingejõudu meid elama panna ja ta eelistas kõnelda ise. Sümpaatiatema vastu tekkis mul sööklas järjekorras lõu-nat oodates. Silmitsesin hajameelselt kõhna kannatlikku kaela enese ees. Kaelal olid hallid krussid juukseudemed. See oli dotsent Kaareste kael. Tõeliselt üksik inimene hoiab alati pisut kühmu, nagu ootaks ta kelleltki hoope. Minust sai üks aktiivsemaid sõnavõtjaid seminaridel.

Nüüd istus Kaareste jälle kühmus seljaga ja sõnas: «Ärge udutage!»

«Kuidas nii, ma räägin tõemeeli. Miks ei taheta kõnelda asjadest õige nimega? Miks oleme viisakad nende vastu, kes seda üldse väärt ei...»

Kaareste katkestas mind poolelt sõnalt: «Kas teil millestki muust kõnelda polegi?»

«Oleks küll.»

«Rääkige siis, palun.»

«Usun, et te nõustute mu arvamusega muidusööjate suhtes, kui ma toon teile paar paremat näidet.»

«Palun kõnelge sellest, mida teie eksamipunkt nõuab!»

Kaareste oli nagu kive sisse söönud. Kõige õigem oluks sel hetkel taanduda. Taanduda peab oskama, kuid mina ei tundnud õiget strateegiat. Võin ju läbi kukkuda, käis peast läbi. Peopesad läksid mär-jaks.

«Teil on midagi korrast ära,» leidis Kaareste. Ta hääli oli jahe. Hea vähemalt, et ta kuulub nende meeste hulka, kes pistab sulle õpingu-raamatu pihku ja ütleb, et ta pole sind näinud. Mis talle sisse on läinud? Tema stabiilsus on üle üliskooli tuntud. Ma olen ju õppinud.

«Olete nagu ära armunud oma parasiitidesse. Rääkige teistest punktist.»

«Ma tahaksin teile väga selgitada, mis...» Taanduma, taanduma oleksin pidanud.

Kaareste oli küllalt oodanud. «Kas tuleb midagi?»

Ma vaikisin. Ta võttis laualt mu õpinguraamatu, lehitses seda ja ulatas mulle tagasi. «Tulge kolmapäeval.»

Nii lihtsalt see läbikukkumine käibki! Olin nädal aega hommikust õhtuni ajalooa tegelnud. Küll ajas vihale. «Ma ei pretendeerigi aule,

et jõuaksin kolmapäevaks aine selgeks saada. Kirjutage parem sisse ja ma lähen ära!»

«Kuidas ära?»

«Lähen ülikoolist ära. Hakkan kas või kingsepaks. Neid on hädasti tarvis.» Ma ei saanud talle öelda, et homme on viimane eksamipäev ja kolmapäeval määratakse stipendiumi.

«Te olete nagu lasteaed. Mis arstid teist niimoodi saavad?» Kaarestele oli nõutu. Mulle kippus nutt peale. Tehku ainult kiiremini, muidu valan ta pisaratega üle.

Abi tuli. Sealt, kust poleks osanud oodata. Sõnademulin, kuid Kaarestele haaras sellest kinni. Vahele segas Jaan, elegantne noormees, meistersportlane asjaajamises, nagu ma ise olin ta kord südametäiega ristinud. Kindlasti olid tal Moskva rongis kohadki kinni pandud ja nüüd lendab kõik ühe põikpea pärast korstnasse!

«Vabandage, dotsent Kaarestele... Me õppisime koos. Tal on tõesti kõik selge, kuid ta on nii kergesti erutuv...»

Noh, see veel puudus...

«Oota, Maris. Sul ei ole õigust ära minna. Teised lintšivad su ukse taga ära.»

«Kas teie oletegi see teaduskonna edukaim rühm?» alustas Kaarestele ettevaatlikult läbirääkimisi. Ta oli lugenud viimast ülikooli ajalehte ja ta hääles polnud kübetki pilget. Ta ei ole paha inimene.

«Seesama jah,» kinnitas Jaan. «Me ei kauple, aga siin on mingi arusaamatus. Küsige teda, palun, veel.»

«Mis teiega lahti on, Parker? Seminaridel olete esinenud väga hästi.»

Jutt teiste jaoks, kunstlik nagu piimapulber. Vaikisin ja kirtsutasin piinlikkust tundes nina. Hea oled sa, hea...

«Esitage talle, palun, ristipõiki küsimusi,» pakkus Jaan julgelt välja.

«Hästi. Kas te olete valmis?»

Noogutasin sõnatult.

«Õelge mulle siis, mis on...?» Vastasin talle täpselt. Ta esitas mulle palju küsimusi. Küsis ka eksamipunktid läbi. Ma ei eksinud kordagi.

«Te oskate ju suurepäraselt.»

Kehitasin õlgu. Jaan võidutses.

«Noh?» küsis Kaarestele, kui ta õpinguraamatusse hinnet kirjutas.

«Kas te minu kingad oleksite ära parandanud, kui oleksite kingsepaks hakanud?»

«Ei oleks.» Ma ei heitnud pilkugi ta kingapaarile. Naist, kes oleks kiirparanduses istunud, tal ei olnud, ise ta selle peale poleks kunagi tulnud. Nii kulgeski ta kingapaari saatus kauplusest surmani, ei määret ega parandust.

«Uskuge, dotsent Kaarestele, ma oleksin teile kõige popimad kingad valmistanud.»

Meeldivad on need läbipaistvad, selged silmad, milles helgib huumor ja mõistus. Kaarestel on üksiku mõtleja heledad silmad. Eluvõõrad, heatahtlikud silmad, ja ta ei taha uskuda, et tänavail kõnnivad kõrvuti tööinimestega kahejalgsed muiduleivasööjad.

Mustendavad tammeoksad sirutusid tummalt taevasse, tammede kõrval seisis kask härma pitspluusis. Hakka või luuletama. Aga mu salavihkavast sõbrannast on saamas avalik vaenlane. Maris, sa oled tubli. Las latrab, et Marisele kingiti tänu Jaani lunimisele ajalooeksamil «väga hea». Klatšivatel sõbrannakestel jääb õigust alati üle.

Kolm päeva hiljem võisin tormata suuskadel Kääriku mägedes. Olin määratud vabariigi koondisse, kahe nädala pärast toimuvad üleliidulised kergejõustikuvõistlused Leningradi maneežis. *Kunagi te küsisite, mis on meile taastumise allikas. Mõttlesin siis ja ka praegu — Loodus. Seal pääsed eemale tühisest ja valelikust. Ikka ja jälle aitasid mind Kääriku mäed ja metsad. Seal seisin metsa võimsas vaikusevoos, veri pulseerimas kõrvus. Olin rahulik ja tundlik, mu arenemata meeltele aitas sellest.*

Lesisin väsinult selili naril, ajud täis tühja tuult ja soppa. Ma kas vaikin või kõnelen totrusi. Naabertoa narid oigavad ja nagisevad rütmiliselt. Nende saladused on sinule teada. Mu naabril Kolja Tsõgankovil on naine

kaugel Taškendis ja praegusel tüdrukul kavaler vist Leningradis. Neilkulus teineteise rahuldamiseks terve pärastlõuna. Et siis õhetavatena ja lõtvadena treeningule minna. Terved, teineteisega vabatahtlikult kokkuleppinud inimkehad. Kes heidab neile seda ette? — Mina küll mitte. Aga miks meie tüdrukud ei leia rahu? Uhkus ja kadedus keevad ühes potis. Teen teatrit, tillukesed provokatsioonid ei jäta mind ükskõikseks, mängin kõiketeadjat, kogenud tarka naist. Loen jutukat, kui suures saalis parajasti käib pidu ja tüdrukuid on kõigest käputäis. Kõrkus tuleb enne langust.

Kõik on pingul. Sõtkun nagu soos. Mul pole midagi peale kahtlase ahne lootuse esineda võistlustel hästi ja võita. Tean, et olen halb sõna otseses mõttes, igavene närvipundar. Kui ihkad suurt saavutada, siis muutud ükskõikseks, isegi julmaks kõige vastu, mis ei puuduta su eesmärki. See ei tohi kesta kaua. Haaran ümbruselt, inimestelt kõike täie enesestmõistetavusega. Kui tahad tõusta, siis ei olda andja. Andja võin olla hiljem. Mu targutamise taga on ärev küsimus. Aga homme? Homme on mul selle aasta esimesed võistlused. Ma ei oska kuhugi oma jõudu panna, ei tunneta end, mõistust on vähe. Kuidas seda ei märgata, kui väike on üheksateistkümneaastase tüdruku mõtlemisvõime? Või ollakse lihtsalt viisakad?

Lõpuks mu kokkusurutud energia vallandus, hüppasin uue Eesti sisevõistluste rekordi. Enam ma ei targutanud, ma armusin.

Ülikooli võimlas kohtusid korvpallis meie poisid matemaatikutega. Mu pilk jäi peatuma ühel profiilil. Tal oli väga ilmekas kahvatu nägu nagu Kristusel, ta erines teistest, kes ümberringi mõirgasid. Nagu kuum ora oleks mulle sisse lükatud, muutusin närviliseks ja hajameelseks. Elektrit oli õhus. Ta lähenes meile, otsekui tajus, et meie seast on kellegi antennid temale avatud. Ta vaatas meid ükshaaval üle oma teravate siniste silmadega (täiesti minu tüüp — kimp kõõluseid, mustad juuksed ja helesinised silmad), kuni jõudis minuni ja taipas, miks just meie teda huvitasime. Kuid mul oli siis ükskõik. Ta proovis juttu alustada, ma kehitasin õlgu ja kõndisin minema.

Olen omadega läbi. Ta otsis mu üles, õigemini, nägime teineteist ülikooli kohvikus ja ta kutsus mind suusatama. Eino Kõrbe, matemaatik neljandalt kursuselt. Suusatasime Vapramäel terve päeva. Viimased talveilmad, pimestav märtsipäike, jääne idatuul ja kikkis männid.

Füsioloogiapraktikumis silmitsesin keskendunult prepareerimislaual lebavat konnasüdant. Niisugune sa siis oledki, ei anna rahu. Ainult hetkeks (kui süda hakkas Ringer-Locki lahuses rütmiliselt tööle ja metallsulg kriipis pöörlevale tahmakettale südametuksed) unustasin suusatamise, kuumad pilgud ja ootamatu suudluse, kui läksime mu maja ees lahku. Ta teab, kus ma elan. Kutsusin ta külla.

Kuldnokad külmuvad puude otsas, sulalumi lirtsu katkises kingas. Kevad on käes. Alateadvus tikib nagu õmblusmasin. Kas käterätik vannitoas ripub ilusasti konksu otsas, kas tolm on igalt poolt üles võetud, kuidas ma välja näen? Milline ma peaksin olema? Lustakas või vaikne? Nukker või hoolimatu? Ta ju meeldib mulle. On arukas ja rahuliku jutuga, täielik vastand mulle. Olen hea. Kuid miks muutus Jaan rahu tuks ja häälekaks, miks ta jälgis meid nagu hurdakoer? Mis minul sellest! Olen armunud oma matemaatikusse.

Ma toon ta välja nende logardite keskelt, kes hommikust õhtuni tolknevad ülikooli kohvikus, pikakaelalised veinipudelid laual. Pundunud silmaalustega, kasimata välimusega, pesemata särgi, hüpleva kõnnakuga ja kimedaa häälega pundiliige. Kui heidan pilgu ta tarkadesse silmadesse ja otsaesisele, tunnen, et temas on midagi erilist, mis lahutab teda neist kergatsitest mitme valgusaasta võrra. Mis ta nende seast otsib?

Päike oli loojumas, viimased kiired kumblesid Emajões, nende vahel siblisid üksikud süstad... Mis nüüd juhtub? Midagi kohutavat. Väliselt olen nagu näidiseksplar: eesrindlik, hästi õppiv tudeng, tubli taidur ja Liidu tasemel sportlane. Ma pean lahenduse leidma... Tahan peitu pugada, tahan näha ema, tahan olla kodus. Kõndisin raudteejaama. Perroomil hulkusid paksusäärelised tüdrukud, odavad kitsad seelikud ümber tagumiku. Nende laiade puusade töös oli kutset meestele. Nad ei taha

olla üksi. Võtsin pileti ja helistasin Einole, et jõuan tagasi nelja päeva pärast...

«Ma ei taha enam...»

«Et ma tulen?» küsis Eino.

«Jah!» vastasin järsult. Jälle vaikus. Kuidas vabaneda sellest nõia-ringist? Mulle on selge, et jään alatiselt solvatuks, ma ei saa sellest kunagi üle. Kust saada jõudu vabanemiseks? Saime inimnäolisteks, aitab. Tahan uskuda, et minu jaoks on teistsugused seadused, teised tungid. Ma ei ole loodud armatsemiseks.

Kes sundis mind põikama ühiselamusse õhtul, kui saabusin tagasi? Soov teda näha, tervitada, et jõudsin varem tagasi kui lubasin?

Ta võnkus ühe tüdrukuga pimedasse tuppa. Oleksin võinud saabuda kümme minutit varem, ja teda poleks veel olnud. Oleksin võinud jõuda kohale kümme minutit hiljem, ja uks oleks olnud suletud. Mul poleks tarvitsenud näha enese ees purjus paari, kuulda trepiastmetel võltsi kudrutamist. Kül mavärin seljas, koputasin uksele. Pidin enesest võitu saama... Häbenesin ennast, häbenesin, et koputasin ta uksele, mul oli vastik näha ta virilat naeratust. Vaatasin tast mööda, kuid mäletan hästi ta pingsat kõrisõlme, kortsus särgivarrukaid, silmadel tolknevat juukse-tukka. Mul oli meist kahju.

Mu aeg oli seisatanud. Olin unustanud kohustused, olin olnud õnnelik ja pime. Mu aeg kandis Eino nime, ma kandsin neli nädalat meie last. Lasksin end rüüstata, kraapida enesest välja meie naudingu. Tema ei saa seda kunagi teada. Ma jään üksi.

«Ära ole narr, Maris. Sa oled lollilt armukade. Kelle peale! Mingi lind, ma ei tea ta nimegi... Ma viskasin ta välja.»

Panin Eino toodud valged nartsissid vaasi, nuusutasin neid ja vaatasin talle naeratades otsa. «Seda hullem. Sinu jaoks käis küll, nüüd asud teda veel mõnitama?»

«Jäta järele. Ma sain suurte raskustega Noorsooteatrisse piletid. Lepime ära, lähme teatrisse.»

«Müü mõlemad piletid mulle!»

«Kellega sa tahad minna?»

«Kellega mina tahan. Sina oled nendega, kellega sina tahad, mina samuti, eks?»

«Sa oled nagu ajast ja arust. Nagu polekski Naani lugenud.»

Olime palju rääkinud «Sirbis» ilmunud artiklist, ootasime reedest päeva, mil ilmus järjekordne lugu. Kuid nüüd sai mu mõõt lõplikult täis. «Mis peaksin mina vana mehe abieluteooriaga peale hakkama! Sina ela raamatute järgi, kui soovid. Loe autoriteeti oma lindudele lektüüriks ja jäta mind rahule. Mõista juba kord, meil ei tule enam midagi välja. Ma ei andesta kellelegi pettust, veel vähem nendele, kellest mul midagi on olnud!»

Ta jäi mu kuivi huuli ja kahvatut nägu (mul püsis verejooks) vaatama. Tundis vist külma südame all, hingas siis kergendatult ja läks. Ta hakkas mind kartma.

Hing karjub, millist sappi on täis armukadedus! Eino joob ja möllab kõrtsides, vahetab ülepäeva tüdrukuid — nii ulatuvad minuni kuuldused. Mis on niisugusel mängul ühist armastusega? Päeval olen parandamatu optimist, aga kuidas elada üle õhtuid ja öid? Üksi olles ei saa ennast petta. Vajan teda väga. Silitaksin ta pead, suudleksin ta kuklasulgi, ta juuksed torgiksid mu sõrmi ja suudlusest saaks verine hammustus. Poolik jahtuv enesepettus. Igatsen tõelist tunnet.

Täissuitsetatud kohvikus vaatavad vastu vines näod. Joobnud häälte-pomin. Kedagi õnnitletakse poja sünni puhul, keegi arutleb Lähis-Ida probleeme. Kas niisugune ongi minu elu? Aeg libiseb käest. Kas kõigil neil, kes istuvad siin rahulikult konjakiklaasi ja kohvitassi taga, on selge, kuidas nad peaksid elama? Maksin arve ja tormasin Professorimäest üles. Selleks, et uskuda mind või sind, tuleb teada, kas suudame end lõpuks kokku võtta, kas sina või mina suudame üle olla iseenesest.

Kevadel määrati mind NSV Liidu koondvõistkonda ja ees seisis võist-lusreis vähemalt Helsingi, kui mitte Müncheni.

«Ikka sõtkud sa üle kanna. Kere vajub alla ja sa roomad tókete vahel

nagu krokodill.» Alp on mu uus treener Nahk. Kisakõri. Pillub sõnu, ise vahib ringi, kas keegi kuuleb, aga publikut on alati. «Ära vehi kätega nagu tuuleveski.» Keegi turtsatab rajaserval. Tsirkus, oleks siis õige tsirkus, siin oled nagu galeeriori. See tüüp ei tahagi mind tundma õppida. Mis kasu oli aastastest koostööst Helmholtziga, kui lõpuks tuleb niisugune nui nagu Nahk ja lööb su oma totra edevusega jalutuks. Helmholtz õpetas tunnetama iga lihast, iga närvijuppi, ja kui ma väsisin, siis katkestas ta alati treeningu. Ma ei talu ränka kehalist koormust. «Ma ei jõua rohkem. Jalg ka tuikab.» Nahk viskas mulle umbuskliku pilgu. «Teed veel paar korda. Arvestuste ajal puhkasid nagunii.» Ta ei usalda mind üldse, aga Helmholtzile kaebamas käia oskas küll. Kui mind staadionil ei ole, ei tähenda see, et ma ei harjuta. Mul pidavat kõik liikuma oma-voolu. Mind olevat võimatu mõista. Ma ei tahagi, et see Nahk minust aru saaks, mis ta selle mõistmisega peale hakkab.

Kuid suvel tuli loobuda sporditegemisest. Mitte, et oleksin tahtnud, vaid jalavigastuse tõttu.

Võistlustel ründas mind ebaõnn. Väänasin väsinud tõukejala põhjalikult välja. Kui arst jalga külmutama tuli, oli süda paha ja ma minestasin talle kätte ära. Pärast nutsin silmad kriimu nagu pärdik. Tean, sportlast minust enam ei saa, ma mõtlen rekordipüstitajat. Jalg on paistes, valutab põrgulikult. Julm on mäng nimega sport. Treener satub olema idiot, lihas on väsinud, kaotad korraks koordinatsiooni, ja ongi kõik läbi.

Tulin treeningulaagrist ära. Nahk käitus minuga inetult. Mind võeti koondise toidulaualt maha ja lükati tööpataljoni. Osa tudengeid, kehakultuurlased, ehitavad suvepraktika ajast siin kahekorruselisel maja. Parim kasvatustõde on alandamine. Ise olen süüdi. Ütlesin kõigi kuuldes, et pean Nahka saajandi suurimaks tubuks. On asju, milleks ma praegu võimeline ei ole. Mu senised treeningukaaslased on Helsingist tagasi ja harjutavad siinsamas. Hakkasin jonnima. Nahk teatas, et kui ma laagrist ära sõidan, saan rektori käskkirja. Tema isiklikult hoolitsevat selle eest. Sõitsin Tartusse. Ülikooli komsomolikomitees ütlesin, et kui nemad ka ei taha mind mõista, siis...

«Kirjuta avaldus.» Mees laua taga oli nagu unine kärbes.

«Mis avaldus?»

«Avaldus rektori nimele. Et tahad majanduslikel põhjustel näiteks kolhoosis töötada. Tõendi tood?»

«Muidugi toon!» Ta kirjutas mu avaldusele alla: «Toetan, kuna M. Parkeri majanduslik seisund on raske.» Kust tema teadis, et mul talvemantel on selga lagunemas ja kingad lasevad vett läbi? Punapäine ta oli, aga inimeseks osutus.

Lebasin lõtvunult mererannas. Oli varajane tund. Meri tukkus uniselt udus, õhk oli karge ja hääletu. Ainult laineteräbalad torkisid koredat rannaliiva. Rahunesin maha. Tegin kolmeks nädalaks Väike-Maarja soovhoosiga lepingu. Homme pakitakse meid autosse ja veetakse üle küngaste põllule, kuhugi maailma lõppu.

Kuid siis, mäletan hästi seda päeva, 15. novembril algasid Teie loengud.

«Elu kõige iseloomulikumaks tunnuseks on ainevahetus.» Nii kõlas ta esimene lause. Biokeemiaprofessor Aigar Kaljas. Professori järel tulid uksest sisse ja vajusid esimesse ritta kõrgid kenad poisid. Määrduvad auklikes hõlstdes, selja peale mitmevärviliselt trükitud «ISOTOOBID». Tema aspirandid, tudengid vanematelt kursustelt või teistest teaduskondadest. Pärast selgus, et neil ei olnud midagi tegemist radioisotoopidega, kandsid neid kitleid lihtsalt reklaamiks, aga esimene mulje oli mõjuv. Auditorium oli paugupealt laengut täis, kõik olid elevel.

Pärast esimest loengut ründasid professorit mitu meie tudengit, kõik tahtsid pääseda laborisse. «Vaatame veel...» Teadagi. Mu uhkus ei lubanud minna teda lunima. Kartsin, et suren uhkusest ja häbist, kui ta ütleb mulle samuti: vaatame veel.

Kursusel levis kuuldus, et Kaljas valib enesele õpilasi väga hoolikalt. Viimase nelja aasta jooksul on ta igalt kursuselt võtnud laborisse ühe tudengi, ja alati poisi. Kõneldi, et laboris on raske töötada, sest sealsed

inimesed hoiavad hammastega vanast kinni. Enne kui Kaljas Tallinnast kateedrisse kutsuti, oli ministeeriumi ja rektorile saadetud anonüümkirju. Ta poisid pidid laboris läbi tegema valusa kooli. Esimese noore tohtri, kes lõpetas kuuenda kursuse, saatis ta internatuuri ajaks Novosibirskisse. Räägiti veel, et Kaljas olevat väga tark ja osav eksperimentaator, kuid ägestuvat kergesti. Siis peksvat klaaskolbe vastu seina puruks ja pühkivat lauapealseid puhtaks. Suitsetab piipu, kodus on kaks last: poeg ja tütar. Naine on muusikakoolis lauluõpetaja, alkohoolik, kord ravil olnud.

Ma tahtsin pärast esimest loengut Teie silmis olla keegi, keda Te märkate ise, ja valisin laborisse pääsemiseks vist ainuõige tee. Ei tea, oli see vaist või armastus esimesest silmapilgust biokeemia vastu. Leidsin, et kõik, mis toimub meis, viib biokeemia juurde. Ainult et kahe tunni asemel nädalas oleks võinud olla kaheksa tundi.

See oli armunud tudengi unistus, sest üldist biokeemiat loeti meile kord nädalas ja kõigest ühe semestri vältel. Eesti keelde pole tõlgitud ühtegi korralikku biokeemiaõpikut. Terve päeva tuulasin ma raamatukogus ja peale Zbarski õpiku leidsin veel Lehningeri, Straubi ja Rapoporti, kõik vene keeles. Alustasin Zbarskiga, algul ei teinud ma muud, kui lehitsesin sõnaraamatut. Konspekt tuli aukudega, sõnaraamatu koostajad pole põrmugi arvestanud biokeemialembese tudengiga.

Minu õine tuupimine ühiselamutoas ajas tüdrukud turri, õppimistuba oli aga poolpime ja röske. Seadsin end sisse WC-s, hästi valgustatud ja soojas pesakeses. Sain alustada alles siis, kui tüdrukud olid oma käimised ära käinud. Klosetipoti kaanele asetasin istumiseks vahtkummist padja, mässisin enese teki sisse, lõin jalad seinale ja tudeerisin igal ööl kella üheni. Jõudsin peatselt äratundmiseni, et Kaljas juhendus just Zbarskist (õpik oli kirjutatud meditsiiniinstituutidele), millele ta oskuslikult oli lisanud kõige uuemaid andmeid molekulaarbioloogiast. Kord, kui ta oma tumesiniste kaantega kaustiku kinni lõi, minekule pöördus ja mokaotsast küsis: «Küsimusi on?», võtsin ma julguse kokku, tõusin püsti ja ütlesin, et on. Olin eelmisel ööl mõelnud, et aeg on välja tulla, aga küsimuse mõtlesin valmis loengu ajal. Kaljas peatus imestunult.

«Mitmes etapis ja kus toimub hemoglobiini süntees inimese organismis?»

Ta käsitles loengul parajasti liitvalkude ehitust. Hemoglobiinist ta ei rääkinud, ma võisin tahta seda teada. Ta vastas mulle kiiresti, pisut närviliselt, ma ei saanud temast aru. Sellest päevast peale esitasin professorile peaaegu iga loengu lõppedes küsimuse. Kursus sumises äramineku-meeleolus, ta ei saanud mulle alati vastata. Siis kutsus ta mu kateedri juurde, kuid ma ei mäletanud pärast ühtegi sõna. Ta läheduses paisus mu ärevus võbi-sevaks hirmuks. Kui ta küsis, kas sain temast aru, ei tulnud mul sõnagi suust, kogelesin ja punastasin. Pärast tema loengut tahtsin alati kuhugi tormata, teadmata isegi, kuhu. Sees kõrbes, kõik oli seotud temaga. See oli suur segadus, seeria nägemusi, millest välgatas talle iseloomulik peahoiak, käeliigutus, vastu lauda trummeldavad sõrmed, kehakallutus ette, kui ta alustas uut lauset. Neist mõlgutustest koosneski mu päev. Kõndisin inimeste keskel, et vabaneda hellusest, mis minusse temale mõeldes kuhjus, unistasin, et ta ometi kord mind märkaks. Vajasin väga ta mõistlikku, rahulikku peanoogutust. Ta näis mulle paljukannatanud inimesena, kellesse oli koondunud kõik tark ja helge, mida võiks eneses kanda Inimene. Ma armastasin teda nagu tudeng alati võib: lootusetult. Ühte olin küll taipama hakanud: seda, kui vähe on siin ilmas kullateraga inimesi.

Valmistusin igaks Teie loenguks nagu suursündmuseks. Olin algusest lõpuni läbi töötanud Zbarski, jupiti ka Straubi. Lugesin Anfinseni ja Greeni monograafiat. Olin unustanud tegutsemise ajendi. Biokeemiast oli saanud mu jumal, mu vaimustus oli sügavalt aus.

Kolmveerand aastat hiljem kinkisid toakaaslased mulle sünnipäevaks I. Todorovi monograafia meetoditest. Pühendusega Maris Parkerile, tulevasele biokeemiatähele.

Märtsikuu viimase biokeemia loengu esimesse tundi ma ei jõudnud. Kevadine hammaste lagunemise aeg... Jalutasin valutava põsega stomatoloogiakliinikus kirurgi ukse taga, süda põksumas tuimastussüstist.

Jõudsin teise tundi. Kursuse lõupoolikud teatasid, et professor olevat keeranud oma hallisegust pead, aga keda ta pilk polevat leidnud, oli Maris.

Ta märkas mind tõepoolest teise loengu ajal, ootas vist küsimust, kuid kogu mu tarkus ja teravmeelsus istusid hambaarsti suljetopsis.

Loengu lõppedes viivitas ta hetke ja kutsus mu enese juurde.

«Kas te tegutsete mõnes ringis?»

«Ei veel.» Olin süstist uimane ja väga rahulik.

«Tulge pärast kateedrist läbi. Olen toas 592.»

Olin seda päeva alateadlikult oodanud, aga ikka saabus ta liiga järsku. Viiendale korrusele ei jõudnud ma joosta ühe hingetõmbega. Jalad värisesid, pidin koridoris puhkama. Seinanurgast oli pudenenud krohvi. Alla nurka oli koristaja lohakalt prügi kokku kraapinud ja peitnud selle põrandaharja alla. Mis minul karta on!

Kaljas oli jõudnud kitli seljast võtta, istus tugitoolis, pruun seemisnähkne kuub üll, ja täitis piipu. Pagana popp mees! Talle on kõik antud: mõistust, välimust, jõudu. Professor vaatas mulle teravalt otsa: «Teid huvitab biokeemia?» Noogutasin. Ootasin, et ta jätkaks.

«Olen alati küsinud oma poistelt, miks see neid huvitab. Küsin ka teilt.»

Vastasin nii, nagu tundsin. Et mul on sees virvarr. Aga biokeemias tunnetan ma süsteemi, näen oma silmaga seaduspärasust, see kisub kaasa.

«Hea küll! Algul õpetab teid Zopp. Kas tunnete Andrus Zoppi neljandalt kursuselt?»

Olin enesele kätte võidelnud koha biokeemialaboris, aga see oli alles algus. Puhastasin nädalaid põrandaid, uksepinke, soolhappega kraanikausse. Katseklaasid, kolvid ja muu klaaskraam läikis puhtusest. Käed tõmbusid kroomsegust tumepruuniks nagu Addisoni tõbisel, sõrmeküüned murdusid, plussikätised narmendasid ja kittel oli üle külvatud happemulkudega. Keegi tahtis telegrammi saata, kellelgi tuli suitsunälg peale, keegi unustas piimapudelile luti ostmata ja lasteköögist piima toomata, keegi soovis lugeda värskaid ajalehti või tuli isu maitsta kohvisaiu. Maris tegi, jooksis ja tõi. Oli mind proovile pandud? Oh ei. Neil lihtsalt polnud käskjalga ega preparaatorit. Õigemini — oli üks väike naishipi, joodik, kes polnud kunagi võimeline ühtegi ülesannet täitma, ilma et poleks midagi ära soperdanud, ja mina tegin tema tööd ühiskondlikus korras. Täna saatust, et ma kirjutusmasinal kirjutada ei osanud. Seda küsiti minult kohe esimesel päeval. Kirjutusmasina tagant poleks mind ükski jõud ära päästnud, isegi Kaljase käsikirjad seisid.

Ma jooksin, täitsin nende soove ja ootasin. Mul oli kerge tegutseda, nagu oleks mind olnud mitu. Ehk ootasid koos minuga mu vere kaudu ema, isa ja teised kauged esivanemad, kes olid teinud ränka tööd, hinges püüd inimväärsema järele? Meid kõiki oli vaevanud teadmistejanu ja lõpuks avanes minul võimalus seda kustutada.

Biokeemiaeksamil sain Kaljase käest ebaõnnestunud viie. Nagu avaniks. Olin pööraselt närvis. Tahtsin vastata väga hästi, aga ajasin hormoonid fermentidega segamini. Parandasin ise oma vea, aga enesetunne oli kehv. Pärast eksamit ühmas professor: «Jääge siia!» Ta jutt oli napp. Mulle anti isiklik lausahtel, kakskümmend katseklaasi, kuus erineva mahuga pipetti, kolbe ja üks kääteratik. Seejärel ulatas ta mulle läikivate tumeroheliste kaantega raamatu — K. Anfinsen'i «Evolutsiooni molekulaarsed alused». Pidi olema kergeks sissejuhatuseks. Ma ei hakanud talle selgitama, et see raamat on mul läbi töötatud ja et loen parajasti Greeni. Olin õnnest segane. Tormasin trepist alla, saatsin üleoleva pilgu vastutulnud noorele taadile, olin nagu täispuhutud õhupall. Mind juhendab inimene, kes tunnistab mu olemasolu, kellega mul on õnnestunud Tartus kohtuda ja kelle õpilaseks olen lõpuks vastu võetud! Nüüd ma alles näitan, mis suudan! Mida, seda ei teadnud ma isegi, aga kindlasti näitan. Pidime temaga uuesti kohtuma kahe nädala pärast, kui eksamid on läbi.

Ühiselamus vajusin selili voodisse, unustasin tähtsa näo tegemata ja teatasin, et olen Kaljase tsunfti vastu võetud. Näitasin neile tema isikliku autogrammiga raamatut. Tüdrukud polnud põrmugi kadedad. Tiina

silitas raamatu libedat kaant ja küsis: «See on vist väga huvitav?» On küll. Õnneks tuli mulle meelde, kui rumalalt olin põrnitsenud sigmat... Eeta... Delta. Kuidas Kaljas ütleski: «Matemaatikas ja füüsikas tuleb jalad alla saada. Ilma nendeta olete biokeemiaga flirtija.» Vikerraadiost kostis «Bangladesh». Kust saada algteadmisi kõrgemast matemaatikast? Millega peaksin alustama? Mälu tugevdamisega? Millestki loobumisega? Jäävad ära tühised lõksutamised ja aja raiskamine kohvikus. Keha hoian vormis väravpalli ja võimlemisega, park siinsamas ukse ees. Jätan sinna-paika lodevad ja hajuvil, ilma tegutsemisplaanita kujud. Olen kasvanud koos sümpaatiatunde kasvamisega Kaljase vastu. Kusagil sügaval ajude põhjas, kõige südamlikumana närvi otsas kükitab soe ja hell tunne, ma usaldan teda. Tean, et peaksin praegu õppima, istungi raamatu taga, aga meel on nukker. Ma ei saa teda nägemata elada, tõmbab nagu magnet. Mul on tunne, et ta tajub seda. Ei, ta võib arvata, et olen lihtsalt tänulik juntsu, kelle ta biokeemialaborisse on välja valinud. Ma kardan teda. Tema läheduses võibse kogu sisemus. Kui ta minuga räägib, ei tule mul pähe ühtegi tarka sõna ja vastan talle totralt. Ma ei saa enesest võitu.

Ta sõitis nädalaks Moskvasse. Andrus seisis uut teksaskuube takseerides peegli ees ja ütles nagu muu seas: «Kaljas tervitab ja soovib sul hea laps olla.» Jäin tummaks. Üle kõige mühisest lämmatav röömulaine. Tahaksin eemalduda sellest miljööst, tõmmata hetkeks hinge tagasi ja seista kordki vastamisi enesega, aga ma ei saa. Ma pean minema laborisse, vaatama üle, kas ruumid on korras, pean küürima puhtaks kas või ühe rokase klaasi. «Kaljas... soovib sul hea laps olla.» Kui ma teaksin, mis kurat mulle tookord sisse löi. Nägin isegi unes seda salapärasest spektrofotomeetrit. Mulle näis, et just selles aparaadis peitub kõigi saladuste võti, ma pidin ilmtingimata selle käsitlemise selgeks saama. Varitsesin, kui koristasin laborit, piilusin, kuidas Andrus ja Kaarel nuppe keerasid. Siis tuli minu päev. Kõik olid koosolekul, mina pesin nõusid. Spektrofotomeeter oli sisse lülitatud stabiliseerivaks eelsoojenduseks, et alustada tundidepikkust mõõtmist. Istusin aparaadi juurde, silitasin seda suurt halli raudkasti. Reguleerisin pimevoolu, üks osuti võpatas. Nüüd kontrollin ava...

«Marss, aparaadi juurest minema! Kust sa võtsid selle julguse...» Kaljas seisis ukseel, ta hää katkes. Ta oli nii vihane, et ei saanud rohkem sõnu suust. Lõi käega ja läks minema.

Alles kolmandal päeval rääkis ta minuga. Ta hää värises veidi, kas pahameelest või ebamugavustundest. Olin jätnud koristamise unarusse, kollektorid ujusid jalgupidi roosteses vees. Mulle oli ta jutt nagu muusika. Tahtsin kuulda tema häält, kui vihane ta poleks ka olnud. Pidin nägema ta nägu, millest iga lause lõpul tuiskas üle puna. Võtsin ta sõnad vaikides vastu. Tema ei tea ja ei saa kunagi teadma, kelle pärast ma tahtsin kiiremini õppida ja targem olla. Et ta võiks minuga nagu oma-sugusega arutleda... Mitte nii, nagu praegu... Tegelikult sõimas ta mu peenelt läbi ja lahkus.

Jälle oli labor vaikne ja tühi. Mõni päev tagasi oleksin välja naernud igauhe, kes oleks öelnud, et labor pole muud kui klaaside, torude ja metallikobakate kuhil. Tema ei ole tõesti laboris elu. Tema madal hää, ootamatud nükked, kunagi ei tea, mis ta kujutlusvõime välja võlub, tema eksperimentaatorivaist ja käed. Kuidas ta töötab, seda peab ise nägema. Ainult temaga labor elab. Siis ei podise, vaid laulab vesi kolbides, arvud tulpades kõnelevad, isegi kollektorid nagu hingavad ja püüavad rohkem. Aparaadid ei lähe kunagi rikki, kui Kaljas on laboris.

Ma palusin andeks. Palusin ja värisesin. Kuid vaadates ta karmi, trotslikku nägu, allalükatud lõuga, teadsin, et möödub päevi, enne kui see vahejuhtum kustub ta mälest. Hoiatus mulle.

Lõpuks valisite Te laborisse sobiva üliõpilase ka meie kursuselt. Olite märganud mind ja tegite oma tavades erandi. Olin esimene naisüliõpilane, kelle te kutsusite laborisse tööle. See teade löi kõvasti laineid. Ma tahtsin oma hinda kõrgel hoida, tahtsin end õigustada, kuid see ei tulnud alati kõige paremini välja, eriti alguses. Kuid ma püüdsin väga ja Te hindasite seda.

Lõppes järjekordne sessioon. Lubasin laboris, et teen kõrgendatule, ja täitsin lubaduse. Enne viimast eksamit veetsin põrguliku öö. Hetkekski ei saanud und silma. Püüdsin tahtega, püüdsin heaga närvidest jagu saada. Ükski minevikumälestus (mühisev meri ja kõrkjad ja kuum liiv ja päike ja samblane metsavälu) ei aidanud. Ka unerohust ei saanud ma abi. Neelasin noksürooni, siis tableti meprobamaati ja lõpuks veel pipolfeeni. Kiht-kihilt libises inimene mu silmade eest läbi. Roosakas soe nahk, nahaalune veresoonte rikas pitskude, hallid (miks mitte valged?) närvikiud, pundike kõõluseid. Jälle otsast peale, epidermis... Inimese sisemuse pöörles mu silmade ees. Operatsioonivõtted, vahendid, neid oli miljon...

Hommikuks olin valmis laip. Vedasin enese kella kuue paiku duširuumi. Tegin paar hädist käteringi ja vajusin sossti pingile. Kui ma närvidest jagu ei saanud, siis keha peab tahtele alluma, teen talle tuule alla. Korralik veeprotseduur, kuum ja kange kohv, võtan vitamiine rohkem kui tavaliselt ja trügin koos esimestega eksamiruumi sisse.

Veerand tunni pärast nirises igast mu poorist higi, enesetunne paranes. Kui kõndisin üle Toomemäe Vana anatoomikumi poole, veensin ennast, et inimesed, kes mind täna eksamineerivad, on kõige südamlikumad ja heatahtlikumad maailmas, ja aine, mida mul vastata tuleb, on kõige vajalikum ja huvitavam, mida on kogu stuudiumi vältel tulnud õppida.

Jõudsin kateedriukse taha veerand kaheksaks, eksamini oli aega. Lõdisesin leige plekkahju juures ja lobisesin koristajaga. Kui saabus hallipäine preparaator, palusin, et ta küsiks mu käest operatsiooniks vajalikke instrumente. Kõik oleneb temast, kas ma saan läbi või mitte. Papi ladus lauale viis roostevabast terasest kõverikku, tundsin need kohe ära ja mu tuju paranes.

Vastama pidin kolmandana. Mu esimene eksamiküsimus oli kaenlaauk, paljude *corona mortis*. Silmitsesin vana aristokraati, tahtsin tutvuda tema nõrkustega, kui ta esimest vastajat solgutab. Kui ta soovib kõnelda, siis tuleb talle seda lubada. Nii hea on kuulata oma mehiste häält lollis porinas, mõnuleda tugitoolis, tõmmata sigarit ja aeg-ajalt nuusutada roosi (arvatavasti eelmise rühma poolt kingitud). Teda ajas vihale ebakorrektnete keel, eriti värdsõnad.

Siis ei näinud ma enam kedagi. Kui ma nüüd ei keskendu, kukun läbi. Kõik, mida mäletasin, tulistasin enesest välja paberile. Lausa ime, mis ma suutsin välja pigistada. Siis hakkas mul külm. Põlved võbisesid kramplikus tantsus, hooti plagisesid hambad. Temale tegi mu vabisemine nalja. «Kas teil on külm?» — «Väga külm.» — «Kohe kutsun teid vastama, küll siis soe hakkab.»

Vastasin talle laitmatult. Ma ei olnud kunagi nii enesekindlalt ja lakooniliselt kõnelnud. Midagi ei ripnenud, ei lohisenud, milleski ei jäänud ma talle võlgu. Kuid veel pisut, ja oleksin kukkunud kuristikku, tema ei tohtinud sellest midagi teada. «Teilt kuulsin ma kursuse prima vastuse. Kui tohiksin, paneksin «väga heale» hüüumärgi juurde.» Kui sajast inimesest on läbi kukkunud kuuskümmend, mis siis kõnelda parimast! Kui sa, mees, teaksid, mis see eksam mulle maksma läks. Mu geenid on krussis, mis järglasi tohin ma oodata niisuguse närveerimise peale!

Aga laboris ütles Andrus, kui kuulis, et sain topograafilise anatoomia eksamil «viie» juurdemõeldava hüüumärgiga, et temal nii hästi ei läinud. Ta oli jooksnud eelnenud ööl kaksikümmend kuus korda WC vahet ja pääses katkutud «kolmeka».

Elasin ööd ja päevad laboris. Vallutasin üksteise järel kõik aparaadid ja meetodid, mis olid laboris kasutusel. Elektroforees, paber- ja gaaskromatograafia, geelfiltratsioon... Mu pingutused kandsid vilja. Algul Te alati kontrollisite mu tulemusi, nägin, et jäite rahule. Te vist ei uskunud mu töövõimesse, seda, et nii ruttu omandan meetodid. Kuid siin oli mulle abiks mu varasem hobi, sport.

Istusin täna nagu kukupai kolmjalal, just niisugusel, millel kunagi oli istunud kuulud Pirogov, ja kuulasin Andrusse õpetusi. Kui täpselt ja ausalt ma töötan, registreerib alati ära aparaat. Niipea, kui kipun kiirustama või jään muidu maigutama, kajastub see kohe arvudes. Kõikidest proovidest pean tegema paralleelproovid. Mulle meeldib mu töö täpsus ja pinge. Ei

midagi liigset, ei nullikesi, ei vahtu. Väljas oli ehtne kevadilm. Kord pani päike mu silmad valutama, siis muutus ruum korrapealt hämaraks, kallas vihma. Ma ei kuulanud, millest Andrus kõneles. Ma kingin enese just sellele teadusele, kus on tarvis palju fantaasiat, head tervist ja ausust. Siin on minu koht.

Mulle anti katseteks rotid. Kolmkümmend valget liukuvat kera. Üks koolipoiss kirjutas kunagi kirjandi «Minu sõber rott». Õpetaja pahandas. Mina kirjutasin ka. Nad on heatahtlikud, tundliku närvisüsteemiga Wistari tõuloomakesed, kellega ma näikse sobivat, välja arvatud rott number üheksa. Ristisin ta Kerberuseks. Mul ei ole temaga pistmist, aga kui panen käe puuri, on tema see, kes tikub tülli, kes ihkab minu verd ja rebib hammastega ootamatult sõrmest tüki. Ma süstin neile nukleiinhappeid ja ärritan neid elektriga. Aga seda ma küll ei tea, kes lööb neil pea otsast, kui katsete aeg kätte jõuab. Mina selleks võimeline ei ole.

Õhtul keerasin rullid oma lühikestesse juustesse, pesin kraanikausis pesu puhtaks, viilisin sõrmeküüsi, tegin munakollasega maski ja õmblesin tüdrukute abiga uue seeliku valmis. Et olla ilus, puhas ja maitsekas. Ma elan ette. Kuidas tahaksin praegu näha tema silmi, huumoriga ümbritsetud suud, ta kinnist nägu. On paratamatu, et unistab see, kes armastab. Mis ma ka ei teeks, kõik tuleb suurepäraselt välja. Tahaksin olla parim tema jaoks. Homme ma kohtun temaga ja saan teada oma tulevase töö teema.

Lõpuks Te kutsusite mu oma kabinetti. Mind vaimustas, et kõnelesite minuga nagu omasugusega. Olin läbi lugenud teooriad valgu sünteesi kohta, teadsin midagi nukleiinhapete ehitusest ja ainevahetusest, kuid Teist sain ikkagi vähe aru, kuigi tahtsin Teid väga mõista.

Mul tuleb hakata kobramürgiga lõhkuma ribonukleiinhappeid. Nukleiinhapete tükid eraldan üksteisest geelfiltratsiooni abil. Seejärel pean jälgima, kuidas temperatuuri muutus mõjustab nende tükikeste ehitust. «See riistapuu ju meeldis sulle,» ütles Kaljas naeratades. Ma hakkasin temperatuuri toimet määrama spektrofotomeetril. Töötan koos Viktor Mäemetsaga (kolmanda kursuse junga), tema uurib hapete toimet nendele tükikestele.

«Edaspidi muudad kobramürgi hulka, millega sa ribonukleiinhapet lõhud, esialgu tee viieprotsendiliselega.» Ma kuulasin hoolega, mis ta kõneles, ja kui ütlesin midagi, näis mulle, et ütlesin lollisti. Ma ei kirjutanud tema juttu üles. Jälgisin teda nii tähelepanelikult, et oleksin võinud taastada ta jutu sõna-sõnalt. Koos kõhatustega, piibu popsutamisega ja muidu pausidega.

«Millega sa professorit üllatasid?» küsis Andrus mõni päev hiljem.

«Miks sa nii arvad?» imestasin mina.

«Kaljas ütles, et sa oled andekas tüdruk ja võid kaugele jõuda.» Kahju olevat ainult sellest, et ma naissoost olen.

«Võib-olla sellepärast paistangi silma, et naissoost olen,» vastasin ükskõikselt, aga ise pidin rõõmust hinge heitma. Miks ta nii ütles? Seda, mida tema rääkis, mäletasin ma täpselt, kuid mida mina ütlesin, ei mäletanud ma põrmugi. See on juba minu moodi. Jutustada kokku kes teab mida, aga pärast ei mäleta tuhkagi, mis rääkisin.

Asusime tööle. Mulle tundus, et miski ei saa takistada meie tööd. Kõik oli olemas: labor korraliku aparatuuriga, huvitav teema, juhendamine (mäletan, kuidas Te mulle punase tindiga pipeteerimist õpetasite), toredad töökaaslased, ja ma ise olin kõigeiks valmis.

Lülitasin termostaadi sisse, see hakkas ühtlaselt porisema. «Küll sa näed! Kerge ilmutab end veel täna õhtul,» ütlesin Andrussele. Päeval koosolekul otsustati, kes mida edaspidi uurib, kõik näisid rahul olevat, vähemalt keegi ei öelnud midagi. Kuid mul tekkis seletamatu valvsus Kerge suhtes. Ühest tema käeliigutusest? Kinnipüütud kõrvalpilgust? Tühipaljas aisting, isegi ei tea õieti, millest.

Dotsent Kerge ilmus õhtul tööpoolest laborisse. Nõjatus lõdvalt vastu seinakappi ja küsis: «Kuidas läheb?» Tema näost paistis eriline leebus, mis on omane inimesele, kes seisab mõõtmatult kõrgemal teda ümbritsevast. «Pole viga...» välgutasin talle silmanurgast vastu. Olin pisut eba-lev. Ma ei teadnud, mida Kerge teaduslik töö endast kujutab. Tema

juhendatavateks olid Eve Koni arstiteaduskonnast ja Veronika Pilt bioloogist. Mul puudus nende tüdrukutega hingesugulus, olin liialt hõivatud oma tööst. Nüüd kartsin, et Kerge viib jutu oma tööle ja esitab mulle küsimusi.

«Kuidagi ikka liigub,» venitas Andrus millegipärast peenikese häälega läbi nina. Jah, kuidagi ikka... Proovi sa laboris öelda, et hästi läheb. Hetke pärast võid hinnalise sisuga katseklaasi vastu lauaserva katki peksta.

Seisime vastamisi teine teisel pool bidestillatori jahutustoru. Kaaliumpermanganaadist roosas vees kobrutasid mullid, torudes veeldus aur. Õhus oli konjakilõhna. Milleks ta tuli?

«Maris, kas te teate, millega te siin tegelete?»

Pöörasin väsinult pilgu Kergele. «Hakkan lõhkuma valku sünteesivat ribonukleiinhapet. Kui te mõtlete seda, mis ma täna teen.»

«Mis te edasi teete?»

Ta peaks ju teadma, millega ma tegelen, aga olgu pealegi...

«Püüan leida tingimused, mis mõjustavad seda lagunemist. Aeg, temperatuur, fermendi kontsentratsioon...» Sõnu tuli liiga palju. Läksin valamu juurde käsi pesema. Kerge, üks käsi püksitaskus, järgnes mulle. «Ja siis?»

«Kui sellega olen korralikult toime tulnud, olen omandanud mitu meetodikat, mida vajan tulevikus. Olen jõudnud mõteteni, mis vajavad kontrollimist.»

«See on täiesti mõttetu. Te lõhute ainet, mis on ammu lõhutud. Ma ei mõista, miks pannakse üliõpilased tegema niisuguseid töid, mis on ammu ära tehtud. Et nad lihtsalt tegeleksid millegagi? Ei läheks käest ära, ei jooks kõrtsis ega liiderdaks? Oleksid töökad tudengid, noore teadlase mainega? Mis tähtsust omab ajaline sõltuvus ja muu krempel, kui aine on varem ära lõhutud!»

«Millised andmed teil selle kohta on?» Kuivatasin käed ja vaatasin uudishimulikult Kergelt.

«Andmed ma toon teile (muide, tänase päevani pole ma neid näinud). Kuid mul on teile ettepanek. Hakkame koos uurima mitokondreid. Neil on kuuldavasti oma süsteem, mis tegeleb kohaliku valguga sünteesiga. See oleks huvitav.»

«Meil ei ole ultratsentrifuugi.»

«Varsti saame.» Jah, kahe aasta pärast organiseeris Kaljas meile välismaalt ultratsentrifuugi. Kerge demonstreeris siis ühel konverentsil mitokondritest eraldatud ribonukleiinhapete kõveraid, mille kohta Leningradi professor Voronkov oma lõppsõnas ütles väikese sarkasmiga, et peaaegu niisama kvaliteetseid kõveraid õnnestus temal näha oma laboris kaheksa aastat tagasi.

Kuid praegu küsisin ma Kergelt, mis ta konkreetset välja pakub. «Seda vaatame...» vastas ta põiklevalt.

Ma vaikisin ja ei küsinud temalt rohkem midagi. Uurisin termomeetrit, nõutavast 37 °C puudus veel kuus kraadi. On mehi, kellel on suuri ideid ja ometi pole nad suutelised oma mõtteid realiseerima, ei jätku jõudu katseteks. Või ideede kontrollimist alustades sünnivad nende peades uued mõtted? Aga ta kutsub mind ju Kaljase juurest ära. «Ma uurin oma kõveraid edasi,» ütlesin tuimalt.

Mees ei tahtnud sellega leppida. Ta lõug värises, kui kirus Kaljast. Näis, nagu oleks joodud konjak alles nüüd ta aju alumisi korruseid rüütama hakanud. Kas tõesti kaks leeri? Või veel rohkem?

Järgmisel päeval kutsus professor Kaljas mu oma kabinetti. Ma ei saa vältida teda kohates elektrilööki. Ta kohendas juukseid, ja me pilgud kohustusid hetkeks. Ta seob mind oma kättesaamatusega. Talle märkamatu tutvun tema harjumustega. Tean, kuidas ta istudes parema jala üle vasaku lööb ja siis käed ümber põlvede sõrmseongusse põimib. Näen, kuidas tal ägestudes sõrmeküüned valgeks tõmbuvad. Tean, mitu lusikatait suhkrut ta lisab kohvile ja kuidas ta pärast kohvijoomist võtab kraanist lonksu külma vett. Olen hakanud tabama ta kõnes vasturääkivusi, reetvaid varjundeid: mis talle meeldib, mis mitte. Ta oskab end hästi valitseda. See klaaskolbide lõhkumise jutt oli puhas bluff.

«Millest dotsent Kerge sulle kõneles?» See oli pomm. Kust tema teadis, et Kerge õhtul laboris käis? Laboris oli peale meie kahe vaid Andrus. Vastasin, et Kerge tundis huvi, millega ma tegelen. Hoidsin end tagasi ja meie vestluse teisest poolest ei rääkinud ma sõnagi. Kaljase informeeritus ja ta küsimus löi mul jalad alt. Kus inimene ka ei elaks, imbub ümbruskond talle naha vahele. Piirab ja peibutab... Lase end korraks lõdvale, ja sa oled omandamas nende võtteid, fraase, mõttekäike, isegi hingelaadi. Ära korja enesele lolle sõpru. Oh, Andrus, Andrus! Kas ma olen kolme aasta pärast samasugune? Mahhinatsioonid ja pugemised, kus püütakse sisse mässida teisi... Või paistan ma tõesti nii lollikesena, et minu eest tuleb seista?

Agaga professori kabinetis mõjub isegi prügikorv õpetlikult. Miks Kaljas seda üldse mulle ütles, et ta teab meie vestlusest? Et ma ei usaldaks Andrust? Või Kerget? Mul ei ole neist sooja ega külma. Olen tuhande köidikuga seotud ainult temaga. Aasta tagasi poleks ma tabanud ümbritsevas, inimestes pooltki neist tagamaist, mida näen nüüd.

Mulle sai laboris pikkamööda selgeks, et tähtsaim ei ole töövõime, tahe või mõistus, vaid tarvis läheb kavalust, valmisolekut ja läbinägelikkust intriigides. Kas tõesti pidin ma selleks, et laboris töötada, end sisse sööma? Uute meetodite kasutuselevõtmisega, uute probleemidega peaks teadusesse sügenema uus moraal ja uued suhted inimeste vahel. Agaga mis selgus meil? Küünarnukkidega nügimine võimu pärast? Või raha pärast? Või au pärast?

Õhtul ostsin kaks pudelit šampust, panin ühiselamus lauale. «Pidutseme!» Kõigil hakkas järsku kiire. Katrin jooksis kooke küpsetama, Tiina jahvatas kohvi, Anu seadis pidulaua üles, pani küünlad põlema ja mina häälestasin kitarri.

Labor on, aparaadid on, aga selle sügisega olen vähe ära teinud. Lobi- semist on palju. Mida rohkem jutustamist, seda vähem tööd. Olen õppinud klatšima, kurjalt ja mõnuga, mida ma varem ei osanud ega tahtnud. Olen muutunud õelaks. Mis on lahti? Kõik tahavad olla menüüd tead- lased, nagu Kaljas, aga mõõdud ei anna välja. Kõneldakse välisreisidest, üleliidulistest lepingutest, koostööst suurte instituutidega, ja hävitatakse liitrite kaupa piiritust. Kaljas pidi järgmisel aastal sõitma kaheks aastaks UNESCO vahendusel tööle Cambridge'i, Rooma ja Upsalasse. Kas see teade löi ta kolleegidel jalad alt? Kateedris paistab olevat liiga palju s u h e t e g a tegelasi: isad tiitlitega ja emad seltskonnaga.

Kiitsime kooris kooke, Katrinil tulevad need alati kõige paremini välja, laulsime ja sõnasime tooste. Tüdrukute seltskond šampusepurjedes. Ei pretensioone, ei seksi, ei pahandusi, ei pisaraid...

Meil on toas tõesti toredad tüdrukud! Pääegu kordagi ei meenunud mulle labor ega Andrus.

Hommikul jäin ma tuba koristama. Katrin ja Tiina lubasid vaheldu- misi kopeeriga konspekti kirjutada. Arvasin, et teen kähku toa korda, siis on aega läbi töötada sarja «Molekulid ja rakud» värske number.

Kõrvaltoa rõdul kolises tool, lehitseti närviliselt raamatut ja algas pomin lootusetus inglise keeles. Keegi õppis midagi pähe. Ma keetsin köögis supi valmis, koristasin toa, ladusin riiulitel raamatud ümber, käi- sin duši all, kuid mis liig, see liig. Idioot, ei saa ühte tükki selgeks. Võt- sin eelmise päeva «Rahva Hääle», istusin rõduuksele ja asusin valjult juhtkirja lugema. Sattusin ekstaasi, tõusin püsti, kallutasin end naaber- rõdu poole, et sosinal sellele puupeale lausuda: «... järgmine põlvkond peab nägema minevikku läbi tänapäeva ülesannete. Punkt. Kui sa nüüd siin edasi tuubid, panen su punkri põlema. Ma olen psihh ja vajan rahu.»

Ehmunud tüdruk kadus rõdult.

Laupäeval ja pühapäeval ei ole meil lubatud laborisse tulla. Kalja- sel ei ole midagi selle vastu, kui me töötame seal ka nädalavahetusel, aga Kerge ja Sarik on raudselt vastu. Ikkagi üliõpilased jäävad kontrollita, kes vastutab...

Ma töin valvuritädile stipipäeval kommikarbi «Unistus» ja pudelike- sega eetrit. Ta liigesed valutavad röske ilmaga, ja millal meil röske ei ole. Eeter pidi liigesed pehmeks tegema. Nüüd antakse mulle laborivõti ka nädalavahetusel, kui oskan seal vaikselt olla. Laborivaikus on puhku-

seks, mõtisklemiseks. Viiel tööpäeval on vähe tegemist mõistusega. Valmistan lahuseid katseteks, lõhun ribonukleiinhapet, eraldan kolonnis nukleotiide, pesen nõusid. Kõige pikem päev nädalas on mõtlemise päev, pühapäev.

Täna, ise ta teab, milliste võtetega, ilmus laborisse ka Andrus ja ma läksin temaga tülli. Labasuste suhtes olen naeruväärselt tundlik. Terve laupäeva õhtupooliku olin sõrkinud linnas ringi. Ajasin kohvikus ühel noorhärnal pea segamini ja lippasin õigel ajal minema. Täna läksin Tarkovski «Peeglit» vaatama. Ma pole midagi nii mõjuvat kinolinal näinud. Unustasin kõik. Kaljase, Kerge ja Andruse. Aga pärast kino kippusin laborisse.

Kaljase ruumis oli unustatud lamp põlema. Läksin seda kustutama. Jäin uksele seisma nagu kohmetu plika. Sisendasid aukartust ta raamatud? Uksehingel rippuv kittel? Reaktiivide rida? Või teadmine, et päevast päeva töötab siin TEMA? Kujutlesin, kuidas ta kummardub kaustiku kohale, kratsib harjumuslikult pastapliiatsiga kõrvalesta või veab vasakut suunurka viltu. Avasin ühe raamatu. Sirge käekirjaga pliiatsiga kirjutatud küsimus. Läbitöötatud materjalid... Väljas on sügis. Ma lähen hulluks tuulest, vihmasahmakatetest, kirevatest puudest, aga tema murab siin tummalt tööd teha. Ma armastan teda.

Siis tuli laborisse Andrus ja ma hakkasin norima. Tundsin, et peaksin hoidma temast eemale, et tal ei oleks võimalik mulle midagi öelda, aga ma ei saanud. Küsisin, kelle poolt, kas ema või isa poolt on talle kaasa antud suurte meeste ees pugemine. Ta saatis mu pikema jututa persse.

«Täna väga,» vastasin. «See veel täna puudus. Esmaspäeval jookse Kaljase, veel parem Sariku juurde kaebama, et Parker oli üksinda laboris.»

«Sina ei saa pooltest asjadest aru, mis siin toimub. Tööta mõni aasta ja...»

«Aga sina, Andrus, pane enesele kõrva taha, mis ma sulle ütlen. Kus inimene ka ei töötaks, kellega ta koos ka ei oleks, peab ta jääma inimeseks. Ükski olukord ei ole nii raske, et seda tingimust ei saaks täita. Kui tal inimeseks jääda ei lasta, siis läheb ta ära, leiab end mujal. Aga kui ta ise ei taha inimene olla, siis pole mõtet süüdistada teisi ja neid sooja kohta saata!»

«Mis sa karjud!» ütles Andrus sosinal.

«Kas ma karjusin?»

«Muidugi. Kõik maja jänesed jooksevad siia kokku. Arvatakse, et kedagi veel vägistatakse.»

«Ole rahulik. Arvatakse nagunii, et mina vägistan sind.»

Ma ei jätnud järele. «Käin juba kolmandat päeva ringi ja ei saa rahu, nüüd ütlen sulle, et oled lontrus. Sa käisid Kerge peale kaebamas. Ega mina teda ka ei kannata, ma ei lähe tema juurde tööle, aga sinu temp tegi mu silmad lahti. Mõtled niimoodi biokeemikuks saada? Nuhk niisugune!»

«Kui sa veel kaua laulad...»

«Mis siis? Mõtled, et ma sinusugust kämbut kardan? Olen nii viha täis, et võiksin sulle ise naha peale anda, kui sa veel kaua siin hilberdad!»

«Maris...» Andruse hääl oli järsku vaikseks muutunud.

«Noh, mis on?»

«Jäta mind rahule. Ma lähen kohe ära... Ainult ära tuleta mulle kunagi meelde vanemaid. Mul ei ole kedagi, ei ema ega isa... Ma olen üksik...»

Andrus lahkus. Minul ei tulnud sel päeval lugemisest ega mõtisklemisest nukleiinhapete teemadel midagi välja. Andruse läikiva tagumikuga püksid... Uhke olemine peegli ees, kui ta teksaspintsaku hankis. Alailma värisevad sõrmed... Tal ei ole kodu, ei ole, kellele toetuda. Ja mina kraaksun loosungeid...

Tagantjärele mõistan, et teine laboris töötamise aasta, sügis ja talv, said meie töö kulminatsiooniks. Metoodika oli omandatud, koostöö Viktoriga sobis suurepäraselt. Ta oli nagu mu noorem veli, küllap ta end nii tundiski. Ega me muidu oleks jõudnud auhinnatööni. Ainult Eve K. üritas meie suhteid rikkuda.

Viktor suitsetas kuidagi rõhuga ja ootas, mis ma ütlen.

«Kas sa tead, kuhu see tee sind viib?» Istusin spektrofotomeetri juures ega lasknud osutit silmist. Olin katsega jõudnud kõige huvitavamasse temperatuuripiirkonda.

«Inimene on nõrk,» vastas Viktor.

«Mõnikord ei tohi ta olla nõrk.» Mu hääli oli nii resoluutne, et osuti võpatas ja nihkus paigast. Viktor silmitses vidukil silmi seinal rippuvat Viiralti «Absindijoojaid». «Inimest peab mõistma, ta on alati natuke patune.»

Meie tuntud skulptor olevat kunagi öelnud, et pole vaja kurjustada inimesega, kes teeb pattu, ühel ilusal päeval jätavad patud meid nagu nii maha. Aga Viktorile ma seda aforismi ei tahtnud öelda. «Inimest võib mõista siis, kui tegemist on tunnetega.»

«Inimene peab ka sööma ja jooma...» «Absindijoojad» on poisi tugipunkt.

«Olen nõus. Kuid tehku seda siis, kui ta kordki on läbi käinud armastusepõrgust.»

«Kas naisest peab siis eemale hoidma?» Ohoo, poiss muutus konkreetseks, avas kaardid.

«Sellest naisest mitte, kes teeb mehe tugevaks, kelle juures ta leiab ilu, soojust ja rahu.» Ma rääkisin Viktoriga nagu kirikuõpetaja, aga tema tõmbus tõsiseks. «Tuleta meelde Arrowsmithi või Gorinit. Inimene oli nõrk, kahekesi tuli tugevus, nad said inimesteks.»

«Aga «Tom Jones?»»

«Sina tahad saada teadlaseks. Miks sa raiskad end? Mõtled, et ta annab sulle enesetunde, aga tegelikult kaotad selle. Kui hakkad kõigist naistest niimoodi arvama, et nad on võetavad ja jäetavad, kelle kaotus see on?»

«Ta ise tuleb ja pakub!»

«Pakkujaid on alati, oled andekas ja nägus poiss. Pea siis enesest lugu ja ära jookse esimesele ettevõtlikule naisele sülle.»

«Aga, Maris, kas sina oled olnud armastusepõrgus?»

«Ma olen praegu põrgu põhjas!»

Meie jutuaamine katkes. Laborisse tuli Eve, võrguseadja. Viktor oli algul umbne ja järsk, kuid ta tuju taandus libeda järjekindluse ees. Naised võivad olla tõesti paljude küsimuste lahendamisel naiivsed, välja arvatud siis, kui need puudutavad mehi. Mida ta kaotab, olles alandlik? Ei midagi, ainult võidab.

Enne kui nad laborist lahkusid, ütles Viktor mulle vaikselt: «Saa aru, ma olen näljas.» Jah, ma saan aru. Temas oli igatsus armastuse järele, millest ta lapsena oli ilma jäänud. Kuid kellelt ta hellust otsib! Võta kuidas tahad, meil või meie vanematel on läinud kas ühtepidi või teistpidi, aga ikka viltu. Oleme armastusevaene rahvas. Orjale ei olnud tundeid tarvis, ta pidi töötama. Ja nüüd otsitakse tunde kultuuri Idamaadest ja... lindudest.

Kuid auhinnatöö saatmiseks konkursikomisjonile tuli meil kõvasti võidelda, õigemini, me pressisime Viktoriga oma töö jõuga läbi. Aga Teie olite siis juba tõenäoliselt Cambridge'is.

Ei olnud ta ühtigi Cambridge'is. Istus Tallinna—Moskva rongis ja polnud vahest kaugemale jõudnudki kui Pihkvasse.

Olin kindel, et meie töö saab üleliiduliselt vähemalt ära märgitud. Tulin just köitekojast ja nägin nagu preemiaks Raekoja platsil Kaljast. Ta sõidab õhtuse Moskva-rongiga ära. Ta oli reibas ja kuidagi poisikeselikult lustakas. Nuusutas musta kaant ja ütles, et lõhna järgi on töö uudne ja värske. Olin kustunud ja enesest väljas, enne kui teda nägin. Tema lähedus ja lõõpimine mõjusid ergutavalt. Kaljas tahtis öelda vist hüvasti, aga jäi mind silmitsema. «Sa oled kahvatu.» Noogutasin piinatult. «Te sõidate ju ära.»

«Ma tulen tagasi.»

«Tulge kiiresti tagasi, ma... me ootame teid.»

«Kiiresti ei saa...» Ta kõneles minuga nagu lapsega, sõnu aeglaselt ja täpselt välja öeldes. «Aga kirjuta kõigest. Ega sul lihtne saa olema, sa võtad kõike väga südamesse.»

Õhtusel koosolekul olid meie vabatahtlikeks oponentideks dotsendid

Sarik ja Kerge. Tundsin esinemise ajal, kuidas ma süttisin. Kõik tundus mulle hirmus oluline ja jõud, mis sundis inimesi kuulama, tuli Kaljasest. Koosolekul tehti mulle liiga. Valus oli, kuigi teadsin ette, et nii võidakse käituda. Mu jutuvool katkestati kõige magusamas kohas, mu veri läks kuumaks ja ma jäin solvunult vait. Kõige häbematumalt käitus vana Sarik. Ta lehitses demonstratiivselt laua taga meie tööd ja tegi sealsamas selle maatasa. Biokeemia kui teaduse jaoks olevat meie töö absoluutne null. Võib-olla oli tal õigus, aga ta oleks võinud sellesse süveneda. Ta oleks võinud meid materdada faktide najal, kui ta just soovis. Nüüd oli iga tema lause nagu söim. Aga mina pidin talle vastama... Iga ta repliigile ja küsimusele. Iga kord, kui tõusin toolilt, tundsin külma tardumust kõhus, mis valgus reitesse, torkis põlveõndlates. Seisin vaevu jalul. Kõige õigem oluks mul lebada voodis jahedate linade vahel, väljasirutatult ja lõdvalt. Aga minult oodati vastust, ma ei saanud vabaneda kiusajast. Pidin vastama selgelt ja vigu tegemata. Kus on väljapääs? Oleksin tahtnud panna pea kõikemõistva, targa ja südamliku inimese rüppe. Puhata, koguda ennast, loota arusaamist. Kus ta on? Ma vajun ja vajun, miski ei päästa mind. Ära süvene, kes keda. Sind ei tohi huvitada, miks kirjutas Kaljas kunagi Sarikule kandidaaditöö autoreferaadi ja miks ta nüüd sõitis välismaale. Kaitse end ja oska mõista, et ka sinu pingutus allub reeglitele, mitte just kõige halvematele.

Sarik ei teinud mu vastuseid märkama. Ta hakkas valjusti kõnelema kõrvalistujaga, otsekui unustas mu. Jäin vait. Nüüd kõneles tema. Ta jõudis isegi mu liiga moodsa soenguni (mis tegelikult on ajast ja arust), rääkis kitarrimängust ja spordist. Ta jutust koorus välja tõde, et niisugune tegelane nagu mina ei saa olla võimeline kirjutama tööd, mida võiks saata üleliidulisele konkursile. Võib-olla on mind tõesti ära hellitatud ja nüüd öeldi esimest korda tõtt näkku? Dotsent Sarik olevat Kaljase suurim vaenlane ja iga tema jünger (ka mikrojänger) pidavat need mõnitamised läbi tegema. «Ma löön Kaljasel selle pundi laiali,» olevat ta kunagi ähvardanud.

«Te ei esitanud ühtegi argumenti, millega oleksite tõestanud, et töö peaks siia tolmuma jääma. Võite ju mu nime maha võtta, kui see teid nii ärritab. Las läheb edasi Viktori nimel!»

Nüüd läks Viktor marru. Näost lubivalge, tõusis ta luba küsimata püsti ja ütles käriseva häälega: «Me saadame töö ise välja. Ja teeme seda pärast rektori juures käimist.»

Sarik tõmbus tagasi. Muuseas, pool aastat hiljem, kui Moskvast tuli teade, et meie töö oli teeninud diplomi, jõudsimme tõepoolest rektori juurde. Diplomit vastu võtma.

Meie auhinnatöö sai kuidagi Moskvasse ära saadetud (kindlasti on Viktor sellest Teile kirjutanud), kuid pärast seda olin ma laborist üle kuu eemal. Jäin raskelt kopsupõletikku. Viktor rabeles üksinda edasi. Alustasin iseseisvaid katseid alles aprillis.

Olin väsinud ja nõrk. Isegi unenäod kaotasid värvi, muutusid hallisgusteks. Liikusin ringi nagu uduvines, käisin tuimkorralikult loengutel või lesisin voodis.

Kord pärast sisehaiguste loengut kõndisin laborisse. Dotsent Kerge kätepaar rehitses laual kirjandust koomale. Et ma informatsiooni ei saaks?

«Kas uut kirjandust on tulnud?»

«Ei, ma korrastan vanu materjale.»

«Aga ma näen siin midagi huvitavat...» Võtsin häbematumalt kserokoopia värsket artiklist, sirvisin seda, ja suutmata ridagi lugeda, asetasin lauale tagasi. «Mul ei ole aega artikleid lugeda, eksamid tulevad.» Mingeid eksameid ei olnud. Tema teadis seda niisama hästi kui minagi. Ta taipas, et ma mängisin, ja see maksis ka midagi. Mõnega pinguta end kas või nahast välja, ei saa ega saa aru. Seadsin end aknalauale. «Teate, mille üle ma praegu kõvasti juurdlen?» Kerge kergitas kulme. «Isiksuse üle. Olen hakanud mõistma, et isiksus kujuneb välja suure võitluse tulemusena. Suur võitlus oma mugavusega, hirmuga, väsimusega... ja kindlasti ka väikluse ja kadedusega. Nägemiseni!»

Kõndisin kunstimuseumi. Aino Karro maalide näitust vaatama.

Seisin kaua tõsiste, süngevõitu lõuendite ees. Kummaline, nad rahustasid mind.

Jõudsin lõpuks niikaugale, et kavatsesin alustada katseid. Kerge pidas mu koridoris kinni, suits suunurgas, käed küünarnukkideni taskus (tal olevat prantsuse lastetuba), ja ütles, et ma võin alustada. Milliste võttega, mida, seda ta ei öelnud. Üritasin talle sealsamas kõnelda tööplaanist ja meetodikast, kuid näis, et temal oli täiesti ükskõik, millega ma tegelen. Tundsin ta vastas seistes ootamatult palju jõudu. Siin aga pean olema hoopis kaval ja vastupidav. Ja iga ebaõigelt juhendajast ei tohi ma tõena võtta!

Ühiselamus olin suureline. Rääkisin palju ja segaselt, kuid mitte selleks, et muljet jätta ja tunnustust leida. Tahtsin ise meetodikas ja oma plaanides selgusele jõuda, keegi nagunii ei kuulunud, mis ma seletasin. Tabasin end mõttelt, et kõik hea, mis on seotud Kaljasega, on kaugenenud, on muutunud rahulikuks jõuks ja suubub töösse. Unistan harve mini, olen leebem, ja leides end mõtteid mõlgutamast, lülitun kohe ümber. Olen edasi arenenud kindlas, kitsas suunas. Teadusest on saanud mu elu sisu. Aga juhendaja, kallis Kaljas, jätsid sa mulle küll häbemähtult sobimatu!

Juba mitmendat päeva ujutas laboris põrandat katkine kummivoolik ja kes muu kui mina pidin koristama. Täna tuli tüdimus peale, ehitasin paberist laevukese, lükkasin selle loiku ujuma, ehk märkavad ja ometi kord asendavad katkise vooliku tervega.

«Vett on vähe,» ütles Kaarel, kükitades mu kõrvale. «Näed, lased laevukese vette, aga siis selgub, et vett on vähe. Küll võib tal kehv olla.»

«Jah, omal nahal piire tunda ei tahaks...»

«Kõik oleneb keskkonnast. Tead, Maris, ma tunnen end siin pidevalt vaeslapsena pärast seda, kui Kaljas ära sõitis.»

«Mina ka...»

«Kolme kuu pärast on mul diplom käes, siia ma ei jää. Tahan varsti olla rikas, hästi riides, enesega rahul ja noolida enesele ilusa armukese. Näiteks sinusuguse. Mis sul on?»

«Ma sooritan mõttes homset katset. Et mitte lasta end rumalalt haneks vedada...»

«Sa oled natuke napakas.»

Võimalik, et oleni. Mida ma oleksin pidanud talle vastama? Et olen rõõmus ja püüan olla niikaua noor, kuni tema rikkaks saab ja armukest vajab? Mina vajan rahu, vaikust ja mõistvat suhtumist.

«Kaarel, ma ootan, ausõna, kuni sa rikkaks saad, aga ole praegu tore poiss ja paranda see voolik ära, muidu lähen siin niiskusest hallitama.»

Kaarel läks teiselt korruselt uut kummivoolikut otsima. Mina kükitasin veeloigu juures edasi. Mis mõtet on uurida ribonukleiinhappe kuju, kui puudub normaalne keskkond? Kuidas ma saan selgusele aine kujus, kui keskkond on katse algusest peale moondunud? Fenoolidega ju eraldan. Kõigepealt peaksin kindlustama loomuliku keskkonna. Nagu laevukesele vee. Aga kuidas?

Ribonukleiinhapete ehitust võib uurida inimene, kellel on põhjalikud teadmised biofüüsikast, füsikokeemiast ja kes orienteerub ioonsete jõudude mehhanismides. Kerge ei ole sellest üldse huvitatud. Kellelt küsida? On vist suur illusioon tahta siin midagi luua... Peaksin kuhugi mujale purjetama. Moskvasse? Novosibirskisse? Aga kelle toetusel? Mul ei ole ju kedagi seljataga.

Töötasin laboris nädalaid varahommikust hilisööni. Pärast eksameid võtsin materjalid kokku, mind paluti esinema neuroloogiaringsis nukleiinhapete omadustest ja mälu biokeemiast. Ettekande kokkupanemisel tekkis küsimus, mida tahtsin kellegagi arutada. Teie lahkumisest peale olin töötanud üksinda. Niiüd nokitseb igäüks omaette. Tundsin, et dots. Kergele teatamata ei sobi mul esinema minna. Võtsin katsetulemuste vihiku, joonistatud graafikud, kirjepandud ettekande ja palusin Kergelt väikest pooltundi. Ise palusin, aga ma ei suuda enesele kunagi andeks anda, et üldse läksin temaga vestlema.

Ma ei olnud Kergelt pärast Eve-lugu näinud. Eksamite ajal käisime vähem laboris. Ilmusime sinna tavaliselt õhtul, et juua tass kohvi, lobi-

seda ja minna rahunenult ühiselamusse tagasi. Sisehaiguste eksami eel avastasin, et pool konspekti on kadunud, tõenäoliselt oli see jäänud laborisse. Oli pärastlõuna, kui läksin sinna. Välisuks oli kinni, ma avasin selle oma võtmega. Koridoris tormas mulle vastu õhetava näoga Kerge, kohmas tere vastu ja kadus. Kellegi korralik käsi oli mu konspekti paigutanud riulile kserokoopiate vahele. Kas ma kuulsin kõrvalruumis liikumist või oli see mu nina, mis koridoris tundis parfüümi «Быть может» lõhna (seda kasutab Eve), aga ma kondisin nõudepesukambrisse. Akna juures seisis Eve. Mina, veider küll, alati tähelepanematu, märkasin kohe kraanikausi kõrval laual musti pitsist bikini-pükse. Oleksin ma vaid teadnud, millist nõiaprotsessi ma enese vastu alustan, kui mul jätkus taktitust küsida: «Kas aspirantuurikoht on nüüd kindel?»

Eve pööras end ringi ja röögatas: «Sa idiot! Eesel! Tee oma tööd edasi ja ära topi nina teiste asjadesse.»

«Juhtus nii! Ma tulin konspekti otsima,» püüdsin talle selgitada. «Kui sa rahuldumata jäid, otsi teinekord vaiksem koht. Ega teised süüdi ole.»

«Issand, küll sa oled õel!» Eve oli tõmbunud näost tumelillaks, ta poos meenutas vägisi Sophia Loreni.

«Olen jah! Miski pole sinusugusele püha, kõik määrid sa ära. Isegi labori...»

Ma ei kannata Evet. Tema on üks neist tüüpidest, kes kisuvad laboris naiste hinda alla. Terve aasta kulus tal, et saada kätte Viktor ja üks komponent ribonukleiinhappe molekulist. Lõpuks halastasid nad talle mõlemad. Nii Viktor kui ka spektrofotomeeter. Mingsugused arvud ilmusid vihikusse. Oli aeg kanda need millimeetripaberile graafikuks ja võrrelda seda raamatutes esitatuga. Eve läks auditooriumi, seal pidi olema rahulikum töötada, meie jääme teda kannatamatult ootama, kas ta sai õige kõvera või mitte. Kibelesime, kuni ma ei pidanud vastu ja läksin vaatama, kui kaugele ta on omadega jõudnud. Potentsiaalne naisteadur istus pooliku kõvera juures ja viilis sõrmeküüsi. Mind ta ilmselt ei oodanud.

«Sa ei ole veel lõpetanud?»

«Aega on!»

«Kas ma tohin graafiku valmis teha?»

«Mhmh!» Ta manikäüris täiskäigul edasi.

Sellest päevast peale hakkasin ma teda põlgama. Lisaks alateadlikule hirmule Kaljase pärast. Eve oli võrgutanud Viktori, ajanud pea segi aspirant Rolandil, nüüd hullutab dotsenti. Jumal hoidku, kui tal tuleb isu professori jõuda. Sest professoreid on siin ainult üks, õnneks komandeeritud välismaale.

Kui dots. Kerge mu graafikuid nägi, sattus ta vaimustusse, mida ta ei püüdnudki varjata. Tahtis võtta mu graafikud enesele. Analüüsimiseks, nagu ta ütles. Mina ei leidnud eneses piisavalt suuremeelsust, et talle vastu tulla, ja me läksime tülli.

Ma proovisin meelitada Kerget vaidlema. Tahtsin selgusele jõuda, kas ribonukleiinhappe lagunemise protsent sõltub molekuli spiraliseerunud osadest või mitte. Vaist ütleb, et seos võis olla. Mul tekkis nukleiinhapete kuumutamisel imelik fraktsioon, mida keegi varem ei ole täheldanud. Mis siin juhtus? Võib-olla lagundas kobramürk ribonukleiinhappe spiraliseerumata osade kaudu? On ju teada, et need molekulid koosnevad kahest osast: spiraliseerunud ja spiraliseerumata osadest. Mis siis, kui spiraalsed osad keerduvad lahti alles hiljem? Siis, kui toimib temperatuur? ... Mul oli küsimusi musttuhat.

Mina: Viieprotsendilise kobramürgiga ei saa ribonukleiinhapet lõhkuda nii, et järele jääksid ühesuguse pikkusega jupid.

Kerge: Muu on võimatu.

Ma ei kannata sõna võimatu, aga olgu...

Mina: Kas tõesti? Arvestades, et molekul koosneb kahest osast, miks ei võiks siis püsivam osa jääda mürgi poolt kas või osaliselt puutumata? Ja alles hiljem, temperatuuri mõjul, keerdub see osa lahti.

Tema: Siin puudub absoluutselt loogika.

Mina: Millist seisukohta teie pakute?

Ta ei pakkunud midagi. Ta ei avaldanud ka oma arvamust. Ta raius ei, ei, ei. Tähendas see, et mind, tudengit, pealegi seelikukandjat, pole mõtet

tõsiselt võtta? Mu arvamused olid välja kasvanud katsetest. Tema oli olnud neist eemal. Ta ei teadnud, et geelfiltratsiooniga eraldatud lahused, mida olin kogunud järjestikku kolme katseklaasi, andsid temperatuuri mõjul erinevaid tulemusi. See võis tähendada, et spiraalsed molekuliosad läbisid kolonni varem kui spiraliseerumata osad... Kerge nägi graafikutelt mu töö tulemust, ta tundis, et siin lõhnab millegi erakordse järele.

Tema: Ma võtan selle viimase kõvera enesele

Mina: See on ju töö kõige huvitavam osa. Miks me ei võiks seda teha üheaegselt? Nii teie kui ka mina.

Tõepoolest, miks mitte? Olen tõestanud, et oskan musta tööd teha ja kes ei tahaks oma töövilju noppida. Mis õigusega soovib ta võtta mu käest kõige magusama pala? Kui tal tuli tööisu peale, korraldagu ise katse, kontrolligu mu andmeid, meetoodikat, mida ma kasutan. Üpris popp oleks, kui istuksime mõlemad spektrofotomeetri juures ja määraksime temperatuuri mõju nukleotiidide tükkidele. Miks arvas Kerge, et ma naeran ta üle? Selle asemel, et öelda mulle üksainus tunnustav sõna, söimas ta mul naha täis.

Tulin Kerge juurest tulema nagu läbipekstud koer. Miski peab minus olema viltu, miks ma järele ei anna? Avasin laboriukse ja vaatasin juhmilt Viktori selgeid silmi. Läbi, lõin käega. Kurb oleks olla laboris ilma sõpradeta. Poisid, Kaarel ja Viktor, kutsusid mu sööma. Kolm paljutõotavat biokeemikut, nii meid kutsutakse, kõndisid sööklaasse.

Aga üldiselt on meie olukord, ma mõtlen Kaarlit ja ennast, laboris tõsine. Kateedriks on eraldatud üks aspirandikoht, mis antakse tõenäoliselt Evele, kuid Kaarlit pole sellest sõnagi öeldud. Kui agaralt piitsutavad õppejõud üles tudengite enesearmastust, lubades neile tulevikus aspirantuuri või nooremteaduri kohti. Nad pannakse mitmeks aastaks õppejõu tööd tegema, kui aga läheneb ülikooli lõpetamine, siis ei ole kellegi enam tudengiga asja, isegi tänamisega on raskusi. Mingi sünge eelaimus rõhub. Kui laseksin elektronarvutil välja tiksida oma biorütmid, siis teataks ta vist mulle kolm ümmargust nulli. Millal tuleb lõpp? Ma ei karda kadumist. See tuleb kunagi nagunii. Kuid ma ei taha kaduda tühjalt, suutmata midagi ära teha, eriti praegu, kui tunnen, et midagi suurt seisab mu ees. Olen ma haige, et igatsen näha Kaljase karmi nägu ja südamlikku pilku?

Mulle tehakse siin liiga. Ma ei jõua töötada, ei oska enam sõna pidada. Keskendumisvõime on lootusetult langenud, ärritun kergesti, eksin isegi kõnelemisel. Olen krambis, mul on hirm, nagu tunneksin, et varsti mind laboris enam ei ole...

Lisaks kõigele sokutas Eve mulle kaela tüli Sarikuga. Tartus toimus üleliiduline biokeemikute konverents. Enne konverentsi tuli Eve meie tuppa (mu toakaaslane Katrin oli sünnituspuhkusel) ja ütles, et kui ma soovin, siis mingu ma teise tuppa elama, konverentsi ajal tahab Sarik anda vennasvabariigist tulnud inimestele mugavustega toa. «Kust Sarik teab, et ma siin elan?» Eve keerutas, segas jälgi, kuni ütles, et tema kaudu. Miks ta oma tuba ei pakkunud? Kui mina soovin... Oleme Katriniga kahekesi teinud tavalisest puurist mugavustega pesa, miks peaksin ma soovima lahkuda oma toast asja eest, teist taga, pealegi just eksamite ajal?

Ütlesin Sarikule, et ma ei soovi oma toast nädalaks lahkuda. «Teie julgete mulle, kateedrijuhatajale, öelda, et teie ei vabasta tuba? Teie julgete mulle mitte vastu tulla!» Vaata et lämbub kätte ära. Niisugust astmaatilist vihahoogu nägin ka siis, kui arutati meie töö saatmist üleliidulisele konkursile. Need põhjendamata vihahood ta lõpuks tapavad.

«Te ise olite Eve Konile öelnud, et kui ma soovin toast välja...»

«Seda ei jäta ma arvestamata. Pidage meeles, Parker, teie tulevik on tõsiselt ohus!»

Näed sa, vanatüdruk, millest oleneb su saatus! Kui lihtne oli elu spordis, võrreldes siinsega. Tervem, puhtam ja lihtsam. Sain Sarikult veel teada, et ma ei tohi oma artiklit «Eesti Looduses» avaldada.

«Mis teie nukleihinhapetest ka teate! Te unustate ära, et olete alles üliõpilane...»

«Kuidas? Ma kavatsen inimestele populaarses vormis rääkida sellest, mis on maailmas sel alal ära tehtud.»

«Miks te minu käest luba ei küsinud?»

«Ma toon artikli toimetusest tagasi ja näitan teile? Ma ei teadnud, et pean populaarteaduslikke lugusid teile näitama.»

Toimetuses öeldi mulle, et artikkel oli olnud Sariku käes retsenseerida (ta ise olevat helistanud toimetusse) ning ta oli andnud sellele hea hinnangu. Kuid märkinud ka, et parema meelega oleks ta ise kirjutanud nukleiinhapete ainevahetusest rakus.

Võtsin artikli toimetusest tagasi ja saatsin «Edasile». Ajaleht avaldas selle loo nelja päeva pärast, «Eesti Looduses» pole Sarikult siiani ilmunud ühtegi artiklit.

Esimesele pahanud dots. Kergega lisandus sõnavahetus dots. Sarikuga. Mulle tehti liiga, kuid ega ma kõige järeleandlikum ka olnud. Kogutud materjalidega esinesin ÜTÜ konverentsil biokeemia sektsioonis. Olin rahulolematu, kuigi tööd oli tehtud palju. Vusserdasin ja higistasin pea iga sõna juures, et ennast selgemini väljendada. Lõpuks jäin kuue leheküljega rahule, ülejäänud kaheksakümmend saatsin prügikorvi.

Jälle pingutasin üle, soditud lehekülgi oli vähemalt sada viiskümmend! Olin see tõesti mina, kes kirjutas peaaegu ühe hingetõmbega valmis auhinnatöö? Pildusin sädemeid, ma ei väsinud kunagi... Oli Kaljas, olid Andrus ja Viktor. Nüüd puudub kindlustunne, pole mul loogikat ega tahtmist. Päevade kaupa ei ole mul ühtegi rõõmsamat hetke, ja ma olen kahekümne kolme aastane. Et areneda, peaksin arutlema, peaksin vestlema, peaksin lugema. Kuid kellega ometi? Kus, mida?

Vanad head tuttavad Anu ja Tiina (ka Katrin tuli korra) istusid truult sektsioonis, kus ma esinesin, ja saatsid mulle pärast küsimustele vastamist tagumisest reast lehekese. «Tubli, Maris! Miks sa nii morn oled? Meil on sulle ainult kolm küsimust:

1. Kust sa katseteks rotid said?
2. Millisel viisil?
3. Kuhu sa rottide nahad panid?

Allkirjad.»

Saatsin neile vastuse:

1. Ise sünnitasin.
2. Ämmaemanda abiga.
3. Õigetel rottidel alles tõmbame naha üle kõrvade.

Õhtu oli jahedavõitu. Jalutasime Toomemäel, all-linnas. Otsisin tänavapildist inimesi, kes jääksid silma, meeldiksid. Tuli vastu «Vanemuise» näitleja. Põlvedes sama baleriinisammu vetruvus, sama luitunud palituke, sama hernesupisuuke. Kõik sama, sama, sama. Midagi ei muutu. Mind on ära vaevanud see laboripinge, ma ei ole erak. Tahan kuulda naeru, lobiseda, fantaseerida. Oleksin täna kergemeelne ja lustakas.

Hõõrumine laboris jätkus. Kerge ütles, et ma kulutavat katseteks liiga palju reaktiive. Küsisin, milliseid. Ta ei vastanud. Siis asusin mina rünnakule. Kobramürgi lunisin ise naaberinstituudist, Kerge lubas ette helistada, aga ei helistanud. Oskasin välja nõiduda terve grammi kallist mürki, selle eest nad nüüd kutsuvad mind kobraks. Reaktiivid, mida ma päevast päeva kasutan, on tavaline keedusool ja TRIS-puhver, mis anti mulle Veterinaariainstituudist. Tridestillaadi ajan üle üpris räpasest destilleeritud veest.

Mu vastus üllatas Kerges. Ta jäi vait, kuid mitte kauaks, sest ta hing põles. Teda vaevas mu ettekanne konverentsil, eriti see, et üritasin otsida nukleiinhapetele funktsioone. Kahetseb ta, et on lasknud mul minna omateed?

Pärast mu ettekannet võttis sõna sümpaatne noormees, vist bioloog. Ta kõneles transport-ribonukleiinhappest ja küsis siis minult: «Mis te arvate, kuidas muudetakse transporditav aminohape rakus passiivseks ja kas tal blokeeritakse kõrvalrühmad ära?» Mulle meeldis ta küsimus. See ei puudutanud küll minu tööd, aga olin selle üle mõtisklenud ja lasksin fantaasial lennata. Kerge lõpetas järsult meie arutelu: «Kui puudub katseline tõestus, siis pole mõtet sõnu teha!»

Imelik lugu. Meil laboris mulisetakse iga päev, miks siis tudengid ei

või omavahel ringis vaielda? Olin oodanud, et Kerge jätkab seda teemat, nüüd ta siis torkaski: «Meie uurime ribonukleiinhappe ehitust, mitte funktsioone. Raiu see enesele igaveseks pähe!»

«Funktsiooni tundmine ju kergendab struktuuri leidmist. Ühel ilusal päeval oleme paratamatult jõudnud sinna, et peame selgitatud struktuurile leidma funktsiooni. Miks ei võiks seda teha praegu, oma lõbuks?»

Miks peab Kerge alati jöhkraks minema? Ma ei talu toorust. Ütlesin, et autoriteedist võib võtta seda, mis on temas tõesti head, mõjuvat. Pahede ees ei kavatse ma silmi kinni pigistada. Igaüks ehitab ise eluks tõe.

«Oma tõe pole kellelegi tarvis. See ongi meie noorte viga. Peab leidma õige tõe!» ütles Kerge.

«Noored õpivad oma vigadest. Aga mis on siis õige tõe? Kelle tõe? Kas viiekümneaastase tõe üldse kõlbab kahekümneaastasele? Usun, dotsent Kerge, et tõe ei ole olemas. Me sammume pidevalt tõe suunas...»

Vaikus... Mulle vastati solvunud vaikimisega. Võib-olla sellepärast, et Kerge sai hiljuti neljakümneseks. Ma ei hoidnud enam keelt hamaste taga. «Võltsautoriteedid on alati üritanud end jõuga maksma panna. Mis sellest välja tuleb, ei tea...» Marssisin sirge seljaga uksest välja. Kus on viga? Olen vist väga auahne. Mul on kiire, ma ei raatsi aega raisata. Olen otsustanud panna kogu oma energia laborisse, tahan saada väga heaks biokeemikuks. Olen pööraselt tüdinunud Kerge virisemisest ja pealepassimistest. Mul on kõrini tühja töötamisest, kõik jääb alailma pooleli, sest öine töö keelati jälle ära. Kuid pean tunnistama, et olen siin kõvasti juurde õppinud. Olen muutunud pedantsuseni täpseks, oskan mõtet edasi arendada, esitada hüpoteese, olen õppinud eristama olulist ebaolulisest, kokkuklopsitud metoodikat originaalsest. Muidugi, ma suudan seda kõike teatud piirini... Kaugele jõuaksin, kui töötaksin siin veel aasta, kaks, kümme?

Viktor päästis mu süngetest mõtetest. Ta vedas mu tahvli juurde ja seletas, millised katsed tal viimasel ajal on välja tulnud. Algul ma ei kuulanud teda, olin nagu letargias. Ei jõudnud isegi tahvli juures seista, vedasin end tooliga tahvli lähemale ja jäin Viktorit alt üles vahtima. Viktor oli kuidagi võõras, mehelik, järsku väljakasvanud. Millal ta sirgus? Ta oli töötanud mitu kuud üksi, täiesti üksi. Tean, mis tähendab töötada üksi... Hakkasin temaga koos mõtlema. Siis läksime vaidlema. Kumb on maailmateadusele rohkem andnud, kas Hoagland või Zamecnik? Kõhud korisesid, olin peaaegu kolm päeva elanud kohvi najal. Sööklas tellisin piimasupi, sõin hädavaevu paar lusikatäit. Rääkisime Viktoriga meie laborist, mis muudetakse peatselt iseseisvaks problemlaboriks. Loetlesime inimesi, kes hakkavad seal tööle, unustamata endidki. Labori tulevane juhataja on kindlasti Kaljas. Kadedaks tegi Leningradi poiss Vitali Sokolov. Hõidsime ta töödel pidevalt silma peal. Ta on kõigest kolm aastat meist vanem ja avaldab oma töid maailma parimates molekulaarbioloogiaajakirjades.

Jälle on aasta möödunud, ja mis on meie laboris muutunud? Kus on sirge mehelik mõte, mis haarab kõiki? Kas tõesti võib ainult raamatutest sellest lugeda? Tehnikat on meil piisavalt, metoodika on meil korralikult omandatud, mida me ometi ootame? Igaüks teeb, mida tahab. Süvenemiseks ei anta aega, tähtis on väline, fassaad.

«Oled sa kunagi varem nii palju külalisi näinud kui sel aastal? Üks grupp tuleb, teine läheb...» Viktor noogutas. «Ja sügisel lubati võtta uued teemad. Mis kusagilt kuulnud või loetud. Ühepäevaperemehed!»

«Ära seda loba usu,» lohutas Viktor. «Need mehed ei tee enam ise ühtegi katset ega kontrolli ühtegi hüpoteesi. Ainult jutustavad...»

Elasin kuidagi edasi. Käisin korralikult loengutel, olin viisakas alatasa vinguva ühiselamu-komandandiga, kuid mis tulema pidi, see ka tuli. Olen oimetu.

Järjekordne lugu Kergega algas nii. Ta ilmus laborisse ja nõudis (viimasel ajal ta kogu aeg nõuab minult midagi), et ma paneksin paberile sel talvel saadud tulemused ja annaksin artikli tema kätte. «Saadame üleliidulisele ajakirjale,» pilgutab ta mulle silma.

Vastasin jahedalt, et minu arvates ei ole töö avaldamiseks küps. Astu-

sin kirjutuslaua juurde ja lappasin neid väheseid perfokaarte, mida olin jõudnud koguda. Süda hüples pingsalt.

«Ei lähe läbi. Mina arvan, et selle tööga tuleb praegu välja tulla!»

«Kas pole siiski vara? Teen suvel sama katse veel vähemalt kolm korda läbi, otsin teooria kohta materjalid välja... Nii et sügiseks luban.» Ma ei taibanud, miks tal nii kiire on hakanud.

«Las mina otsustan, kas töö on küps või mitte. Annad, ja kõik.»

Hakkasin värisema, kuklasse löi valu ja ma vastasin: «Ei anna!» Olin töötanud kuude kaupa kuusteist-seitseist tundi päevas. Kartsin juba, et selle kire eest visatakse mind varsti ülikoolist välja. Olgu tänatud mu teaduskonna dekaan ja arusaajad õppejõud, kes minuga nii kannatlikud on olnud. Ma teadsin, et mu töö oli pooleli, et katsed vajasid kontrollimist. Nii ütlesingi Kergele. «Kui neid andmeid ei saa katsetega taastada, näidatakse näpuga ülikoolile. Sest järeletegijaid on igas laboris, kus vähegi nukleiinhapetega tegeldakse.»

«Siin otsustan mina, kas see töö ilmub või mitte. Kui sa niisugust juttu ajad, võid ära minna!»

Kerge on siin töötanud palju aastaid. Labor on publitseerimata andmeid täis, miks pean mina, ja veel koos temaga, ajakirjale saatma pooliku töö? Need katsed on läbi tehtud kõigest kaks korda. Süda löi endiselt sada viiskümmend lööki minutis, käed olid vastikult külmad ja niisked. Iiveldas. Kas tõesti on jõudnud kätte lõpp mu laboris olemisele?

Kerge kutsus mu Kaljase kabinetti. Et peksta sõnadega edasi. Tähtsam oli see, et meie jutuaajamist oli juhuslikult pealt kuulunud naaberlabori töötaja, maja kõige suurem latatara. «Kuidas sa teda ei märganud? Sa tahtsid talle näidata, et meil on riid majas ja üliõpilased hauguvad mulle vastu...» Mina ei märganud tõepoolest kedagi. Ma vahutasin vihast ja ahastusest, olin pime.

Mitte see ei olnud oluline, et meie vaidlus oli põhimõtteline. Mitte ka see, et katkemas oli kogu mu edasine elu. Vaid see, et üks laterdis juhtus pealt kuulama jutuaajamist, mida ta kuulata poleks tohtinud. Tema pärast oleksin pidanud käituma viisakalt ja alandlikult, olema kõige nõus, tegema kõik, mis sooviti. Ma palusin oma käitumise pärast vabandust. Lubasin tuua katsetulemuste vihiku tema kätte.

Kerge ei leppinud mu vabandamisega. Järgmisel päeval klaarisime vahekorda edasi. Koosolekule kutsuti ka teised tudengid, küllap hirmutamiseks. Esmakordselt istusin ühes neist nahksetest tugitoolidest, mis olid loendamatuist istungitest lohku vajunud.

Koridori lõpus kitsas madalas nišis paiknesid vanad sohvad, madal diivanilaud ja kapp, pool tosinat tuhatoosi, ilmselt suitsetajate poolt maja pealt kokku tassitud, malendid ja mõned õlleklaasid. Nüüd istusin minagi selles meeste palvelas ja pareerisin Kerge rünnakuid.

«Kuidas me kokku leppisime, kui sa tööd alustasid? Mis ma ütlesin?»

Kohendasin end kindlamini istuma. «Te ütlesite, et ma proovigu, siis vaatame, mis välja tuleb. Ütlesite, et Kaarlil ei tulnud välja, vahest minul tuleb... Te ei uskunud, et mul üldse...»

«Kaarlil jooksis kolonn tühjaks,» katkestas Kerge mu jutuvoolu.

«Kolonn saab ju jälle täita. Probleem oli ikkagi meetoodikas. Ma leidsin Bajevi raamatust uue meetoodika.»

«Millisest Bajevi raamatust?»

«Uuest, kus määramismeetodid on sees. Kas ei olnud see meie esimene ja viimane vestlus töö teemal? Te ei ole kordagi mu käest küsinud, kuidas mul läheb.»

«Ma ei tea su töö meetoodikast midagi.»

«Ma püüdsin teile kõnelda, aga...»

«Mis mina ütlesin?» Kerge näppis nina. Tal on hoopis teistsugused harjumused kui Kaljasel.

«Teie ütlesite, hästi. Vihik katsetulemustega on olnud kogu aeg mu laual. Te ei tundnud mu töö vastu huvi, ainult see graafikute lugu enne esinemist...»

«Kust sul niisugune vastakas vaim pärit on?» Kust mujalt kui jonnakatest esivanematest. «Ma mõtlesin eile õhtul su käitumise üle järele ja otsustasin, et karistuseks ei tööta sa laboris kuu aega!»

Või nii. Eile aeti mind ära, täna saadetakse sunniviisiliselt kuuks ajaks puhkusele. Kas ta hakkas Kaljast kartma? Andrus läks ära, Kaarel on lahkumas, mind aetakse minema. Varsti on plats puhas. «Ma vajan tõesti puhkust.» Ja hakkab uut töökohta otsima, mõtlesin juurde. Miks on meie vabariik nii väike, valikuvõimalusi pole ollagi.

«Nüüd räägime edasi.» Kerge oli tänaseks hoolega ette valmistunud, vahest harjutas isegi peegli ees. Kavatses mind vägisi põhja lasta. «Termostaat toodi parandusest tagasi. Panite aparaadi tööle, aga maandus oli külge tinutamata. Miks sa seda ei teinud?»

«Kas mina pidin tinutama? Ausõna, ma ei oska... Ega mina üksi termostaati kasuta.» Siin nad istuvad, kolm meest ümber laua. Poistel, ma nägin, oli halb, aga nad vaikisid. Mina, ainuke naissoo esindaja (ei tea, miks Eve mu nõiaprotsessist osa ei võta), pean tinutama aparaadile sappa maandustraadi?

«Suur kolonn on sinu hooldada. See oli mõni päev tagasi ligane ja ujus vees. Sa oled lohakas.»

Viktor ütles vahele, et siin on tema süüdi, sest paar nädalat tagasi võttis tema selle kolonni enesele kasutamiseks.

Kerge mõtles pisut, enne kui alustas uut pealetungi. «Naised ei ole ka sinuga rahul!»

«Noo, mis ma siis neile olen teinud?»

«Eve kaebas, et sa olevat ülalt kolonnist talle vett kaela tilgutanud.»

Ma hakkasin naerma ja lõtvasin. Tõusin püsti. Ma ei tahtnud enam sekunditki selle mehega koos istuda. Seistes selgitasin talle, et mul purunes peos katseklaas. «Põhi läks alt ära. Juhtus jah, et tema vahtis all ja jutustas linna skandaalseid sekslugusid. Võib-olla mõni tilk soolavett sattus ta kitlile. Muide, ma vabandasin ja tema ütles, et sellest polnud midagi...»

«Niisugust õnnetust ei tohi juhtuda...»

«Ah soo,» imestasin ma ülbelt. Seda ütleb mees, kes sai rektori käskkirjaga noomituse alumise korruse üleujutamise eest maipühade ajal. Ta pidi olema valves, aga purjutas Kaljase kabinetis. Kerge nägi, et ma kippusin ära, ja kiirustas juttu lõpetama. Muidugi, kui makilint on käima pandud, ei saa ju katkestada... «Naised kaebasid, et sa olid jätnud kolonimeetri kontakti seina.»

«Eks nad tõmmanud siis seinast välja. Kui palju mina igal öhtul unustatud juhtmeid seinast välja kisun, ja ei jookse kellelegi kaebama. Kas see on kõik?»

Kerge kõneles veel kollektiivist, aususest, printsiipiaalsusest, töökusest, täpsusest... Kõigest, millest ta ise ilma on. Miks ta on nii abitu oma suure võimu juures? Näksib näruselt väikeste asjadega hinge. «Te peate kõik aru andma tulemustest ja kirjandusest, mida teil õnnestub hankida.» Ei mõtlegi anda.

Mulle anti lõppsõna. Ütlesin, ja see kõlas nagu pugemine, et minu poolt rohkem intsidente ei tule. Teen kõik, mis mulle ette kirjutatakse ja kästakse. Läksin vist liiale. Kerge vaatas mind kahtlustavalt, aga ma ei saa kunagi pidama, kui olen end üles kütnud.

Keerasin kolonnide kraanid kinni, alandasin külma vee survet — kes teab, mis selle pika ajaga võib juhtuda —, valasin lahused kraanikausist alla, seistes jäävad nagunii vanaks, ja tervitasin poisse: «Kuu aja pärast kohtume!»

Arusaamatused dots. Kergega jätkusid, kuni ta saatis mu kuuks ajaks laborist minema. Puhkama, nagu ta ütles. Olin paljuski süüdi, olin närviline, ütlesin teravusi, kuid tüli põhjuseks, tunnen seda praegu selgesti, ei olnud niivõrd mu isik, kuivõrd mu meeletu tegutsemine. Kui mind miski väga seob, siis ei oska ma teha seda jaoks, mõõdukalt ja poolikult. Töösse süvenedes leidsin, et mul on tarvis palju ära teha, aga aega on vähe, ja ma vajutasin sisse täiskäigu. Mu elul oli ainult üks eesmärk, ja see ajas vihale neid, kes niimoodi ei elanud, kuigi oleksid pidanud seda tegema. Märkasin, et juba ammu ei tee nad tööd oma erialal. Ma ei tunginud kellelegi kallale, ei nõudnud midagi, tahtsin ainult segamatult töötada. Mul oli pidevalt tuli takus, ja niisuguseid on kerge provotseerida. Seda enam, et kippusin valulikult reageerima kõigele, mis näis olevat viltu, ja siis polnud mingi kunst minust lahti saada.

Viktor tuli, ma olin surmani väsinud ja magasin lapseund. Ta äratas mu, vaatas säravate silmadega mulle otsa, ja ainult mulle, mitte kellelegi teisele. Ta ei tunnista sõnades kunagi seda sümpaatiat, mis paistab mulle vastu tema silmadest. Surusin sõnatult pea ta sülle, sõnatult vajutas ta huuled mu põsele. Me ju elame... Millal jätab armastus inimese maha? Siis, kui ta üritab panna tunde sõnadesse. Sõnadega rünnatakse, sõnadega kaitsakse, sõnatult armastatakse. Mäletan neid kargeid hommikutunde, kui astusin bussi, augustasin talongi, tervitasin sõnatult valvuritädi, panin sõnatult aparaadid soojenema ja alustasin tööd. Neis päevades oli armastust, tihedust, mõtet.

«Viktor, inimene on terve sedavõrd, kuivõrd tema põhimõtted on inimlikud...?» Viktor noogutas pead. Sõbra mõistmises on rohkem tunnet ja suurust kui kires. Sõber valmistab sind ette abieluks... kellegi teisega. Sa meeldid mulle, Viktor. Sul on lapsehing. Sinusuguseid peab maailmas olema. Mulle meeldivad su vahetult vallanduvad impulsid, sa ei talu ülekohut, ei salli piiramist. Sa ei tea, mis on valu, kuid teiselt oskad sa valu ära võtta. Elavate noorte kehade vaistud. Varakevadine maru käis meist üle. Põlesime, andsime enesest kõik. Kartmata midagi, uskudes kõigesse, mis meid sidus. Vabanesime pingest, lõtvusime... Udu ümbritses meie maja. Hääled akna taga kostsid nagu läbi vatist filtri. Ohtu oli siinsamas, kombatav, aga meie ei näinud teda... Viktor säästis mind. Ta ei öelnud, et mind oli lubatud lõplikult laborist välja lüüa. Huvitav, kuidas tülid võtavad võime märgata pisiasju. Ta ei uskunud mind. «Kuidas? Tahad sa öelda, et sa ei ole märganud, kuidas Kerge sind tahab? Muide, algusest peale...» Viktor arvas, et ma teesklen. Pean olema tõesti tuim tükk, kuid Kerge tahtmistest polnud mul aimugi. Nii-suguseid asju märkan ma siis, kui noormees mind huvitab. Kui ta ei paku pinget, on mul nagu tõkkepuu ees. «Kõik need pahandused on sellest, et ta ei leia vastutundeid,» selgitas Viktor mulle kannatlikult.

Et mina oleksin Eve asemik... või täiendaja? Võtaksin andekate poiste nina eest aspirantuurikohti ära? «Ärme räägime sellest...»

«Mis sinust küll saab, Maris?» küsis Viktor. Kehitasin õlgu. «Imelik küsimus. Mul on terve portsjon haiguslugusid tegemata, kirurgiaatsükkel jookseb, ma ei ole sinna veel oma nägu näidanud. Kui aega üle jääb, istun raamatukogus.»

«Sa ei lähe siis meilt ära?»

«Ei mõtlegi!» Ma valetasin ka temale. Ma ei usu ennastki.

Olen kirurgiakliinikus praktikal. Eile pandi mind doktor Kotka juurde assisteerima, õigemini, ta ise võttis mul pärast konverentsi õlast kinni ja kutsus appi. Üks kätepaar puuduvat. Assistent õpetas mind käsi pesema. Kriips-kraaps tiheda seebise harjaga, solista kraanikausis oma kümme minutit, kell on pandud nina alla. See protseduur mõjus rahustavalt. Kuid siis anti mulle steriilsed kotad ja müts. Toppisin mütsi värisevate kätega pähe, kukal oli higist märg. Olin närvis, issake, lähen ju inimest lõikama.

Kui tilluke sanitar mulle steriilset kitlit selga upitas, tõusis ta varvas-tele ja sosistas kõrva: «Kas sa Kotka juures oled varem olnud?»

«Ei ole,» pomisesin vastu.

«Ta sõimab hirmsasti, kui talle midagi vastu hakkab, aga ära tee väljagi.»

«Püüan!»

«Ja ära sa nutma hakka, see ajab ta püstitulluks!» Sanitar sõlmis mu kitlipaelad kinni ja andis kerge müksu. Ma astusin operatsioonilaua juurde. Armas mammi, kes sa olid sel silmapilgul maailma parim õpetaja, ema, õde, sõbratar... Tähtsaim siin ilmas on inimesed su kõrval.

... Kui rahul ma olen praegu! Algul, pärast nahalõiget hakkas haavast verd nõrguma ja ma neelatasin paar korda. Ma ei kannata värsket vere lõhna. Aga varsti ununes kõik. Olin valvas ja külm nagu koeranina, oskasin panna käed just sinna, kus Kotkal parajasti tarvis oli, ja ma ei väsinud üldse ära. Minu meeldivaimad tunnid sel aastal... Olen kuulnud, et midu jookseb haiglas ringi klatš, intriig on intriigi küljes kinni, aga siin laua juures seob kõiki haige. Töötatakse vaikselt ja üksmeelselt.

«Kelle juures te olete?» küsis Kotkas pärast operatsiooni.

«Ei kellegi juures. Ma assisteerisin täna esimest korda.»

«Esimest korda?» imestas kirurg. «Ja ei saanud söimatagi! Teist saab niimoodi veel asja...»

«Ei tea...»

Ligunen kuuma vee all. Veepladinas kuulen tšellot. Terve tänane ja eilne päev kõlasid nagu tšellomeloodia. Minuga oldi üle mitme aja rahul! Pea on selge, olen läbinägelik ja hindan rahulikult olukorda. Kuidas ma suutsin välja kannatada selle Kerge virisemist laboris? Alles siin, kliinikus, näen, kuidas mehed töötavad, ja veel millised mehed!

Mulle anti haige. Mu viimane patsient üliõpilasena... Diagnoos oli selge, maohaavand. Papi on tore da huumoriga väike viinanina. Homme on operatsioon. Kuidas vajab inimene soojust ja osavõtlikkust, et summutada hirmu, seda julma närvide terassaagi.

Opereeris jälle Kotkas, mina assisteerisin. Ta õpetab väga hästi, aga on kärsitu. Sain paar korda ta käest sõnadega vastu nina, pisar vajus silmanurka. Neelasin alla, ise olin süüdi. Kui kaks kolmandikku maost oli eemaldatud, proovitükk labori jaoks võetud ja maokönt ühendatud, rahunes Kotkas maha ja kõneles meile operatsioonilaua juures tore da loo oma tudengipõlvest, kuidas ta suurt kirurgi Allerit assisteeris.

Vihm vannitas häälekalt katuseplekki, oli sula. Ma kõnelesin kohvikus noorematele tudengitele juhtumitest kirurgiakliinikus. Mitte üks, vaid kaks, isegi kolm korda... Piinlikkust tundmata, et olen muu'umas lobamokaks. Hüplen siia-sinna nagu turuvarblane, puudub kindlustunne. Mind vaevas juhtum oma haigega. Tahtsin viia talle kimbu kevadlilli, ta lebas väikeses operatsioonijärgses ravipalatis. Ma ei astu kunagi uksest sisse, kui ma ei tea, millises voodis mu haige lamab. Jooksin silmaarsti juurest läbi, lasksin oma nägemist kontrollida ja prillid välja kirjutada. Kõigest miinus null koma kakskümmend viis, aga mina ei tundnud oma patsienti pärast operatsiooni ära.

Selles palatis oli kolm voodit. Mu papi lebas ukse kõrval, mina aga kihutasin temast mööda. Kõndisin akna juurde, alles siis hakkasin vaatama, kes palatis on. Aknaaluses voodis oli mustapäine keskealine mees, vasakul seina ääres oigas keegi valjusti, ma ei uskunud, et minu papi nii halvasti end tunneb. Viimasest voodist paistsid hallid juuksetutid ja suured kõrvad. Seal ta on, aga kuidas ma saan nüüd tema juurde minna? Võtsin aknalaualt lillevaasi ja asetasin lilled ta toolile. Ei aidanud midagi.

«Te ei tundnud mind ära? Kas ma olen nüüd siis päris koolnu moodi?» küsis ta alandlikult.

«Üldsegi mitte,» keerutasin mina. «Aga habe on teil tihe, kutsun pärast habemeajaja.» Lõug oli tal tõesti karva kasvanud.

«Mis siin veel silmnäost, kui ikka hing sisse jääks...»

«Kus ta pääseb, täna on teil kõige kehvem päev...»

«Kotkas ütles, et homme ka...»

«Kõik oleneb sellest, kuidas te tänase päevaga hakkama saate. Kui tulete toime, on homme kergem.» Ma ei mäleta, mis talle seal kokku jutustasin. Õpetasin teda kõhima, vilistama, et kopsud hakkaksid paremini tööle. Sõidusin jalutsist talle pihku marliriba, et ta end liigutaks. Operatsioon läks korda, aga mao proovitüki vastust ei olnud veel...

Pärast operatsiooni oli meil doktor Kotkaga pikem jutuaajamine. Öhtupoolikul oli arstidetuba tühi. «Keetke kohvi...» ütles ta. Kohv tuli kange ja aroomikas. «Kas ma teile pitsi konjakit võin pakkuda?» tõstis ta portfelist välja pooliku konjakipudeli.

«Ei, tänan. Ma ei joo konjakit.»

«Tõesti?» imestas tema. «Kas te olete usklik?»

«Ei ole.»

«Või sportlane?»

«Enam ei ole, aga mulle ei maitse konjak...»

«See on ju suurepärane. Tõesõna, te olete erakordne kujud...» Kotkas vangutas pead. Mina punastasin. Ma austan teda. Temast kõneldakse igasugust prahti (kuigi ta on kõige nõutavam kirurg): et ta joob (lukustavat kord kuus end üksinda kabinetti ja timmivat omaette), et on operatsioonilaua juures jäme ja söimab valimatult ödesid, kolleege ja üli-

õpilasi, kui midagi ei klapi. Mindki tituleeris ta täna käpardiks, aga tal on pagana tundlikud käed ja kiire reaktsioon. Ja veel milline vaist! Kõige rohkem meeldib mulle temas ta truudus tööle ja oma naisele. Ta ei taotle meie sümpaatiat, ei kipu käperdama ega ropendama. Ta on suur kirurg.

«Võimalik, et päästisime taadi mõneks aastaks ära... Kõik sai nagu tehtud...» Helsingi raadiojaam saatis lähedaid viise, just soomeugrilaste hinge. Keegi oli unustanud kingitud nelgid arstidetuppa, need lõhnasid vängelt. Kotkas võttis mütsi peast ja viskas lauale. Hallid meelekohad, tark otsaesine. Ta meenutas mulle Kaljast. Üle keha valgus kuum lõõsk, tunded ei kao. Niisugune igatsus võib piinata vaid kord elus.

Kotkal ei olnud kiiret. «Tehke veel üks laar kohvi, teil tuleb hästi välja...» Ta tahtis rääkida. «Kas teile, noor inimene, ei tundu, et need töed ja talad, mis meid ümbritsevad, aitavad ja kergendavad nõrga inimese elu? Meditsiinis on palju sarnast ühiskonnaga, on samad seadused...»

Kuulasin teda, kõik meeled avali. «On põrgulikult kehv tunda praktilise meditsiini piire. Kas me nende võtetega, mida kasutame, ravime või sandistame inimesi? Eemaldame, nagu vanastigi, haiguse poolt ettevisatud kinnast, aga me ei oska taastada inimeses häirunud mehhanisme. Nagu tänagi. Võtsime haigelt ära läbisöövitatud, kõlbmatuks muutunud mao... Aga edasi? Meid on ette valmistatud nõrkade, kaitsetute seisundi parandamiseks. Kes peaks tegelema paranejaga või kiratseva inimese või poolenisti terve inimese ravimisega? Meie, arstid. Aga meid ei ole selleks ette valmistatud, me ei oska isegi niimoodi mõelda...»

Kes hakkab konjaki mõjul norima, kellel paneb see vedelik vaimu liikuma. Kõik oleneb inimesest.

«Arvatakse, et patoloogia on mingi erisugune seisund. Läheme selle vastu sõtta kõikide relvadega. Aga võib-olla on patoloogia tõelisuse suurendatud vorm? Olete nõus?»

Noogutasin pead. Olin iga tema sõnaga nõus. Kui ta ainult ei lõpetaks. Kogu ülikooli ajal ei olnud keegi suvatsenu minuga nii arvestavalt, nii mõtlikult kõnelda kui doktor Verner Kotkas.

«Olen mõelnud, mis ma valdan veel peale kirurgitehnika... Meile on õpetatud haiguste tunnuseid, nagu teilegi õpetatakse, diagnoosivõtteid, ravi... Aga milliste mehhanismidega on inimene aheldatud looduse ringkäiku, seda ei tea. Need ei ole ahelad, see on jõud, inimese tundmatu sisemine reserv. Me ei tunne vastuolusid, seadusi, mis kehtivad kõige väiksemaski rakus. Aga me ravime inimest. Tulemusrikkalt! Ja teate, miks? Sest inimesel on oma varud! Küllap ta mülkast välja ronib, kui toetame. Kui me neid mehhanisme täpselt teaksime! Oleme kuradima inertsed!»

Ta kummutas jälle pitsi. Pudel oli lõpukorral. «Millega sa?... Kuidas su nimi üldse on?»

«Maris Parker.»

«Millega sa tegeled? Kirurgiks ei taha hakata? Kätt ja närvi paistab sul olevat.»

«Ma ei tea veel... Ma töötan biokeemialaboris Kaljase juures.»

«Ma näen sind siin iga päev. Kuidas sa jõuad?»

«Mind saadeti kuuks ajaks laborist puhkama.»

«Mispuhul?»

«Hakkasin vastu.»

Doktor Kotkas valas pudeli tilgatuks. «Kahju, et sa tütarsoost oled. Naisi ei saada ma põhimõtteliselt viina järele.»

Olin valmis talle terve viinapoe kohale vedama, kui ta oleks ainult edasi rääkinud. Kuid Kotkas tõusis püsti. «Biokeemiat meie ajal ei õpetatud, kuid arvan, et see ala on meditsiini tulevik. Kui ikka väga meeldib, siis ei maksa järele jätta, kakelda saab hiljemgi.»

Töötasin mitu kuud kirurgiakliinikus. Õppisin tundma väga tarku ja tugevaid inimesi. Siin oli hoopis teistsugune elu kui laboris. Minu mured olid siinsete kannatustega võrreldes koomes. Nägin surma väga lähedalt, tundsin võimetuseklompi kurgus, kui ta lähenes. Siin võideldi inimese elu eest, kuid mõnigi kord asjatult. Assisteerisin korduvalt doktor Kotkast, ja minuga oldi rahul.

Juba neljandat päeva ei ole mul rublagi raha. Jätsin rahakoti operatsioonile minnes tasku, kittel jäi riietusruumi rippuma, keegi osav sell oli teinud puhta töö. Mulle jäeti vaskkopikatega kott. Katrin on ametiühingutuusikuga Käärikul, pole kellelki raha laenata. Korjasin piimapudelid ja purgid kokku, pesin puhtaks, et saada midagi hamba alla, aga väheks jäi.

Pidin seisma operatsioonilaua juures mitu tundi. Hoidsin konksudega pörakat maksa, ühel tusedal tädil eemaldati kive täis sapipõis. Higi tilkus tuhandest poorist, jalad ajasid pindusid välja, selg surises ja tõmbus pikkamööda külmaks. Hea, et kirurgiks ei olnud Kotkas. Vajusin just sel hetkel sanitari käte vahele, kui professor Ellervee oma kabinetist operatsioonituppa astus. «Koristage see ära.» Siis kadus kõik. Toibusin pesemisruumis, kõrvus kohises, keegi toppis püüdlikult nuuskpiirituse-nutsakut nina alla. Kargasin püsti. Mis nüüd saab, kuidas seal toime tul-lakse. Avasin ukse. Professor ajas steriilset kitlit selga. «Minge ja magage ennast välja, ega naistega saa asju ajada!»

Varas saadi kätte, ka teistel oli tühjendatud rahakotte, aga mina ei jul-genud enam ennast operatsiooni juurde appi pakkuda.

Olen arg ja jultunud, töö ei liigu. Kavatsesin korrastada saadud and-meid, paigutada arvud tabelitesse, kirjutada valmis meetodika ja tule-muste arutelu auhinna töö vormistamiseks. Teaksin nagu, mida on vaja teha, aga ei saa. Liigun põhjendamata enesekindlusega kohvikus, hulgun linnas ringi, lobisen, olen seltskonnatola, kõik mõistlik hakkab vastu. Näitan üles lugupidamatust labori vastu. Oleksin võinud ammu tööle tagasi minna, aga ei saa... Nutt on kurgus, kõige ehtsam depressioon.

Olin laborist eemal üle kolme kuu. Ma ei tea, kuidas oleksin sinna tagasi läinud, kui ma poleks kuulnud, et Eve Koni on aspirantuuri astu-miseks valmis. See teade pani mu elama.

Otsisin teaduslikust raamatukogust allikaid, mis oleksid aidanud tugev-dada mu uut hüpoteesi. Enne kui aminohapetest saab valmis valgumole-kul, peaks olema mitu poolfabrikaat-staadiumi. Valgu lõpliku kuju moo-dustumine peaks võtma aega. Lugesin, et embrüokudedes toimub valgu süntees tunduvalt kiiremini kui täiskasvanu rakkudes. Pealegi pidid embrüorakkudes paiknema valgu valmimispaigad ebakorrapäraselt. Võib-olla aitab mind embrüonaalsest koest eraldatud ribonukleiinhape?

Poisid võtsid mind laboris kenasti vastu, vahest olen väikestes kont-sentratsioonides isegi talutav. Nad keetsid kange kohvi, ma mängisin Viktoriga malet ja ta laskis mul ühe partii võita.

Kuid esimene, keda ma laborisse tulles nägin, oli Kerge. Ta seisis parajasti peegli ees ja silmitses end hindava pilguga. Vastu vaatas arva-tavasti võimukas ja mehine nägu. Mitte iga üle neljakümnene mees ei saa pidada kahekümneaastast armukest. Just niisugused nad on, enese-kindlad ja vajalikud. Järjest sügavam kurd kulmude vahel, järjest pare-mast riidest ülikonnad, järjest hoolitsetum välimus. Järjest rohkem pause, vähem mõtteid ja üldse mitte hinge. Mina ei astu nende keskele kunagi, sest seal tagasi ei tulda. Olen hakanud mõistma, mille poolst erineb Kaljas Kergest. Tõeline erudiit teaduses on midagi erakordset, ta annab alati kogu oma jõu töö sisemiste seaduspärasuste avastamiseks, end pide-valt täiendades ja edasi arendades. Pseudoerudiit täiendab end samuti, kuid näitamiseks. Pseudo on väga vitaalne, pealetükkiv ja enesekin-del näitleja. Sisimas on Kerge lodev, tuim inimene, kes võlgneb oma positsiooni isa professoritoolile. Seda teadsid ülikoolis kõik, ka tuden-gid.

«Tulid tagasi, kadunud laps?»

Jah, tulin, kuid millega võiksin mina üle olla sellest siledast enesekind-last näost? Kus on minu tugevus?

«Oled nüüd välja puhanud?»

«Kuidas võtta!»

«Sa olid kirurgias kõvasti laineid löönud. Mõtlesin, et niimoodi unustad veel labori ära.»

Ära sa looda ühtigi. Tartu linn pole muud kui üks väike klatšipesa. «Mind õpetati kirurgias hästi. Tegin tööd ja olin au sees!»

«Jah, ega kirurgias sõnadega ei lõigata.»

Mis ma kuulen? On see enesekriitika või kriitika? «Kas biokeemiat tehakse sõnadega?»

«Näen, jah, et Maris Parker on laboris tagasi.» Kerge naeratas armulikult.

Ju mind vaevab mu enese iseloom. Kibe, äge, järeleandmatu. Kannan seda kaasas nagu risti, talun hädavaevu. Aga varem ei olnud ma niisugune. See mees otsib tõepoolest oma lödvale kehale kaaslast. On harjunud nägema naises seda, mis temale vaja. Kuid mis puutub minusse see, mida temale tarvis on?

Pinge püsis tänu dots. Kerge iroonilisele hoiakule. Ma ei jõudnud uut katseseeriat veel alustada, kui ta kutsus mu oma kabinetti.

Sain just värsked lahused valmis, kui Kerge ütles, et soovib minuga vestelda. Ta keerutas ja keerutas, kuni küsis, millega ma kavatsen edasi tegelda. Vastasin, et jätkan sama tööd. Ma ei tahtnud temaga mõtteid jagada. Poole aasta pärast on Kaljas tagasi, küll siis räägin. Olin teinud palavikuliselt ettevalmistusi ribonukleiinhappe eraldamiseks embrüonaal-sest koest.

«Kuidas nii? Millise meetodikaga?» Jälle oli keegi talle mu tegevusest ette kandnud. Igaks juhuks ütlesin, et olen enesele soliidse hulga meetodikaid varunud ja tahan nendega suvel põhjalikult tutvuda. «Aga praegu?» Praegu nokitsen ma niisama. Varsti on käes riigieksamid... Olin ettevaatlik. Tema erutatud hääles ja silmavaates oli midagi viltu. Ta ei olnud elukutseline valetaja ega mina uurija.

«Mul on üks plaan. Mõtlesin, et räägin sellest sulle hiljem, aga ma sõidan varsti Prahasse biokeemikute suvekooli ja otsustasin täpsustada. Sa oled kindlasti taibanud, et töö, mida sa teed, on tähtis ja väga huvitav...»

Mis sa kostad! Või tähtis ja huvitav. Ootasin, mis ta edasi jutustab.

«See on ulatuslik mitme inimese töö. Ma kavatsen jagada su teema kaheks. Sina uuriksid edasi väikeste nukleotiidide omadusi, aga Eve, ta läheb sügisel aspirantuuri, hakkaks tegema teist osa.»

«Millist teist osa?»

«Seda osa, mida kavatsesin ise tegema hakata. Mäletad?»

Mul hakkas kitsas, õhust tuli puudu. «Kas meie laboris ja maailmas rohkem teemasid ei ole kui minu töö?»

«Aspirandile valitakse alati niisugune teema, mis tuleb kindlasti välja,» selgitas Kerge kannatlikult. Mina sorteerigu oma materjalidest see lõik välja ja andku andmed Eve kätte.△

Olin oma uuest hüpoteesist vaimustatud, oleksin nagunii teistsuguseid katseid alustanud, kuid mitte selles polnud asi. Siin toimus avalik ja ropp röövimine. «Miks peaksin mina, kuuenda kursuse tudeng, andma oma töö andmed temale? Mis ta ise on siin kolm aastat teinud?»

«Me oleme ühtne kollektiiv. Sul ei ole mõtet nii kõnelda.»

Kui palju närusust osatakse varjata sõnade «kollektiivi huvides», «ühtne kollektiiv» taha. Kollektiiv nõuab, teeb ettepanekuid, valib. Ometi on selle taga tihti ühe osava sahkerdaja omakasu.

«Ma ei ole nõus!»

«Selle üle otsustan mina, mitte sina. Ja üldse, kus su katseandmete vihik on?»

Ah soo, või nuhkimas oled sa ka veel käinud. «Riigipanga seifis.» Nüüd oli mul lõplikult selge, et pean laborist lahkuma. Kurta pole kellelegi, mitte kellelegi...

Kerge kõneles, et ma suhtuvat teadusesse illusioonidega. «Sa pole mõnikord maa peal. Elad nagu unistustes ja arvad, et kõik teised peavad elama samuti. Kui aga näed, et tegelik maailm on hoopis teistsugune, siis oled väga pahane.» Ta rääkis, et elu on keeruline, et elu on näitemäng. Ta oli nii isalik.

Kas tõesti vajame nukleiinhapete ehituse tõdede avastamiseks näitemängu? Kas peame kulutama jõudu mänguks? Fraasitsemiseks? Kombi-neerimiseks? Laveerimiseks? Hea, et maakeeli ei olegi nendele sõnadele õiget vastet. Kas suured avastused on tehtud näideldes? Miks ei võiks meie suhted olla ausamad ja lihtsamad? Uut kirjandust näeme aasta hiljem, aparaatur paratamatult vananeb, pole raha, väliskomandeeringud on piiratud, aga meie tehku teatrit... Või meil ei jää tõesti midagi muud

üle? Mind peetakse suure töövõimega lolliks, unistajaks, kellel on vähe orjaverd ja kellega ei saa kuidagi sõlmida sulle-mulle suhteid. Küsisin võimalikult muretult: «Dotsent Kerge, te olete nii õpetajalik ja tark. Õelge ometi, miks just mina pean teie lõbu kinni maksma?»

«Ära muutu häbematuks!» Nii vastati mulle, ja rohkem ma teda kuulda ei tahtnud.

«Nagu te arvata võite, ei anna ma teile mingeid andmeid. Nähtavasti ei jätku mul andekust kuuluda teie kollektiivi. Molekulaarbioloogial saab olema kindlasti suur tulevik. Jäägu...» Kõige olulisem jäi ütlemata; Kerge ei ole mees, kellega räägitakse sellest, mis hinges. Temasuguse äri õitseb edasi.

Ma ei saanudki poistega hüvasti jätta. Kömpisin vesiste silmadega jalgsi Maarjamõisa kliinikusse. Mis ma nüüd tegema hakkan?

Ta nõudis, et annaksin oma töö andmed Eve Konile kandidaaditöö tege-
miseks. Ma muidugi keeldusin. Esialgu ei kavatsenud ma laborist lah-
kuda. Tahtsin luua tugeva aluse oma teadmistele ja mõtlesin, et lähen
siis, kui mina seda soovin. Kuid seda ma teadsin, et siia tööle ma ei jää.
Nüüd tuli lõpp kiiremini ja valulikumalt, kui oleksin oodanud.

Jälle rahutus, peavalu, unetus ja iiveldus. Nagu oleks minust läbi tui-
sanud tõmbetuul. Küll on niisugustel nagu Kerge, röögatu söögiisu...
Hea, et ma pole hästiseeditav. Hoian neid andmeid kas või lastelaste
jaoks, et nad näeksid, kui kange mutt oli nende vanaema.

Öösel, paljudest ma magasin, nägin Kaljast unes. Vaid unes. Nägin ta
suuri selgeid silmi. Ta oli tõsine, kuid heasoovlik. Kõneles midagi, noo-
gutas pead, kuid ma ei mõistnud teda. Ta jutt oli julgustav, tundsin seda.
Naeratasin ja... ärkasin. Ma usun teda, usun igatsust, mis ajutiselt oli
uppunud töömuredesse. On hea, et mu tunded on kulumata, pühapäeva-
sed, on hea, et ta on olemas.

Hommikul sundisin, ilmselt teise, uue elu sisemisest vajadusest, end
parki jooksma. Seejärel kümblesin hoolikalt külma veega. Veejuga voolas
pahinal näkku, õlgadele, rinnale, kuni veri tarretas. Froteerätik oli kare
nagu lehmakeel. Mida rohkem ma nahka hõõrusin, seda paremini end
tundsin. Keha elas, tahtis tegutseda, tahtis liikuda. Täitsa eit, et sa ei
virise... ainult tsutike treenerile. Oli mõnus juua tass kuuma kohvi, tõu-
gelda inimsummas ja leida lõpuks koduses teaduslikus raamatukogus oma-
ette nurgake. Lugemissaal mõjus rahustavalt. Akende all kõikusid tuules
kõrged puud. Ülal tipus sasis metsik iil oksi, all valitses morn rahu. Keva-
dist visklemist marus aitab taluda tugev tüvi, kõrgete puude kevad tuleb
hiljem. Hiljem kui kõssitavatel põõsastel, palju hiljem... Mis ma nüüd
tegema hakkan? Siis välgataski mõte: saadan Kaljasele kirja.

Helistasin kohe laborisse ja palusin telefonile Viktori: «Sa tead Kaljase
praegust aadressi?» Muidugi ta teadis. Kamandasin ta raamatukokku.

«Hiljem seletan,» ütlesin Viktorile. «Homme sõidan ma treeneri onni...»

Viktor oli mõru. «Sa ei tule enam laborisse?»

«Ei tule. Kerge löi mu ju minema.»

«Eve juba vahutas. Lähme õhtul kuhugi?» Nii et Eve teadis, et peab
suu mu andmetest puhtaks pühkima? Väga hea! «Ei lähe. Ma pean ise
omadega toime tulema.»

«Kahekesi üksi olla on kergem...»

«Ma ei taha, et mul oleks kergem. Pärast tuleb välja, et elan kerget
elu,» leelutasin talle vastu.

«Küll sinuga on raske. Kunagi ei tea, mis sa jälle välja mõtled.»

«Kas tead, Viktor, ma ei mõtlegi. Tunnistan ausalt, ma ei ole veel mõt-
lema hakanudki. Olen elanud tunnetega. Usud sa? Nüüd hakkan mõtlema,
nagu arst peab. Südamlikult, kainelt ja targalt.»

Viktor raputas pead ja proovis veel kord: «Ma helistan sulle õhtul,
vahest läheme...»

Kuhugi ma ei läinud. Ladusin ühiselamus konspektid, toidupoolise ja
soojemad hilbud spordikotti ja sõitsin minema. Oli õige liigutus, et võtsin
kaasa villased sokid ja kampsuni, suvila oli talvist jahedust täis.

Isegi siis, kui Teie, professor Kaljas, tagasi jõuate, ei suuda ma töötada
laboris. Liiga palju on mürki veres, liiga palju on tehtud mulle ülekohut.
Siin ei oleks ma võimeline looma midagi uut, töötama vaimustusega,

nagu üritasin seda teha mitu aastat. Oma õppetunni maksin ma kallilt kinni, selles ei ole kahtlust. Olen kavalam, vaiksem, kinnisem, lapsepõlv on jäänud seljataha. Teie tõite mu biokeemiasse, olen Teile kui õpetajale alatiseks tänu võlgu. Jään Teid austama kui suurepärast inimest ja teadlast.

Sügava lugupidamisega

Maris Parker.

Täna on esimene mai. Eksamini on jäänud kõigest neli päeva. Seadsin vihikud ilusasti ritta. Algul loen läbi sünnitusabi, siis naistehaigused ja lõpuks teen selgeks kasvavad. Lehitsesin aru pidades viimast brošüüri. Miks peaksin ma professorit peibutama odavate lüüriliste lausetega? Minust saab arst, niisugune et...

Valasin Tartus jahvatatud kohvipulbrile keeva vee peale. Kohvi oli lõpukorral, tuupimise ajaks pean üle minema lõvimärgiga tseiloni teele. Võtsin aurava pruunikirja savikruusi pihku ja astusin akna juurde. Lahetine klaassein peegeldas mu nägu. Hoplaa, Maris, sul on veel tegu... Olin puhanud ja reibas. Mul oleks võinud hullemini minna.

Võtsin laualt tüsedaks paisunud ümbriku. Mu elu pikim kiri. Olen aastaid ümbritsenud teda armastusega, millest temal polnud aimu. Olen ma kindel, et ma ei armasta oma unistust? Olen ma kindel, et Kaljas ootab minult niisugust kirja? Ja miks peaks ta minult üldse kirja ootama? Keegi on nagunii talle sellest loost kirjutanud. Et üks ninatark plika hakkas enesest jumal teab mida arvama, kippus pirtsutama, kui juhendaja tahtis tehtud töö andmeid kasutusele võtta. Kas suudan talle selgitada, miks hoidusin mitu kuud laborist eemale, miks ma ei töötanud? Sest töö pidi olema parim ravim löödud hingele, nii ütles ta ise kunagi. Kui siin maailmas üldse midagi väärtuslikku on, siis on need targad ja huvitavad inimesed. Miks peaksin mina oma mõlgutustega ja hädakisaga ühe neist tarkadest üle valama? Kust võtan ma õiguse raisata tema aega oma pooliku, ripa-rapa eluga? Mulle sai selgeks, mis ma edasi teen, ja kas pole see kõige tähtsam...

Astusin kamina juurde ja kohendasin tuld. Ka seekord, mu professor, jään su autogrammista ilma. Viskasin kirja kaminasse. Ümbrik mattis hetkeks leegi, kuid siis lahvatas tuli uuesti, teravalt ja kuumalt. Paber söestus, ilma et oleks riivanudki kaminapuid.

BIOSE TUND

Kipparitähed mul peas nagu vaaremal issameie.
Toorteavet tõstan eritlustulele keema.
Setteidki hoian umbusklikult vastu teaduse valget.

Ahnelt kogub informatsiooni iga mu rakk,
substantsi ma säilitan, vahu kõrvale puhun.
Luubi all selgemaks saab profsesside arukas jääk.

Nõu palun ajaloo suurimailt:
Descartes ja Voltaire ja Einstein ja Lenin —
üheskoos jõudsam on vaadelda keerlevat gloobust.

Kaastundemaskid tantsivad teraval feral.
Naeratuskarneval osutab suurele paastule.
Kõnede ajaks ma meeledi muusikat keeran.

Merede süli on avaralt kootud, kuid külm.
Ta voltides ikka veel kaugeid saari ja konfliktide eoseid,
neist annab pressida maakeras peidetud soojust.

Teaduse süüvivad silmad on mulle eksperdikis.
Otsuse langetab biose loogika, põline kohtunik,
kes altkäemaksu ei võta.

Mõtlemistuppa kõik ukсед on kõvasti suletud,
riimidel, lehtedel, paavstidel sissepääs keelatud.
Pistist ei võta ka mina
ja surma ei karda.

SINU SEKUNDID

On sekundeisse talletatud bios,
see olemise maruline jõud,
algelustumissünnist saadik pingulduv spiraal,
see tõrust-tammeni su rakkudes programm —
kõik see on sekundites valitsevalt malnis.

On iga ajastu spiraalselt korduv tuum
nii madal kallas kui ka sügav meri,
kus põhi maardlaid ja vulkaane täis.

On Mnemosyne tütreist kavaldavaim Klio:
ta luuletab, mis üleeile olnud,
ja suvaliselt määrab homse tõe.

On oleviku sekund ainus kindlus:
kõik muu läeb kaduma,
kõik muu on ainult lumm.

On ajastus vaid kerilaua mõte
ja vastus vajaduste hulgale.

Oo, elusolend, ole sekundites kodus!
Teist kodu pole — või siis ainult surm.

LINLANE SUVITAB

Taas sääsed, valged ööd ja moonid.
Taas suvi marsib täies väes.
Taas taimi kohtame ja loomi.
Koer tuli, kuke sulad käes.

Nüüd jooime kohvi pähe piima.
End karastamas käime jões.
Ja kirjad peame linna viima:
päev möödub vaikuses ja tões.

Kuid päevauudis tuppa trügis:
lael magab kangelasest poiss.
Ja tegevteoline sügis
meid ründab teadetes nois.

LADVAD JA JUURED

Pilvi keerutab ajas.
Maaväringuid juhtub harva.
Maaväring isade majja
tuli kord Narvast.
Kustus talude kolle,
linn haaras noorukit õlast;
muutus meelsus ja olme,
vaibusid kaluri mõlad.

Nüüd, kus kahvliks meil raalid ja radarid,
kus Mõistus geenigi uurib,
küsib luule:
kas kaasiku ladvad
on unustand oma juured.

VALMAR ADAMS

ON ARMASTUSE PALE SÜGAVASTI KAETUD

Kui meteoor, mis rahu leiab mullas,
kui fähelend, mis ookeani kustub, —
nii kukub partnerisse inimese hing.
Veepinnal kaua laiuvad veel ringid . . .

Halloom! Ja vastus. Vere pime rõõm.
Siis tuleb unustus või vande eluaegsus,
kus kutsujateks saavad soojad huuled.
Nii kaevandusi valgustavad tuled.

Kõrgahjuks muutuda võib lauba süda,
mobiliseeruvad kõik headuse reservid
ja kaelakuti ülespoole pürrib
kõik, mis veel eile oli taim ja loom.

On armastuse pale sügavasti kaetud.
On seitse linikut ta rangel, iidsetel palgel.
Kuid valgus siiski. Sügavsalajane õis.
Ja kaduvikus miski uudne algab.

KATSE SIDESÕNADEGA

Mu suletud akna taga
langeb aastaid ja lehti.
Olen pime ja kurt, aga
tean, mida tehti.

Suur on müüride võim,
kuid luule on keetvam kõigest.
Kas minna tagasi — või
üle jääda valest ja õigest.

Nõrgeneb lihane kest,
kuid riimid on nagu rauad.
Mul on õigus kõnelda, sest
olen elanud kõikidest kauem.

MEIEREI ELANIKUD

Meierei korsten enam ei suitse. Varem see pikk tahmane must torn suites ja suitsuvine oli kaugele näha.

Kolhoos ehitas meiereist kolm korterit. Kõigis kolmes korteris elavad nüüd inimesed. Alatasa kostab puusaagimise kiiksat-kääksat meiereihoone hoovi pealt. Suur puukuur, mis on jaotatud kolmeks, laotakse talveks küttepuid täis. Keegi pleekinud ürbis vananimene seisab seljaga tee poole ja saeb hoovis peaaegu iga päev üksipäini lepahalgusid pliidipuu-deks. Enne oli meierei ees lasila, nüüd seda enam pole — kuhu see jäänud on? Lasipuude saatust oleks huvitav teada saada.

Ühtegi last neil meierei praegustel elanikel pole. Isegi kolme korteri peale kokku mitte. Üks laps oli, aga tema vaeneke jäi meierei ees (meierei eest käib ju tee läbi) möödasõitva auto alla. Autojuht polnud purjus ega midagi. Ja kui oligi purjus, mida see muudaks. Autojuht pandaks vangi, istuks oma aja ära, tüleks välja, läheks tööle, elaks jälle edasi — võib-olla oleks vaid veidi ettevaatlikum, veidi kurvameelsemgi ja tõsisem, kuritegu lasub hingel —, kuid likvideeritud meierei praegusi elanikke ei teeks see fakt iialgi õnnelikumaks.

Vahest meierei elanikud mõtlevad: kes võtaks selle koleda jubeda pika korstna maha, viiks kolhoos selle vanarauaks. Võib-olla kolhoos viibki selle tööpoolest kord vanarauaks, siis ei jää meierei elanikele enam sedagi tähelepanuväärset asja. Mis siis nende kodu orientiiriks, sümboliks saab? Mis asi siis neid eemalt tervitab ja vaatab, kui nad õhtuti kaugelt töölt tulevad, kes jala, kes jalgrattal?

KEVAD KÜLAS

Saabus kevad ja lumi läks maast ära. Ojades voolas vesi. Päike paistis. Klopsiti kokku linnupuurisid, lasti kase- ja vahtramahla. Lammastel olid talled, lehmadel vasikad. Kuked laulsid kõvemini kui tavaliselt. Ühes peres hakkasid mõned kanad loksuma. Üks umbaher lehm viidi autoga Tallinna tapamajja. Heinad olid seal peres otsas. Kasvava mullika jaoks veel jätkus. Teisest perest saadeti tapamajja vana siga. See lükati autokasti, poordid pandi kinni.

Lehm seisis kogu tee Tallinna püsti, vaatas üle kabiinikatuse tuulele vastu, siga istus tagumistel jalgadel, seista ta ei saanud — raske kere pani lühikesed nõrgad jalad all tudisema. Siga nägi veokastist läbi madalal asetseva võretatud akna kabiini sisesusse, kuid kabiini sisemust ta üldse vaadata ei tahtnud.

Autojuht, kes loomi vedas, tegi oma reisi ära. Õhtuks oli ta jälle kodus.

Tal oli kena maja, kolhoosi poolt ehitatud. Autojuhil oli ka noor naine. Loomi käis mees tihti linna viimas, oma ametisolemise aja jooksul oli ta juba üle saja reisi teinud. Kordagi polnud avariid juhtunud.

Autojuhil oli ka oma auto. Ja külkoriga mootorratas. Vabal ajal sõitis ta vahel mootorrattaga, vahel oma autoga. Rohkem kasutas sõiduautot siiski naine. Mees sõitis rohkem mootorrattaga. Aga pikemaids otsi tegid nad muidugi koos, ja autoga. Ka Karpaatides käisid nad autoga. Autoaknast filmisid nad ilusaid Karpaatia vaateid, sest neil oli filmi-aparaat — kinokaamera. Nüüd oli nii hea mõnikord vaadata paiku, kus kunagi oldud.

LAUL

Öösel sadas vihma. Aga tuba oli köetud ja soe. Põrandal vedelesid lapse mänguasjad — revolver, mille laps oli ise teinud, ja granaat, samuti oma-tehtud. Laps oli õppinud juba käsitsema haamrit ja tange. Aknalauas seisid suured raamatu- ja ajakirjavirnad. Laps magas. Vatiteki all. Karu oli tal kaisus. Karu, keda ta armastas. Kui last kodus polnud, istus karu kapinurgal, nõõpsilmad ei pilkunud. Ja ei tea, mis ta mõtles — see karu.

Lapse isa ja ema saagisid puid. Puukuuris, millesse pääses otse eeskojast. Sinna oli mees tassinud haavanotte ja kasepuid. Kahemehesaag oli terav, saagimine edenes. Nad saagisid pooleks nii mõnegi puu. Siis neile aitas. Nad tulid jälle tuppa. Mees istus köögilaua äärde. Tahtis veel süüa. Ja sõigi. Värskeid kartuleid ja seenesalatit. Naine jõi teed. Hästi vaikne oli. Kuuldus ainult, kuidas vesi katuseräästast alla niris.

Järgmine päev pidi olema laupäev. Tööle polnud tarvis minna. Võis magada, magada. Päeval minna kinosse või loomaaeda.

Nad heitsidki magama. Magasid. Mees ei näinud midagi unes, aeg-ajalt vaid ärkas, keeras teist külge, vaatas akna poole. Vihma sadas endiselt, õues oli veel pime. Ja nii kuni hommikuni. Päike ei tulnudki välja.

Naise unenäod olid ilusad ja head. Ta nägi unes, et on noor ja on koos mehega Prantsusmaal, Pariisis. Laps oli neil siis ka juba olemas, unes viibis see vanaema juures. Naine nägi unes, et hingab sisse Pariisi õhku, seistes koos mehega laia vihmavarju all ühel Pariisi väljakul. Pariisi õhk oli rõske. Kuid ühtlasi ka värske ja puhas, justkui oleks meri olnud seal ligidal. Naine nägi und ja oli õnnelik, vaba, tal polnud kuhugi kiirustada, polnud vaja millegi pärast närveerida.

Mees tõusis vara nagu ikka, läks kööki, suitsetas, mõtles, sirvis raamatut.

Naine magas kaua. Ärkas, lamas avasilmi. Unenägu haihtus. Mingi ebamäärane meenus üksnes jäi mälusoppi ja südamesoppi. Naine mõtles pimendatud toas avasilmi suvest, mis möödunud. Kui hea oli põldudel päikese käes, keset lillelõhna. Keset hobumadaraid, nurmenelke, jumikaid ja äiatare, millel õõtsusid väikesed punase- ja rohelisekirjud liblikad, verikireslased. Põldude ääres aga kasvasid valgejalalised kased.

«Edgar,» hüüdis naine mehele. Ta oleks tahtnud mehele jutustada hommikusest tundmusest.

Kuid mees oli läinud juba välja tänavale. Ta oli parajasti kalapoes ja ostis kammeljaid ning odavaid heeringaid. Hommikuti oli poes vähe rah-

vast. Tähtsate-suurte pühade eel, kui inimesed võtsid vastu külalisi, olid poeuste taga enne avamist järjekorrad. Hiljem läks mees piimapoodi, ostis sealt piima, kefiiri ja hapukoort, tagasiteel koju ostis kioskist aja-lehe.

Kui naine jälle meest kuulis, siis lõhkus see kuuris puid. Puulõhkumise kõma äratas naise täielikult.

Ta tõusis, tõmbas kardinad eest. Hommik oli käes. Naine ringutas. Pani raadio mängima. Päevauudised. Töövõitudest. Devalvatsioonist ja inflatsioonist välismaal. Naine lülitas raadio uuesti välja. Komistas poisi granaadile, mis põrandal. Kuid granaat ei lõhkenud. Väga hea, et ei lõhkenud.

Aken avanes aeda. Maja oli mitmekorruseline. Nende korrus oli kõige alumine. Aias kasvasid vanad õunapuud, hooldamata marjapõõsad, tolknesid märjad pesunöörid. Kasteheinas läiklesid tilgad. Sirelite erkrohelised noored võsud ja lehed toetasid end otse akna välisklaasi vastu. Naine armastas aknast välja vaadata. Lähedal oli lennuväli, tihti võis näha maanduvaid ja õhku tõusvaid reisilennukeid. Kuid betoonrada muidugi näha ei olnud. See oli kaugemal, mitme-mitme elamukvartali ja raudtee taga. Vahel kostis tuppa manöövriveduri vile. Laps küsis siis ikka: mis see on? Hea on olla laps, kui sind erutavad rongide vile, mõtles naine. Mõnikord kõndisid nad lapsega raudteetammile, vaatasid ronge, korjasid lilli — kogelearohtu. Või kummeleid arstirohuks. Naine laulis raudtee ääres:

Rongid, rongid, kuhu te
nõnda kiirelt tõttate...!

Väga huvitavate nimedega tänavad olid seal raudtee ääres. Tahma, Sõe, Depoo, Ummiku, Pääsukese. Naisele tulid need jalutuskäigud raudtee äärde praegu jälle meelde ja ta laulis eneselegi ootamatult:

Rongid, rongid, kuhu te
nõnda kiirelt tõttate...
Tam-ta-ram-ta-ta-ta-ta,
ta-ram-ta-ta-ta-ta!

*
Tüüpiline valgus Nelinurgad
kibuvitsad vaasis närtsimas
ühesus millest tuul läbi lõõtsub
maa madalaks ja taeva lihtsaks
Hea esivanemate taeva all
kahekümnendal sajandil
Üks loom teise kõrval üks padrik
üks puu alaspidi rippu kuu kuklas
kodukäija

*
Valu väsib ja voolab ära
sõna väsib ja valgub tühjaks
tühi mees paneb ajale vastu kõige paremini
tundlik mees muutub lihtsamini tuimaks
müüri taga mängivad lapsed
korjavad rohelist rohtu lilledeks vaasi
kalbed ja närtsinud unenäod ujuvad katkises peeglis
tuim mees korjab peeglid kokku
teda ei rusu seinad madalaks
hakkab meelsasti ise seinaks

Miks ta ei võiks valetada kui vale kõlab tõepäraselt
miks ta ei võiks siiras olla kui ta väljendab hetketõde
hetkevalele ta loodabki esindab rohkemat kui iseennast
mälu on võõra oma kõne on võti
võõra kapi kallal muugib usub et mälestus avab
ajaloo eluloo tõlgendab faktid

Lohutust lohutust ennekõike anusid nemad
tõsta tõrvik forma metsa
kui pool laant maha põlebki
palsamuni õitseb
raskes raamis õrnad lilled
ajaaknal vilgub tuli
kui pool laant maha põlebki
ütlesid nemad
hommikust saadik kallas jahedat vihma
maa süda hõõgus
oli näiline sügis

Teineteise kõrval öös ja päevas
tormis mis seost ei puuduta
sügisel mille raagunud oksad
jäävad kasvama tausta
teineteise kõrval suletud ühtsuses
imetlemas põlgamas seletamas
võõrast kõikumist
kannatuse ukسلäved majaesised
lilledel habras igavik
teineteise kõrval teineteises
ööst ja valust tundlikult
tõukud

Kannata minu eest pea sõda
hommikuks vaibuva ööga
ela endaks tihke must sein
heleta mu aknaruute sest mina ei saa
olla armastamata

Argipäevas kasvab luitumuse igerik puu
põuast kõrvetatud okstel
kõntiskäsi valvab meid tuim
ja kale parajus
lõõska põlema lõkkeks
igatsuse kuum sest mina ei saa
olla armastamata

Mu õnne piirdeaia taga valva
leebivaks lõpmatus
saan sind mõistma keltsa
sulavas valus mis vabastab rakke
hooldan su surma ja ärkamist
kuid ei saa olla armastamata

Näe läheb seal üle lumise põllu
üks mustaverd sünge mees
kui suudad ta võita kujundiks
laulusalmi mis hõlmab su tee
mu õnn on kindel kui kalju ja sina
oled varjuks surmade ees
sest mina ei saa olla
armastamata

Me selle rõõmsa luule algosiks lahti võtsime
ja kurva tuuma püüdsimegi lõksu
teist kurbust proovisime peenel kaalul
tõevalgel selgust lootsime
rõõm lõkendas ses valus

Nüüd kehtestati hinnad õige ja vale
valu jaoks mis lubatud et liiga koormaks
ei muutuks elu meil
küll närve suretati ja juureniite
me keerasime ümber nõela
me asjalikkus tasu sai
siin kaaluda ei enam oska

*
Siledanäolisel võõral on üksindus laekaga ühes
vahel avaneb kaas
armastusevõimalus tumedas tihnikus
puulatvu kui piike igavik torgib
siis üksindus taevagi suleb
kõnnib siledanäoline mees
või naine
ei leia lahendust

Linnulennult linn
nii nagu kujutled
tänavalabürindis katuste teravad ääred
lõikavad taevasse ruudud
ühelt tabelilt teisele võistlusepuudus
linnulennult sa ise
nii nagu kujutled
suutmata olla
lind

Siis ma küsin siledanäoliselt võõralt, kas teab, mis on mõra,
valujoon silmade vahel, on ta näinud, kuis ainult mälestus
joonistab elatud elu põskede lohku, on ta kuulnud hakkide
inetut kisa maalilistel varemetel õhtu eel,
on ta näinud leebet koitu, ükskõiksuses nii õrna, et õhk
väreleb, nagu oleks ta sündinud ao eel igavikust uuesti,
on ta linnu tiibade kahinat kuulnud kõrguseks lahvatamas,
aga siledanäoline võõras ei vasta,
tal on oma tee,
mis läbib südant.

Arvo Valton

AEVASTUS

Kui käesolev kirjutus üldse ära trükitakse, siis näputäie novellide hulgas. Nimelt ollakse minu novellidega, ükskõik kui veidrad need ka poleks, juba harjunud, aga artikleid ei suuda ma niiviisi kirja panna, et need avaldajatele piisavalt meeldiksid.

Käesolev ei ole ilukirjandus. Kui see ei kõlaks liiga vähe tagasihoidlikuna, nimetaksin seda sotsiaalseks uurimuseks. See, et asi on ehitatud üheleainsale faktile, ei tohiks lugejat segada, paralleele tõmmata ja üldistusi teha oskab meie ajal igaüks, selles ollakse isegi nii osavad, et tihti tuleb just faktidest puudu — pole enam üldistamise algmaterjali.

Et käesolev tahab siiski ka ise väike üldistus olla, siis ei anna ma teada tegelaste nimesid ega asutuste nimetusi, vaid tähistan need algebraliselt. Vastasel korral võivad mingid assotsiatsioonid näiteks nimekõlas või tähenduses või siis asutuse asupaik ja tema toodangu liik tekitada ebavajalikke pilte ja kõrvalhelisid, moodsalt väljendudes, informatsioonilist müra.

Olgu muuseas tähendatud, et kord valisin ma täiesti kogemata oma loo peategelasele nime, mis oli kuidagi sarnane kõrgelistuva mehe nimega, ning lugu jäi ilmumata, põhjuseks toodi küll sisulisi, küll kunstilisi kaalutlusi.

Kui minu uurimise lähtematerjal ühte lausesse kokku võtta, siis kõlab see nii: ühel pidulikul koosolekul Enn asutuses aevastas kodanik Iks ning selle eest said karistada kodanikud Igrep, Tsett ja Jott.

See on fakt, ja kui kellelegi näib asi olevat tühiselt naeruväärne või ebausutavalt juhuslik, siis ei ole tarvis edasi lugeda. Sest kogu see tolm, mille aevastus üles keerutas, on tõepoolest tühine, ent ometi äärmiselt tüüpiline.

Pisut sündmuste geograafiast. Võtame laiast, keerulisest ja põimuvast tegelikkusest vaatluse alla skeemi: asutus, peavalitsus, ministeerium; kaugemale ja laiemale ärgem selguse mõttes mingem. Kuigi iga väljarebimine tekitab tolknevaid otsi, on see paratamatu, muidu ei saa vaadelda ainsatki süsteemi. Ka jääme sotsiaalsete nähtuste pealispinnale, laskumata ajalukku või psühholoogiasse.

Asutus Enn asub provintsilinnas, ka tema peavalitsus Emm asub seal-samas, ent ministeerium Ell paikneb pealinnas.

Aevastaja Iks töötab ka praegu asutuses Enn. Pärast aevastamist on suhtumine temasse muutunud asutuse töötajate olulisel vähemusel. Kui mitte arvestada neid mikronihkeid, mis järgnevad inimese igale teatavaks saanud teole. Hoides end sotsiaalse uuringu raames, on eritluste jämedakoelisus seaduspärane.

Karistatud Igrep ja Tsett töötavad samas asutuses Enn, Jott aga töötab peavalitsuses Emm. Mis eelnes ning järgnes karistusele suhete sfääris, selle võtame hiljem pisut lähema vaatluse alla.

ARVO VALTON

Märkigem kohe maha ka loo teised tegelased, kes on vaadeldavas skeemis vajalikud. Need on eelkõige kodanik Vee asutusest Enn ning tema sõber ja toetaja peavalitsusest Aa. Tegelikult ei tööta küll Aa üldse selles peavalitsuses, aga et skeemi mitte liiga keeruliseks ajada, toome ta mõttesinna. Sest see ei ole antud juhul tähtis ning igatahes vastab Aa teenistuslik tasand peavalitsuse omale. Siis veel ministeeriumi Ell töötaja Bee ning peavalitsuse juht Eff. Kõigi nende omavahelised suhted selguvad vaadeldavate sündmuste lihtsast ahelast, nende eelnev äraseletamine ajaks asja keeruliseks — nimelt peaks keskpärase mäluga lugeja pärast näpuga järge ajama, et põhjendusi leida.

Ja veel kaks märkust, enne kui asja esitamisega algust teha. Vahest on koguni maitsetu seda öelda — igaüks taipab isegi —, et kogu loo juures on kõige vähem oluline aevastaja Iks ning tema aevastamise fakt. Ja teiseks niipalju, et kõik liikumapanevad jõud taanduvad kahele lausa labasele motiivile: püüdele säilitada oma kohta, rahu selle ümber, staatuskvood, ning sõbramehesuhetele, mis võivad ühel juhul avalduda vastastikusel vajalikkuses või siis lihtviisilises perekondlikus ja seltskondlikus läbikäimises, näiteks üheskoos ärapruugitud alkoholi hulgas.

Niisiis toimus asutuses Enn pidulik koosolek. Uuringu seisukohalt ei ole tähtis, mille puhul seda peeti. Asutuse juht Igrep pidas asjakohast kõnet. Koosolekut juhatas kodanik Tsett, kes oli Igreki järgmise astme alluv.

Äkki keset kõnet — võib-olla oli see eriti pidulik ja surmtõsine koht, võib-olla aga mitte — aevastas Igreku neljanda või viienda astme alluv Iks valjusti, üle terve saali.

Kas kuulajate seas tekkis pisike sumin, võib-olla mõni soovis Iksile jõudu või soovitas tablette süüa, või ei tekkinud suminat mitte, see ei olnud kuigivõrd oluline. Oluline oli ainult asjaolu, et selline sumin oleks võinud tekkida ning asja hilisemad arutlejad kujutasid seda enesele nii elavalt ette, et see sumin nende peas tõepoolest tekkis — ja lõpuks oli see sekundaarne tõelisus sündmuste käigu suhtes hoopis määravam.

Igrep aevastusele ega ka võimalikule suminale ei reageerinud, tõstis vaid korraks pea ning jätkas pärast tillukest pausi oma ettekannet.

Aevastusele ei reageerinud selle toimumise ajal ega ka hiljem samuti koosoleku juhataja Tsett.

Nii Igrep kui Tsett olid targad ja tolerantsed mehed. Muide, kui nad oleksidki vähem või rohkem väiklasel kombel reageerinud aevastusele, ei oleks see sündmuste edasist käiku sugugi muutnud.

See, et saalis viibis sel ajal ka kodanik Jott, oli täielik juhus. Ta tegeles nimelt asutusega Enn ning teda kutsuti pidulikel puhkudel külaliseks. Kui eraisik võis ta aevastusele kuidagi sisemiselt reageerida, koosoleku käigus see ei saanudski kajastuda. Igatahes ei olnud tema kohalviibimine asjade edasise käigu suhtes oluline, määrav oli vaid see, et peavalitsuses tegeles asutusega Enn just tema. Vaadeldava süsteemi puhul tähendas see seda, et Jott vastutas iga heli pärast, mis asutuses Enn tahtlikult või tahtmatult tekitati. Ükski karistajatest ei olnud nii nõme, et oleks arvanud, nagu oleks Jott oma kohalviibimisega suutnud aevastust ära hoida.

Järgmine tähtis tegelane sündmusterea seisukohalt oli kodanik Vee, kes ise koosolekul ei viibinud. Kui ma eespool kirjutasin, et Vee kuulus asutusse Enn, siis tegelikkuses see nii ei olnud, küll aga meie lihtsustatud skeemis. Nimelt oli Vee varem juhatanud asutust Enn, kuid mõni aeg tagasi sealt lahti lastud. Kas ta töötas nüüd teises asutuses või oli pen-

sionil, see polnud enam oluline. Sest siin toimib üks väga subjektiivne faktor, mis osutub tähtsamaks kui asjade tegelik geograafia. Nimelt luges kodanik Vee end kuuluvaks asutusse Enn, kuna ta jälgis sealset elu ning oli seal toimuvast huvitatud, vähemasti huvitatud kõigest sellest, mis võis uuele juhtkonnale kuidagi varju heita. Liikumapanevaks jõuks võiks pidada solvangut ja vaenu.

Tõe huvides — kuivõrd objektiivne tõde ja selle tunnetamise võimalus üldse eksisteerivad — pean eelnevale lisama paar kommentaari, ent ärgu see teid heidutagu ega segagu ülalesitatud skeemi, millest johtuvad põhjendused. Nimelt ei töötanud Vee siiski mitte asutuse Enn juhina, vaid mingi vähem tähtsa koha peal. Ka ei lastud teda otseselt lahti, näiliselt suisa vastupidi — edutati oma praegusesse asutusse kõrgemale kohale. See on üks vaadeldava süsteemi iseärasusi ega tohi meid õigetelt jälgedelt kõrvale juhtida. Nagu igaüks teab, kasutatakse sellist lahtilaskmise viisi laialdaselt ning seda teavad ka kõik asjaosalised, nii edutatu kui edutajad, kuigi avalikult räägitakse — ning Vee puhul kirjutati sellest isegi ajalehes, kroonika rubriigis —, et tänu kodaniku tublidusele on teda edutatud.

Niisiis vaadeldava kolmikastme seisukohalt kuulus Vee ikkagi asutuse Enn tasandile ning seisis otseses antagonismis asutuse juhtkonnaga. Võib-olla elas temas lootus, et kui asutuse Enn juhtkond end küllalt kompromiteerib, võib selles ette tulla reorganiseerimisi, näiteks Igrek võidakse lahti lasta edutamise või mõnel muul viisil ning tema, Vee, saab ehk siis selle koha endale. Ent täpselt piiritletud sündmuste raames peavad inimeste peas elavad ideaalsituatsioonid vaatluse alt välja jääma.

Eelnev selgitus oli vajalik põhjusel, et just Vee oli see, kes aevastamisele tähenduse andis. Kuidas teade aevastusest temani jõudis, ei ole eriti tähtis. Võib-olla oli tal asutuses Enn kogu aeg mõni informator, kes näiteks lootis Vee juhiks saades pälvida tänu soojema või kõrgema koha näol või tegutses muidu isiklikust sümpaatias ja sõprusest. Või oli see puhas juhus, et asi Vee kõrvu puutus, või tegi mõni sellest seltskonnas naljajumbri. Vaevalt oli sumin nii suur, et see Vee lähedusse kandus, sellist tähendust asjal kumulatsiooni lätteil ei olnud.

Käiku asjale ei andnud Vee ise. Ta oleks seda teinud, ent teadis selle kasutu olevat — kas varasemate kogemuste põhjal või puhta mõistuse spekulatsioonil. Nimelt istusid peavalitsuses — kas tegelikult, ent igitahes Vee kujutluses, ja see oli olulisem kui objektiivne tegelikkus — Igreku toetajad, mahitajad ja kohalepanijad. Igal juhul pidas ta selliseks meheks peavalitsuse juhti Effi. Seepärast tuli kaevata kõrgemale, kuid subordinatsiooni tõttu ei saanud Vee ise seda teha, ta ei saanud astet vahele jätta.

Sel põhjusel läks käiku peavalitsuse töötaja Aa. Tõsi, ka Aa ei töötanud tegelikult peavalitsuses. Tema saatust oli ligilähedane Vee omale, ainult aste kõrgemal, see võis neid ka mõningal määral siduda. Vahe oli selles, et Aa oli kunagi lahti lastud mitte edutamise korras, peavalitsuse tasemel ja provintsis oli seda raskem teha. Nüüd töötas ta ühes kõrvalises asutuses, mis näiliselt rabas tööd teha, suure-ringi-mängust aga osa ei võtnud. Kõrvaletõrjutuse tunne oli masendavam kui ühekordne solvang, kuigi võib-olla vähem jõuline. Ning jällegi subjektiivset momenti rõhutades peab ütleva, et Aa oma vanamoodsuses arvas koguni siiralt, et ilma temata läheb vanker kraavi. Mõnele võis ta oma donkihhotluses isegi liigutav näida, kuid eluvõitluses ei saanud sellest hoolida. Nõnda valmistas

Aa peavalitsusele tuska igal võimalikul juhul, kuigi tal vahest isiklikult selle juhi Efi vastu midagi ei olnud. Teda ei sallitud ja kardeti. Tema teadis seda ning see õhutas teda pidevalt tegudele.

Niisiis sai Vee teada aevastamisest asutuses Enn; põhjaliku mehena ta iselaekunud informatsiooni sajabrotsendilisel ei usaldanud, kuid taipas otsekohe selle fakti kasutamise võimalust. Ta helistas ühele Enn asutuse töötajale, kes tavakohaselt pidi koosolekul viibima, ning küsis, kas aevastamise fakt vastab tõele. Et mitte sisse tuua liigset liiget, ei hakka ma seda kodanikku tähistama. Kunagi ammu oli too kodanik toetanud Veed, nüüd aga ei teinud ta seda enam ammu, isegi vastupidi, oli nõrдинud tema alatistest intriigidest, ent aevastamise fakti siiski eitama ei hakanud.

Nüüd informeeris Vee Aad, ka pakkus ta välja idee, kuidas seda Igreki ja Joti vastu kasutada. Et Aa oli mõnevõrra idee-inimene, siis pidi talle asju ikka nii ette maalima, nagu kahjustaksid need tema ideed. Kui Vee oli selle selgeks teinud — Aa võttis kergesti tuld, kui talle võimalused kätte näidati —, koostas Aa kaebuse ministereiumile. Kaebus läks Bee kätte, kes Aad ammust ajast tundis ja usaldas, sest mingi meel ütles talle, et kõik, mis toimub vaadeldavas ja ka igas teises provintsis, on üks suur sobi. Ta polnud seal nimelt kordagi käinud, tal puudusid isiklikud kontaktid peale Aa ning ka muusugune suhe. Lihast ja luust Aa oli temale materiaalsem kui mis tahes ideaalseks kirjeldatud provintsi peavalitsuse mees, Eff kaasa arvatud.

Elu on muidugi tunduvalt rikkam, kui seda on võimalik kirjeldada. Vastavalt kokkuleppele jätan ma välja kõik kõrvalliinid, igasugused juhused ja isiklikud suhted ning võimuvõitluse ministereiumis eneses. Vaatlen siinkohal ministereiumi, nagu oleks see homogeenne asutus ning selle ainus teadaolev esindaja Bee väljendaks seega justkui kogu asutust. Olgugi et tegelikkusele see kaugeltki ei vastanud, Bee istus mingis osakonnas ja tal ei olnud ka mingit eeskirjalist võimu käsutada peavalitsuse juhatajat Effi. Kuigi peab ütleva, et provintis on kord selline mõiste, et seal sitsib ka kõrge ülemus mõne pealinna-ministereiumi jooksupoisi ees.

Nii või teisiti, tuli ähvardus ja sõim ainuisikuliselt Beelt või läbi teiste, igatahes jõudis see Efini ning Eff oli see, kes määras administratiivkaristused Igrekule, Tsetile ja Jotile. Kuigi, muide, keegi tal seda teha ei käskinud. Mida kästi, pole teada, kõige tõenäolisemalt ei kästnud üldse midagi, ainult öeldi, et kuulge, mees, mis teil seal lahti on.

Ja sellele reageeris Eff karistamisega, laiemaga, kui isegi Vee ja Aa oleksid osanud loota. Miks Eff seda tegi? Ta oli tuntud targa juhina — ja vahest just sellepärast. Sest pange tähele, kõik karistatud jäid kohale ning kogu Efi juhitud süsteem kõigutamata. See oli talle nagu igale teisele tema asemel kõige tähtsam. Karistamine rahustas maha mitmeid kirgi, ei muutnud aga jõudude vahekorda. See oli väga süsteemne, juurdunud tavale väga iseloomulik.

Ja ei ole üldsegi paradoks, et Eff pidas lugu nii Igrekist kui ka Jotist ja seepärast oli talle oluline intrigaanide Vee ja Aa maharahustamine. Nood olid piisavalt lihtsameelsed, et pärast seda hõõruda käsi ning mõelda, et veel üks intriig, veel üks matsakas, ning nood lendavad kohalt. Aga tühjagi. Kuni jäi Eff, jäid ka Igrek ning Jott, asi peaks õige jämedaks minema, kui kumbki nendest ohvriks toodaks. Antud juhul ei olnud võimalik lugu isiklikult Efi vastu pöörata.

Et kõrvalistele vaatlejatele, kes selle süsteemiga hästi kursis ei ole, asja selgeks teha — teadmatel on niigi kõik selge —, formuleeriti karis-

tuse juurde käiv selgitus umbes järgmiselt: mingi tähtsusetu kuju Iks aevastab kogu piduliku koosoleku peale, selle läbiviija ning Iksi ülemus aga ei takista teda. Sulgudes: teatavasti on aevastamine spontaanne füsioloogiline tegevus ning otsesest takistamisest ei saa juttu olla, küll aga profülaktikast — potentsiaalseid aevastajaid piduliku koosoleku ajaks saali mitte lasta. Asutuse Enn kuraator Jott on oma liialt pehme ja tolerantse juhtimisega viinud asja niikaugemale, et tema alluvad lubavad enesele heast peast ja ilma hoiatamata aevastada kogu peavalitsuse ja selle juhtimisel läbiviidava majanduse peale. Tsett sai karistuse lihtsalt kui kaasnähtus, et asi ei tunduks liiga lineaarne ning üheline.

Sellega oleks sotsiaalse skeemi vaatluses enam-vähem kõik, loodame, et mõni kivikene sellest ehitusest sai välja joonistatud. Ümber selle skeemi võiks rääkida veel väga paljust. Näiteks sellest, et Igrek ei olnud Iksi peale pahane, heal juhul ütles möödaminnes, et katsu oma tungisid teinekord tagasi hoida. Seda välises plaanis, ent sisemises sai Iks Igreku head suhtumist tunda vahest pikkade aastate pärast. Võiks rääkida ka sellest, kuidas nüüd alles õieti sumiseti, vähemalt asutuses Enn, kui karistamisest teada saadi.

Ent kardan, et see väljub uuringu teaduslikest raamest. Et see oleks juba ilukirjandus.

KOJUTULEK

Kui mina koju tulin kaugest ajast,
vaata et mööda oleks pannud oma majast.
Väravat polnud ega väravavahti.
Uksel polnud lukku ja uks seisis lahti.
Ei olnud peni, seda lahket lakkujat,
ei olnud pinki ega pingipakkujat
eestoa, tagatoast rääkimata.
Polnud, millega kinni katta
akent, et võorast ilmast tulnud
sisse ei vahiks. Just nagu surnud
seisid vaikivad väravapostid.
Viskasin lauale külakostid —
seitse saia ja leiba niisama
palju, nad jäid sinna hallitama.

RUTUGA

Algabki, kuuled, kolksatab uks,
sõna jääb suhu olematuks,
kõne jääb katki poolelt realt,
tule, ma suudlen sind jooksu pealt!
Möödamannes sul tõstan tuult
taldrikuservale, riidepuult
lennates tuleb su kirju vest,
katab su haiglased õlad, mis sest,
et palju jääb paljaks. Ah mis see teeb!
Ja kuni kohvivesi keeb,
kiiruga ära käin mütsipoes,
tead ju, nüüd nokaga mütsid on moes.
Telefon, kuuled, mis nõudlik toon!
Ehk kuulab ära su viimse süü.
No võta siis foru, ma niikaua koon
valmis su surirüü.

HINGETA

Hommikul viskan, hing, sinu nagisse.
Ripu seal päev otsa üksinda tolmu sees.
Ukselukk klõpsatab, välistrepp nagiseb,
meelest las läheb
ööajal olnu, kes
ootas ja hoidis, ruttas ja riidles.
Kesklinnas märkan, et üheskoos hingega
varna jäid rippu
mu viimsed kui riided.

Kes tuleb, ütleb tere ning et ta
nõnda ei taha mind — paljalt ja hingeta,
pea kohal vaakumas hakikari.

Sina ehk tahad, kuid sinul on endalgi
ühes käes portfelli ja teises vari.

AKEN TOOMEMÄE POOLE

Silmi ei saa ta päält.
Just nagu kuuleks su häält.
Kuidas sa tõused jäält
Toomemäe libedal nõlval,
aga ära ei saa sa säält,
kuni mu ununud süda-
metunnistus tõstab häält —
niimoodi ilma eest varja-
tud kukkumist vahtida päält!

ÕHTU

Päevi õhtuhiljaks muutes
püsib ukselink su puutes.
Siinpool-valgus ilmakaugel
püsib paitamas su lauge
ja su sinikirjut vestis
ja su astumist, kui tuled
sellest uksest
igavesti.

MÜÜDUD

Mis sa ka maksid minu eest?

— Tilgakese Emajõe veest,
tükikese Toomemäest,
kopikaid veel omast käest.

Eluaeg piinelgu surmasüüs
see, kes mind nõnda odavalt müüsi

Teksad mul maksavad Toomemäe.
Tähtvere eest saad mu parema käe.
Ära kui annad kõik, mis sul on
Ropkast Annelinnani —
siis vast küünid mu hinnani.

KADUNUD

Näe, oled läinud, küll valvasin hoolega.
Uks seisis suletud mõlema poolega.
Aknad kinni kuld-hõbekeed pidi.
Ikkagi kadusid ei tea mis teed pidi.
Kes istub lauda, kus kohvid on kahele?
Kellele nüüd määrin võileiva vahele
magusat mürki, et söö ühes keelega?
Kes see nüüd kuulab heleda meelega
sõnu, mis lauluks
ei sünni seadagi?
Mõttetuid, inetuid, häbituid teadagi.
Sosinal öelduid, et võõrad ei kuuleks —
äkki märkavad, hõikavad luuleks
sõnad mu hullule ilmale laiali.

Ikkagi kadusid, öös hõlmad laiali.

KAUGEL

Vaatasin su naerunäkku,
sirutasin käegi.
Kus su silmad, mille põhja
pilguga ei näegi?
— Eks seal kaugel, kus mu õeke
ja mu seitsmed vennad.
Kaugel nii, et pääsulind on
viisteist aastat lennand.

Kas on tiivad väsinud,
kas lennutee on vale,
et ta pole päevavõrdki
jõudnud lähemale?

Äkki ta ei tahagi?

Heaga ega väega.

Kaua jõuan oodata
sirutatud käega?

SÜGISEL HILJA

Kas kõik need hallased ööd elab valu ses
aguli hämaras värava-aluses,
kus minu tähed
seinasse löikusid.
Kus mulle kõiksugu rõvedust hõikusid
kolm-neli pätti
päispäeva aegugi.
Ühte neist, ühte ma armastan praegugi,
ah ega minagi meelest ei lähe tal
sügisel hilja. Ta Emajões uppus.
Kuidas ta laulis.
Kurvalt ja kähedalt.

SUGULANE

Tal kingad kulusid katki,
kui ta hulkus Tartu pääl.
Ei olnud tal kübaratki,
nii palav ta paljal pääl

oli soojal suveajal,
kuid sügisel hilja just
ta külmetas, sest tema majal
akent ei olnud ega ust.

Tuul käis sisse-välja
sellestsamast pikast praost,
kust ta isegi astus välja,
et Ülejõe linnajaost

minna ära igavesti.
Sinna pintsak jäi maha tal.
Aga viie nõõbiga vesti
üldse ei olnud tal.

Siis kadus jõe musta vette
tema kallis punane räät.
Nüüd alasti hulgub ringi —
kaks karku, kaks paljast kätt.

ARMAS

Mis sa tühja tüütad ja pakud!
Söö ise oma sandid saidad
ja lahjad leivakakud.

Ma olen ju külas käinud.
On kõrini täis mu kõht
nende head ja paremat kraami.
Ja üldsegi pole mu koht

selles prügimäe-äärses urkas.
Jah, tõesti, ma lähen siit

poodi teisele poole nurka.
(Nad sulevad enne viit.)

Kui tagasi tulen, ei ole
sind leida kusagilt.
Ainult esikuseinas ripub
sinu armsake peegelpilt.

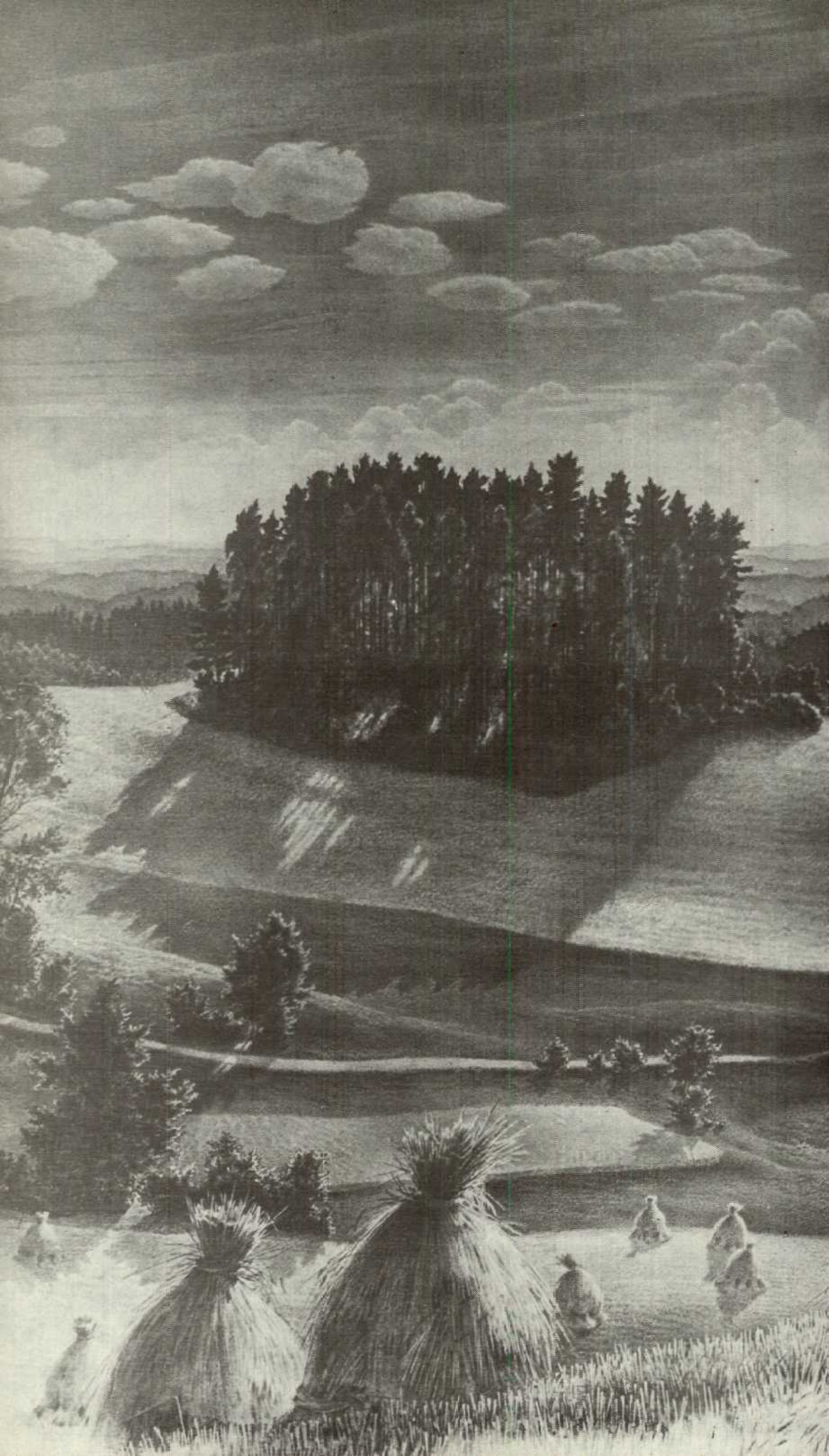

G Reindorff

Nikolai Baturin

METSAST JA METSIKUSEST

Esseevisand «Inimene—loodus—looming»

Olid hooletu ja, vastupidi, murtud ja mures, kui alustasid rändu Oaasi. Nüüd, tagantjärele mõeldes, oli see enam hinge kulg kui keharänd välismaailmas, mis kujutas vaid inimese suhtes nõudlikku tausta — kõrbet. Rändu läbi ahastusemaa oli vaja, et reljeefsemalt paistaksid ära teed, mida võiks läbida endas, usus ja lootuses kohata seal kedagi teist. Kaameleid oli vaja näitamaks, et mitte ainult tiivad, vaid ka küür — kui ta on väljaspool kahtlust — on edasiviiv jõud. Väljapeetud askees, kõrb oma kuumuse ja jälitava januga, on puhastustuli, milles hävib palju pinnalist; mugavuse ja külluse situatsioonis tekkivast ilmapahest, mis pärsib inimeseks olemist, inimeseks saamist — kellel see seisab ees. Loobumus, ent mitte loobumus loobumusest, annab omandile sageli tema ainsa ja tõelise väärtuse. Ja avab rändurile tuiskliivas varjatud allikad, millest joo hing; peitsooned, mida avastamata ei vii ka keha kiirustamised kuhugi. Ainult kõrbeläbijad teavad, millised teened on Oaasil, sellel parasiteerunud paradiisil, ruumitraagikas. — Liiga lihtne, kui seda võetaks soovitusena oma paradiisimajad kinni lauata, autod vanarauamägedele ajada ja kõrbesse ümber asuda, ainsaks varaks rännusau. Kuid teadmine, kujutluski sellest, et kõrb eksisteerib — jäägu see pagusaareks oasistuva tegelikkuses.

Kui kõikjal looduses on Tasakaal, siis inimeses on Ülekaal. Ta teab seda, ta peaks seda arvestama, aga Aru pole absoluutselt millegagi asendada. Seda näis tahtvat öelda maopüüdja Marab, kõrbeerak, kelle iseiseiv mõtlemine polnud ahtunud arvututest väljapakutud arvamustest; kelle maailmapilt oli selge tänu ta nägemist ihuvale smirglitolmule. Ja tema alternatiiv: eelistada pikaleveninud eluefektile lühikest gürsahammust.

Mitte kõigiga ei vedanud sul nii nagu Marabiga; nende hulgas, keda sa kõrberetkel kohtasid, leidis ka neid, kes pidasid olemise igiliikuriks omaenese seadusi; nõnda see ka on, sest uskujaid väljaspool meid ju ei ole. Ent mööda neist, teiste juurde, kes ilu ja inetuse sümbioosis kujutasid endast küllalt kõlpsaid olevusi, keda võis armastadagi, mõninga aimega, et ka nemad sind armastasid. Nägemuslikud õnnelapsed, kes nii südilt matkisid inimest, et lõpuks jäid neisse uskumagi. Neilt oli nende loojale esitatud tingimus: meie ei taha olla nii tavalised olevused, et tänu meile näiksid asjad tavalised. Tahame olla endast enamad. Meie tunded olgu laagerdatud, kõnepruuk tihendatud, tavaline keel olgu meile keelatud. Meie poolt on sulle esitatud kui mitte nõue, siis siiraim soovitus: ei ole mõtet käristada elust situatsioone, tõsta sinna ümber olustikke ja inimesi nagu nad on. Sel juhul tänavad lausa kubiseksid liikuvatest teostest: pükstes poemidest, seelikutes romaanidest — jätkugu sul ainult kannatust nad ära kuulata! Vana hea sissetöötatud realism — olge head! —, ent mitte elu ümberjutustamine, ümbertõstmine ühe «pööne» päält teise pääle — oleme igavlevad lapsed teatris. Meid ei huvita niivõrd see, mis toimub siinpool kulisid — seda me oleme näinud, kõik on nii vanemate moodi, vaid meid tõmbab see, mis on seal pappseinte taga. Kuigi antud juhul oleksid seal lavatöölised, siiski juba need, keda iga päev ei näe, kellel osad pähe õppimata. Kirjandusteost luues ärgu huvitagu sind üksnes konkreetne aeg, selle aja limiit lõpeb Eaga, vaid see ammendamatu Aeg, millest jätkuks, et lõpuks võiks ilmuda eata, personifitseerimata Inimene. Öelnud lahti nimest; ametist kui võimalusest teenida Hüve ainult ühel kitsalt profileeritud alal; tun-

NIKOLAI BATURIN

nistamata piire endas ja riikide vahel... Mõistagi ei mahuks tema elama selleks ettenähtud neljale ruutmeetrile — neli ilmakaart ja laotus, lõputu Avarilm! Vähemast ei oska ta aru saada, ja varem või hiljem hakkab sinult seletust nõudma. Miks sa kirjutad ega tee midagi muud.

Loodus tema loendamatu is ilminguis ja avaldusis pole olnud su jaoks primaarne, vaid üksnes eelistatud taust. Avarilm nelikmõõtmeis — laas, meri, kõrb on need murenemata astmed, kuhu toetud, et tõusta enese, sealtkaudu inimese juurde, kelle jaoks on nähtav ja tuntud reaalsus juba läbitud tee, nii paljude suunalaudade ja viitadega, et olegi kuhugi eksida. Kord läbijahvatatud jahu on juba jahu. Sealt edasi, ka erinevate veskite interpretatsioonis, ei olegi muud oodata kui jahu üha suurenevate kadudega. Avatud pakendi kõrvalt valida suletud pakend — ehk õnnestub sealt leida mingi uus sisu. Luua sisult tihendatud, keelelt avardatud raamatu-universum, kus inimesed pole nii, nagu nad on, vaid nii, nagu nad võiksid olla, kui nad ka kujutaksid seda, mida nad ei tea.

Lemmiktaust. Loodus on uusima mõistekäsituse järgi midagi haruldast, pühapäevalikku, millest me esmaspäeva saabudes ilma jääme. Nii see on. Ja nii see ei ole. Maa on endiselt roheline planeet. Seda näeb, kui lennata kas või ühe tema halja vöö — Siberi põlislaante kohal. Üksainus laanelõputus. Pessimismisaag ei harvenda seda kunagi; kui, siis vaid mõnes utreeritud tulevikumudelis. Et loodusest, öeldud kogumõiste tähenduses, kirjutada või rääkida, on vähe koolitarkusest, loetud teadmistest — eruditsioon maha arvatud, tuleb see jutt kahe seenelise tasemel. Loodust peab ta juma. Sõnana väga selge. Ent kui sõna ära kustutada, ei jää mingit pidet. Individuaalne tajutamine ei ole osuti, vaid osuti vari, mis näitab õigemat aega. Ta ei teki künnisel istudes, vaid sisenedes. Niisiis, et tekiks loodustaju, on vaja elada pikemalt temas, lülituda eheda, mitte kultiveeritud looduse organismi, muutuda ise looduskehaks nagu puu või loom. Unustamata end siiski riidesse panna. Areaal on valitav — olgu meri, laas või kõrb. Mida annab loodustaju inimesele? Juhib ta olemise lähte juurde. Mitte selleks, et näha tema peegelduses oma vahepeal muutunud ilmet, vaid et mitteolemisest tuletada end uuesti ja selles vastses väljaandes, vaikselt ahhetusega, leida end keset muutumatut olemist. Peaaegu aastase laaneelu järel näed aredalt, et hea on hea olnud alati, halb on halb olnud alati, aga kui palju on samaks jäänud seda, mille suhtes pead ümber orienteeruma. Suhe loodusesse, loodustaju on homotsentrilise maailma kompass. On seda alati olnud ja lakkab seda olemast, kui rituaaliriistaks petetud kirves langetab viimase puu. Võib ju veel lohutada: hea fantaasia korral aitab ühestki puust, et kujutleda end olevat metsas. Jah, aga see on hetk enne seda, kui kirves kustutab sellegi fantaasiapuhangu. Kuid see hetk on alles kaugel, ehk seda ei tulegi. Ei tule — rahustavad meid laaned oma kohinaga. Ja meie rahuneme. Veel on meil võimalus elada keset põlismetsi, igilaasi kõrbi, milles leidub alasid, kuhu inimene mitte ainult sihiraidel, vaid eksideski pole jõudnud. Puud kannavad seal veel oma elusvilju. Inimmõisteline ilu ja hoolitsus pole teinud neid puistuid ilmetuks. Kui mitte lõputus, siis lõpu maldav kaugus iseloomustab avaruti neid metsi, mille sügavamaks sisuks on metsikus. Kui neist rääkida, siis ühenduses mõlema loomumadusega — rääkida loomusest, millel on ka omadusi, on alati põhjust rohkem metsast tulles kui metsa minnes. Niisiis metsast ja metsikusse. Eluslooduse suhtest elutusse, kõrgema eluslooduse suhtest alamasse. Ning mõningatest selles koosluses ilmnevatest ruumikäitumise avaldustest.

Meenub üks metsajuhtum kaugemast ajast. Olid elanud südalaanes järjepanu ligi aasta. Mõõdas oli kevad, selle sõnumit edasilükatav suvi ja kõikelaagerdav sügis. Kätte oli jõudnud sügistalv, kummaline eikellegiaeg — laanealuseid müüris somp, taevast oli kinni. Just sellisel päeval pidid sina olema metsaretkel, riided rõskunud ja mõrad mõttes. Juhtusid silmisklema ühte puud, haaba, mille raagus oksad nagu jätkasid hargnemisi sinu peas, kui äkki kuulsid ka vastavaid sõnu, mis ei kuulunud küll sulle, kuid andsid edasi sulle kuuluvat. Nad olid valinud selle aastaaja, et lehesahin neid ei segaks, olid ette näinud sinu avatust. Nõutult vaatasid enda ümber, et avastada kõnelejaid... Su koerad, kellega küll

vahel pidasid pikki lõkkevesteid, kellega rääkides saatsid onnis mööda pikki talveõhtuid, olid sinust kaugel ees, koerad ja talveõhtud. Igatahes valdasid rääkijad korralikku inimkeelt, koos kogu terminoloogiaga, ilma milleta me läbi ei saa nagu korgitserita. Oma loogilisest kimbatuses said üle kujutlusega, ja viivu pärast ka nägid haavavõras jalgu kõlgutavaid drüaade ja silvaane, kõhnu ja kannatlikke olevusi, keda sa varemgi olid laanes kohanud, kuid mitte kunagi kõnelemas kuulnud. Vaikne iseendastmõistetavus, mis oli seni nende keeleks, asendus sõnaohtra aruteluga. Alumisel oksal kügelejad, ilmselt istusid seal konstateerijad, rääkisid ülemisel oksal istujatele: «... Nad ei aima midagi, aga nad teavad palju, peaaegu kõike; nad on rikkunud Aru ja Hinge tasakaalu, nende peas toimub seesama, mis pea ümber — saastumine, ja sestpeale nad eksivad aina sellega, et püüavad eksitusest välja...»

Jäid kuulama — vaimude muretusega rääkisid nad inimeste muredest.

«Loodust võib käsitleda mitte ainult teaduse ja tehnika, inimkasu seisukohalt, mida nad nii eneseküllaselt progressiks nimetavad. Teadus praegusel järjel ei ole lõplik. Paljud asjad on ainult katseliselt tõestatud, seega mitte kuigi oluliselt kaugel hüpoteesist, oma sünnitarkusest. Katse hävitas natuurfilosoofia, lükkas ümber loogikateooriad — kõrvaldas hetkevead. Aga et kuulutada midagi absoluudiks — selle iga peaks olema Igavik... Või oleme meie siin metsapaos ajast järele jäänud, ja nende valduses on juba lõplikud tõed?»

«Ah-aa!» hüüatas üks, seni tummtõsisena püsinud puulane. «Aga kes neile seda ütles?»

«Selle veel leiaks, aga mida öelda?» porises puulane haava mõikalise tüve varjust.

«Inimene teab, mida inimene teeb,» ütles puulane, kel meeldis laanejõgedel vaadata palgiparvetamist.

«See teadmine on ainsana lõplik,» ironiseeris keegi. «Luua väliseid, loodusseadustega sekundeerimatuid süsteeme, suunata sisemisi, loomukulgu minevaid protsesse ainult selle julgestusega, et nad on inimarust põhjendatud...» jättis ta kahtluse peakohale.

«Teinuks nad korralikke vigu,» osatas keegi su pea kohal haralduvalt oksalt.

«Või vigaseid vigade parandusi.»

«Vead on neil korralikud — mis on teil soode kuivendamise vastu; või DDT, herbitsiidide, aatomijääkide või superportsjoni rossolniku vastu — just seda kujutab endast Maailmaookean —, et lõpetada millegi vastuväitmatult suurega.»

«Et alles alustada... Mingu pind mulle keelde, kui ma seda ei ütle: sünnitada maailma nii palju kindlustamata uut elu, lasta minna omakulgu see, mis peab minema kaalutluse teed...»

«Ja lähtuma kaalutlusest seal, kus kõik peab minema omakulgu.»

«Teie väitlejad! Miks ei nimeta teist keegi seda, mis nende juures on mõistlik?» sekkus kõnelusse seni vaikinud puulane.

«Sellepärast, et rääkida santidele sõjas ellujäänutest ei ole mõistlik,» selgitas puulane minu pea kohalt.

«Ja siiski,» ründas keegi konstateerijaist, «on parem, kui te vait jääte.»

«Kuulaksime ära sind... Juuksed on sul hõredavõitu — võib-olla...»

«Laskuda nirvaanasse. Varjendisse. Oodata ära, kuni lahing lõppenud...» rääkis unelevalt kolmas puulane.

«Ja vaadata, mida eikeegi saab ära teha eikuskil,» sõnas puulane, kes vaevus sekkuma enamaks kui pilguks. Ja ta jätkas: «Peaks siiski olema keegi väljaspool neid, et neile midagi täiesti uuesisulist soovitada... Meie selleks ei sobi — oleme nende fantaasia lapsed, kelle jaoks puud on pühimused. On jõudnud aeg, kus meie olemasolu on kahetsetav ja meie võimalikkus kaheldav. Pole kuigi püsikindel eksisteerida fantasööri armust — talle võib keegi vastu tulla, ja me oleme kadunud.»

«Kes talle siin südalaanes ikka vastu tuleb,» kahtles keegi.

«Ta ise endale hetke pärast... Nende elu on täis selliseid kohtumisi. Tundub, et võime otsad kokku tõmmata. — Meie olemasolu ripub ära nende olemasolust. Meil võib vedada ja meid ootab pikk iga. Tõenäosus-

teooria järgi jagub keskkonda ka meile — kaheldav siiski, et kogu mets neile kätkiteks ära kulub ...»

«Tõenäosusteooria sündis kaardimängus — olgu see öeldud vaid selleks, et loodus ei oota neilt ka teaduslikult põhjendatud aleatoorseid tehinguid,» virgus kelleski protest optimaalsena näiva kokkuvõtte vastu. «Seadusi, mida nad pole andnud, pole neil õigus ka muuta. Loodusesse ei tule sekkuda, vaid suhtuda avarama, tunnetusega koordineeritud suhtega... Mulle tundub — olgu ma ülbe, kui ei lasen end üllatada —, et inimesed seisavad ümberhinnangu ees — väga kauges tulevikus (või lähedas) ei hakka looduse muutmisega (või muutumatuks jätmisega) tegelema niivõrd teadus, isegi mitte loodusteadus, kui meie ja meie-suguste filosoofia — tark arutelu on ohutum kui tark tegevus. Näen Looduses Mõtlejat, kes mitte ainult ei mahuta loendamata arude otsinguid, vaid on nende leide juba ette näinud, selekteerinud, kokku pannud ja loonud neist oma igivägevad seadused. Tema, kes kannab oma last üheksa kuud, ei saa olla targem loodusest, kes kandis oma last tuhat aastat!» Haavavõras kuulduks rüsinat ja raagude murdumist — öeldust tundis puulane kerget peapööritust ja oleks peaaegu alla kukkunud. Astusid vaistlikult sammu lähemale, et teda kinni püüda; su liigutus pelutas nad ribinal kõrgemale puulatva ronima. Sa ei näinud ega kuulnud neid enam. Aga loodustajus on nägemine ja kuulmine ilmingud, mida ei saa omaette usaldada. Rõskest ja pimenevast laanest kostis lumekaku rõk-keid, ennustades talve peatset saabumist. Kuid seal tulid sinu koerad kerges jooksus ja kukkusid üles haabadesse haukuma. Nende teravat nina ei petnud absoluutselt miski. Vaatasid koertega samasuuni üles, mitte jumalaga jättes: teadsid, et siin a kohtad neid veel, ikka ja jälle — metsavaime, inimsuiseid pelglikke olevusi, kelle asurkonda su kirves päev-päevalt harvendas. Keelasid koeri, et nad ei hauguks varjude peale, kui ees seisis haista veel peenemaid ohte... Hakkasid minema mööda oma igapäist rajatust, mööda rahusaid raudläikelisi laasi. Sel tunde kestval kõnnil lisandus paratamatuse ja vajaduse taagale tundmuste ja mõtiskluste kummaline kandam. Suhtusid igasugustesse teoreetilistesse aruteludesse — kostku nad puu otsast või maa pealt — kui alles kinnistesse kujunditesse. Kõik tuli sul endal lahti pakkida, omaks võtta või ära heita. Isegi tõestatud väited paistsid sulle valmiskujul esinevate asjadena, mis lahtipinnatuna oma algkujust tundmatusest erinesid. Rohkem kui tõestust usaldasid sa katset ja enam kui katset uskusid vaatlust ja mõtisklusi asjade, sündmuste, olevuste üle nende loomulikus keskkonnas ja koosluses. Usaldasid piiritult iseennast, võib-olla oli see su vigase elu põhjendus. Aga vaevalt sulle sobinuksid ka võõrad vead. Sa olid too, kes ei näppa komistuskivi võõra jala eest, vaid kannab seda endaga. Sa tahtsid olla aus, aga ei saanud alati: see tegi sind varitsevaks ja muutis huumori sulle mõistatuseks — mitte et sa polnud naljakas, aga sa jätsid naeru endasse nagu aegunäinud pagar, kes jätab ühe leiva ahju ühe tõelise nälguri jaoks. Igas paigas, mis pani sind paigale, igatsesid sa hulguelu järele. Olid valmis haletsema kõike seisvat, isegi poste. Korralikult vaosjooksev elu pole muud kui külmunud roobas, mispidi üht-suunda veereb tüdinenud ratas. Oled armunud oma eksisaatusse. Usud ja usaldad teda. Sa ei kutsunud kedagi selle tee peale: pühendamatud lähetsid seal kaotsi nagu need, kes usaldavad anomaalial kompassi. Avar- ilma, laande oled kaotanud midagi pimesi ja pääsmatult. Kõik su leiud omasid sakraalset tähendust ja olid siiski igapäised. Leiud, mida sa ei oska nimetada, ent mis on olemas sellega, et nimetamisel nad kaoksid...

*

Põlisloodust, laasi pidi rännates — kuipaljju kordi on tulnud tõdeda loogiliste ja bioloogiliste põhjenduste vastukäivust... Ükskord suusklesid üle tuisanud rabapaljaku kaugusest kostva koerte kutse peale. Suusatald libises üle puutumatu lumepinna, kui äkki märkasid selle olevat nagu kerge tuhakorra all. Talisääsklased; lumelauad oma paarikilomeetrisel jäljel hävitasid neid miljoneid. Mõistmatu, tarbetu elu; mõistmatu, tarbetu surm — arutlesid. Veidi aja pärast sama teed tagasi tulles ergu-

sid su eest lumetsiitsitajad. Suuskadest jäänud pikk vorp köitis üle raba lendavate lindude tähelepanu — laskudes leidsid nad sealt küllaga toidust. Selleks et näidata oma eksimatust, teisel kvaliteedil mõtlemist elu ja surma üle, joonistas loodus selle kolmnurga. Sedapuhku inimene — sääsed — linnud.

*

Kogu loomariigi süsteemist on tõeliselt väljaspool hävinguohtu vahest ainuraksed ja käsnad — jätkugu neile ainult vihma ja pori. Kolmandast hõimkonnast kuni kõrgemate loomadeni, kaasa arvatud «ühiskondlik loom», kelle elukeskkonnaks on Maad mähkiv haljus, merd loodiv sina, linnu müüriv suits... Arvata, et nendele asukatele vihmast ja porist ei piisa. Nende hulgas, kes pretendeerivad elule, pole kõigil hüdra regeneratsioonivõimet; kõik ei mahu skorpioni radiatsioonikindlasse kesta. Kõik ei ole ühepäevaliblikad, et lohtuda: «Õnn, et olen ühepäevaliblikas — ma ei näe homset päeva.»

*

Evengid. Hajurahvas. Üksiti paikinimesed — jäävad hõlpsalt paika: meelde, mälestusse. Lemmikpeod: kevadlõkked, täiskuupeod, hingeliidud. Lemmiktoidud: fifuun, taimenibalõkk, põdramokk. Lemmikuskumus: siidpadjas elab surnu hing. «Maga selle peal,» ütles sulle kulunud plüüs-hõlmikus igivana Telga. Siis, pilgu minevikku hajutanud: «Seal elab Ija, minu tütar. Ta suri noorelt.» Ja kohates su viivitust, lisas: «Ta lõhnas hästi.» Padi küll mitte — see lõhnas traanist ja truudusetusest — täna puhkas sellel sinu pea. Hommikul nägi Telga su näost: «Magasid hästi. Ija oli sinus ilus.» — «Jah. Magasin hästi. Ija oli minus ilus... Kahju, et ta on surnud,» tänasid sa vana Telgad siidpadja eest. Ööveedu eest lämbsoojas tšummis ja veel millegi eest, mida sa kohe nimetada ei osanud, mis aga palju hiljem meelde tuli — teisis paigus.

Kahte šamaani oled näinud šamaanimas. Üht rändküttide juures; ta tantsis üsna modernse muusika saatel — tšumminurgas mängis sisseunustanud transistorraadio. Ent hingest kõristas ta ka linnuluudest niudekeed ja randmerõngaid. Nõid palus jahivaimu Kirvaari juhtida nende püssi ette arvukamalt musta masti oravaid ja hõbeselgseid soobleid. Hiljem kuulsid, et jahitalv oli olnud kehv. Kirvaar polnud šamaani kuulda võtnud. «Loomulik,» ütlesid sina, «ta kuulas raadiot.»

Teist šamaani nägid põdrapaimendajate laagris. Too šamaanis koha-kaasluse alusel — tegelikult oli ta vanemkarjus. Targu ei manipuleerinud ta raadioga, kuigi ka selles tšummis oli neid mitu. Kõigepealt sai ta kätte vahendajad vaimud, siis hierarhiliselt kõrgemad, kuni saigi ühenduse. Teda võeti kuulda. Kopsupõletikus tüdrukurilluka silmanööbid liigahtasid, ta hakkas tihkuma ja lõpuks kõhimagi. Kõik tšummisolijad plahmisid Kotuni turskele seljale. Sind ei tänanud keegi, kuigi olid söötanud rillukale sisse pool oma seljakotiapteegist ja rituaalile eelnenud ööl pannud talle sinepiplaastrit. «Pulbrid ja paberid pole meid kunagi aidanud. Ehkki teie arvate teisiti,» ütles Kotun sulle vaikselt ja üleolekuta. Hiljem kordas neidsamu sõnu, kuigi teises sisus, noor ehmakil evenk, kes oli end põhjamaa suurlinnas harinud. Seda oli rohkem, kui tema looduspõhis välja kannatas. Ta isa oli põlistest küttidest, kes tahtis oma kehva nägemisega poega vähemat täpsust nõudvaks elukutseks koolitada. See õnnestus ja poeg määrati laaneasulasse keskkooliõpetajaks. Ta jõi palju ja tundis end uues keskkonnas ja tegevuses liigsena ja pidetuna. Võorastas edasi saksikut ülikonda; tema silmavaade väljendas unistust teise, kättesaamatu, unust hõlmatud elu järele. Sedapuhku istusite te sügisese Tunguska kaldal ümberkaadatud venel. Evenk tõestas, et ta oli haritlane, oli rohkemgi — joobnud haritlane. «Jätke meid rahule!» kordas ta üha, kuigi silmapiiril polnud rohkem kui teie kahekesi. «Jätke meid metsa... metslasteks. Miks peab meid loomulikust elust tsivilisatsiooni peibutistega ära meelitama... Meie oleme kütid, marjakorjajad, meenõlutajad... Pange oma tehnika teened ja läikivad aumärgid autode

radiaatoririnda... Kas ei või siis enam olla atehnilist sugu? Miks peab tegema arenenud loodusrahvast primitiivseid kultuurinimesi?» — Ta väsis, lonksas pudelist: «Meie peas peab aina kohisema — kui see ei saa olla laas...» Orgudest tõusis sööbiv pimedus; evenk oli ammugi juba läinud. Sina aga istusid paadil edasi ja mõtlesid tagasi: tundsid seda lumelaidude ja laante rahvast. Jõelagedail imetlesid nende kiirsirgeid suusajälgi — miks asulates ja linnades kohtasid neid tuikumast, nagu otsimas astumiskõlblikku maad, mis ju kusagil pidi olema.

*

Istusid väikese rändjärve ääres. Kevadel mäletasid ta olevat tunduvalt põhja pool kui nüüd sügisel. See rändjärv oli milleski nagu naine — sa suplesid temas ja unustasid ta. Tema aga mäletas ja otsis su üles, et sa sukelduksid temasse. Või lihtsalt istuksid nõnda ta ääres.

*

Vesiämblikud ehitavad oma elulad vee alla. Nad kasutavad selleks mittemärguvat ämblikuvõrku, täidavad oma koja seest õhumulliga. Nad ehitavad allveelaevu eimillestki, vajamata terast ega aru. Nad on arukamad ka neid kasutades — see on vaid kuri kuuludus, nagu uputanuksid nad möödunud sõjas reisilaevu.

*

Oli pereheiteaeg. Teeraja kohale lookus umisev toomingaoks, kuldsest sülemist raske. Olid just otsustanud oksa maha lõigata ja kotti ajada, kui kogu pere äkki ergus. Hetkega oli oks tühi. Mesilaste käitumisest üllatunud, püüdsid põhjendada nende kiiret pagemist. Polnud pilve ega sadu oodata. Siis meenus, et mesilased on peened koloristid — nad eristavad inimsilmale nähtamatut ultravioletset värvust. Kahju, et võõrast vabadust vaenavad mõtted on nähtavad ainult mesilastele. — Mille muuga seletada nende kiiret pagemist.

*

Laulavad üksnes isaslinnud, erandiks leevike. Täna aga nägid akna all kadakapuhmas tillukest punarindset lindu, keda sa varem oma laanelaiustel polnud kohanud või siis kunagi ammu — ta oli nagu ime, mis kordub iga päev, ent muutub nähtavaks vaid pilgu harvas seisundis. Nii nagu sel hommikul, mil sa hullutavast unenäost ärgates tahtsid, et sul oleks naine siin põhjalaanes jagamas sinuga üksindust — ja seal ta oligi, kadakapuhmas. Ja ta laulis.

*

Minu üksindus on minu kindlus, tsitadell, asüül. Inimesele, kes tahab teisest midagi teada, temast midagi arvata, on vaja seda aja ja vahemaa distantsi — mida kaugemalt vaatad, seda selgemini näed. Inimesi siis, kui neist ühtegi pole silmapiiril. Iseendasse suhtud nagu vaatlustorni. — Tahaksid kohata kord inimest, kes ka sind nõnda on näinud.

*

Ka linnade kivilaanes kujutab iga maja pesapuud, täis õdusaid sisseelatud pesi ja urge; pesalinde ja urusklejaid. Ent nende suhted pole alati lahtised, avalad. Ainult linnud ja loomad võivad olla avameelsed — neil pole vaja kedagi säästa. Laanes metsloomade vabakäitumist jälgides saab paljus selgemaks inimeste sundkäitumine. Mask libiseb maskilt, kuht kukub kuhu pealt... Nii paljusid paljaid oleme ainult saunas näinud.

*

NIKOLAI BATURIN

Metsloomade signalisatsioonivahendeid tunneme enam-vähem kõiki. Või arvame kõiki tundvat. Haistmine, helilised märguanded, miimilised mõistaandmised, värvide tumm kõne, liigutuste keel kui kõige mõjusam ja veenvam suhtlemisvahend. Et end kiiremini ja selgemini mõistetavaks teha, kasutatakse kõiki väljendusvahendeid komplekselt — mingi universaalne keel, mis inimestel puudub. Sekreedid, mida eritavad põtrade sõravahe-näärmed, jäävad nende jälgedele, lebalohkudesse — aitavad neil üksteist leida, toovad selgust soo, ea, kojaseisuse, karjakuuluvuse kohta. Silmaeendi-näärmete nõre, mis tõuseb isastel pulmitusperioodil, satub sarveteritamise aegu noortele puudele, sügamisel puhmikutele, hoiatab, et antud asurala on hõivatud, emased kinni. Valiku teinud emasloomad eritavad nõret, mis hoiab ära jälitamise isaste poolt ja teiste emaste lesestumise. Üksikult elavaid loom-erakuid kohtab laanes harva. Ja kui neist siiski mõnda näed, küsid nagu sel puhul ikka: miks nad on üksildased? Mis neid taga ajab, mis neid kutsub? Nad ei satu iial sihi-kule — paeluvam kui nende maitse on nende saatus.

*

Metsikutele loomadele on omane range sesoonsünnitus, tavaliselt kevadel. Aga sa oled leidnud väikesi karusloomi, soobli- ja kärbikutsikaid ka hilissuvel ja sügisel. Kas bioloogiline ime? Või looduse vastutulek elanikkonna järjest kasvavale karusnahatarbimisele? Ei, pigem piiramatuloo-vutus, et veelgi sihiselgem paistaks asise maailma eesmärk: avarduda elusmaailma arvel.

*

Kirjanik kirjutas kord kütiromaani. Töövariandi iga lehekülg lõomas laskudest. Seda paremaks läks raamat, mida vähemaks jäi laske.

*

Tulla kutsumata ja minna palumata... Keerasid kummisaapad kõrgeks ja kahlasid välja sonnule, konnapulma. Örnusiselt krooksudes, kevad-õhtusinises pulmarüüs pladistasid nad su ümber. Ühel armupimedal oli tuhandest pruudist silma hakanud su saapanina. Sina mõistagi soosisid seksihullu — selle eelteadmisega, et tuled sonnule veel tagasi... siis kui elutiines koelmuvees hulbib juba viis miljonit tillukest kummisaabast. Jagad nad siis välja oma sõpradele, esmasügist kooliminevatele evengipõnnidele.

*

Mäletad end seismas veel teisegi vee ääres. Sügisõhtutel, kui laanejõed koos päikesega lähevad looja hämaratesse nulumetsadesse. Vaatasid rahulikult libisevat vett, suuri värviäreid vahtralehti nagu selgekselatud nägusid sinust mööda kandumas... Tundsid neist mõne ära, enne kui nad kadusid jõelooke taha. Kas ka nemad sind, ei saanud sa iial teada. Loodus ei jaga tiitleid ega seisusi, ainult lahterdab: lahkujad ja jääjad. Sedapuhku veel jäid, jõgi lahkus su äärest.

*

Nähes inimese poolt looduse loomusesse sekkumata paikades igipõliseid elukoosluste lagunemisi, loomade keskkonnakäitumise põhjendamata hälbeid, nagu 1976. a. detsembris, kui täies jõus ja tervises üheksapealine põhjapõdrakari viskus taarnasse otsekui suurenenud tulevikuhirmu ajal; või nakkissabalisi ülitegevaid oravaid, käpad rüpes, hedoonilises unes okstel kügelemas, nagu polekski ees karmi talvetulevikku, mõtlen nüüd sagedamini kui varem: loomades on midagi inimlikku...

*

NIKOLAI BATURIN

Vihmast rusketel kaljudel kollased kivirikud nagu tuulduma laotatud kulla ja rooste tooni kudumid. Kunagi, mäletad, olid need kaljud trööstitult paljad; siis kattusid nad samblikuga... Oled sinagi oma eaga vaid pinnasevalmistajaks kõrgemale, kaunimale olemisele.

*
Mehekõrgune püramiidjas sipelgapesa su rajal... Seisatad ja seostad. Siin ilmneb asustustiheduse ja ruumikäitumise vastastikune mõju kõige elavama olemusega eluslooduse juures: mida suurem sipelgapesa, seda täiuslikum kuhielu. Mida rohkem sipelgaid, seda siiram sagin. Mida rohkem siirust, seda vähem selgust: kui kõrgele ja kuhu välja võib sipelgapesa üldse ehitada? Kui kiiresti? Milleks? Ja milleks sipelgad?

*
Looming läbib kogu loodust. Kõik on seal kõige parem. Ka inimene ja inimese looming — või neid pole üldse olemas. On. Või ei ole. Kõik vahepealne on lohutus.

*
Elu küliv loodus ja elu harvendav kütt — kas on üldse ühendamatuid mõisteid maailmas? Neid võib pidada tõelisteks vaenlasteks, kelle vahel ainus võimalik leppimine on surm. Ja siiski püüad sa neid lepitada elu nimel... Inimene on looduskeha; ta on arvatud Suurde Tasakaalu sellisena, nagu ta on — kui ta oleks parem, rikuks ta tasakaalu. Loodus, kelle ees ta on süüdi, on teda süüst rehabiliteerinud. Jättes talle siiski võimaluse, vastavalt ta hinge vajadustele, tunda kahetsust. Kui looming kujutab sulle arvatavasti kutsumust, siis küttimine kindlasti elukutset. Oled, et süüa. Sööd, et olla. Eetilised enesepiitsutajad on eranditult olnud söönud inimesed. Tõeline kütt olla tähendab õigustada neid illusioone, mis sinu suhtes võivad tekkida. Põlisloodus, laaneelu on sulle ammu ja märkamatu muutunud huvi objektist sügavaimaks kiindumuseks. Seda eraldi küttimisest. Peale selle mõjuka loa, mille sa saad oma suhtumisest loodusesse, peab sul olema administratiivne luba: sa pead täitma plaani, võtma loomadelt nende soojad nahad, et kellegi kaunilõikesed kõrvad ei külmetaks. — Ei saa teenida head, tegemata halba — üks jälgitavaid, kuidagi seletatavaid ja muutmatuid seadusi. Inimese seadusi. Looduse seadusi.

HOMME ALGAB LÕIKUS

Läve ees mängib vanaema
kirevate lastega kaarte
ja vahib taevasse
suur must pilv tõuseb üles
jälle tuleb rajuilma
kuid homme algab lõikus

Kargab auto eest kõrvale
väle pruun koer
ja hallile asfaldile
ilmuvad esimeste vihmapiiskade
hallid täpid

Vahelejäädud tähed tulevad minu juurde
lauldes kooris:
skleroos, skleroos!
ning must puusärk õõtsub välja
kollaste lilledega ehitud
kalmistu väravast

Homme algab lõikus

Uued lapsed
needsamad kes jooksid minu kannul
Püha Barbara tänaval
daaliad astrid jorjenid

lapsed paljaste jalgadega
tean juba milleks neid jalgu on tarvis
kui saavad kord küpseks nagu oad nagu peedid
nemad ei tea

seisavad naeravad kahistavad endid
needsamad

oh kui palav päikese käes
vesi on külm

ja hiiglasuur pilv
kaob kui lahtilõigatud
leivakäär

Palav
Homme algab lõikus

Tundsin lksi
tundsin lgrekit
tundsin Zetti

kullakesed
kui kiiresti vananevad nende värsid

minu luuletused olid juba kirjutades vanad

Nii nagu kalasoomus
käib sugupõlv sugupõlve peale
kui ilus on siiski kala oma soomuses

nii nagu katuseplaadid
käib sugupõlv sugupõlve peale
aga kui ilus on punane katus
päikese käes

Ärge matke mind hauda
ärge laske mind tiiki

humala ja toomede alla
punase leedri puhmasse
lepakäbide keskele
remmelga pähklipuu vahele
pajuvõssa vee äärde

siilid söövad mu silmi
rebased järavad jalgu
sipelgad valgeks võtavad kondid

ning kõva paljas pealuu
vahib kevadel konnakapsast
ja meelespealilli

SEPTEMBER

Palermo värse

1

Kui inetud on vanad sõnad
Kui ilusad on uued sõnad

Mida teha nüüd sõnaga igatsus

Kui ilusad on sõnad
frustratsioon
alienatsioon

frustratsioon kõlab nagu
kus ta siis on

kuid alienatsioonis on
kaunis Alienor
Akvitaania kuninganna

Akvitaania kõlab mulle
kui närbumine

sest kõik elab
ja kõik närbub

2

Ema õpetas mind
kui märkad esimest tähte
saada õele tervisi

pole ema pole õde
pole õde
pilgu pärast kustuvad minugi sõnad

kuid täht jääb
vilkuma

kuni meie galaktika
pudeneb
põrmuks

3

Ära tee nägu
et ihkad osa saada

JAROSŁAW IWASZKIEWICZ

kreeka vaimust
kauges Agrigendis

et sind huvitab
männisammas
kodumaja
ees

et sa heldid
sirelife merest
Dnepri kaldanõlval

otsid taga vaid
oma kadunud
uniunustatud
rohtunud
noorusaega

4

Mis seal koduski?
Piisutab vihma
Koerad haigutavad
Õhtu ju hämaram

Lehmad tulevad karjamaalt
Raske on nende samm

Ei purpurit
ei porfüüri
Vaid pisipüüdmist

Oh Jumal Jumal
kui sa oled
võta kuulda mu hüüdmist

5

kannatada ei suuda
armastada ei oska

üleni helada muusikast
nagu taru

kui mind keegi summutab

meie jalge ees
sätendas mere
taevane lõõm

nüüd on meri
möönamas

kaugele

6

(Serenaad)

Buona sera, Gattopardo!^{*}
Sünnipaik on mul Ukraina,
koldsed mäed teil ümberringi,
seal kuid legendikud aina.

Sireleid seal kõikjal vohas,
linn siin imelises kohas,
uhked palmid ja hibiskus,
Monreales sünge Kristus.

Varisenud vanad lossid,
enam keegi neid ei hooma,
anna mulle võimsat käppa,
rahu teile, lapsed, loomad!

Lilla öö on kõrgel taevas
hoidmas poolkuu-hellebardi,
silmad sul ju unevaevas.
Buona notte, Gattopardo.^{**}

VANA LUULETAJA

I

Õtleb luuletaja:
Naine! Kas näed aknalual
kahte
mürgist kärvanud kärbest
Maailmale tähendavad nad sama palju
kui meie armas kadunud koer
kes puhkab siin kivi all

Kas mäletad Tropeki ilmet
kui me talle midagi ütlesime
kuid tema ei saanud aru
kortsufas otsmikku
kuid ei saanud aru

^{*} Tere õhtust, Gepard! (it. k.)

^{**} Head ööd, Gepard! (it. k.)

JAROSŁAW IWASZKIEWICZ

Sest oli loom

Meiegi ei saa aru

Vaata meiega kõnelevad pilved
koidud tähed
tuuled
kuid meie ei saa aru

Meiega kõnelevad
taevalaotus
kõnelevad hargnevad puud
kõnelevad lilled
kasvuhoos
muudkui kõnelevad
kuid meie ei saa aru

Ning nõnda see jääbki

Jääme maailma
nagu need kaks kärvanud kärbest
nagu need kaks lõpnud koera
nagu kaks eimiskit

Nemad samuti armastasid
ja tahtsid mõista

II

Ütleb luuletaja:
Naine! ära mine ära
Jää veel pilguks minu juurde

Tahan olla üksi
Aga kui sa ära lähed
tulevad kohe need:

tuleb Tuwim
suure õunteoksaga
mis ta võttis
meie hõbepulmast

tuleb kohe Czesław
sama nooruke kui tookord
kui ta tuli Vilniusest
huulil sõnad:
jumaldan teid

Tuleb Tolek
samasugune kui Aidas
jutustamas Marysia lugusid

tuleb Olek papagoiga
lendab liblikas
kes kunagi lendas me
magamistuppa
suur iseäralik

Nõnda koguneb rahvast
mu ümber

Ära mine ära
ole minu juures
Sest tahan olla üksi
üks
päris üksi

III

Õtleb luuletaja:
Naine!
Kunagi olime noored
nägime ookeani Skagenis
ja Barcelonas
ja Matterhornis ja Dent du Midi's
meil oli sõpru
lobisesime Lechoniga
Witkacyga Sartre'iga
olime vaimustet Proustist
lugesime Pimeduse südant
Anna Kareninat
Tuhka

Aga nüüd oleme vanad
oleme üksi

Sõneleme
otsime vahetpidamata
kadunud raamatuid

Rätti
tikke
prille

Kui jõuame kord Eimillegi Isanda ette
siis ei ole
selles enam tähtsust

et olime ilusad
et oleme tantsinud külapulmas
ja kuningakojas

Ning kellelgi pole asja
meie kõrbeste
meie koerte
meie kadunud raamatute
ninarätikute

ja prillidega

Poola keelest tõlkinud MATS TRAAAT

Julian Tuwim (1894—1953), Czesław Miłosz (sünd. 1911), Jan Lechon (1899—1956)
— poola luuletajad; Witkacy [õieti Stanisław Ignacy Witkiewicz (1895—1939)] —
poola kirjanik ja kunstnik.

20. veebruaril 1894 Kiievi lähedal Kalnikis raamatupidaja perekonnas ilma-
valgust näinud Jarosław Iwaszkiewicz on kõrgest east hoolimata säilitanud erksa
loovuse; tema väsimatust sulest ilmub üha uusi raamatuid. Kultuuri-, ühiskonna-
ja rahvusvahelise rahulikumise tegelane, diplomaat, Seimi saadik, kauaaegne
Poola Kirjanike Liidu Keskjuhatuses esimees, ajakirja «Twórczość» («Looming») peatoimetaja, romaanikirjanik, novellist, näitekirjanik, esseist, muusikakriitik (on
lõpetanud konservatooriumi), följetonist, Shakespeare'i, Anderseni, Kierkegaardi,
Gide'i, Giraudoux', Pablo Neruda, Goldoni, Tšehhovi, Lev Tolstoi jt. tõlkija,
memuaarikirjanik — kõiki tema töid-tegemisi ja osalemisi ei jõuagi üles lugeda.
Iwaszkiewicz'i looming on nii mahukas ja paljutahuline, et seda on väga raske
lühidalt iseloomustada, veel vähem pingutada mõne meile tuntud -ismi alla.
Eestlane tunneb teda paraku ainult 1960. a. ilmunud jutukogu ja «Estonias» lavas-
tatud balleti «Joanna tentata» (romaan «Ema Joanna inglite juurest» ainetel)
järgi. Päril kindlasti peaks aga meie lugemislauale olema 1956—1962 ilmunud tri-
loogia «Sława i chwala» («Au ja kuulsus»), mis kujutab Poola haritlaskonna
heitlusi sõja- ja suundumustesegadikus. Ilmuvas kahekümne kuue köitelises teoste
valikkogus moodustab luule väikese osa, kõigest kaks köidet, kuid luule osatähtsus
tema loomingu üldpildis on tunduvalt suurem. Alustas ju Iwaszkiewicz luuletajana,
esimesed värsid ilmusid juuraõpingute päevil Kiievis, kohalikus ajakirjas «Pióro»
(«Sulg») 1915. a. Kolinud Poola iseseisvumisel 1918 Varssavisse, sai ta luule-
uundajate rühmituse «Skamander» üks asutajaid ja suunaandjaid. Tema luule
on laia diapasoniga, ulatudes ekstaatilisest dionüüsoslikkusest olümposliku rahuni
(muuseas, J. Iwaszkiewicz'i «Olümpiaodid» leidsid tunnustust 1948. a. Londoni
olümpiamängudel), ühest pillikeelehelisest kolmemõõtmelise sugestiivsuseeni. Erudiit,
kes on kodus maailmakultuuris, virtuoos, kes võrdsest valdab nii vanu kui uusi
vorme, ühtaegu lüürik, eepik ja irooniline stiliseerija, kes oskab igas inimolu
tahas leida poeesiat, sellisena jätkab ta tänapäeval poola luuleklassikute Jan
Kochanowski (1530—1584), Adam Mickiewicz'i (1798—1855) ja Cyprian Norwidi
(1821—1883) selge ja täpse lihtsuse traditsioone.

Ülaltoodud värsid on võetud viimastest seniilmunud luulekogudest, kus poeet,
jõudnud maailma suure raamatu viimastele lehekülgedele, kui väljenduda karte-
siaanlikult, vaatab elutargalt, kirgastunult tagasi möödunud loomerõõmsale elule.

JAROSŁAW IWASZKIEWICZ

Ülo Matjus

MORAALIPROBLEEMI SPETSIIFIKAST, ERITI TEADUSE SUHTES

Sellest, mis on või mis peaks olema teadus, saab teatava ettekujutuse isegi eestikeelse kirjasõna põhjal. Kui aga kõnelda moraalist — kas või seoses teadusega, s. t. vahekorras, mis muutub üha aktuaalsemaks teaduse infiltratsiooni läbi elu kõigisse sfääridesse —, siis on tingimata vaja kuidagimoodi piiritleda nähtust, mida on nimetatud küll moraalsiks, küll kõlbluseks, küll eetikaks. Artikli autori meelest on otstarbekam neid sõnu tarvitada mittesünonüümselt. Kõneldagugi edaspidi ainult moraalist. Küllaltki tähtis on välja öelda, mis moraal öieti on, sest teaduse ja moraali vahekorra väärad ja pealiskaudsed käsitused tulenevad moraali enda väärast või lihtsustatud mõistmisest. Ühtaegu võib täiesti õigeks pidada etteheidet, et arvestatavad filosoofilised uurimused moraalteooria ehk eetika vallas puuduvad meil pea üldse. Moraali positiivse, konstruktiivse uurimise alal astutakse tõesti alles esimesi samme. Mis puutub moraali definitsiooni endasse, siis võib mõneti nõustuda silmapaistva moraalteoreetiku O. Drobnitski (1933—1973) arvamusega, et praegu on seda võimatu, edaspidi aga väga raske sõnastada, sest mis tahes definitsioon peab koos seisma «tuntud mõistetest». (Vt. O. Г. Дробницкий, Понятие морали. Историко-критический очерк. Москва, 1974, lk. 375—379.) Tänapäeva marksistliku moraalteooria puhul ei saa veel kuidagi väita mõistete üldtuntust. Selleski artiklis tuleb kõne alla ainult üks moraali aspekte, nn. moraaliprobleem. Ent valikut ei langetatud juhuslikult, vaid usus, et just moraaliprobleemi eritluse kaudu selguvad kõige paremini moraali enda piirid. Alustatagu siiski veidi kaugemalt. Kui vaadelda inimese maailmas-olemist, tuleb ilmsiks, et inimene ei saagi seal teisiti olla, kui tegutsedes, tegusid tehes, tegev olles jne. Heitnud pilgu inimese minevikule, mida triviaalselt nimetatakse ajalooks, võib korrata F. Engelsi sõnu: «Ajalugu ei ole midagi muud kui oma eesmärgi taotleva inimese tegevus.» (F. Engels, K. Marx, Die Heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten. Berlin, 1969, lk. 98.) F. Engels väitleb siin nimelt ajaloo idealistliku personifitseerimise vastu. Teisal, ühes oma kirjas rõhutab F. Engels samuti: «Inimesed teevad oma ajalugu ise [---].» (K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites. II köide. Tallinn, 1960, lk. 423.) Sama kalduvus mõista inimest aktis olevana, aktiivsena iseloomustab ka K. Marxi (vt. «Teesid Feuerbachi kohta». Samas, lk. 332—334). V. I. Lenin väidab: «Kogu ajalugu koosnebki isikute tegudest, ja ühiskonnateaduse ülesandeks on seletada neid tegusid [---].» (V. I. Lenin, Teosed, I k. Tallinn, 1948, lk. 360.) Nõnda võiks siis resümeerida: iga üksik, individuaalne ja konkreetne inimene saab maailmas olla üksnes kui tegev, tegusid tegev, tegutses inimene.

Uurides süvitsi inimeste tegusid, millest ajalugu koos seisabki, võib veenduda, et iga üksik tegu, ka säärane, mis esimesel pilgul näib puhtalt isiklik, isegi intiimne (ld. *intimus* sisim), kujutab endast ometi ühiskonna asja, ühiskond tunneb selle vastu huvi. Iga inimese igas teos näib lõppkokkuvõttes miski teistele huvi pakkuvat, selles oleks nagu midagi üldist, ühist, võiks koguni öelda — ühiskondlikku. Tundub, et ühiskond ei saa olla ükskõikne, erapoletu selle suhtes, kas teeb, mida teeb ja kuidas teeb too üksik, konkreetne ja individuaalne inimene, kuidas ta käitub, kuidas elab, kuidas on olemas maailmas.

Tulebki pärida, miks ei saa ühiskond siinjuures ükskõikne, erapoletu olla. Miks suhtub ühiskond iga inimese igasse teosse teatava huviga. Miks

ei saa inimene kunagi ega kusagil sooritada säärast tegu, mis oleks ainult selle inimese enda asi, mis ei lähe korda kellelegi teisele.

Selle probleemi lahendus, ennekõike aga veendumuski säärase situatsiooni olemasolus sõltub meie inimesekontseptsioonist. Veendumus üksiku, individuaalse ja konkreetse inimese absoluutses autonoomias ei võimaldaks selletaolist situatsiooni kirjeldada. Marksistlik filosoofia eitab niisugust absoluutset autonoomiat, millesse sel või teisel määral on uskunud või usuvad mittemarksistlikud filosoofilised koolkonnad, ning esitab oma arusaama inimesest. Lähtealused leiduvad juba K. Marxi mitmetes varasemates teostes, eelkõige 1844. aasta «Majandusfilosoofilistes käsikirjades» (nn. Pariisi käsikirjad), «Teesides Feuerbachi kohta» (varakevad 1845), «Saksa ideoloogias» (1845—1846).

K. Marx ei eita, et inimene on «soo-olend» (*Gattungswesen*) — kui tarvitada L. Feuerbachi terminoloogiat —, ent erinevalt viimasest mõistab seda iseviisi: üksik, individuaalne ja konkreetne inimene sünnib alati ühiskonda, inimesena on ta seotud teiste inimestega, kogu ühiskonnaga teatavate seoste läbi, mida K. Marx nimetab ühiskondlikeks suheteks. «Teesides Feuerbachi kohta» kõlab see nii: «Oma reaalsuses on see [inimese olemus — Ü. M.] ühiskondlike suhete *ensemble*.*» (Vt.: K. Marx, I ad Feuerbach. — F. Engels, Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Berliin, 1965, lk. 91.) Ja K. Marxi käsituse paatos seisneb selles, et olemine ühiskondlike suhete *ensemble*'ina on iga inimese objektiivne, paratamatu saatus, mille üle inimene valitseb kooskõlas selle objektiivse paratamatuse mõistmise ja järelikult tunnustamise määraga. K. Marx näitab sedagi, et *ensemble*'is osutuvad fundamentaalseks materiaalsed tootmissuhted, ent ta ei eita mitmesuguste muude ühiskondlike suhete kuuluvust sellesse *ensemble*'isse ja nende vastastikuse «mängu» võimalusi vastavalt inimese vabaduse määrale. Nõnda siis on inimene K. Marxi järgi «soo-olend», ühiskondlik olend — ent seda dialektilis-materialistlikus mõttes —, kes lisaks ka valdab, omab, evib oma «sugu» inimlikult: spetsiifiliselt ideaalse ehk intentsionaalse teadvuse läbi, s. t. teab seda, mis ta on, teab muuseas sedagi, et ta spetsiifilisse olemusse kuulub materiaalsete tootmissuhete fundamentaalsus sellesama teadmise suhtes.

Nõnda siis on inimene K. Marxi järgi ühiskondlik olend, nii nagu ühiskond on alati inimeste ühiskond, inimlik (mitte väärtustavas mõttes) ühiskond. See tähendaks seda, et iga «see ja see inimene», iga üksik, individuaalne ja konkreetne inimene — kui ta kohta saab öelda ja öeldakse inimene — peab ühtlasi olema ühiskondlik inimene, keda iseloomustab ühiskondlikkus, sotsiaalsus, see inimekonnale omane üldisus, peab olema inimene, kelles «viibib» ühiskond. Ja «viibib» pidevalt, ehkki igaühes eri määral. Selle seisukoha järgi ei ole ühiskond ühegi inimese suhtes midagi ainult välist, võõrast. Vastupidi, ühiskond ja inimene ehk inimlik ühiskond ja ühiskondlik inimene moodustavad rikka, konkreetse samasuse.

See ongi probleemi lahendus. Küsimus ise sai tekkida ainult seetõttu, et inimest ja ühiskonda vastandati teineteisele mehhanistlikult. Marksistlik käsituse selgitas nende ühtsuse ja samasuse ning selgitas ühtlasi selle problemaatilise, erapooliku, ükskõiksusetu suhtumise. Sest kui teised inimesed (ehk nn. ühiskond) ei saa olla ükskõiksed sinu ja su tegude suhtes, siis tähendab see lõppkokkuvõttes ainult seda, et inimene ei saa lihtsalt olla ükskõikne enda suhtes või — mis on seesama — et ühiskond ei saa olla ükskõikne enda suhtes. Tolle suhte üht aspekti on K. Marx kirjeldanud joonealuses märkuses «Kapitali» I köitele: kuna inimene «... ei tule ilmale peegel käes ega filosoofi-fihtelasena: «Mina olen mina», siis

* Nii vene- kui ka eestikeelses tekstis on sõna *das ensemble*, mis K. Marxil algupärases saksakeelses tekstis esineb laenuna prantsuse keelest (väikese algustähga), tõlgitud kui «совокупность» või «kogusumma», kaotades sellega K. Marxi mõtte olulise nüansi. Algupäraselt on *ensemble*'i (pärit ladina k.) esimesi tähendusi «koos», «korraga» jms., ent saksa keelde on ta laenatud 17. sajandil juba tähistamaks *Künstlertruppe*'t (mida valitseb oma seadus). Ja kui K. Marx tarvitab inimese puhul spetsiaalselt laenu, mis bukvaalselt tõesti viitab üksnes kogusummale või kogumile — milleks saksa keeles on omad sõnad —, siis võikski arvata, et ta teeb seda metafoorse varjundi pärast.

vaatab ta end kõigepealt mõnest teisest inimesest otsekui peeglist. Inimene Peeter hakkab suhtuma iseendasse kui inimesesse alles siis, kui ta hakkab suhtuma inimesesse Paulisse kui omasugusesse. Ühtlasi aga muutub ka Paul tema silmis kogu naha ja karvadega, kogu paulilikus kehalikkuses liigi «inimene» avaldumisvormiks.» (K. Marx, Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika, 1. k. Tallinn, 1953, lk. 54.) Tundes huvi sinu vastu, olles sinuga sama «liiki», tunneb teine inimene huvi endagi vastu.

Uurinud edasi seda huvi, suhtumist, reaktsiooni, mida sünnitavad teistes inimestes (või ühiskonnas, nagu kõneldakse — meie keel jääb ikka «metafüüsiliseks», mehhanistlikult diskreetseks, mida võib ületada vaid mõtlemises mõiste paindlikkusega, seostes ja liikumises) mitmesugused teod (või «aktsioonid»), võib täheldada suuri erinevusi. Ühiskonna reaktsioon mõne teo suhtes võib olla esimesel pilgul mittemärgatav, vähemärgatav, märgatav, väga märgatav. Täheleb, see võib mitmesugune olla juba oma kvantitatiivsete karakteristikute poolest. Kuid ühtlasi käib kvantitatiivse, mõõdetava erinevusega kaasas kvalitatiivne erinevus. On võimalik nn. administratiivne reageerimine sellele või teisele teole. Seda teostab administratsioon ametnike läbi, kellele on pandud kohustus nii- ja niisuguse teo suhtes reageerida «automaatselt» nii- ja niisuguse vastuteoga. Teatava tegevuse suhtes võib reageerida majanduslikult (materiaalselt), silmas pidades siamaani püsivat objektiivset paratamatust «mööta» inimest ühekülgsest, töö järgi (vt. selle kohta lähemalt K. Marxi «Gotha programmi kriitikat»). Viimaks, kui ühiskond peab selle või teise inimese seda või teist tegu näiteks väga ohtlikuks, jälitab ta seda inimest õiguslikult, toetudes juriidilistele seadustele. Sotsialistlik ühiskond jälitab teatavasti eriti otsustavalt tootmisvahendite sotsialistliku ühisomandi mis tahes viisil kahjustajaid, sest nende kuritegu on sotsialistliku ühiskonna suhtes fundamentaalne. Täpselt samuti käitub tänapäeva mittesotsialistlik, eriti kodanlik ühiskond tootmisvahendite eraomandust kaitstes. Deklareerides eraomanduse pühadust-puutumatust ning pidades eraomandust mis tahes tsiviliseeritud ühiskonna «substantsiks», esitab ta oma erahuvi üldise, kogu ühiskonna ja inimkonna huvina.

Ühiskonnapoolse vastuteo, reaktsiooni kvantitatiivne ja kvalitatiivne iseloom sõltub üksiku inimese poolt kordasaadetust, sõltub individuaalkonkreetselt situatsioonist, milles see sündis, ja muustki. On hästi teada, et isegi inimese tapmist ei ole alati mõistetud kuriteona. Kui sugukondlikul ajastul peeti inimest väljaspool oma sugukonda lindpriiks, s. t. võrdseks jahiloomaga, siis tänapäeval on jõutud vähemalt sõnupidi üldhumanistlikele seisukohtadele. Nii on «Inimõiguste ülddeklaratsioonis» kirjas, et igal inimesel on õigus elule, vabadusele ja isikupuutumatusel. Ent on tänapäevalgi situatsioone, kus surmanuhtlus sätitakse juriidilise seadusega. Olenevalt teo kordasaatmise konkreetsest situatsioonist võib karistus — ühiskonna reaktsioon — olla muidugi leebem, ning ülepea on juba ammu aega diskuteeritud selle üle, kas surmanuhtlus ei tühistata humanistlikke deklaratsioone.

Olles rõhutanud ühiskonnapoolse huvi, suhtumise, reaktsiooni mitmekesisust, mitmesuguse võimalike administratiivsete, majanduslike-materiaalsete või ka õiguslike sanktsioonide suurt omavahelist erinevust, tuleb neis ühtlasi täheldada vastupidistki, midagi ühist. Nimelt seda, et iga ühiskondlikku reaktsiooni, missugune see individuaalselt ja konkreetselt ka ei ole, saadab ometi veel ühiskonna üldine suhtumine, ühiskondlik suhtumine teosse, mis ilmneb kas hukkamõistu või heakskiidu näol. Siinkohal toodagu peaaegu kõigile tuttav näide. Kui üliõpilane ei ole piisavalt osa võtnud loengutest ja seminaridest, võib ta mitte pääseda eksamile; on tal tegemata kontrolltöö, võib ta kergesti jääda arvestuseta. Need oleksid nn. administratiivse reageerimise näited. Edasi — kui eksam või arvestus on sooritamata, jääb üliõpilane juba stipendiumist ilma — ühiskond reageerib sellele teole majanduslikult-materiaalselt (ühtlasi on see reaktsioon muidugi ka administratiivne, üldjuhul sooritab vastav ametnik selle «automaatselt»). Need karistused on igal üksikul juhul täiesti asiselt individuaalsed ja konkreetsed, ent nende läbi kannatades kannatab üliõpilane veel millegi läbi, ta kannab

tab ühiskonna üldise, ühiskondliku suhtumise all, mis kirjeldatud juhul osutub hukkamõistuks. Ja sellest saab asjaosaline harilikult väga hästi aru. Ühiskond on huvitatud sellest, et õppima asunu õpiks.

Asi ei lõpe sellega. Kannatav pool märkab, et teda ei olegi karistatud ainult väliselt, väljastpoolt — esiteks sellega, et talt võeti stipendium; teiseks sellega, et selles stipendiumist ilmajätmises «viibib» ka ühiskondlik hukkamõist; ta märkab, et kannatab seesmiselt, elab seda välist karistust üle hingeliselt. Kuidas seda valu ka ei varjataks enda ja teiste eest, saab see ometi peagi selgeks nii endale kui teistele. Stipendiumist ilmajätt, ühiskondlik hukkamõist on ainult üksiku, individuaalse ja konkreetse inimese, selle üliõpilase ja ühiskonna vahelise konflikti väliseks väljenduseks. Konflikt inimese ja ühiskonna vahel leiab tõeliselt aset inimeses endas, tema hinges. Ning seesmine konflikt saab võimalikuks ainult seepärast, et iga «see ja see inimene» ei ole ainult «see ja see», vaid on ka inimene ülepea, s. t. ühiskondlik inimene.

Oleme jõudnud inimeses teatava konflikti, vastuolu, kollisiooni või probleemi täheldamiseni, mille nimetame moraali-probleemiks või moraalseks probleemiks. Klassikalisel kujul on moraali-probleemi esitanud, kirjeldanud ja ka lahendada püüdnud Immanuel Kant, seda peamiselt teostes «Alustus kommete metafüüsikale» («Grundlegung zur Metaphysik der Sitten», 1785) ja «Praktilise mõistuse kriitika» («Kritik der praktischen Vernunft», 1788). Meelelise olendina evib inimene meelelisi kalduvusi, soove, ihasid meeleliste naudingute jms. järele, ent samal ajal kõlab temas kogu aja teatav hääl, mis ütleb, mida peaks tegema, kuidas toimima. See on «puhas praktiline mõistus», mis ohjeldab meie egoismi, s. t. kõiki meelelisi kalduvusi kokku. Ning I. Kant väidabki, et situatsioon, milles lähevad vastamisi olemine (*Sein*) ja see, kuidas peaks olema (*Sollen*) — ehk olev ja oldav —, «... peab sünnitama tunde, mida võiks nimetada valuks...» (*Schmerz*), kannatuseks (vt. I. Kant, Kritik der praktischen Vernunft. Leipzig, 1920, lk. 94). Soovides seda kollisiooni kirjeldada arusaadavamalt, võiks öelda, et kui üksik, individuaalne ja konkreetne, kaldub inimene olema üksnes *ego* ja üksnes oma looduslikke (loomulikke) kalduvusi arvestama, ometi samal ajal tundes, õigemini, aimates sellise olemise taunitavust teiste inimeste, ühiskonna poolt. Inimene kuuleb küll seesmist hoiatavat häält, ent see ei anna talle selget vastust, kuidas toimida. Inimeses võib aimata kokkupõrget individuaalse ja kollektiivse, isikliku ja ühiskondliku, üksiku ja üldise alge vahel, aga väljapääsu, õiget lahendust antud ei ole. Selle peab andma mõistus.

Siinkohal tuleks märkida, et esitatud näited on mõneti ahtad moraali-probleemi täielikuna avama. Üliõpilase-näide on kõigepealt ahas sellepolest, et ta orienteerib moraali-probleemi puhul ainult negatiivsele lahendusele. Sellepärast tuleks toonitada, et on võimalik ka (ja nagu praktika näitab — üsna sageli) positiivne lahendus, mis omakorda loob võimaluse moraalse (eetilise) väärtuse spetsiifiliseks olemiseks. Nii valib üliõpilane *õppimise ~ mitteõppimise* dilemma puhul sageli õppimise, ning selle tahtelise valiku tähenduse elamus on moraalne (eetiline) väärtus, nimetatagu seda siis kas rõõmuks, õnneks või millekski muuks. Muide, ka I. Kant näib kalduvat moraali-probleemi nägema ainult võimalike negatiivste lahendustega seoses. Üliõpilase-näitest võib jääda mulje, nagu oleks kannatus, valu (kui tarvitada I. Kanti sõnu) moraali-probleemi puhul spetsiifiliselt teojärgne, seotud juba tahtelise valiku tagajärgena. Ent I. Kanti näide viitab selgesti asjaolule, et «kannatus» iseloomustab just moraali-probleemi ennast, seda hingelist situatsiooni, mille puhul sünnib kirjeldatud kokkupõrge, kollisioon, vastuolu. See on valuline kahevahelolek, kahtlemine enne probleemi lahendamist, enne teo sooritamist, niisiis moraali-probleemi puhul spetsiifiliselt teo-eelne. Üliõpilast piinab hiljem südametunnistus, koguteadmine valimisvõimalusest, mida ta mõistlikult ei kasutanud.

Kuna, nagu päris algul väideti, inimene ei saagi maailmas teisiti olla, kui tegusid tehes, siis võib öelda, et moraali-probleem saadab teda alati ja kõikjal. Iseloomustamegi nüüd seda probleemi lähemalt, üksikute tunnuste kaupa.

Kõigepealt eeldab moraaliprobleem võimalust valida mitme, lõppkokkuvõttes siiski vaid kahe olemis-, käitumis- või tegutsemisviisi vahel, kahe teo vahel. Nõnda iseloomustab moraaliprobleemi alternatiivsus, asendus- või vahetusvõimaluse olemasolu. See, et alati on ka teine võimalus (üht tahad, ent ühtlasi tunned, et peaksid teist tegema või ülepea mitte midagi tegema), teeb asja väga raskeks. Inimene kui perspektiivne, ettevaatav, ettevaatlik olend teab, et pärast ühel viisil toimimist mäletab ta ka teise võimaluse olemasolu. Ning kahetsus ei tühista tegu, ehkki leevendab hinge.

Inimene peab vabalt valima. Kui ta seda teha ei saa, siis ei ole tegemist moraaliprobleemiga, asi ei kuulu üldsegi moraalifääri. F. Engels kõneleb teoses «Anti-Dühring» nii viisi: «Pole võimalik käsitleda moraalit ja õigust, ilma et puudutataks niinimetatud vaba tahte, inimese vastutuvõimelisuse, paratamatuse ja vabaduse vahekorra küsimust.» (F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 100.) Ta naerab välja E. Dühringi katse lahendada vabadusprobleemi. Selle järgi seisvat «... vabadus selles, et ratsionaalne arusaamine kisub inimest paremale, irratsionaalsed tungid aga pahemale, ja selles jõudude parallelogrammis toimub tegelik liikumine diagonaali suunas. Järelikult oleks vabadus arusaamise ja tunni, mõistuse ja mõistmatuse keskmine [---].» (Sealsamas.) F. Engels viitab ka E. Dühringi eklektilisusele seoses viimase katsega ühendada oma vabadusekäsitust Hegeli omaga, seda äärmiselt lamestades. Hegelist lähtuva F. Engelse järgi ei seisa vabadus mitte kujuteldavas sõltumatutes seadustest, ka ühiskonna (ajaloo-) seadustest, vaid nende seaduste tunnetamises ja sellele tunnetusele rajatud võimaluses «kasutada» neid seadusi teataval eesmärgil. «Tahtevabadus ei tähenda seega midagi muud kui võimet asjatundlikult otsuseid teha. Niisiis, mida vabam on inimese otsustus teatava küsimuse suhtes, seda suurema paratamatusega on määratud selle otsustuse sisu, kuna aga asjatundmatusel põhinev ebakindlus, mis justkui meelevaldselt valib paljude erinevate ja üksteisele vasturääkivate võimalike otsuste vahel, tõestab just sellega oma mittevabadust [---].» (Sealsamas, lk. 101.) Inimene võib ka moraaliprobleemi puhul valida vabalt, nii kiiresti ja asjatundlikult, et näib, nagu polnukski siin vaba valimise võimalust, ent just see kiire asjatundlikkus viitab suurimale vabadusele tahtelises teos, ja samal ajal suurimale paratamatusele. Asja (näiteks ühiskonnaseadusi) sügavalt tundvale inimesele ei tule mõttesegi kahelda hea ja kurja vahel. Hetkeliselt valib ta «hea» ja lükkab tagasi «kurja». Valides vabalt, valib ta paratamatult. Ta ei saa teisiti valida, ehkki välist sundi ei ole. Vabadus ja paratamatus saavad ühte. Moraaliprobleemi puhul on tähtis, et puuduks väline sund, vägivald, jõud jms. Inimese vaba tahte peab ise jõudma «seesmise sunnini» toimida nii või teisiti. Kui meid tõukas sellele või teisele teole midagi välist, kui meid ajas tagant harjumus, kalduvus või ka juhus, siis ei lahendanud me moraaliprobleemi, me tegu ise ei olnud moraalne tegu. I. Kant näiteks rõhutab, et kui mõnikord toimib inimene kooskõlas moraaliseadusega, tehes seda meelelisest kalduvusest, ent mitte teadvalt tahteliselt valides, mitte austusest moraaliseaduse vastu (s. t. kohust täites), siis ei sisalda see tegu moraalsust, vaid üksnes legaalsust — ta vastab seadusele, on seaduspärane, legaalne. Iga seaduspärane tegu, mida ei sooritata austusest seaduse vastu, on moraalselt hea ainult kirjatähe, mitte aga vaimu poolest. (I. Kant, Kritik der praktischen Vernunft. Leipzig, 1920, lk. 94.)

Õeldust tuleneb seegi, et moraaliprobleem on säärane hingeline situatsioon, mida lahendatakse teadlikult. See peab olema mõistuse lahendamine, arvab Kant. Sellega on ühtlasi süvendatud moraaliprobleemi kui spetsiifiliselt inimliku probleemi käsitust. Võib tuua lõpmata hulga näiteid nii argiteadvusest kui ka ilukirjandusest, milles nii meelsasti projitseeritakse loomariiki mis tahes moraalikategooriaid. Teatavasti on isegi taimede puhul mõnikord väga tõsiselt kõneldud sõprusest ja armastusest. (T. Lössenko mõnedes teostes.) Nii nagu marksistlik filosoofia mingil juhul ei eita teadvuse ajaloolis-evolutsioonilist iseloomu, teadvuse paratamatust seost psüühika madalamate tasanditega, ent ometi peab teadvust ainult inimlikuks nähtuseks, nii ei eita ta ka moraalit sidet

instinktiivse käitumisega, kuid ei pea võimalikuks käsitada moraali kujunemist instinktiivse käitumise evolutsioonina, loomuliku kvantitatiivse täiustumisena, mis võimaldaks vaadelda ka loomi kui moraalseid olen- deid.

Viimaks tuleb rõhutada sedagi, et moraaliprobleem on inimese seesmine, isiklik, sügavalt intiimne probleem. Tundub omast kohast paradoksaalne, et olles sinu seesmine, isiklik, intiimne asi, on ta ühtaegu ühiskonna asi, sinu ja ühiskonna vaheline probleem. Ning olenevalt lahendusest võib ühiskond sind «jälitada» sinus endas, ja see on jälitaja, kellest vabaneda on väga raske... Kommunistliku teooria järgi jääbki inimkonna «töelises ajaloo», kommunistlikus ühiskonnas inimese ainsaks «jälitajaks» moraalne «jälitaja», inimene ise. Ning selles näib olevat ajaloo kavalus, sest selle jälitaja eest juba ei põgene. Põgeneda võib küll politseinike eest, seda ajalugu tunneb. Nõnda meenutab Wilhelm Liebknecht imestusega, kuidas lühijalgsel K. Marxil, Edgar Baueril ja tal endal läks korda pärast lõbusat gaasilaternate purustamist kõrtsiteel ära joosta 3—4 politseiniku eest: «Marx näitas väledust, mida ma temast üial uskunud poleks.» (K. Marx, Dokumente seines Lebens 1818 bis 1883. Leipzig, 1970, lk. 307.)

Niisugused võiksid lühidalt olla moraaliprobleemi parameetrid. Probleem ise — nagu näha — nõuab alati teatavat lahendamist, otsustamist, otsuse langetamist, s. t. praktikasse viimist. Mis tahes «probleemid,» nagu neid vahel armastatakse seada, à la: kas päästaksid, kui saak- sid päästa ainult ühe, oma õe või venna, ei ole moraaliprobleemid, vaid pseudoprobleemid, sest nad ei nõua tagasipööramatut otsuselangetust, tegu ennast.

Oleme saanud üldjoonelise kujutluse moraaliprobleemist. Esimeseks eesmärgiks oligi välja selgitada moraaliprobleemi spetsiifika, tähendab see, mis puudub teistel probleemidel ja on ainult moraaliprobleemil; see, mis võimaldab meil täpsemalt piiritleda moraalistsfääri, moraalset. Niis- siis: moraaliprobleem laias mõttes on iga ühiskonnas elava inimese säärane seesmine probleem, mille alternatiivset lahendust võib ta tahteliselt täiesti vabalt, teadlikult valida ning millesse ühiskond võib hindavalt suhtuda nii või teisiti. Moraaliprobleem on selle käsituse järgi spetsiifiliselt inimlik, inimese «soo»-probleem, ja et inime- ne ei saa oma «soost» ennast kaotamata kuidagi vabaneda, siis saadab moraalsus teda alati. Inimest võiks nimetada ka *homo moralis*'eks — ning seda absoluutses mõttes. Kui Aristoteles nimetas inimest *zoon politikon*, poliitiline loom, siis marksistliku filosoofia järgi on poliitilisus küll ainuomane inimesele, kuid seda mitte absoluutselt, sest poliitika, õigus, riik, jms. saavad inimest üksnes ta «eelajaloo». Kui tõlkida aga «politikon» *avalik* või *ühiskondlik*, siis on inimene muidugi absoluutses mõttes *zoon politikon*. Inimene jääb moraalseks inimeseks ka kommunist- likus ühiskonnas, ka seal tuleb tal moraaliprobleemi lahendada. Ent kuna selles ühiskonnas on olemas alus isikliku ja ühiskondliku, individuaalse ja kollektiivse ühtelangemiseks, siis osutub moraaliprobleem probleemiks, mille puhul inimene teadvalt leiab rohkesti võimalusi sääraste otsuste langetamiseks, mis on talle vastuvõetavad ja mida ühiskond hukka ei mõista.

Inimene on *homo moralis*, nagu öeldud, laias mõttes. Ta on võimeline valima, otsust langetama, vaatamata sellele, missugune see otsus on. Sel- les tähenduses on ka kurjategija, kui ta on valimisvõimeline ja ühtlasi siis vastutusvõimeline — muidu teda ei karistatakski! —, *homo moralis*, inimene ülepea. Laias tähenduses on amoraalne, ilma moraalita ainult mitteinimene, näiteks loom, taim jne. Sageli aga tarvitatakse sõna *moraalne* kitsamas tähenduses, millest veidi allpool.

Tuleb rõhutada, et kunagi ega kusagil ei saa olla puhast moraalipro- bleemi, puhast moraalset tegu ontoloogilises mõttes. Sellega tähistatakse ikkagi reaalselt, individuaalselt ja konkreetset probleemi, tegu sedavõrd, kuivõrd ta oli kellegi seesmiseks probleemiks, mis nõudis tahtelt vaba teadvat valimist alternatiivsete võimaluste vahel. Ja kui kedagi karistatakse kas administratiivselt, materiaalselt (majanduslikult) või õiguslikult, siis

moraalne karistus on see, mis nendest «abstraheerub», inimese hinge ümber kolib ja seal kannatusi sünnitab.

Jääb veel küsimus: kuidas peab inimene toimima? Kuidas tuleb moraaliprobleem lahendada? Lähtudes moraaliprobleemist, nagu ta skemaatilisel kujul esitati, selgub otsekohe, et põhimõtteliselt on võimalikud kahesugused lahendused. Seda kinnitab ka moraaliteooria ehk eetika ajalugu. Ühelt pool leidub siin moraaliteooriate rida, mis kuulutab problemaatilises situatsioonis kõige kõrgemaks mõõdupuuks individuaalse ja konkreetse inimese, mõistmata inimese ühiskondlikku olemust. Näitena kõlbaksid vana-kreeka materialistid, Spinoza, Hobbes, XVIII saj. materialistid Prantsusmaal, Feuerbach, inglise-šoti moralistid, valdavalt tänapäeva mittermarksistlik eetika. Teiselt poolt on mõõdupuuks mõnesugune absoluutne alge, mis on inimese eksistentsi suhtes väline. Seda teooriate rida esindavad stoa, Platon, tomism ~ neotomism, Hegel, kosmilise teleoloogia kontseptsioonid jmt. (Vt. О. Дробницкий, Этика — Философская энциклопедия, к. 5, Москва, 1970, lk. 583—584.)

Ent kuidas lahendab probleemi I. Kant? Tuleb öelda, et Kanti on võrdlemisi raske paigutada puhtasse skeemi, ehkki seda aegajalt tehakse. Vaadeldagu esialgu, mida siis I. Kant soovib. Inimene peab käituma kooskõlas moraaliseadusega, see on praktilise käitumise nõue, mis tuvastub *a priori*. Moraaliseaduse aprioorsus ei tähenda, nagu oleks see seadus inimese eksistentsi suhtes väljaspool. I. Kant rõhutab väga kindlalt, et loodusest ei saa moraaliseadus pärit olla; teisalt väidab ta rousseau'likult iga individuaalse ja konkreetse inimese absoluutset autonoomiat, s. t. seda, et inimese seadused on inimesest endast, inimene on ise enda eesmärk. Seda kinnitab ka religiooni (jumal, surematu, vabadsus) konstitueerumine moraalil. Nõnda peab siis inimene ise seadma moraaliseaduse. Ja kui see peab olema seadus, siis peab ta olema üleüldine, paratamatu, objektiivne, absoluutne (tingimatu). Niisugune käsulause, imperatiiv võib olla ainult formaalne. Niipea kui seadus annaks ka mitteformaalseid, sisulisi ettekirjutusi, kaotaks ta oma üleüldise, paratamatu, objektiivse ja absoluutse iseloomu, lakkaks olemast moraaliseadus ja muutuks hüpoteetiliseks käsulauseks, hüpoteetiliseks imperatiiviks, mille ettekirjutused oleksid tinglikud. Hüpoteetilisi imperatiive võiks olla rohkesti, tõelisi moraaliseadusi ainult üks, mille Kant nimetab kategooriliseks imperatiiviks. See kõlab niimoodi: «Toimi kooskõlas üksnes säärase maksimiga, millest juhindudes sa võid samal ajal soovida, et see saaks üleüldiseks seaduseks.» (I. Kant, Die drei Kritiken in ihrem Zusammenhang mit dem Gesamtwerk. Mit verbindendem Text zusammengefasst von Raymond Schmidt. Leipzig, lk. 216.) Inimene peab tahtma, et käitutaks ainult nõnda, nagu võiks igauhe subjektiivne printsip (*maksiim*) saada objektiivseks printsibiiks (*üleüldiseks seaduseks*). Seadus, mis nõuab subjektiivse ja objektiivse ühitamist, pärineb paratamatult inimesest endast. Teadvalt (intellektuaalselt) austada moraaliseadust tähendab *kohust tunda*. *Kohus* ongi austus moraaliseaduse vastu, mis saab tegelikuks vastavas teos. *Südametunnistus* (*Gewissen*) on koguteadmine, et moraaliseadust peab austama, et kohust peab täitma. Nõnda seab inimene kõigepealt moraaliseaduse, et siis vabana heas tahtes ise sundida end seda täitma. I. Kant «raken-dab», kontrollib mitmel puhul oma moraaliseadust, kategoorilist imperatiivi. Toodagu üks näide eespool mainitud raamatust: «Kolmas [inimene — Ü. M.] leiab endas talendi, mis võiks ta teatava kultuuri abil igas suhtes kasulikuks inimeseks teha. Ta näeb end aga soodsates oludes olevat ning eelistab pigem lõbutsemisele anduda kui ennast oma õnnelike looduslike eelduste edendamise ja täiustamisega vaevata. Ometi küsib ta veel: kas peale kooskõla, mis ta looduslike annete laostamise maksimil on kalduvusega meelt lahutada, kooskõlastub see ka sellega, mida kohuseks nimetatakse? Ning siis ta näeb, et loodus võiks küll säärase üldise seaduse järgi edasi püsida, ehkki inimene (nõnda kui Lõunamere elanikud) oma talendil roostetada laseks ja oma elu ainult logelemiseks, lõbutsemiseks, soojätkamiseks, ühesõnaga — naudinguks mõtleks kasutada. Siiski ei saa ta kuidagi tahta, et see saaks üleüldiseks loodusseaduseks või kui looduslik instinkt säärasena meisse oleks seatud. Sest mõistliku olendina

tahab ta paratamatult, et temas areneksid kõik võimed, kuna need on talle ometi kõikvõimalikeks eesmärkideks abiks ja antud.» (Lk. 233.) Kanti moraaliteooriat, sealhulgas kategoorilise imperatiivi printsiipi on filosoofia ajaloos piisavalt arvustatud, eriti formalismi pärast, mis lubab moraalseks kuulutada mis tahes maksimi, kui see ainult on vastuvõetav maksimi sõnastajale. I. Kanti on arvustanud Hegel, arvustab marksistlik filosoofia.

Tõime I. Kanti lahenduse muu hulgas ka sellepärast, et siin selgub sõna *moraalne* teine, kitsam tähendus, mida harilikult tarvitataksegi. *Moraalne* on siin see, mida inimene tunneb end kohustatud tegema olevat, *moraal* on seesmine sund. Inimese kohus on teha seda, mis on teistelegi vastuvõetav. Siin langeb *moraalne* ühte heaga, positiivsega jms. Ka marksistlik filosoofia, resp. eetika tarvitab sõna *moraalne* enamasti selles tähenduses. Moraali all mõeldakse ühiskonnapoolset seesmist sundi inimhinges, millest inimene vabatahtlikult kinni peab. Säärane inimene ongi moraalne kitsamas tähenduses. Et see sund «viibib» inimeses, tä tõeline asupaik on inimhing, siis nimetataksegi meil moraali sageli mingiks kirjutamata, s. t. objektiveerimata seaduste, normide, reeglite, ettekirjutuste jms. kogumiks, ehkki teatavasti enamik moraalikoodekseid on kirja pandud. Kui aga marksistlik eetika peab selle seesmise sunni allikaks ühiskonda, siis I. Kantil on moraali allikaks inimene ise. Marksistliku käsituse järgi on moraal ühiskonna sunnina, mida inimene vabatahtlikult respektseerib, täiesti sotsiaalne, täiesti historistlik nähtus. See tähendabki moraali sotsiaalhistoristlikku, ajalis-ruumilist determinatsiooni, millele F. Engels on mitmel pool tähelepanu juhtinud. Nii täheldab ta oma kaasaegses ühiskonnas kolme tüüpi moraali (keskaegne kristlik-feodaalne, kodanlik, proletaarne), mis ühtesid ja samu moraaliprobleeme lahendaksid erinevalt. (Vt. Anti-Dühring, lk. 82—83.) F. Engels näitab samas sedagi, et veel ei ole mingisugust üldinimlikku moraali, ehkki «... kindlasti omab kõige enam pikka iga töötavaid elemente see moraal, mis olevikus astub välja kehtiva korra kukutamise eest, kaitseb tulevikku, järelikult — proletaarne moraal.» Ja edasi: «Tõeline inimlik moraal, mis on kõrgemal klassivastuoludest ja kõigist neile toetuvast mälestusist, saab võimalikuks alles ühiskonna niisugusel arenemisastmel, kus klassivastuolu pole mitte ainult ületatud, vaid ka praktilises elus unustatud.» (Lk. 84.) Ja see «tõeliselt inimlik», üldinimlik moraal on kommunistlik moraal, mis kasvab välja võrdsete majanduslike olude pinnalt. Sotsialistlik ühiskond sõnastab sotsialistliku, kommunismiehitaja moraalikoodeksi, mis sotsiaalhistoristlikult peab silmas nii olevikus olevat kui ka tulevikus tulevat.

Kõike öeldut arvesse võttes vaatleksimegi moraaliprobleemi teaduses. Et teadlased on samuti inimesed, et teadus on eelkõige ühiskondliku teadvuse nähtus, siis on selge, et moraaliprobleem, nii nagu seda eespool kirjeldati, võib tekkida ja tekib pidevalt sealgi. Ent kas on seal ka midagi eriomast, midagi säärast, mida väljaspool teadust ette ei tule?

Mõnikord kaldutakse moraali ja teaduse vahekorda käsitlema veidi metafüüsiliselt, isegi mehhanistlikult, skeemi järgi, (1) mida tähendab moraal teadusele ja (2) mida tähendab teadus moraalile. Võib-olla on siiski otstarbekam mõista teadust mitte moraalivälise nähtusena, vaid nähtusena, mille puhul moraaliprobleem on niisama abstraheritav kui mis tahes muu nähtuse puhul. Niisugusel puhul võib esialgu keskendada tähelepanu samuti kahele kontsentrile, nimelt esiteks vaadelda moraaliprobleemi teaduse ja mitteteaduse, s. t. ühiskonna vahekorras, millele meie peamine tähelepanu suundubki, ning teiseks vaadelda moraaliprobleemi teaduses endas, teaduse sees.

Klassikaliselt puhtalt seadis 1750. aastal küsimuse Dijoni akadeemia: «Kas teaduste ja kunstide taassünd on kaasa aidanud kommete puhastumisele?» Auhinna saanud traktaat andis küsimusele selgelt ühemõttelise eitava vastuse: meie moraalsetele omadustele mõjub teaduse arenemine kahjulikult. Nõnda arvas Jean-Jacques Rousseau, saades üleöö kuulsaks. Tänapäeval võib leida sama laadi arutlusi ja arvamisi tunduvalt rohkem, kuigi nad arutlejat ja arvajat enam kuulsaks ei tee. Tõepoolest, esimesel pilgul võib tuua ridamisi avastusi-leiutisi bioloogia ja füüsika,

koguni küberneetika vallast, mis kõik on kurjust «kasvatanud» või «kasvatamas», ohustades inimese põhimõttelist autonoomiat, inimese väärikust, mille Rousseau järel mäletatavasti tegi oma fundamentaalseks lähtepaigaks Immanuel Kantki.

Marksistlik mõtleja, küll nõustudes nii J.-J. Rousseau kui ka I. Kanti humanistlike printsiipidega, ei rutta ometi otsejoones teaduse arenemist taunima, teadust süüdistama kurja sünnitamises. Kui olla materialistlikel seisukohtadel, siis tuleb tunnista, et materiaalse tootmise paratamatu, objektiivne edenemine toob kaasa pealisehituse, sealhulgas ühiskondliku teadvuse, samuti ideoloogiliste suhete edenemise. Lõppkokkuvõttes vaheldavad materiaalse tootmise viisid ka moraali sotsiaalistlikke tüüpe, nõnda et kunagi vastab kommunistlikule tootmisele kommunistlik moraalgi. Säärane ühiskonna edenemine on progressiivne kindlasti ka humaanses tähenduses. Kuid teadus (teadmine) võib K. Marxi järgi olla tootlik, viljakas mitte ainult kommunistlikus ühiskonnas, vaid juba varem. Nii näiteks võib ta olla tootlik, viljakas kapitalistlikus ühiskonnas juhul, kui toodab lisaväärtust, s. t. ka kapitali, kapitalistlikke suhteid, soodustades algul nende õitsengut, ent ühtlasi viies nende ammendamisele ja ületamisele. Tunduvalt suurema panuse annab teadus materiaalse tootmise edenemisse, seega ühiskondlikku progressi tänapäeval, mil ta iseneb vahetuks tootlikuks jõuks. Nii ei saa teadust, teaduse arenemist marksistlikult mõistetud sotsiaalistliku progressi seisukohalt, maailmaajaloo seisukohalt pärssivaks pidada. Vastupidi, ta võtab sellest üha rohkem osa. Muide, üks ilmne sellest käsitlusest — nagu Rousseau'likustki —, et just teaduse ja moraali harjumuspärane vaatlemine kahe omavahel lahus oleva iseseisva, samaliigilise, isegi samatasemelise nähtusena, arvestamata moraali üldisust, abstraheeritavust individuaalse ja konkreetse inimese mis tahes tegevusest (ja mitte ainult teaduslikust!), võimaldab seada moraali vastamisi mitte ainult teadusega, vaid ka kunsti, poliitika, õiguse, riigi või veel millegi muuga. Kui moraali kujutatakse ette mingi «puhta», iseseisva tervikliku nähtusena, nägemata moraali-probleemi paratamatut kaasaskäimist teadusliku või poliitilise või kunstilise või riikliku või mõne muu tegevusega, siis võidaksegi vastandada, kas teadus või moraal, poliitika või moraal jne. Ning süüdistada üht või teist nähtust näiteks kurjuse levitamises, kommete lõtvumises, moraali allakäigus. Moraal käib alla kogu ühiskonnaga, s. t. koos teaduse, kunsti, poliitika, õiguse, riigi ja teab veel millega. Võib isegi paradoksaalselt väita, et kui moraal oleks tõepoolest midagi «puhast», absoluutselt autonoomset, just siis oleks tal šansse vastu panna näiteks teaduse või poliitika «võõrale» mõjule, jääda puhtaks, ülevaks jne.

Väitnud teaduse (ja tehnika: sedagi ei saa tänapäeval enam teadusest lahutada, varem ainult aimatav tehnika tähendus hakkab ilmsiks tulema) arenemise tähendust maailmaajaloolise progressi seisukohalt ülepea, «teleoloogilise» progressi seisukohalt, ei saa ometi silmi sulgeda reaalsete ohtude ees, mida see edenemine sünnitab individuaalsetes ja konkreetsetes situatsioonides. Asi on muidugi selles, et me ei ole surematud, kes võiksid leppida kurjusega siin ilmas, lootes kannatuste eest õiglast tasu «eesmärkide kuningriigis» (I. Kant). Surelike ja lõplike inimestena ei saa meie elu mõte olla väljaspool seda elu, üksnes tulevikus. Marksistlik eetika väidab sõnaselgelt elu mõtte olevat elus endas, mida iga inimene ise iga päev individualiseerib ja konkretiseerib. Sellepärast peaks ka tänane, mitte ainult tulevane elu olema väärtuslik. Aga just seda tänapäevast elu ohustab teaduse ja tehnika arenemine mitmeti. Üks ohuvõimalusi on ülemaailmne katastroof, mis võiks panna punkti maailmaajaloolegi, vahendeid selleks pidavat jätkuma. Ent maailma ja maailmarahu säilitamisest või edendamisest hoolivad siiski pea kõik inimesed, vaatamata sellele, missugusesse sotsiaalsesse gruppi nad kuuluvad. Sellele viitavad mitmed maailmalepped küll elukeskkonna kaitsmise, küll rahu säilitamise kohta. Realsem on oht rakendada teaduse ja tehnika saavutusi, uusi avastusi ja leiutisi ainult ühtede sotsiaalsete gruppide poolt enda kasuks ja teiste sotsiaalsete gruppide kahjuks. Nii kasutatakse avastusi ja leiutisi kõige harilikuma klassivõitluse vahenditena. Rahvahulga, s. t. mitteteadlased, teevad kõikvõimalikke jõupingutusi selleks, et

takistada uusimate saavutuste mittehumaanset kasutamist, ent kuidas on lugu teadlaste endiga?

Selline asjade seis sünnitab teadlastes endis spetsiifilise moraaliprobleemi. Teatavasti on marksistliku käsituse järgi teadusele omane suhteline iseseisvus, teadus võib oma arenemises ette jõuda või maha jääda ühiskonna baasist, ta võib avaldada soodsat või pidurdavatki mõju ühiskondlikele alusnähtustele, ta viibib keerukas vahekorras teiste pealishitustlike nähtustega, tal on oma seadused, oma seesmine «loogika», spetsiifiline seos varasema teadusega, jne. See teaduse autonoomia, stiihia haarab ka teadlase endaga kaasa, sünnivad avastused (või leiutised), mis seavad ta moraalse dilemma ette. Säärase avastuste (ja nende tehniliste rakenduste) rea võib leida näiteks tuumafüüsikas. Avastuste ahela teises otsas seisavad teatavasti Hiroshima ja Nagasaki. Ning silmas pidades teaduse arenemise stiihiat, ahela järjepidevust, teaduse kumulatiivsust, ei ole kerge öelda, kes oli süüdi. Norbert Wiener, kes samuti võttis vahetult osa sõjalistest uurimistest, soovitas teadlastel organiseerida nn. endakontrolli süsteemi: mitte avaldada ridagi sellest, mis võiks sõjaliselt kuidagi kasulik olla. Õige pea selguks muidugi, et siis ei saaks enam mitte keegi mitte midagi avaldada... Siit võib jääda mulje, nagu olnuksid ka aatomipommi plahvatusis süüdi kõik — ja kõik võrdsel määral. Iga üksik teadlane andis midagi selleks, et ahel ei katkeks, ent ükski lüli ei asenda tervet ahelat. Muidugi, neil, kes olid tuumafüüsikaliste avastuste ahela alguses, ei tekkinud veel dilemmasid, ei tekkinud veel moraaliprobleeme, nad olid liiga kaugel selle ahela ühest lõpust, pealegi käsitasid nad füüsikaprobleeme kas lihtsalt puhtteoreetilistena või, kui nägid teoreetiliste lahenduste praktiliste rakenduste võimalusi, siis võisid neid näha mingi teise ahela ühe lõpuna, näiteks vallandatava energia kasutamisenähtuse «humaansetel» eesmärkidel. Moraaliprobleemid tekkisid siis, kui said nähtavaks selle ahela viimased lülid. Seda tunnustab uusima füüsika mittefüüsikaline ajalugu. Ja vastutust kannavad muidugi need, süüdi on need, kellel tekkis moraaliprobleem ja kes selle lahendasid «vääralt». Ei saa vastutada need, kellel ei tekkinud probleemi, kelle ette ei kerkinud vaba valimise võimalust või vajadust vabalt valida kahe teoviisi vahel. Aga ahela lõpus olnute ette see kerkis, — ning mitte kõik ei toiminud siis nõnda, et oleksid täitnud oma kõige kõrgemat kohust selles kohuste dilemmas. Igatahes ei tohiks nn. võrdse süü kontseptsioon õige olla, sest see paneb vastutuse kõigile, ja ühtaegu võtab selle kõigilt.

Mõned moraaliteoreetikud kalduvad teadlaste puhul moraaliprobleemi käsitlema mõistuse ja südame dilemmana. (Vt. Teadus ja kõlblus. Tallinn, 1975, lk. 246.) Säärane vastandus on siiski vaieldav. Nimelt mõeldakse «mõistuse» all teadust, «südame» all moraali, nõnda aga jõutakse uuesti teaduse ja moraali samatasemelise vastandamiseni, mida eespool juba arvestati ning mis võtab «mõistusele» kuuletuvat teadlaselt võimaluse üldse moraalne olla. Kui teadlastel endilgi on säärased kujutlused «mõistuse» ja «südame», teaduse ja moraali samatasemelisest vastandlikkusest, siis võib see alternatiivselt viia positivistlike seisukohtadeni, mida lühidalt nimetatakse immoralismiks. Dilemma, moraaliprobleem tekib ikkagi tõesti subjektiivse kalduvuse (*Sein* I. Kanti järgi) ja kohusetunde (*Sollen*, s. t. tunne, et moraaliseadust tuleb austada, tuleb oma kohust tunda) mitteühtimise tagajärjel. Subjektiivne kalduvus (I. Kantil küll üksnes meeleline) võib ju «kallutada» mitte ainult «südame», vaid ka «mõistuse» poole (teadlane tahab kõigele vaatamata jätkata uurimisi, mis viivad avastuse poole), täpselt samuti võib seesmine hääl «kohustada» teadlast toimima emma-kumma, kas «mõistuse» või «südame» järgi. Tegelikult osutub moraalseks ikkagi teadlane, kes austab moraaliseadust, kes täidab oma kohust, aga see võib kord tähendada kuuletumist «mõistusele», kord hoopis «südamele». «Mõistuse» ~ «südame» dilemma järgi oli moraalne vaid see, kes toimis «südamele» kuuletudes. Ülepea puudub siin «mõistuse» ja «südame» ühtsus. «Mõistus» võib «mõista» südant, võtta vastu «südame» seisukoha, aga «mõistus» võib ahistada «südant», suruda peale oma seisukoha. Kes on siis esimese seisukoha subjektiks, kes — teise? Dilemmas puudubki «kol-

mas». Jõuame uuesti järeldusele, et moraaliprobleemi lahendamine on tahteline protsess, mis leiab aset inimhinges, psüühikas. Moraaliprobleem on ikkagi teadvuse kui terviku lahendada.

Eespool väideti, et moraalseks (kitsamas tähenduses) osutub teadlane, kes austab moraaliseadust, täidab oma kohust. See on siiski ainult abstraktne väide, sest absoluutset moraali ei saa olemas olla, aga üldinimlikku, s. t. kommunistlikku, ei ole veel. Vastuse ühe või teise teadlase ühe või teise teo moraalsuse kohta saab üksnes individuaalse ja konkreetse sotsiaalhistoristliku analüüsi tulemusel. Tekib ju abstraktse väite puhul rohkem küsimusi: missugust moraaliseadust peab teadlane austama; missugust kohust täitma? Jne. Üheks klassikaliseks näiteks moraaliprobleemi puhul on Galileo Galilei lugu. Võib-olla aitab see meid edasi.

Kõigepealt tuleb öelda, et mis tahes printsiipiaalne avastus või leiutus on inimkonna arenemise seisukohalt kasulik, positiivne, soodne jne., kuna ta kuulub tunnetusprotsessi, mis avardab inimkonnale maailma. Ses mõttes on see avastus-leiutus, kui keegi teeb selle avalikuks moraalise probleemi lahendamise tagajärjel, kindlasti ka moraalne, ta vastab üldinimlikule, tulevasele moraalele. Ent heterogeenses ühiskonnas võib avastusi- leiutisi liigitada veel sääraseks, mida valitsevad sotsiaalsed grupid soovivad ja heaks kiidavad, mis on neile kasulikud, ja sääraseks, mida valitsevad sotsiaalsed grupid taunivad, hukka mõistavad, kardavad — mis ei ole neile kasulikud. Esimesel juhul ei teki teadlasel moraaliprobleemi, sest ta subjektiivne kalduvus avastada ja leiutada langeb (ajalooliselt juhuslikult) ühte nii valitseva kui ka tulevase, progressiivsema moraaliga või üldinimliku moraali endaga. Teine juht on keerukam, sest siin tekib moraaliprobleem kahe «moraaliseaduse» kokkupõrke tulemusena. Teadlase subjektiivne kalduvus avastust avalikuks teha ei sobi kokku valitseva sotsiaalse grupi seisundiga, kuid on kooskõlas tulevase, progressiivsema ühiskonna valitseva moraaliga, nagu on kooskõlas üldinimliku moraaliga ülepea. Teadlase «kalduvus» tõde öelda langeb ühte inimkonna ootusega, ent mitte valitseva sotsiaalse grupi ootusega. Teadlane ja inimkond leiavad siin teineteist üle ajutiselt valitseva sotsiaalse grupi. Valitsev moraal satub konflikti üldisema, tulevase moraaliga (= teadlase subjektiivne kalduvus). See konflikt saabki vabalt valivas teadlases moraaliprobleemiks. Galileo Galilei leidis Mikolaj Koperniku õpetuse heliotsentrilisest ilmasüsteemist õige olevat ning kuulutas seda avalikult. Ses mõttes lahendas Galileo Galilei probleemi oma subjektiivse kalduvuse ja valitseva keskaegse moraali vahel, mida esindas kirik, esimese kasuks. Nõnda osutus ta valitseva moraali seisukohalt amoraalseks, sest ei täitnud kohust, mis nõudis Koperniku hukkamõistmist või vähemalt vaitlemist. Tulevase, inimkonnamoraali (eelkõige aga kodanliku moraali) seisukohalt toimus ta moraalselt, ehkki nähtavasti toimus moraalselt vaid «objektiivselt», pigem oma karakteri mõjul kui teadvalt valides. Nõnda siis selgub, et üks inimene, antud juhul Galilei, võib ühtaegu toimida nii amoraalselt kui ka moraalselt. Ometi on võimalik ka lõplik hinnang Galilei teo suhtes, — ja see on võrdlemisi üksmeelne: inimesena, kes esindab kogu inimkonda, kes seega on määratud ka tuleviku läbi, toimus Galilei kahtlemata moraalselt. Meile jääb küll teadmata, kas ta toimus tõesti kui moraaliprobleemi lahendaja, või stiihiliselt, ainult näilikult moraalselt, s. t. legaalselt: vastavalt inimkonna arenemise seadustele.

Ent harilikult nähakse Galilei puhul moraaliprobleemi tekkivat hoopis teise teo puhul, nimelt ütles ta inkvisitsioonikohtus avalikult lahti Koperniku õpetusest — ning järelopv arutleb ajalehes selle üle, kas ta toimus moraalselt või amoraalselt, kas Galileid võib selle eest hukka mõista või ei või. Kui olla F. Engelsi seisukohal, kelle järgi ei saa kõnelda moraalist, kõnelemata vabast tahtest, siis peab muidugi ütleva, et Koperniku õpetusest loobudes ei lahendanud Galilei moraaliprobleemi, sest ta toimus nõnda välise sunni all, seega mitte vabalt valides, s. t. ühtlasi teades, et ükskõik missugune valik ei too kaasa muid sanktsioone (incl. surm) peale pelga hukkamõistu kiriku poolt. Sellepärast ei saa seda tegu hinnata süsteemis moraalne ~ amoraalne, selles teos ei avaldu *homo moralis*, inimene ülepea. Kui sunni all sündivat valimist võiks hin-

nata moraalseks või amoraalseks, siis võiks ka väline sund, vägivald ja jõud kuuluda inimese määratlusse, need asjad võiksid igavesti ühiskonda jääda... Vähemalt tõlgenduse kasuks, et Galileile ei olnud «loobumise» probleem moraali-probleem, vihjab legend, nagu öelnuks Galilei viimaks: «Ta liigub siiski.» Tõelise moraali-probleemi (oma teaduslik «kalduvus» ehk tulevikumoraal *contra* kiriklik moraal) oli ta ammu enne seda lõplikult lahendanud. Ses mõttes on vaieldavad muidugi B. Brechti katsed Galilei «taganemist» hukka mõista või vähemalt vaieldavaks teha moraali-probleemi lahendusena. Vastutus käib alati vabadusega ühes. Ja et Galilei «taganemine» ei olnud vaba, siis kannab vastutust see, kes sundis Galileid «taganema», võttes talt vaba valimise võimaluse. Kauge-male minnes võib väita isegi seda, et «lahendus» ei olnud Galilei, vaid teiste, sundijate oma. Galilei ainult vahendas seda lahendust. Ehk — kirik tarvitab oma eesmärgi teostamiseks vahendit, mille nimeks Galilei. I. Kanti meelest leiab inimene iseendas koguni maailma lõppeesmärgi. Ülepea peaks siit ilmnema, et teatavas mõttes ei ole vabadus mitte üksnes moraalsuse võimalus, vaid moraalsus ise. Moraalsus on vabadus.

Artikli algul küsisime, kuidas peab teadlane toimima, kui tekib nn. konflikt teaduse ja moraali vahel. Ülal saimegi selgeks, et teadus ja moraal ei ole üldse kaks samatasemelist nähtust, mis «ühel pinnal» kollisiooni läheksid. Muidu ei saakski tõe ja kohus omavahel ühte, see veendumus on nn. immoralismi allikas. Eriti peaks Galilei näide tõestama, et alati, kui teadlasel tekivad nn. moraali-probleemid, siis ei ole need mitte tõe ja kohuse vahel, vaid kahe «moraali», kahe kohuse vahel. Ja harilikult on üks neist väiksema, lähema sotsiaalse grupi moraal, teine suurema, «kaugema» sotsiaalse grupi moraal, lõppkokkuvõttes inimkonna moraal, tulevikumoraal. Mõlemad «kohustavad» inimest, aga moraalselt toimib see, kes kuuletub inimkonna kohusele, tuleviku kohusele. Ja inimkond kohustab tõe taotlema. Ses mõttes on silmapilgul raske öelda, kes toimib moraalselt, kes amoraalselt. Igatahes peab teadlane, kes tahab moraalselt toimida, ka tulevikku kuulama. Öeldust peaks selguma seegi, et kui teaduses taandub moraali-probleem kahe moraali probleemile, siis on lahendusedki põhimõtteliselt samasugused nagu mis tahes mitteteaduslikus sfääris. Moraali-probleem teadlases on moraali-probleem inimeses. Moraali ja teaduse näiliku kokkupõrke tagant tuleb avastada moraali ja moraali kokkupõrge. Selgub, et moraali ja teaduse, kohuse ja tõe näilikut lahendamatu dilemma tõeline lahendus on tulevikus, ühiskonnas, kus ühesugused majanduslikud olud sünnitavad ühesuguse, kõigile inimestele vastuvõetava ühise ja ühe moraali, kaotades eri moraali, kaotades võimaluse ühe moraali kokkupõrkeks teisega, seega ka tõe ja kohuse näilikuks kokkupõrkeks. See on täiesti jõukohane ühiskonnale, kes saab kinni pidada põhimõttest, mille järgi ühiskonnal ei ole muid eesmärke peale iga üksiku liikme üksiku eesmärgi. Dilemma *moraal või teadus* osutub marksistliku filosoofia seisukohalt pseudo-dilemmaks, dilemmaks on *kas see või too moraal?*

Lõpetuseks veel mõni sõna moraali-probleemist, nagu ta pidevalt tekib teadusesiseselt, teaduse sees, teadlaste endi vahel. Arvestades asjaolu, et tänapäeval näib vähemalt mõnedes teadusharudes tunduvalt kasvavat kollektiivsete uurimiste osakaal, muutuvad aktuaalseks ka teadlaste endi vahekorrad neis kollektiivides. Neile probleemidele pööratakse viimasel ajal suurt tähelepanu, eriti nn. teadusloo (*the science of science, Wissenschaft von der Wissenschaft*) piires. Iseendast on see probleemikond tuttav juba iidsetest aegadest meistri ja jüngri vahekorra klassikalise probleemina. Ütlus *amicus Plato, sed magis amica veritas*, mis seostub Aristoteelse Platoni-kriitikaga, tunnevad kõik. Asja peaks veelgi aitama ilmestada töö, et tegelikult, Ammonios Sakkase «Aristoteelse elu» järgi, pärinevat ütlus Platonilt kujul: *sõber on Sokrates, aga suurem sõber — tõe*. Juba see ütlus seab muide selgesti vastamisi kaks kohust, kaks sõprust, mitte siis sõpruse ja tõe, — ning lahendatakse see täpselt nii, nagu eespool kirjeldatud, s. t. üldisema, kõrgema kohuse kasuks. Formaalselt võib moraali-probleemi avastada kas kogu teaduses (näiteks tänapäeval nn. stsientismi (saientismi) ja antropologismi vahekorra üks aspekte), üksikute teadusharude vahel, teadusharus endas eri koolkondade vahel,

koolkonnas kas selle liidrite vahel või siis meistrite ja jüngrite vahel või ainult jüngritegi vahel. Täpselt sama võib jälgida ka teaduse arenemises, seega mitte ainult struktuurses löikes. Isegi nn. paradigmade vahekorral on moraaliprobleemne aspekt.

Mulje, nagu oleks moraaliprobleem teaduse sees midagi autonoomset, mis teistesse inimestesse, mitteteadlastesse ei puutu, ei ole õige, vaid petlik. Selle illusiooni hajutab mõni hea näide. 1945. a. aatomipommiplahvatused, mida eespool käsitlesime ainult teaduse ja ühiskonna vahekorra seisukohalt, olid kahtlemata terve teadlaskollektiivi «ühissaavutused». Ja moraaliprobleemid ei tekkinud selles kollektiivis «teadusesiseselt» mitte vastutuse jagamisel, vaid juba varem, enne plahvatusi. Pärast tuli kahetsus või õigustus. Olemasolevad andmed näivad tõendavat, et aatomirünnakuni jõudmist soodustas suuresti asjaolu, et teadlased ei jõudnud omavahel ühele meelele näiteks kohuse küsimuses. Ja nõnda tõendab kogu tuumafüüsika ajalugu ilmekalt seda, et moraaliprobleemid teaduse sees, teadlaste moraalsed vahekorrad omavahel ei ole ainult teadlaste endi asi. Ning sellega me ületame moraaliprobleemigi esialgse lõhestatuse kaheks, teaduse ja ühiskonna vaheliseks ning teadusesiseseks probleemiks. Lõppkokkuvõttes on moraaliprobleem teadlase ees ja sees, kus või millal see ei teki, moraaliprobleem inimese ees ja sees.

TÖÖMEES

Kui kümme aastat tagasi Olev Jõe käest küsiti, kumb on talle meelepärasem, kas tegutsemine kriitikuna või tõlkijana, siis vastas ta kõhklemata, et eelistab kriitiku okkalist au. Olev Jõe kui kirjanduskriitiku staaž ulatus sellal juba paarikümne aastani, ta oli üpris hästi tundma õppinud kriitiku töö häid ja halbu külgi. Eks olnud ta küll ja küll kuulnud kirjanike ülevaid ütlemisi, et nad ei tunne huvi nende teoste kohta kirjutatud arvustuste vastu, nagu seda ka tänapäeval vahetevahel bravuurselt kuulutatakse. Ta oli tundnud omal nahal, mida tähendab mõne ülihella autori teose vajakajäämist analüüsimine. Ta kriitikutegevuse algus langes aega, millal kirjanduse kõigis pattudes aeti peasüü ikka kriitika kaela, ta oli üle elanud perioode, kus prosaistid, poeedid ja dramaturgid võistlesid vaimuteravuses, et kriitikuile kui põhimõtteta argpükstele ja kunstivõhikutele kätte näidata nende õige koht kirjanduse eest. Kaugel ees olid need ajad, millal enesekindlad kriitikud söakalt kinnitavad, et kirjanduskriitika asub mõõtmatu kõrgemal tasandil kui ilukirjandus, nagu tänase päeva hakkajad mehed kas otse või mõistu teada annavad. Ja kui kriitiku ameti okkaid, see tähendab, halbu külgi ja pahesid hästi mõistevtundev küpses eas mees ei kavatsegi varjata, et kriitika on talle südame lähedane ala, siis on ilmselt tegemist inimesega, kellele kirjandus on tõepoolest kutsumuseks, keda ei peksa kirjanduse juurest kaikagagi eemale. Minu meelest ongi Olev Jõgi just niisugune inimene, mida ei tõenda mitte üksnes tema tegevus kriitikuna, vaid ka tõlkijana ja toimetajana. Ta on läbi-lõhki kirjandusinimene, kes täiesti teenitult kannab Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetust.

Olev Jõelt pärineb tabav tähelepanek, et «Pärast sõda alustanud kriitikuil polnud eslotsa mingit kirjandusteaduslikku kooli, kirjandusteooria oli neile peaaegu tundmatu, kirjanduse ajalugu teadsid nad ainult niipalju, kui keskkoolipingist oli mälusoppidesse jäänud või mida nad olid siit-sealt näppupuutuvat lugenud. Kindlasti aga olid nad kõik olnud ammust ajast suured raamatuhaiged ja nende lugemus oli kindlasti üle keskmise. Niisiis oli neil kirjanduslikku tarkust tänapäeva mõttes õieti jupikaupa, kuid see-eest oli tagavaraks rida üldpoliitilisi teadmisi. Kindlasti aga oli neil kõigil veel tubli annus kultuurijanu, otsivat vaimu, rahunust ja pealehakkamistahet. [---] Nii nad siis hakkasid kirjutama, tegid seda oskamatult, komberdamisi, võõraste eeskujude najal, ei teadnud tuhkagi sisu ja vormi lahutamatuses, ei tundnud esteetilisi kategooriaid, jutustasid enamasti sisu ümber, andsid ainult eetilisi hinnanguid, kasutasid igal pool poliitilist terminoloogiat, sest poliitikat nad arvasid tundvat, kuid esteetilist analüüsi oli armetult vähe: esteetika mõistegi ümber virvles tol ajal mõnesuguseid kahtlustusi.»* Neis Jõe sõnades on palju tõtt. Lisaksin antud iseloomustusele omalt poolt veel mõningaid jooni. Esiteks oli sõjajärgsel kriitikute põlvkonnal seljataga karm elukool, ka neil, kes olid aastatelt alles võrdlemisi noored. Teiseks — nad ei otsinud oma kohta keerulistes ühiskondlikes kollisioonides, vaid olid oma valiku juba teinud. Ja kolmandaks ei suhtunud nad kirjandusse kergelt nagu mingisse popisse moeharrastusse või täiskasvanute jõudeaega täitvasse mängu, vaid kui ülitähtsasse ühiskondlikku tegevusse. Tänapäeval, millal iseäranis noorema põlve kriitikud armastavad rääkida kriitika või kriitiku

* O. Jõgi, «Virvendused laugvees», Tallinn, 1973, lk. 194.

ühiskondlikust missioonist, võiks suuri sõnu pelgamata väita, et sõjajärgsesse kriitikute põlvkonda kuulunud mehed nägid oma missiooni selles, et aidata kaasa kirjanduse mõjujõu kasvamisele nõukogulikus ümberkujundamisprotsessis, mis ei jätnud puudutamata ühtki inimtegevuse sfääri.

Ka Olev Jõgi ise kuulub sellesse tema poolt iseloomustatud kriitikute põlvkonda, kes alustas oma tegevust sõjajärgseil aastail. Kriitikuna sai ta tuntuks ju neljakümnendate aastate lõpul ja viiekümnendate esimesel poolel. Artikkel, mis tõmbas temale avalikkuse tähelepanu, käsitles O. Gontšari romaani «Lipukandjad» tõlget. Niisiis olid tõlkeküsimused juba tollal Olev Jõel hingel. Selles pole midagi imelikku, sest oma sulemeametit oli Jõgi alustanud rindeajalehe «Tasuja» toimetuses tõlgina. Mitte küll ilukirjanduslike palade, vaid ametlike sõjateadete tõlkijana, kuid ikkagi tõlgina. Sõjaasjandust ta tundis ja küllap aitas see omajagu kaasa, et ta «Lipukandjate» tõlkest rohkesti vigu, möödalaskmisi ja ebatäpsusi leidis. See artikkel, mis ilmus 1949. aastal «Rahva Hääles», oli üks esimesi, mis oli tervikuna pühendatud ühe teose tõlke põhjalikumale analüüsimisele. Jõe kriitikal oli harvaesinev mõju: Gontšari romaanist tehti uus tõlge. Mõni aasta hiljem ilmus Jõe sulest artikkel, mis jällegi kirjanduslikus avalikkuses laiemat tähelepanu äratas. Mõtlen tema monograafilist käsitlust Rudolf Sirgest, mis nägi trükivalgust 1955. aastal «Loomingus». Seegi oli üks esimesi pääsukei oma valdkonnas. Nimelt võttis Jõgi oma pikemas uurimuslikus artiklis «Rudolf Sirge kirjanduslik arengutee» üksikasjalise vaatluse alla ka kirjaniku varasema, nõukogude-eelse loomingu. Poolteist aastat varem ilmunud «Eesti kirjanduse ajaloo» neljandas köites mõjusid kirjanikud, kes olid oma loomingulist tegevust alustanud kodanlikul ajal, juurteta puudena, nende sõjaaegseist ja sõjajärgseist teoseist kõneldakse, varasemast loomingust minnakse kas täiesti mööda või jääb selle vaatlus äärmiselt kokkusurutuks ja üldsõnaliseks. Oma töös analüüsib Jõgi põhjalikult Rudolf Sirge teoseid, tema hinnangud peavad paljus praegugi paika. Ärgem unustagem, et Sirge looming polnud kerge pätkel pureda, kas või tema esikromaan «Rahu! Leiba! Maad!» ja A. Antsoniga kahasse kirjutatud reisiraamat «Tänapäeva Venemaa». Olgu tähendatud, et sellal kui Jõgi oma töö kirjutas, polnud Sirge peateos «Maa ja rahvas» veel ilmunud. Pärast «Maad ja rahvast» oli iga kriitik valmis Sirge sotsiaalsest sügavusest kirjutama...

Nagu paljud teisedki sõjajärgse kriitikute põlvkonna esindajad, tuli ka Olev Jõgi kirjandusse ajakirjandusest. Ta oli töötanud mitmes toimetuses, kutseline ajakirjanik oli tast saanud Suure Isamaasõja ajal Nõukogude armees. Lubatagu mul siinkohal väike kõrvalpeoige isiklikesse mälestustesse. Jõest sai väikese sõjaväeajalehe «Tasuja» toimetuse liige ajal, kui selle ajalehe vastutava toimetajana parasjagu töötas allakirjutanu. Ühes oma mälestuskillus «Rindeajalehte tegemas» olen kurtnud, et ei mäleta enam, kes soovitas kutsuda toimetuse tõlgiks õpperoodu staabikirjutaja kohuseid täitev kursant Olev Jõgi. Tuleb nagu välja, et see mees olnud mina ise. Vähemasti Olev Jõe mälestuste kohaselt. Muu «Tasuja» rahvas polevat teda suurt tundnud, sest ajalehele polnud ta kaastööd teinud. Küll aga oli tegelnud oma väeosa ajaloo kirjapanemisega, nn. ajalookirjutajatega tegelesin aga teataval määral ka mina. Ju oli tema poolt kirjapanu mulle millegi poolest meelde jäänud, vähemalt tema faktide nägemise ja sõnaseadmise oskus. Nüüd, kolmkümmend viis aastat hiljem, tunnistas Olev Jõgi mulle, vigurliku sõduri naerulust silmanurkades, et egas ta vene keele oskus tollal suur asi olnudki, staabidokumentide tõlkimisega saanud kuidagi hakkama, ajalehele tõlkimine nõudnud kurja vaeva. Õnneks olnud Madis Pesti, eelmise «Tasuja» tõlk, kellest oli saanud toimetuse sekretär (pärast sõda kaitses ajalookandidaadi kraadi ja temast sai hiljem kõrgema hariduse minister) hea mees ja aidanud. Kui lugu tõesti nõndaviisi oli, milles ma veidi kahtlen, kuna Jõgi on ise kirjutanud, et ta oli juba enne «Tasujasse» tulekut lihtsalt lusti pärast pannud ümber katkendi M. Šolohhovi poolelijäänud romaanist «Nad võitlesid kodumaa eest», mis näitab, et peale staabipaberite oli ta tegelnud ka muu venekeelse tekstiga; kui aga lugu tõesti nõndaviisi oli, siis tuleb tunnistada, et ta omandas tõlkimise aabitsatarkuse põhialused kiiresti. Vähemalt selle hädavajaliku

PAUL KUUSBERG

tõlkimise-tarkuse, mida läks vaja ajalehesõnumite ümberpanemiseks. Nagu teada, on ta hiljem hästi omandanud ka ilukirjanduse tõlkimise peene kunsti ja kõrge tarkuse.

Niipalju vahemärkuseks.

Esimene trükiväljaanne, mis Olev Jõe kaastööd avaldas, polnud mitte «Tasuja», vaid Kuressaare ajaleht «Meie Maa», kus juba 1936. aastal oli ilmunud tema karskusteemaline kirjatükk. Selle oli Kuressaare Ühisgümnaasiumi õpilane Olev Jõgi kirjutanud oma õpetaja Valsineri õhutusel. Koolipoisipõlves on Jõgi kirja pannud ka jutte ja luuletusi, üks tema sonett trükiti koguni ära 1938. aastal keskkooliõpilaste ajakirjas «Tuleviku Rajad». Nii et kirjanduspsisik pesitses Olev Jõe veres juba väga varakult, kõik edasine — töö ajakirjanduses, tõlkimine, kriitika, toimetamine ja peatoimetamine — on asjade loomupärane käik. Arvatavasti pärineb Jõe kirjandusse-kiindumine juba lapsepõlvest, seda on ta ka ise trükisõnas kinnitanud. Olev Jõe töö kriitikuna, tõlkijana, kirjandus- ja keeleteadusliku ajakirja kauaaegse toimetajana, ka tema väga varased kirjandushuvid ja ajakirjanduslik tegevus viitavad ühele, ikka sellelesamale, et ta ei sattunud kirjandusse juhuslikult, vaid et kirjandus oli ja on tema kutsumus. Jõgi on kunagi kirjutanud, et kirjandusega tegelgu ainult niisugune inimene, kellel on selleks kutsumust ja kes kirjandust armastab. Olev Jõgi armastab kirjandust. Ta kirjandusearmastus pole hetkeline puhang, aga ka mitte sundkohustus, vaid tõsine ja püsiv, elav loominguine kiindumus.

Kriitikuna on Jõgi tegev olnud ümmarguselt kolmkümmend aastat. Rohkem kui kaks aastakümnet on ta toimetanud ajakirja «Keel ja Kirjandus». Olev Jõe kui tõlkija tegevusaega on raskem kindlaks määrata. Kui võtta aluseks ajakirjandusliku tõlketöö algus, saab sellest juba kolmkümmend viis aastat, ilukirjandust hakkas Jõgi tõlkima märksa hiljem, viiekümnendate aastate teisel poolel. Üksipuha missugusest küljest me Jõge vaatleksime, kas teda kui kriitikut või kui tõlkekirjanikku või kui toimetajat, praeguse ametinimetusega peatoimetajat, märkame tema juures üht omadust, omadust, mis määrab kõik ülejäänud. See omadus on Olev Jõe äärmiselt tõsine ja vastutustundlik suhtumine oma tegevusse, oma töösse. Ta ei tee midagi kergelt, ei võta ühtki tööd pealiskaudselt — peasi, et kaelast ära saaks.

Üldse on Jõgi inimene, kelle kohta sobib kenasti sõna «tõsine». Tõsine inimene. Tõsine inimene, kes kergemini kaldub torisema kui lõõpima. Niisugune oli ta juba nooruses, kahekümne viiesena, õppepataljoni või -roodu kursandina. Nalja ta mõistab, seda küll, sõprade seltsis laulab lustiga lorilaule (muide, Jõgi kuulus nende nelja saarlase hulka, kes multifilmis «Verine John» laulsid kaadri taga ehtsa Saaremaa intonatsiooniga «Naised on üks ussisugu»), ent ellu, oma töösse ja kirjandusse suhtub tõsiselt. Ta ei ole asju ja probleeme pinnaliselt võttev, veel vähem meeleoludeinimene, kes täna mõtleb ja ütleb nii, homme naa. Kui ta millegi või kellegi kohta oma arvamuse avaldab või mingisugusele seisukohale asub, siis on ta küsimuse põhjalikult läbi kaalunud. Teda on üsna raske ümber veenda. Ta ei ole põikpea, seda hoopiski mitte, ent kangekaelne küll. Kangekaelne ja enesekindel. Pigem alalhoidlik kui ülepeakaela uuenduslane. Lahkarvamuste ja vaidluste puhul armastab ta oma seisukohti kaitsta. Tahab, oskab ja suudab. Nii kriitikule kui ka toimetajale, viimasele iseäranis, väga väärt omadus. Tõsine suhtumine kirjandusajadesse, põhjalikkus, oma seisukoha meelegendel kaitsmine, endale truuks jäämine kuni kangekaelsuseni (ja-jah, ikka see kangekaelsus...) ilmneb Jõe juures iga kord selgesti näiteks kirjandusvõistluste žüriide ja auhinnakomisjonide koosolekuil. Jõgi tuleb neile alati põhjalikult ettevalmistatuna ja oma läbimõeldud seisukohtadega, mida ta visalt kaitseb. Ta on kirjutanud: «... kui žüriiliikmed on oma töö tõsiselt teinud, siis tulevad nad viimasele koosolekule tavaliselt üsna kindlaskujunenud arvamustega, mida väga harva õnnestub kõigutada.» Need sõnad peavad paika üldiselt, iseäranis aga Jõe puhul. Ta ei loe võistlusele saadetud käsikirju diagonaalis, vaid süveneb neisse, ta ei kohane üks-kaks-kolm mõne teise žüriiliikme arvamustega, vaid kaitseb omi. Kaitseb ja püüab oma seisukohtade paikapidavuses veenda ka teisi žürii või auhinnakomisjoni liikmeid. Jutt ei ole ainult Jõe võimest osata oma seisukohti veenvalt argumenteerida, vaid

rohkem tema suutlikkusest avastada antud teose väärtusi või puudusi, mis pealiskaudsemal lugemisel võivad varju jääda.

Tänu põhjalikkusele, millega ta žüriiliikmena oma ülesandeid täidab, ja kindlatele argumenteeritud seisukohtadele, tehakse Jõeile ikka ja jälle ettepanek võtta osa mõnest žüriist või auhinnakomisjonist. Kuigi, olgu see ka ära öeldud, ta ei ole kerge žüriiliige. Vastupidi, mõnikord võib ta oma seisukohtade kangekaelse kaitsmisega ametivendade kannatuse raskele proovile panna. Kuid kokku võttes toob ta põhjalikkus ja püsivus kasu.

Enesekindlus, iseseisvus küsimuste otsustamisel, püsivus ja äärmiselt tõsine suhtumine oma kohustustesse iseloomustavad Olev Jõe kui toimetajat. See, kes on pisutki nuusutanud toimetuste tööd, teab, mida tähendab peatoimetaja amet, mis neelab aega, sööb närve, kulutab energiat, nõuab suurt tasakaalukust, takti- ja põhimõttekindlust, ning tahet ja eneseusaldust seatud suuna või joone elluviimisel. Kui mu mälu ei peta, siis pole ühtki teist eesti kirjandusnimest, kes oleks mõne kirjandusliku väljaande juures nõnda kaua peatoimetaja rangisid kaelas kandnud. Mitte ainult et peatoimetaja rangisid kaelas kandnud, vaid ajakirja palet nõnda sihikindlalt ja omailmeliselt kujundanud. Kuigi Olev Jõgi «Keele ja Kirjanduse» kahekümnele tegevusaastale tagasi vaadates ise kurdab, et ajakirja tuli välja andma hakata kiirustades, ülepeakaela, ilma et toimetusel olnuks pikemalt mahti mõelda uue väljaande profiilile, hakkas «Keel ja Kirjandus» kohe võtma iseenda nägu. See ei olnud ristiisade ega varrulistele nägu, vaid kõige rohkem paistavad ajakirja lehekülgedelt peatoimetaja enda iseloomulikud näojooned. Öieti öeldes — kaks joont. Esiteks väga tõsine suhtumine probleemidesse, mida käsitletakse, seega kirjandusse ja keelde. Teiseks püüd teaduslikkusele. Teaduslikkus on Jõe suur ideaal. Kümme aastat tagasi iseloomustas Jõgi toimetuse taotlusi järgmiselt: «Me jätkame oma vaevarohket tööd, et ajakirja väärtus ei oleks mööduv ja et ta jätkaks oma jälje kirjanduseuurimise ajalukku, samuti et kirjanduseuurimine tema najal edeneks. «Keel ja Kirjandus» ei taha muutuda ei moe- ega muustrileheks — neid on meil ennegi küllalt, nii- ja teistuguseid.»*

Moe- ega muustrileheks pole «Keel ja Kirjandus» muutunud, kirjanduse uurimine on tema najal edenenu küll. Muidugi, ühegi ajakirja toimetuse, liiatigi kirjandusliku väljaande oma ei ole kõikvõimas, väljaande tase sõltub kõigepealt kaastööliste vaimsest potentsiaalist. Iga ajakirja peegeldab vastava ala olukorda, lõppkokkuvõttes kujundavad tema näo ja taseme vastava eriala inimesed oma kaastöega. Kuid toimetaja saab ajakirja profiili väljakujundamisel palju kaasa rääkida. Eks ole «Keele ja Kirjanduse» toimetusele aastate jooksul mõndagi ette heidetud ja rohkesti mitmesugust nõu antud. Ühtede arvates on ajakirja liialt akadeemiline, teiste meelest aga võiks olla veelgi tõsiteaduslikum. Ühed väidavad, et ajakirja peaks operatiivsemalt käsitlema kaasaja kirjanduse põletavaid päevaküsimusi, teised leiavad, et «Keel ja Kirjandus» peaks tegelema eelkõige kirjandusloo põhiprobleemide uurimisega. On neid, kelle äratundmist mööda «Keel ja Kirjandus» on liialt alalhoidlik ega hõiska kaasa uute kirjandusnähtuste sünnile, nagu on ka teisi, kes raiuvad, et ajakirja ei astu resoluutselt vastu küsitava väärtusega eksperimenteerimistele. Ja nõnda edasi. Ma ei kavatsen Saalomoni mängida, vaid üksnes toonitada, et Olev Jões pole tolligi Albi-kära-Antsu, toimetajana ei võta ta kõrvalseisjate soovitusi naljalt kuulda, isegi heatahtlike asjatundjate nõuandeid kaalub enne kaua, kui oma jah või ei ütleb. Siia-sinna ta karelda ei armasta, kui aga midagi ette võtab, siis püüab selle tingimata läbi viia. Lööksõnadesse ja moemõistesse suhtub skeptiliselt. Tühjast kemplemisest ei hooli. Veel kord — ta on läbi-lõhki tõsine inimene.

Olev Jõe kui inimese olemusest, tema karakterist, maailma ja inimeste mõistmisest, tema maailmavaatest, tema esteetilisest veendumustest tuleneb ka tema kui kriitiku olemus. Olev Jõe artikleid ja retensioone ei vaheta teiste autorite töödega. Elu ja kirjandust tõsiselt võtva inimesena on Jõeile tähtis see, mida autor tahab oma teosega öelda, eluline tõde, mis kannab teost, teose sotsiaalne sügavus ja kaal, teose mõttesuund, teoses sisalduvate mõtete ja tunnete intensiivsus, see, kas autor on suhtunud oma

* O. Jõgi, «Vaod ja varjud», Tallinn, 1975, lk. 153.

ainesse, teemasse ja probleemidesse vastutustundega või mitte; ta on pinnalisuse ja kergekäelisuse leppimatu vastane. Ta on üks meie nõudlikumaid kriitikuid, nõudlik niihästi teoste sisu kui ka vormi suhtes. Olgu tähendatud, et aastatega on kasvanud tema võime vaadelda ja hinnata teoseid nende sisu ja vormi ühtsuses. Sageli kohtame kriitikas seda, et kui teos oma mõttesuunal, probleemiasetusel, elunägemisel või kujutuslaadilt arvustajale meeldib, kui teose autori ja arvustaja arusaamad elunähtuste hindamisel kokku langevad, kui autori ja retsensendi hoiak ning väärtushinnangud on ligilähedased või koguni kattuvad või kui teos on kirjutatud kriitikule meelepärases laadis-vormis, siis vaatab kriitik kas tahtmata või teadlikult selle teose puudustest mööda. Jõega seda ei juhtu. Isegi teoste juures, mis on talle ühel või teisel põhjusel nii-öelda hingelähedased, näeb ta puudusi ja juhib neile tähelepanu, ta on üsna noriv kriitik. Ta pole vist kirjutanud ühtki arvustust, kust me ei leiaks kriitilisi märkusi; ülistusjutlusi Jõgi ei tee. Ent mõndagi teost on ta tuliselt kaitsnud, kusjuures pole silmi sulgenud kaitstava puudustegi ees. Sobiva näitena olgu siinkohal meenutatud seda, kuidas Jõgi suhtus Heino Kiige «Tondiõomaja». Nii žürii koosolekuil kui ka hilisemal arutlusil, kus ta romaani veendunult kaitses, ja 1970. aastal kirjutatud arvustuses hindab ta «Tondiõomaja» kõrgelt, tunnustussõnade kõrval osutab aga ka romaani neile külgedele ja tegelaskujuudele, mis on hõredamad, mis on vähem õnnestunud, kus mõndagi soovida jääb.

Olev Jõgi kuulub kriitikute hulka, kes otsivad ja hindavad kirjanduses eelkõige elulist tuuma, rahvalikku alust, autori aktiivset ellusuhtumist. Seetõttu on ta kõrgelt hinnanud Smuuli, Sirge, Vaarandi jt. loomingut. Ta on väitnud, et elutõde jäägu kirjanikule kõige kallimaks. Viiekümnendate aastate lõpul ja kuuekümnendate algul pühendas meie kriitika elutõe ning sotsiaalse sügavuse haardeulatusele hoopis rohkem tähelepanu kui tänase päeva kriitika. Tollane kriitika astus ägedalt välja varasemate, sõjajärgsete aastate kriitika lihtsustavate käsitluste vastu, mis kas tüüpilisuse probleemi või kunsti kasvatavat funktsiooni vulgariseerivat mõistes kaldus kirjandusele peale suruma mingeid proportsioone, näiteks doseerima positiivsete ja negatiivsete kujude suhet proosateostes. Elus esinevatest negatiivsetest nähtustest möödavaatamine või selle pinnaline kujutamine, tõsielu ilustamise tendentsid ja kallak illustratiivsusele said alguse just sellest. Jõgi, kes nagu mõned teisedki oli selleks ajaks oma sõjajärgse kriitikute põlvkonna lastehaigused läbi põdenud, kirjutas tollal, et midagi ei mõju kunstile hävitavamalt kui eksimine elutõe vastu, teesklemine, poollikus, tõe varjamine.* Ta väitis, et seos eluga ja selle tugevnemine meie ajal on üks kirjandusele esitatavaid põhinõudmisi ja selleta ning ka elu ja kirjanduse vastastikuse mõjutamiseta ei saa üldse kujutleda realistlikku kirjandust. Minu meelest on see üks Olev Jõe kirjandusemõistmise põhipunkte, kusjuures ta, nagu kinnitavad tema hilisemad retsensioonid ja artiklid kuni tänapäevani välja, mõistab elu ja kirjanduse keerukaid seoseid järjest peenemalt. Ta mõistab nüüd ülihästi sedagi, et elutõe-kriteerium, mida ta on ikka hinnanud ja kaitsnud, ei nõua sotsialistliku realismi kunstis elu kujutamist tingimata elu enese vormides. Ei, ta oskab hinnata ka tinglikke kujutamislade ja lahendusi. Ent ka tinglikumais laadides kirjutatu olgu eluga seotud tugeva nabanööriga; kassikulda, see tähendab proosat ja luulet, mis on rüütatud küll ülimumoodsaisse hilpudesse, kuid on sisemiselt elu- ja mõttetühjad, ta taevani ei tõsta. Suhtub skeptilise öla-kehitussega.

Sellal kui vabavärsile aina hümne lauldi, kui vabavärssi luule uueks, kõrgemaks kvaliteediks kuulutati, nägi Olev Jõgi meie vabavärsis ka ohtu muutuda paljusõnaliseks, tühjalt kõmisevaks. Ta pidas lugu heast vabavärsist, näiteks toonitas ta kindlalt, et Ellen Niidu «Laulu algus» kui poeetiliste tõekspidamiste otsing, kui arvepidamine iseendaga on hea luuletus. Ta ei laula aga kaasa kooriga, kes hõiskab, et «vabavärss on mingi uue, spetsiifiliselt kaasaegse elutunde vorm», ja küsib irooniliselt, kas siis traditsioonilised vormid oleksid kaasaja elutunde edasiandmiseks küündimatud. Olev Jõe skeptiline, faktidele tuginev mõistus suhtub alati kriitiliselt

* O. Jõgi, «Kirjanduse koordinaadid». Tallinn, 1963, lk. 13.

hurraahüüdeisse. Ta jääb kõigutamatult seisukohale, et tõeline novaatorlus seisab sisulises uuenemises, uue elukäsituse väljendamises, inimese teadvuse uute tahkude märkamises, kusjuures ei saa mööda minna tegelikkuse peegeldamise nõudest ega otsida novaatorlikkust väljastpoolt elu ja kunsti seoseid. Jõgi mõistis, et vabavärss tõigi meie luulesse uut elutunnet, ent ta märkas ka meie vabavärsi häda, paljusõnalisust, kujundilaviine, mis sageli absorbeerisid poeetilise mõtte, muutes luuletuse sisu ähmaselt aimatavaks. Ta ei suuda uskuda, et paljusõnalisuses säiliks sõna jõud ja kvaliteet. Ta mõistab lihtsuse suurt jõudu ega lase end naljalt petta «tehnilisest meistritööst, milles võib imetleda sõnakõlinalat, kuid kus mõte näpude vahelt ära kaob». Näiteks hindab ta Debora Vaarandi lihtsat luulet («Unistaja aknal») hoopis rohkem kui kujunditega toretsemist, mida küm-nendivahetusel ohtralt harrastati.

Nüüd, kus kindla meetrumiga, traditsioonilise struktuuriga luulele enam üleõla ei vahita, kus kujundite kuhjamist ja sõnatoretsemist elutunnetuse kõrgeimaks astmeks enam ei peeta, nüüd, kus kired vabavärsi ümber on ammu vaibunud, tuleb tunnistada, et skeptilisel Olev Jõel oli tollal paljuski õigus. Vabavärsis on kirjutatud ja kindlasti kirjutatakse ka tulevikus suurt ja head, paraku aga ka mõttetühja luulet. Nii nagu kindla struktuuriga värsis. Laad ise ei lisa ega laena kellelegi annet, laad ise ei ole kõrgem ega madalam. Üks aga näib kirjanduse senise praktika järgi nüüd küll selgem olevat: sõna ja kujund ei tohi uputada mõtet, lihtsus on tõelise kunsti kaksikvend.

Oma kirjutistes ei armasta Olev Jõgi ähmaseid-uduseid väljendeid. Tema artiklitest ei leia me täpse mõttelise katteta mõisteid. Näiteks, mis tähendab sõnapaar «lineaarne kirjandus», millele on antud halvustav varjund. Mida see mõiste tähendab? Kas seda, et teose tegevustik areneb kindlas ajalises järgnevuses? Kui nii, siis nõndaviisi on kirjutatud valdav osa maailmakirjanduse tippteostest. Aegade segipaiskamine, mineviku, oleviku ja tuleviku vaheldamine ei kindlusta veel iseenesest teosele ei sügavust ega tähendusrikkust, nagu ka paljuülistatud «teadvuse voolu» kasutamine. Või tähendab mõiste «lineaarne romaan» üheplaanilisust, ainuüksi tegevuse välispidist kirjeldust, kus karakterid jäävad sügavamalt avamata, kus puudub elu-uurimuslik alge? Kui nõnda, siis on sel moodi läinud sõnapaaril mingisugunegi tähendus. Meie kriitika üheks puuduseks on praegu teatav eklektilisus, erinevatest esteetikavooludest pärinevate mõistete segipaisatus, veel rohkem eri teadusharudest laenatud mõistete sissetoomine kriitikasse, ilma et need oleksid sulandunud täpseiks teooria-termineiks, ilma et need oleksid kirjandusteooria ja kirjandusteaduse poolt läbi töötatud ja omandatud ning mõistete süsteemi konkreetse tähendusliikkusega paika pandud.

Jõe käsitluslaad on selge, ta ei harrasta kirjanduslikku abrakadabrat, ei muuda oma uurimusi, artikleid ja retsensioone ristsõnamõistatusteks ega kümneti tõlgendatavaiks tähendussõnadeks. Eks ole lugu nii, et selgelt, lihtsalt ja arusaadavalt suudab ka keerulistest asjadest rääkida ikkagi see, kes probleemi põhjalikult tunneb, kes üldise koolitarkuse ja raamatuist kokkuloetu on läbi seedinud, nii et õpitu ning loetu on muutunud tema isiklikeks arusaamadeks ja vaadetek. See ülikeerukus, mis muudab nii mõnegi kriitikaartikli raskelt taibatavaks, kõneleb enamasti sellest, et aine pole autoril veel täiesti käes, niisugune «teaduslikkus» varjab pahatihti alles autori ebakindlust käsitletavas küsimuses, seda, et kriitika autor räägib mitte iseenda, vaid võõraste sõnadega. Viimasel ajal on õigustatult muretsetud meie kriitika kommunikatiivsuse nõrgenemise pärast. Olev Jõe kirjutised niisuguse puuduse all ei kannata. Tal on oma kindel, isikupärane vaade elule ja kunstile, mõistete süsteem, mida ta kasutab, kõneleb sellest, et ta ei koba kõikmõeldavais teooriakestes ja teooriais ringi, vaid et ta kirjanduse- ja kunstimõistmise aluste aluseks on marksistliku esteetika põhiprintsiibid, mis on puhastunud omaaegseist lihtsustavaist tõlgendustest ja vastavalt elu ja kunsti arengule ka edasi täiustuvad ning arenevad.

Olev Jõe tõsine suhtumine oma töösse, vastutustunne ja kunstisuutlikkus ilmnevad niisama selgesti ka tema tõlketevõttes. Ta ei ole palju tõlkinud, ehk umbes tosina raamatu ümber vene, valgevene ja poola keelest.

Meil on palju tõlke, kes on temast kaks või kolm korda rohkem tõlkinud, kuid üpris vähe neid, kes on suutnud anda niisuguseid proosatõike pärle nagu Jõe poolt eestindatud V. Belovi «Igapäine asi», millele on antud J. Smuuli nimeline aastapremia, või I. Babeli «Ratsaarmee. Odessa lood. Novellid. Maria». Jõgi ei ripu sõna esimese tähenduse küljes, ta otsib kannatlikult niikaua, kuni leiab kõige täpsema eestikeelse ütlemise, mis vastab autori keelepruugi varjundeile ja omapärale. Mõni suure tõlkepraktikaga, võõrkeeli hästi valdav asjatundja leiaks usina otsimise peale Jõe tõlkeistki seda, mida kritiseerida, sest ka head ja väga head tööd on võimalik veel paremini teha, kuid allakirjutanul seesugused võimed puuduvad. Ta võib ainult öelda, et Jõe tõlked talle istuvad. Ning sedagi, et Jõgi läheb hoogu ja saavutab paremaid tulemusi ilmselt «raskete» autorite juures, kellel on rikas, värvikas, lokaalse koloriidiga keel, mis kannustab teda kui tõlki otsima ikka uusi ja uusi sõnu, et mitte jääda alla originaalile. Seejuures on teda äratuntavalt aidanud päritolu — tõupuhta saarlasena on ta saaremurdelist sõnavara ning väljendeid oma tõlketöös leidlikult rakendanud.

Olev Jõe töövoime on kadestusväärne. Olla ühes isikus kirjandus- ja keeleteadusliku ajakirja peatoimetaja, aktiivselt kirjandusprotsessist osavõttev kriitik ja viljakas tõlk — eks räägi see ise enda eest. Ent ta on veel muudki teinud. Viiekümnendate aastate esimesel poolel õppis ta töö kõrvalt ülikoolis slaavi filoloogiat, sõda oli ta haridustee poolikuks jätnud. Kuuekümnendate aastate keskel kulus tal palju energiat, et Ernst Säreava 1100-leheküljelise romaani «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama» käsikirja trükiiks redigeerida, epopöale kommentaarid ning järeلسõna kirjutada. Kirjanike Liidu tööst ja tegemistest võtab ta agaralt osa, juba kauemat aega on ta meie juhatuse ja kriitikakomisjoni liige. Oma silmaringi laiendamiseks on ta käinud mitmel pool vennasvabariikides, aga ka Ungaris, Soomes, Vahemeremaal, Inglismaal ja Kanadas. Et Jõgi on kena-asjalik reisimees, seda kogesin temaga koos turistina Inglismaal ringi sõites. Ei uudishimutse tühja, ei virise, kui midagi ei laabu, ega kaota ka uudses olukorras väarikat enesekindlust. Korralik fotograaf; paras jagu võõrkeelemees, teab maailmaasjadest üsna palju, ent ei edvista teadmistega. Nõustus otsekohe aohakul üles tõusma, et kas Cardiffis või Newportis enne ametliku programmi algust lähemalt tutvuda töölislinaosaga, kuhu turiste naljalt ei viida.

Olev Jõgi ei pilla päevi tuulde. Ka kodus istub ta esimesel võimalusel kirjutuslaua taha. Mulle näib, et ta tunneb end kõige paremini just tööd tehes. Tema artiklis «Inimese töö on kõige kaunim» leiduvad järgmised sõnad: «Kummaline küll: töö on meie elusisu, suure osa oma ajast teeb inimene tööd, suhtumises töösse ilmneb inimese sotsiaalne olemus, ta sise mine väärtus või tühisus, kuid kirjanduses keerlesid (ütleksin keerlevad — P. K.) ta mõtted küll kõige muu, mitte aga töö ümber. Usun, leidub siiski küllalt palju inimesi, kelle mõtted ka vabal ajal ringlevad oma töö ümber; mis südames, see suus, nagu öeldakse.»* Ka allakirjutanu usub seda. Ja ta teab, et Olev Jõgi on üks niisuguseid inimesi. Kellel on südames ja suus ikka ja alati kirjandus, mis on tema töö.

Tema kutsumus, tema kiindumus, tema elusisu.

* O. Jõgi, «Kirjanduse koordinaadid», lk. 23.

VALMAR ADAMSI VIIS ROLLI

On kirjanikke, kelle elu ja looming voolab rahuliku jõena. Kõrvale põikamata traditsioonide voolusängist, annavad nad oma panuse, mida kirjandusloolasele on hõlbus lahterdada ja paika panna arengu üldpildis. Ent leidub ka teisi, kelle elusaatus ja isiksuse struktuur on niivõrd komplitseeritud, kes oma ajas ja ruumis reageerivad kõigele nõnda tunde- ja mõtteägedalt, et nende kunstiline eneseteostuski meenutab otsekui lavastust ellik rollitaitmist rambivalguses. Seda laadi talent on meie kirjanduses Valmar Adams, kellel 30. jaanuaril täitub kaheksas aastakümme, aga kelle avaldatud ja avaldamata sõna ümber on pidevalt elevust, poolt- ja vastuhoiakut. See on öeldud kiituseks, sest mitte igaüks ei suuda sellise piiritulbani nii elusana püsida. Nõukogude ajal väljaantud mõttepäevik «Sinu sekundid» (1971, trükiarv 18 000), lüürika ja mõtteloodete valikkogu «Nooruse tolmunud kuld» (1972, trükiarv 6000) ja artiklite-esseede kogu «Vene kirjandus, mu arm» (1977, trükiarv 2500) kadusid müügil nii kiiresti, et sellest faktist ei tohi mööda vaadata ka kirjandusloolane.

Adamsi rolle meie vaimuelus kannab ere ja dünaamiline mõttekujutus. Nad kutsuvad kas nõustuma või mitte nõustuma, kuid igavuse pitserit pole neil kunagi, ei saagi olla. Isegi päevikulist kirjapanekut elektriseerib Adamsil dramaatiline toonus. Läbini dramatiseeritud on näiteks «autori viimne etteaste»: «Täna on laupäev, sidekontor suletakse kaks tundi varem, aga homme on plaanipärased päevaülesanded ja esmaspäeval võib-olla tuleb surm. [---] Virutan hanesule maha, torman tänavale. Kellaosuti läheneb vertikaalile... Süda, tööta veel natuke, et ma jõuaksin vähemalt sidekontorini.» Nõnda lõpeb mõttepäevik. Ja kohe on selge: niisugune päevik nõuab publikut, aplausi, rambivalgust.

Kunstidest on Adamsile kõige olemuslähedasemad lüürika (eepilist pole temas kübetki) ja teater, kuigi ta teatrist suhteliselt vähe kõneleb. Ilmselt johtub see sellest, et head, tõeliselt elavat teatrit on vähe, «dramaatiline aelemine laval» aga tül-gastab. Halb teater on mõnigi kord saanud tunda Adamsi halvustavat sõna. Kujutav kunst ja muusika ei puuduta teda vist mitte nii sügavalt, kuigi loomuomane erk rütmitunnetus ja rütm ta poeesia mõjulepääsus sageli mängivad kandvat osa. Rütm on Adamsi arvates niisama individuaalne nagu käekirigi. Loomulikult on etenduse rütm oluline komponent ka teatris. Teatri kohta ütles juba keskeale lähenev Adams, kui oli läbi tuisanud Müncheni teatrid ja näinud seal head ning halba: «Aga teatri õigeks ülesandeks on võimaldada inimesele kohtamist oma hingega. Inimene ihkab ennast näha argipäeva konventsioonidest vabastatuna, lunastatuna! Ta tahab kohtuda oma mina kõigi latentsete võimalustega, kõik soovunelmad täideviinud minaga.» («Looming» 1938, nr. 7.) Dramaatilise toonusega Adams pole ise küll kirjutanud ühtki näidendit, kuid tema kontseptsiooni järgi «...näidendi tekst on ainult sõnakulissiks mängule, milles kõnelevad kaasa osaetendaja inimene ja tema aeg». Teater meeldib Adamsile ka seetõttu, et teatri närviks on alati risk, olevik, piiramatu praegu-asja-juures olemine. Niisugused impulsid on Adamsi enda rollides tüüpilised. Isegi Adamsiga kõneldes on tunne, nagu süttiks rambivalgus. Sõnad ja mõtted omandavad ebatavaliselt teravad äärjooned. Vastandlike assotsiatsioonide sähvatav ühinemine saadab teema-arendust, olgu kõneaine nii argine kui tahes.

Adamsi vaimu põhihoovuseks on alati olnud tung eredama, erutavama elu poole, välja üksluisusest. Teatrivõlu, olemise metamorfoosid muudavad Adamsi tunnetuses inimese elusamaks, kaitsevad tema vaimu «puruksööruvas eluvõitluses». Leppimata lühinägeliku ratsionaalsuse «näpitsprillidega», arvab Adams, et «inimeses on ülitugev tarve ära karata teisejärgulisest elust mõnda «paremasse maailma». Nii luule kui ka teater tähendab Adamsile meelte kaugelt üle tavalise määra lahtiolekut rõõmule ja valule. Teatri juured on sügaval inimloomuses, teater on elava inimese

kunst, seda ei suuda kõrvale tõrjuda ei kino ega televisioon. Küllap kuulub Adamsi teatrimõistesse ka eluteater.

Adamsi isiksust on vorminud kokkupuuted mitmete kultuuride ja sotsiaalsete kihtidega. Sündinud Vene impeeriumi pealinnas, võttis ta sealt kaasa nii avarustegatsuse kui ka protestivaimu. Oma jäljed jättis Tartu agulimiljöö, see supilinn, kust pärinevad Adamsi tekstides esinevad provintslikkuse sümboolid, nagu *Mulgi-kapsaste*, *Jaak Igapäevaste*, *Agaste* jt. Adamsi lapsepõlve mõjutas slaavi hinge ja kultuuri eripära. Siit on pärit midagi väga sügavale juurdunud ja põhilist. Vene kirjandusel oli Adamsi kujunemisloos esimese armastuse võlujõud, mida ei kustutanud hilisemad kokkupuuted teiste kultuuridega. Oma jäljed jättis Lääne-Euroopa poole vaatav eestikeelne Tartu ülikool 1920. aastail. Sissekasvamine eesti keelde ja eesti vaimuelli surus Adamsi loomingulisse rolli oma jooned. Öpiaeg Berliinis, Münchenis, Viinis ja Prahast avardas maailmatundmist, lähendas uusi filosoofia- ja kunstimudeleid. Erutavaid võrdlemisvõimalusi pakkus eri elustiilide puudutus. Kuid ikkagi rahuldas see Adamsi tohutut maailma-nälga ainult osaliselt. Appi tuli raamat — «elu rikkaim öde». Mitmekülgne lugemus ulatas sõnumeid kaugetest kultuurkondadest. Nõnda kujunes Adamsist juba varakult internatsionaalsete huvidega vaimuinimene, kes kuulutas 1930. aastate algul oma veendumust: maailma rahvad suhtlevad üksteisega, kogu kultuurmaailm on tihenemas mõtteliiduks. «Meie elu on — kosmos, raamatud, probleemid, teadus, kogu meie ajatervik — kõik see on meie elu.» («Looming» 1931, nr. 1.) Adamsi suuri ja väikesi rolle läbi kümnendite kannab pingeline huvi maailma mitmekesisuse vastu, kirglik avardumistahe, sallimatus inimese rõhumise ja inimese vaatevälja ahendavate piiride suhtes.

LUULETAJA

Adamsi luuletaja-roll eesti kirjanduses on veel uurimata. Kõigepealt eeldab see üksikasjalikku eritlust eesti kirjanduse kontaktidest vene kirjanduse modern-suundade, eeskätt sümboolismiga. Siit sai Adams peamisi poeesiaääratusi, mis mõjutasid ta individuaalse luulestiili kujunemist. Samuti võib ütelda, et mitte ainult Adamsi, vaid ka teiste eesti luuletajate (näiteks Semperi, Visnapuu jt.) kokkupuuteist A. Bloki, V. Brjussovi, A. Belõi, F. Sologubi, V. Hlebnikovi ja I. Severjaniniga sadestus mõndagi eesti värsiloomingusse, assimileerudes siin eesti luule traditsioonidega ning neid ka rikastades.

Adamsi esimesed etteasted luuletajana toimusidki vene keeles. Venekeelne oli esimene trükitud luuletus 1915, samuti Eesti Tööraha Kommuuni päevil Tartu ajalehes «Molot» ilmunud värsid. Luulealmanahhis «Via sacra» (1922) esines tartlane Adams Vladimir Aleksandrovskina koos Igor Severjanini, Ivan Beljajevi ja Boriss Pravdiniga. Väljaande pealkirigi osutab luulesõnumile, mida käsitatakse vene sümboolistide kombel pühana. Luuletused, nagu «Безыскусственный», «Изменить смерть мною в жизнь», «Как лед на солнце, сердцем таю», «Умерла наша белая встреча», «Лирическое Ну» jt. osutavad vene sümboolismile. Mõned värsid neil algusaegadel sündisid ka saksa keeles. «Ich will heilig werden,» kirjutas noor Adams oma päevikusse.

1924. a. valis Adams oma luulemissiooni teostamiseks eesti keele. Niisiis seisis luulesse tulija kolmkeelsel teelahkmel. Samal aastal tuli ilmale esikkogu «Suudlus lumme». Kahe aasta pärast järgnes ligikaudu samas stiilihäälestuses luuleraamat «Valguse valust». Autori arvates moodustavad nad sisuliselt ühe teose, sündinud ühes startimishoos. Et keele vahetamine pole kuue vahetamine, seda koges Adams kohe. Keel pole mitte ainult k u i d a s, vaid k a m i s.

Oma kahe lüürikaraamatuga esitleb noor poet end meie maailmanurgas harjumatult eredasti valgustatud laval. Ta on teadlik oma rolli tähtsusest ja ülevusest, niisugune poeetiline enesetunnetus oli levinud ka vene modernlüürikas. Luuletaja on prohvet, uue valguse nägija. Luule on askus, püüd kaunimasse tulevikku, hoopiski mitte ainult esteetiline loomingulõbu, ajaviide. Luule ei allu käskudele. Sel-line käsitus luulest ja luuletajast toob värssi paatost, teaterlikke visioone:

MA SEISAN tarretanud poosis,
On tähtedest mu pjedestaal,
Mu teed ei kata roosad roosid,
On külm mu kauge ideaal.

ERNA SIIRAK

Poesia ei ole hoone,
Kus komandandiks kroonu ätt, —
Vaid selle tühja taeva poole
Kaks väljasirutatud kätt!

Oma poeedihoiaku põhjenduse esitab Adams kümme aastat hiljem: «Just nagu riigisaadik, preester, õpetaja, kohtunik ei tohi olla oma ametis modestne, nii ka poet, kui ta end tunneb igavese poeesia saadikuna. Vaimupopside ärritus selle puhul on täitsa asjatu, kuna see žest ei väljenda midagi isiklikku, vaid on andam tolele ebamaisele jõule, mille teenistuses poet seisab.» («Üliõpilasteleht» 22. XII 1933.)

Adams oma varasemas luuletajarollis on ühtaegu osasse sisseelav näitleja ja oma rolli imetleja. Rõhutatult minakesksed jooned sellises kunstnikuhoiakus olid võimalikud vene egofuturismi kaugeks kajaks. Igor Severjaniniga, kes kunagi oli kuulsuse ja menu saavutamiseks ise artistlikku võtet pruukides oma geniaalsust ülistanud, tutvus Adams 1922. aastal Eestis. Siis aga luuletas Severjanin juba uues häälestuses. Severjanini varasemast salongiluulest on midagi jäänud ka Adamsi noorusvärssides, kuid peamine pole see mitte. Adamsi esimestes kogudes, keeletakistustest hoolimata, oli tunda originaalse ande pulsilööki ja otsustavust järgida oma stiili, kutsumust. Kui lumesuudlustes oligi veel õpilaslikku ja värsikogu oli mõeldud ebatäpse riimi propagandaks, siis «Valguse valust» väljendab juba mõjukamalt luuletaja siseelu, väljapaistvat lüüristamisvõimet, teadlikku vastasrinna moodustamist kõigele ebavaimsele. Madalatasemelisest kriitikapilast hoolimata olid Adamsi lüüriilised hingevalangud selleaegses eesti noores luules huvitavad, kuigi nad kirjanduspildis jäid üksi.

Noor poet oma esimestes etteastetes ootas publikult vaimustatud aplausi — oli ju luuletajaid kätel kantud —, kuid tunnustus siinse taevakaare all ei olnud üldine ja sekka kostis viletki. Slaavlikult tundlev loomus pörkas kokku 1920. aastate eesti kirjanduses maadvõtnud mõõdupidavama stiiliga. Vene luule revolutsiooni-eelsete modernvoolude ergavad kujundid tundusid juba kainemate pürgimustega eesti kirjandusele kauged. Adamsi värsside sageli epateerivat superlatiivsust mõisteti teisel lainel.

Adamsi tulek eesti luulesse oli temale nagu hüpe tundmatusse vette. Eesti kirjanduse traditsioone tundis ta vaid põgusalt, raskusi oli keelegagi. Eesti luules toimus 1920. aastate keskpaiku ümberorienteerumine. «Siuru»-palangud olid ammu seljatta, ületatud oli ekspressionismist mõjutatud retooriline ajaluule. Taandus (uus)-romantilise elamuse primaat, kirjanduslik maitse kaldus kainema ja eepilisema poole.

Noort poeti, kes oli lootnud hellitusi, puudutavad lühised esikkogu retseptioonis valusalt. Luulesse ilmuvad dramaatilised võrdlused, motiivid: süda on nagu «tulehaav»; kordub «silmissse sihitud nuga». Juba «Intonatiivses poeemis» kästakse otsekui etteaimavalt «peatada silmissse sihit tera» ja kuulutatakse: «terav nuga pand päälle mu silmade», nagu tõelises tragöödias. Dramaatiliselt reageerib autor ka luulet saatvail «lahtistel lehtedel»: «Ent kui elan, siis peab minu Kolgata variseeridelle minema iga aastaga raskemaks otsustada, kas mind lüüa paremale või vasakulle ristile, või aga keskele.» («Lahtine leht» II.) See pole sugugi poos, vaid ereda kujutusvõimega inimese reageering. Areneb pessimistliku koetisega konfliktne olemasolutunnetus, kus kontakti tõelisusega väga ihaldatakse, kuid trotslikult rõhutatud minatundlikkus takistab omalt poolt sotsiaalse resonantsi sündi. «Tunnen end võõrana ja tarbetuna poolhämardunud ajas, kus — kardan — on ainult üks asi, mida ei saa osta: raha.» («Lahtine leht» II.) Sellise kibeda resignatsiooniga lõpeb Adamsi nooruslüürika. Avaneb üks illusioonide kadumise teemale.

Möödub kuus aastat ja alles siis ilmub Adamsi kolmas kogu «Maise matka poolel teel» (1932). Lavavalgustus on rahulikum, lisandunud on teadlikku kunstioskust. Lüüriilist joovastust valjastab ratsionaalsem elutunnetus. Luuletaja enda ütluse järgi: kriitilise võime ülekasv spontaanselt lüüristamissuutest hävitas illusioonid, mis on mootoriks lüürikule, ja pidurdas tundeelu, mis on häälekõvendajaks. Ajaloo- ja filosoofiastuudiumist läbi käinud, kahtlemise vaimu õppinud luuletaja püüdleb asjade tuumani juba mitmekülgsemalt. Ratsionaalsema elukäsituse pealetung ei kulge valutul, nagu tunnistavad sagedased siseriud iseendaga. Luuleteostuses puudutab see kujundit, mida vormitakse kindlama käega ja ka keeletäpsemalt. Kujundi

struktuuris leiavad aset nihked, mida võiks üldjoonis kirjeldada nõnda: lõpetamatuse kategooria (*non finito*) hakkab kaotama pinget, domineerima pääseb lõpetatuse (*finito*) kategooria, kuid ei asu valitsema. Resultaadiks ei ole klassikaline harmoonia, vaid ikkagi dissonantside luule, kuigi süsteempärasem. Eneseväljendus on väli-selt tihti küll afekteeritud, aga läbi selle aimub sageli kujundi täpne, lõpetatud piirjoon.

Ka maise matka poolel teel esineb Adams ustava vaimuviljelejana, ent juba on juurde tulnud rahuldamatuse toone. Kohtumised Dante ja teiste vaimusuurustega on tohtunud poeetilisi kujutlusi. Kiindumus puhtvaimsesse, ideaali, ei rahulda siiski täielikult. Luuletaja põgeneb kord brutaalsest, kord igavast tõelisusest, kuid tunnetab ometi saatuslikku seotust kaasaegse ja kaasruumse inimesega. Tarve partneri järele on Adamsil niivõrd sundiv, et ta luulemina vaimukõrgustestki piilub patuse ja hädise maa poole, soovides maailma parandada ja igatsedes siit tunnustust. Inimlik andmise ja osalemise rõõm puhkeb äkki hümniliselt:

Kõigile kõik mina soovin ja kõigile kõik mina annan.

Enesest üksi vaid lauldes on minus ju kõikide hõik.

Kõikide rõõmu ma maitsen ja kõikide valu ma kannan:

Kõigile kõik!

Mingiks programmiliseks elu-usuks see ei laiene, selleks on luuletaja sisemaailm liiga vastuoluline. Niisuguseid helgemaid reageeringuid peab ta «katseteks elada». Samal ajal näeb näilisest läbitungiv silm illusioonide varisemist. Ilmuvad metsa-eksimise ja katteita maailma kujutelmad:

Maise matka poole teel
metsas pimedas end leian.

Luule-mina tajub elu kui teatrit, kui etendust, milles ta osaleb. Öö iluduskunin-gannaga baaris kestab koiduni. Müüakse armastust. Ööle vastandub hommikune tõelisus: «Kõrist haaras hommik kui hunt.» Kujutluspilti ilmub taas «silmissi sihi-tud nuga». Eesriidel kästakse langeda.

Alles nüüd hakkab seni rangelt internatsionalistlik luuletaja end tundma ka eest-lasena. Seda dokumenteerivad luuletused, nagu «Eesti hing», «Palve kodumaal». Siiski on need juhuslikud pudemed, kodumaalüürikuks puudub kutsumus.

Juba Adamsi varases lüürikas märkame intellekti valvelolekut, tajume teda algul otsekui peidetud kõrvaltvaatajat, hiljem kui avalikult esinevat näitejuhti. Lume-suudlused jahutasid, kuid ei rahuldanud küsivat vaimu. Luuletaja tunneb kutsu-must uurida seda, mis on inimeksistentsis peidetut. Kogudes «Põlev põõsas» (1937) ja «Tunnetuse tund» (1939) on sagenenud elufilosoofilised mõtisklused, hoiatusega: mitte kõrgust kaotada! Peegeldused Lao-Tse «Õigest teest» («Seda teada sul vaja, / kus on kõikja tuum ja rõhk»), mis tundeliselt lõõskavas esikkogus erandlikuks jäid, kerkivad taas esile Adamsi mõtteluule korduvates «asjade tuuma» motiivides. Luu-letajale on «asjade tuum» enamasti õudne («Kahekõne»), tuuma-mardus veab ini-mest sohu, «Kus tühjus sügavam kui surm» («Inimene ja mardus»). Inimene nagu ei tohikski end illusioonidest viimseni paljaks rapsida, viimset teada. Neis kujutel-mades oleks nagu ettenägevat aimust tuleviku tuumasõja fenomenist.

Teise maailmasõja eelse sõjahüsteeria ja naiivsete «positiivsuse» nõudlustega luu-letaja ei mugandunud, eelistades üksindust. Ta luulenägemused on kantud ohutun-netusest («Karnevaliöö Münchenis», «Asjalik ennelõuna», «Kahekõne»). Pingutused elujaatamise poole tihenevad traagiliseks. Luuletaja arvates on «pessimism» ja «optimism» moraliseerivad kleebikmõisted. Nad on allpool seda taset, mis viib elu traagilisuse mõistmisele. Dramaatilise kompromissitu elutunnetusega lõpetab ta oma viienda värsikogu ja astub uude ajaloolisse kümnendisse:

Kuid hingest ei lahu veel
olemapidava igatsus.
Ulmast ja lihast
tahan veel
— kainuses kirglik
taguda tõtt.

Adamsi kõikides kogudes, samuti ka hilisluules, on suur osakaal armastuslüürikal. Selles mitmetahulises, kõrge tasemega luules väljenduvad inimese hingelised, vaimsed ja meelelised kogemused kunstiks tihendatud sünteesis. Luuletaja ise on pihtinud, et kõik tema luulekogud on pidev autobiograafiline mõttepäevik. Armastusepettumus, lähtudes algul «püha abielu» ideaalist, jõuab läbi igatsuse ja kirepuhan-gute armutumestuseni («Armsama hämarus»). Läbi pettumuste säilib usk, et armastus on inimese arengus isegi püsivama osatähtsusega kui ajalugu, et välja-armastamata elu on valus. Tsüklites «Madonna Teisiti», «Kaks tiiba» laieneb ja süveneb armastusteema käsitlus ning jõuab tippu «Tunnetuse tunni» tsüklis «Ex libro amoris». Mõndagi väärtuslikku on lisandunud sellele valikkogu «Nooruse tol-munud kuld» lembelüürika osas Dante «Paradiso» märgi all: *L'Amor che muove...*

Armastus Adamsi varasemas lüürikas tendeerib läbi mitmesuguste rütmide unis-tusliku ideaali poole. Ideaalse armastuse sümbolina kumab Dante Beatrice pale: «Olen armunud naisesse, keda ma'i ole näinud, / Keda kunagi kusagil olla ei või.» Kujutlust armsamast süvendab luuletaja kujutlustega emast ja õest. Hiljem muu-tub käsitlus konkreetsemaks ja laieneb naiselikkusele avaramas mõttes. Variatsioo-nides teemal mees—naine püüab Adams sõnasse seda feminiinset, mis viib lendu mehe meeled. Taustaks on linlik neurootiline pinge, luuletus areneb sageli ärevas tantsutempos. Naisi pildistatakse mitmesuguseid, Osirise tütrest kuni kaasaegse lõbusa tüdrukuni, lennuki- ja matkapartnerini, mondäänse kokotini, «kelle hinges pole katacombe». Adamsi värssides leidub flirdi kassiliku elegantsi, romantilise ironia piruette. Eeterlik kerguse vaim seatakse vastukaaluks raskuse vaimule.

Adamsi armastuslüürika tuum seisneb armastuse kui inimelu põhiväärtuse mõtes-tamises. «Armastus on inimeses salapäraseim, sügavaim ja sageli ka kõige vaimsem osa,» ütleb luuletaja ühes oma hilisemas mõttelootes. Ta läheneb armastuse-feno-menile kõrge vaimse nõudlikkusega. Tee minimalikkusest meelikkuseni on raske, kuid maailma kauneim tee. Läbi kerguse vaimu nähtub nagu läbi suurendusklaasi, kui-das pindmine normsuhe partnerite vahel jätab järele terava hingelise ja vaimse näljatunde. Hingelis-vaimne ühinemisõnn on võimalik üksnes kõrgel inimlikul tasandil. Reaalsus vastab sellele tavaliselt vaid ositi või grimassiga. Reaalne armas-tus on Adamsi jaoks enamasti traagiline, sest ta pole suuteline kustutama igatsusi. Naises kui surematuse allikas otsib luuletaja inimlikkust selle sõna kõrgeimas mõt-tes, mis viimses astmes selgineb igavikuliseks madonnaideaaliks. Luuletaja poeti-seerib armastuse ajatust, üle inimelu piiride ulatuvat kestvust aegruumis:

Miljardi aasta eest,
kui olime amiinohappe raasud,
ma juba armastasin Sind.
[- - -]
Ma vaatan kella...
ja mu igatsuse igavik
Sind ootab veelgi kümme tuhat aastat.

Adamsi armastuslüürika oma erootilis-filosoofiliste pingetega, oma moodsate rüt-midega kuulub eesti lembeluule parima osa hulka. Seda on kosutav üle lugeda meie armastuslüürika põua ajal.

Adamsiga tuli eesti luulesse puhastverd linnalaulik, kel polnud lapsepõlvestki kaasas looduselamusi tavalises mõttes. Päike tema värssis on kohati nagu van Goghi viirastuslik päike, karnevaliöö tuled sütitavad elamusi rohkem kui päevavalgus. Päev tüdrukuga mägedes on tsiviliseeritud linlase päev, vaatamata sellele, et autor oma autobiograafilistes märkmetes vihjab tegeliku päeva panteistlikule elamusele. Lüürikasse ei ole see ulatunud. Tänapäevalgi pole Adamsi Valgemetsa kuused tava-line, maainimese pilgu läbi nähtud kuusik, nad on ülendatud «kuuskede kated-raaliks».

Kui Adamsi luuletajahoiak ja tema värsside võõras paatos äratas 1920. aastail poleemikat, siis 1930. aastate luulesituatsioonis oli olukord muutunud ja luuletaja ise küpsenud. Lavale tuli uus põlvkond, arbujad, kellele Adams oma ärevate, vaim-susse tunglevate rütmidega oli juba andja osas. Kriitika väitis, et temalt õpiti for-mulatsiooni teravust ning intellektuaalset lõikavust. Paljud noorpoeetid tegid värse à la Adams, väitis 1939. aasta luuleülevaates A. Oras.

Kümnendite vahetusel katkes Adamsi luuletajaroll avalikkuses ligi kolmeküm-neks aastaks. Nüüd teame, et muusa läks luuletajaga kaasa ka uutest olukordades. Adamsi hilisluulest on praegu tuntud küll ainult mõned tsüklid. «Torso okupat-

siooniaegsest vihikust» lubab arvata, et Adamsi hilisluule keskmeks on ajalaul. Tuleb ootama jääda, millal luuletaja oma «lukustatud raamatu» avab. Seetõttu ei saagi veel Adamsi lüürikurollist kokkuvõtet teha. Et Adamsi lüüristamissuutlikkus on säilinud päris tänase päevani, tõendab Suurele Oktoobrile punutud pidulik sonetipärg.

MÖTLEJA

Mõtteleja eraldamine luuletajast saab Adamsi puhul olla vaid tinglik ja mõeldav žanriülemaatelistel eesmärkidel. Lüüriulist toetab ja otsekui ergutab igal sammul intensiivne mõtletegevus, teoreetilist tiivustab lüüriiline tundelähedus. Adams on viljelnud omapärast mõttepäeviku ja mõtteloote žanri, mis on ühtaegu lüüriiline ja filosoofiline elu mõtestamine. Tema päevikulistes kirjapanekutes paistab silma abitus, kui ta registreerib olmelisi seiku. Kohe süttivad kõik tuled ja ulatavad oma käe muusad, kui päeviku kirjutaja astub mõtete maailma otsekui tõelisse ellu. Oma intellektuaalse teravuse ja kujutlusrikkusega on Adams justkui sündinud esseistiks.

Eesti kirjanduslikule areenile jõudis Adams täpselt ühel ajal lüürikuna ja teoreetikuna. Tema esimesi luuletuskogusid saatsid «lahtised lehed», kommentaarid kirjandusteoreetiliste märkmetega, peamiselt riimimistehnika vallast. Samas püüdis autor lugejale selgitada oma luule missiooni ja poeedihoiakut. Riimiõpetuse osas oli Adams nõuks võtnud avardada eesti luule riimimisvõimalusi venetüübilise ebatäpse ehk uusriimi senisest ulatuslikuma rakendamiseks. Ta võttis kasutusele termini «irdriim», hiljem lõppiruliseks nimetatud riimi tähenduses. Muidugi oli ebatäpset riimi eesti luules varemgi, kuid Adamsi ja teiste riimiteoreetikute vaidlustes kerkisid teravalt esile — tänu Adamsi poleemilisele hoole — ebatäpse riimi kunstiliselt rikastavad võimalused.

Adamsi etteaste riimiteoreetikuna oli niisama dramaatiline kui lüürikuna. Autor kuulutas afekteeritult: «Täpse pärisriimi kunst on lakand olemast kunst. Saabub ebatäpse riimi kunst, vabam, maitstavam ja raskem eelmisest. Traditsiooniline sõnakõlksutamise on liig primitiivne akordeerimine, selle kord hõbedase, kord seatinase kuljuse asemelle tuleb uusriimi rafineerit meloodia.» (Lahtine leht. Lisatud kogule «Suudlus lumme».) Hoiatatakse, et uusriim kui kallis mänguriist ei satuks karjapoiste kätte. Esikkogu oli mõeldudki uusriimi krestomaatiaks. Siin leidis veel küll rabadust ja keelelist abitust, kuid hiljem sai Adamsist artistlik uusriimi viljeleja. Ajalugu näitas, et kunsti sai luua nii ebatäpse kui ka täisriimiga, mõlematega koos või hoopiski ilma riimita, kui vaid loojal oli talendi jõudu. Ka arvas Adams varsti, et kes orjalikult alistub vormikaanonile, jääb epigooniks. Ikka peab kunstis kehtivate nõuete suhtes midagi «rikkuma», «valesti tegema», et teravdada kunstilist tunnetust. «Valesti tegemine» peab olema kunstiliselt eesmärgistatud, kavatsuslikku defekti ei tule ära segada küündimatusest tingituga. Ilmselt tundis Adams rohkem rõõmu kaanonite lõhkumisest kui uute kaanonite püstitamisest. Mõnel määral võib siin lähedust leida V. Šklovski vaadetele luulekeele teadlikust deformeerimisest. Artisti ja teadlase koostöös ebatäpse riimi võimaluste rakendajana ning teoreetilise põhjendajana on Adams jätnud tugevaid jälgi eesti poetilise keele ajalukku.

Riim oli noore Adamsi kirjandusteoreetiliste huvide esimene objekt. «Lahtistel lehtedel» avaldatud üleskutsete taga seisis mahukas töö, «Riim, võrdlev-ajalooline ning kirjandusteoreetilise uurimuse üldise ja eesti riimiteooria alalt», mis valmis 1925, tunnistati magistriks 1929, kuid jäi käsikirja. Alles 1959.—1960. a. ilmus selle uurimuse alusel TRÜ Toimetistes venekeelne ülevaade eesti riimi ajaloost, kus käsitleti ka vene ja saksa mõjusid eesti poetikasse.

Kirjandusega seotud probleemid huvitasid Adamsit pidevalt. Sellest sadestus mõndagi ajakirjandusse nii jooksva kriitikanähtis kui ka päevaprobleemidele reageerimisena. Opaegadelt Saksamaal pärinevad mitmed kaalukad artiklid ajakirjas «Zeitschrift für slavische Philologie», mida anti välja Leipzigi. Nii ilmus siin 1931. a. uurimus «Gogols Erstlingswerk «Hans Küchelgarten» im Lichte seines Natur- und Welterlebens», millega oli rajatud alus Adamsi hilisematele Gogoli-uurimustele. Hiljem ilmus see ka vene keeles (1946).

Adams kuulus tollal nende teadlaste hulka, kes püüdsid end avardada internatsionaalses ulatuses. Tema oli üks neist, kelle kaudu jõudis maailma hääli eesti ajakirjadesse. Essee «Kuulsuse anatoomiast», millega Adams esines Eesti Kirjanike Liidu kongressil 1932, on kirjutatud värvikalt, ka saksa allikaid kasutades. Ühe-

mõttelise temperamentse eitusega suhtub Adams teaduse väänamisse võimu huvi- des, mis tollasel Saksamaal tõsiste teadlaste hulgas kasvavat ärevust tekitas. Adams ütles oma essees: «Peab vastu astuma, kui mitte resigneeruda vanusskep- sisse, mis tunnustab, et on olemas ainult teadus *in usum delphini* ja teist teadust — teadust tõetsimise enese pärast — ei ole.» («Looming» 1932, nr. 5.) Ta soovitab eeskuju võtta matemaatikast ja loodusteadusest. Kuulsuse mõistet interpreteerib autor — sotsioloogia aspektist — kui relatsiooni, kus pole määravad üksnes isikli- kud võimed: «Kui Goethe oleks olnud eestlane, siis vist keegi ei teaks tast väljas- pool Eestit.»

Adamsi kui mõtleja roll selgub reljeefsemalt 1930. aastate teisel poolel, kui arves- tada neid mitmeid elu mõtestamise ja taasmõtestamise katseid, laaste, mõtisklusi «viimseist seikadest», filosoofilise koega traktaate armastusest, neid pikemaid ja lühemaid eluhoiaku selgitusi ja argumentatsioone, mis uutes variatsioonides on tegelikult jätkunud tänapäevani. Osalt juba 1920. aastatel, eriti aga järgneva küm- nendi keskel tuli Adamsi proosatekstidesse «laastu» ja «traktaadi» kõrvale žanri- määratlus «mõtteloode». Nagu loode ikka, nõnda vajab ka mõtteloode aega ja ruumi, lugejapoolset soojust ja valgust edasiarenemiseks, täiskasvamiseks. Nii on autor ise hiljem selgitanud elu ja kirjanduse, looja ja lugeja paratamatut seost.

Adamsi filosoofilistes mõttearendustes on dramaatilist žesti, aga ka nakatavat mõtlemiskirge. Siin tuntakse muret maailma pahaendelise käärimise üle 1930. aas- tail ja püütakse leida teid kriisidest väljapääsuks. Adamsit on nimetatud vaimuvil- jelejaks, kuid sellele tuleks kõrvale seada teine külg — Adams on ka maailma- parandaja, kes väljendab pidevalt oma leppimatust väärastunud tegelikkusega. Samal ajal huvitavad teda filosoofia põhiprobleemid. Ülikoolis paelunud filosoofia ajalugu õhutas omapoolsele küsimisele.

1934. a. kirjutatud laastudes kurtis Adams, et eestlastel pole oma väljakujunenud filosoofiat, on vaid laenatud sugemed teistelt rahvastelt. Üllatavalt seostab ta isegi rahvaarvu langemise filosoofia puudumisega, kuid ei põhjenda seda huvitavat küsi- must sügavamalt. Adamsi arvates annab juba keel näpunäiteid ühe või teise rahva maailmatõlgenduse aimamiseks. Võrreldes eesti keele grammatika elemente indo- euroopa keelte grammatiliste iseärasustega, vastandab ta eesti realiteedi-seotud mentaliteedile indoeuroopa spekulatiivse mõtlemistüübi.

Adamsi kõige ulatuslikum elu mõtestamise katse on esse «Elu mõttest», mis ilmus 1938. a. ajakirjas «Akadeemia» (nr. 5 ja 6). Hilisemas käskirjalises variandis on autor seda täiendanud ja täpsustanud. Esse teravik on suunatud ülerratsionali- seeritud, tarbijaliku elukäsituse vastu, mis ohustab inimese inimlikkust. Jumalate troonilt kukutamisega avanes inimesele tohutu perspektiiv maailma tunnetamiseks. Kuid teaduse ja tehnika võidukas arengus on kadunud tasakaal inimese *ratio* ja *anima* vahel. Muistse inimese naiivselt käsitatud jumaladee kustus, ent järgnevas arengus ei saanud inimene oma *anima* jaoks midagi selle asemele. Seepärast leiabki autor, et inimese hingelise vaesumise kvantiteet on muutumas uueks, surmatoovaks kvaliteediks. Tundmuslätted kuivavad ja liik *Homo sapiens* tardub hingeliselt. Ratsionaliseeritud inimene muutub arvuks. Noorte ja üha noorenevate kurjategijate hämmastavast emotsionaalsest arenematuses kõnelevad nende toimikud tänapäe- valgi. Seega puudutab Adams siin probleemi, mis kui teaduse ja tehnika revolutsiooni ajastu probleem on pidevalt teravnenu ülemaailmses ulatuses. Adamsi arva- muse kohaselt jääb ikka harvemaks inimese igipõline tung taibata «elu mõtet», janu «viimse» järele. Inimene lakkab igatsemast, piirates end utilitaristliku maa- ilmapildiga, kaugenedes humaansetest väärtustest.

Adamsi lapsepõlve usklikus kodus oli tähtsal kohal piibel. Hilisemad ajalooõpin- gud taandasid religioosse maailmapildi, nagu kajastub ta luuleski («Jumalagajätt jumalaga»). Kuid süvenes kirglik küsimise tarve, sest Adamsist ei saanud niisugust vulgaarateisti, kes arvab, et maailm on õpikuliselt seletatav. «Nüüd, kus jumalaks sai pää, surid kivvi hingehääled. Igatsus on aruseegis.» Samad paralleelid ilmuvad filosoofilistes mõtisklustes, eriti essees «Elu mõttest».

Adamsi elufilosoofilised mõtisklused on üldiselt fragmentaarsed, kohati vastuolu- lisedki, väljakujunenud filosoofiliste süsteemidega seostamata. Tahtlikult nõnda, sest igas süsteemis, üldistuses on oma vägivaldsused. Adams ei pea suurt laenatud argumentidega vehklemisest, tema püüd on «saada omaenese elu suverääniks». «Ma olen ise mõtestaja: keegi / ei tohi lennata kui kotkas minu kohal, / veel vähem teha pesa minu peas.» Mahukas osa mõtisklustest kuulub eetiliste probleemidele: kuidas elada? Juba varasesse lüürikasse ilmub Lao-Tse oma «Õige teega». Arutlu- sed mõtte ja teo vahekorra kiidavad heaks faustliku järelduse: alguses oli tegu!

Ainult viljakuses on tõde! «Produktiivne elu ei saa kasvada ainult tarbijaliku omandi kalgist staatikast, nii nagu kivist ei kasva puu. Olemise materiaalne sisu saab elavaks alles olemise ideaalse mõtestuse juures.» («Elu mõttest». Tsiteeritud siin ja edaspidi käsikirjalise variandi järgi.) Adamsi kontseptsioonis on kõige oleva tuumaks suur, soe eluvoolus, «bios», mistõttu ta arvab: «Teadmine teadmise enese pärast on mõttetud. Mitte see ei tee meid tugevaks, mida teame, vaid see, mida oleme ja mida teha suudame. Mitte teadmine, vaid kasvamine on meie ülesandeks. Tulevikku ja kultuurisse võib ainult kasvada, mitte end sinna kuidagi sisse «teada.» («Elu mõttest».)

On huvitav jälgida, kuidas mitmed võtmesõnad lüürikas avavad oma sisu filosoofilistes arupidamistes. Adamsi elufilosoofia üks põhimõiste on «sekund». See pole mitte tavaline «hetk», vaid kohustus igaviku ees. «Sekund» ilmub lavale juba kogus «Valguse valust»: «Otsa hirmsasti mulle vahid, / Hiigla sekund, / Mida tahad? Tegu, tegu!» Sellele kajab vastu hilisemates arupidamistes: «Sinu elu on reaalne ainult oleviku sekundeis. Teist elu pole.» Pead elama igas sekundis ammutavalt, tegevteoliselt.

Sekundi mõiste mahutab Adamsi kontseptsioonis kohustuse elada, seega kohustuse igaviku ees. Tegelikult sekundijärelduseks peab autor: valida alati kahest tegutsemisvõimalusest parem, õigem, loogilisem, puhtam. Paremat lahendust võib tunda sellest, et see on alati raskem. Sekundi-mõiste ilmub ka arutlustes headusest ja kurjusest ning tegutsemiskohustusest. Mõtteleja kordab siingi, et elu toimib ainult oleviku sekundeis, meie pulsilöökidest vahel, seetõttu ei tohi lükata oma valvust homsele, kui on juba hilja. Hea tahte inimesed peavad teostama vastupanu kurjusele iga sekund, s. o. realses olevikuviivus mineviku ja tuleviku vahel.

Adamsi mõttemaastike hulgas leiame ka mõtlemisi mõtlemisest. Inimene peab end harjutama mõtlema: «Olgu sul «filosoofiat» kehas, nagu kristallil, mis kõikjal jälle kristalliseerub, välja eraldub kristallina.» Suuta mõelda, see on tähtis inimlik omadus. Samal ajal rõhutab Adams erilisel, et tähtis on mõtlemise suund. Mõeldakse kas ettepoole, edasiviivalt, või pidurdavalt. Siingi hindab Adams tunnetuse suubumist tegevteosse. Teda ei rahulda «esprit pour esprit» üksi, kuigi sellel mõtlemise treeningu seisukohalt võib olla oma tähendus.

Adamsi mõtteleotud, tema mõttepäevik tervikuna, millest lugeja tunneb seni vaid osa, on väärtuslik panus meie meditatsioonivaeses kirjanduses ja kriitikas. Meil juhtub harva, et kirjanik saadab oma ilukirjanduslikke teoseid filosoofiliste kommentaaridega, nagu see on tavaks olnud näiteks prantslastel. Adamsi mõtteleotetes puudutatakse paljusid inimelu probleeme, kunsti- ja moraalküsimusi j.m., tervikuna läbib neid mõtisklusi igatsus parema inimese ja parema maailma järele.

Samadel kümnenditel, kui Adams luuletajana ja mediteerijana kaua vaikus, intensiivsus tema töö kirjandusteadlasena. Vene klassikat oli Adams juba varem tutvustanud eesti ja saksa ajakirjades, kuid nõukogude perioodi langeb tema peamine roll kirjandusteadlasena. Esimene vene kirjanik, keda Adams perioodikas mitme artikliga tutvustas juba 1930. aastatel, oli Dostojevski. Kirjaniku 50. surma-aastapäeva puhul kirjutab Adams tema kunstivaadetest, peamiselt elu ja kunsti vahekorra aspektist. Ta rõhutab Dostojevski kunstikontseptsioonis esteetilise ja eetilise lahutamatus, «eetilist keset», mis peab realismis olema, kui see kunstiks tiheneb. Dostojevski loomingut kirjandusloolise geneesist kõneleb Adams Tartu ülikoolis Dostojevskile pühendatud sessioonil 1956.

Kõige mahukama panuse vene klassika uurijana on Adams andnud nõukogude perioodil. Osa sellest on koondatud raamatusse «Vene kirjandus, mu arm». Adamsi *Rossica* sisaldab 57 nimetust, ainult mõned neist kuuluvad nõukogude-eelsesesse aega. Vene kirjandus ulatub Adamsi sule alla laias haardes, alates 18. sajandi lõpust (N. Karamzini «Vene reisija kirjad») kuni meie ajani (K. Paustovski vaated kunstimeisterlikkusele, B. Alveri «Jevgeni Onegini» tõlge j.m.). Pearõhk langeb klassikale.

Erilised eeldused olid Adamsil kirjanduslike suhete, ka tõlkekriitiliste probleemide uurimiseks. Kakskeelse, õigemini kolmkeelse inimesena, maailmakirjanduse hea tundjana oli Adamsil lahedaid võimalusi ka varjatud kirjanduslike seoste tabamiseks. Vene-eesti kirjandussuhete uurimine kujuneski Adamsi kui uurija peateemaks. Sallimatu vulgaarsotsioloogiliste kontseptsioonide suhtes, lähenes Adams kirjandusliku mõju probleemile avaralt, koondades tähelepanu kultuurisituatsioonile laiemas haardes. Adamsil on teeneid meie kirjanduses retseptiooni mõiste juurutamisel. Tema käsitus «Aleksander Blok ja Eesti» (1963) on meil üks esimesi töid, kus rakendatakse retseptiooni mõistet sellisena, nagu see esineb Saksa DV

slavisti E. Reissneri töödes. Suuremas osas suhteid käsitlevates artiklites ja esseedes on Adamsil esiplaanil eesti aspekt, näiteks V. Karamzini, A. Bloki, M. Lermontovi, N. Gogoli, I. Turgenevi, F. Tjuttševi jt. puhul. Uurija jälgib nende teoste tulekut eesti keelde ja osalt ka mõjuraadiust. Vene aspektile pöörab Adams vähem tähelepanu, kuid siitki leidub uurimusi, nagu «Dekabrist W. Küchelbeckeri eestiaineline jutustus» ja «Igor Severjanin Eestis». Esimeses vaadeldakse Avinurmes sündinud ja Võrus alghariduse saanud kirjaniku jutustust «Ado», teises pakuvad huvi Adamsiga sõprusvahekorras olnud Severjanini katsed tõlkida eesti luulet vene keelde. Väljendub Adamsi peen vaist tõlkenüansside tabamiseks. Hästi argumenteerib Adams näiteks Marie Underi luule tõlgete ebaõnnestumist, autorivõõrust, kui poetessi lapselikult siiras looduslikkus on asendatud pikantsete varjunditega. Gustav Suitsu luuletuse «Uhele lapsele» tõlke puhul osutab uurija, kuidas värsistruktuuri ja värsimeloodia adekvaatsusele vaatamata võib tõlge ebaõnnestuda, kui semantilised tasandid on erinevad.

Paaris artiklis vaatleb Adams vene luule tõlkimist eesti keelde: ««Jevgeni Oe-nigin» eesti keeles» ja «Luule tõlkimisest ja «Kobsaari» tõlkest». Tõlkekriitikuna ja kriitikuna üldse on Adams asjalik ning range, ta pretensioonid on enamasti korrektselt argumenteeritud. Vene kirjanduse käsitlustest ehk kõige tihedama teadusliku koega on W. Küchelbeckeri «Ado» vaatlus, samuti «Природоописания у Н. В. Гоголя», kõige algatuslikumad Severjanini ja Bloki käsitlused, kõige populaarsemad Lermontovi interpretatsioonid vahepaladega, essee armastusest Turge-nevi jutustustes jm.

Eespool mainisime, et Adams oma terava intellekti ja elava kujutlusvõimega on sündinud esseist. Seda tuleb korrata ka vene kirjanduse käsitluste puhul, mis suuremalt jaolt ongi teadusliku väärtusega esseed. Seega kummutab Adams levinud arvamuse, nagu peaks teaduslik tõde tingimata olema kuiv ja fantaasiata. Oma keevalise temperamendiga on Adams võidelnud kantseleilikkuse ja tuimuse vastu kirjanduskäsitlustes, hallide ja vesiste artiklite vastu. Seevastu niisugust kõrge formaliseerumisastmega artiklit, mis on võimeline sütitama nagu matemaatiline valemg, oskab ta hinnata küll.

Adamsi mõtteretked, väljendugu nad mõttelooteis, päevikupihitumuses, esseedes, artiklis, kirjandus- või elufilosoofilises arutluses, olgu nad lüüriilised, dramaatilised, poleemilised, on põnevad retked täis ootamatusi.

ÕPETAJA JA ORAATOR

Opetaja-roll, ajutiste, välistingimustest olenenud katkestustega, läbib Adamsi kogu eluloo.

Adamsi õpetajatöö algas 1920. a. Petseri gümnaasiumis, kus ta juhatas selle kakskeelse kooli vene osakonda ja ühtlasi õpetas vene keelt. Hiljem oli ta vene keele õpetajaks Tõrvas. Pärast ülikooli lõpetamist täitis Adams õppeülesandeid Tartu ülikoolis, kui prof. Stender-Peterseni lahkumisega vabanes koht. Loengud vene luulest XIX sajandi lõpust kuni Oktoobrirevolutsioonini on säilinud käsikirjas ajavahemikust 1933—1935. Omaette peatükk on Adamsi tegevus Tartu Rahvaülikoolis, kus ta oma pühapäevaloengutega sai laialt populaarseks. Küllap oli see töö eriliselt hingelähedane ja on kajastunud ka luules, näiteks 1941. a. kirjutatud luuletuses «Ma armastasin noorelt ideaale». Autor ütleb, et kui ideaalid ei andnud «tõotatud jooki tähekarikaist»,

Siis panin maha kunstipreestri nime,
propagandisti kutsus kõnetool, —
nii leidsin tegevteolise ime
su vaestes massides, oo rahvaülikool.

Valik kogus «Nooruse tolmunud kuld» on sari «Mälestus ei ole tumm» pühendatud kunagistele kuulajatele Tartu Rahvaülikoolist, samuti saatuskaaslastele Endiste Fašismivangide Koondisest.

1940. a. sai Adamsist Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud, 1945. aastast vene kirjanduse dotsent, kellena ta töötas kuni pensionile minekuni. Ühegi tegevusala katkemine pole Adamsile olnud nõnda valuline kui õpetajatööst loobumine. Ligi kolm aastakümnet, millal Adams luuletajana vaikis, sisustas tema elu koolmeistristö. Adamsi kirjandusteaduslik tegevus nõukogude ajal on tihedas seoses õppetöoga.

ERNA SIIRAK

Loenguist kasvasid välja teemad, mis hiljem avardusid uurimusteks. Uurimistöös omakorda leiti mõndagi, mis loenguil loitsiti kuulajate südamesse. Peaaegu kogu Adamsi *Rossica* on loengute kujul kõige vahetumalt, adamslikult öeldes tegevteoks saanud.

Adams ei salli kirjanduses koolmeisterlikkust. Aga võib-olla just sellepärast on ta ise koolmeistrina püüdnud olla artist. Loengule kui erilisele žanrile esitas Adams kunstilised nõuded. Loengu tekst on libreto rollitäitjale, loeng peab olema mõjuv nagu kunst, loengul peab olema oma stiil. Loengul olgu tiivad, mis viivad mõtte kuulaja südamesse.

Nii olemegi jõudnud Adamsi kui oraatori juurde, milline roll taas kõneleb tema teatriversust. Juba koolipõlves huvitas teda Demosthenes, kes takistustele vaatamata kujundas endast väljapaistva kõnemehe. Kõnekunstile on Adams pühendanud tähelepanu nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt. Mõttepäevikus kõneleb ta sellest nõnda: «Oma kutsetöö kõrval olen jõudumööda katsetanud ka sõnakunsti kui väljenduskunstiga. Olen püüdnud väljendada häda ja muret, rõõmu ja raevu, otsinguid ja meeleolusid. Väljenduskunsti olen asjaarmastajalikult katsetanud kahel erineval teel: oraatorlik kõneoskus ja poeetiline kujutus. Kuigi olen teoreetiline iseloom, olen kontrollinud teooriat ka praktikas.» Nagu jutustavad Adamsi mälestused, esines ta juba koolipoisina kõnedega Eesti Tööraha Kommuuni päevil Tartu «Bürgermusses», võttis hiljem osa avalikest kirjanduslikest vaidlustest, tegutses kõnemehe üliõpilaskonna esinduses. 1931. a. alates juhatas Adams Tartu Rahvaülikooli kõneoskuse õpiringi. Õpiring sai populaarseks, ja Adams kutsuti 1936. a. lugema kõneoskust ka Tartu ülikooli, algul õigusteaduskonna, hiljem filosoofiateaduskonna ülesandel. Avaloeng toimus 5. auditoriumis 26. oktoobril 1936. 1936.—1940. a. trükitud loengukavades leiduvad kalendaarsed andmed järgnevate kursuste kohta. Nende kursuste iseärasuseks oli kõneoskuse põhimõtteline vabastamine teiste teadusharude abidistsipliini seisundist, kõneoskuse oma spetsiifika esiletõstmine. Ka nõukogude ajal on Adams jõudumööda kaasa aidanud kõnekunsti arendamisele, olles õpetajaks fakultatiivsel kõnekunsti kursusel. 1965. a. ilmus Adamsilt brošüür «Oskusest avalikult kõnelda», kus esitatakse andmeid kõnekunsti ajaloost ja teooriast. Iseenda tegevuse kohta kõnelejana ütleb Adams oma mõttepäevikus: «Mu enda kõnekatsed kestsid nii kaua, kui oli mõtet kõnelda, kuni oli vastaseid, kellega tuli oma veendumuste eest võidelda. Ei Demosthenes ega Danton pole mõeldavad lauakõnelejana või konferansjeena. Praegu pole meil oraatoreid vaja, häda korral loeb iga mees oma peokõne spikrist maha — ükski foorum ei vilista teda välja. Laua-, peo- ja hauakõnede sooritajaks ma laenuda ei tahtnud.»

ADAMS CONTRA ADAMS

Adamsi vaimsel aktiivsusel on silmatorkavalt antiteetiline karakter, mis väljendub tema tegevuses kord nähtavamalt, kord varjatumalt. Temale on ilmtingimata vajalik oponent kas või iseenda näol ja eriti iseenda näol. Adams *contra* Adams on otsekui viies roll, mis käivitab kõik tema teised rollid, suured ja väikesed. Adamsis ristleb rahutuid jõudusid, siin on elementide vastastikust raevu, mis ei võimalda tal sisepingetest vabanemist isegi üheksanda aastakümne künnisel. Aga ei luba hinges ka seisvate vete tekkimist. Piltlikult võiks ütelda: Adamsis on teineteisega igavesti riidlevad deemonid. Kui üks ütleb: ära mine tuisu kätte!, siis teine hõikab: välja talli-atmosfäärist! Kui üks manitseb maailma ära mahtuma, kas või kompromissi koletu hinnaga, siis teine ässitab mässama, piire lõhkuma. Kui üks kutsub eeterlikesse vaimukõrgustesse, siis teine kisub tagasi mullasele maale. Maailm on ühtaegu armastatud ja vihatud. Kerguse vaim heitleb raskuse vaimuga. Adamsi luule on täis antiteese, paljudel juhtudel on see dialoogilise, vaidleva karakteriga. Lausa antiteeside paraadi näeme luuletuses «Autoportree aastast 1929», kus vastandatakse hingelisi kvaliteete otsekui mingis universalismi igatsuses. «Hing, ihkav luksust, au ja raha» on kõrvuti «teeniva mungahingega». «Hing — kõige hellitatum leedi» vastandub lunastaja ja askeedi hinge. Ja mitte ainult selles stiliseeritud autokarakteristikas, vaid kogu Adamsi luulet läbivalt vastanduvad ka suures plaanis erinevad tunnetussuunad, mida tähistavad näiteks kujutlused: alandlik «kiviks teele olla ihkan», uhkelt mässuline «hing, püsi orjuseski vaba» ja lõpuks tohtu üksinduse tunnetus: «Robinson olin ja merena piiras mind aeg.»

Nagu elus ikka, nõnda on Adamsilgi rolle, millest on unistatud, aga mis paraku

pole realiseerunud. Üks neist igatsustest on olnud vastupandamatu soov kõnelda maailma auditooriumile mõnes kaugele kostvas keeles. Rääkida aga tuli väikese rahva keeles. Keeletrellide ahistust on tundnud Adams sageli ja avaldanud mõtet, et ta pidanuks ennast teostama mõne suurrahva keeles, milleks ka eeldused ei puudunud. Elu aga on rikas mitte ainult vastuoksustest, vaid ka imedest. Ja nii võimegi täna ütelda, et ka selles «mullapealses» keeles on Adams suutnud suruda huvitava, rikastava jälje seda keelt kõneleva rahva kirjandusse. Sama tunnustussõna tuleb ütelda kõikide tema teiste rollide kohta, kus ta on kas elumõtet otsinud, mõtteid liikuma pannud, neid jaganud oma õpilaste-kuulajatega või kõndinud maailmakirjanduse radadel. Deemonitega läbikäimine on teinud Adamsi elu raskeks, aga ka põnevaks. Ta pole suutnud kunagi igav olla.

Kestku päev veel kaua!

Ello Säarits

SÜDAME JA SULEGA KOLME REVOLUTSIOONI RIVIS

SADA AASTAT VASSILI MÖLDER-PROLETAARLASE SÜNNIST

Võõrasemalikult kitsi ja karm oli Vassili Möldri väline elukäik. Ruumiliselt piirdus see kodukihelkonna ja kodusaarega, sotsiaalselt liikus sulase ja rändtöölise järjelt vabadikuseisusse. Tema ainsateks kaugemateks reisideks jäid noormehena Riias ehitustööli käimine ja Isamaasõja-päevil evakuatsiooni-sõit Uuralitesse. Ometi suutis V. Mölder tõusta kõrgemale sellest kitsusest ning jätta oma jälje eesti kultuuri- ja revolutsiooni-ajaloosse.

Laimjala valla teenijatüdraku poega, kes 1878. a. jõuludeks sugulaste popsihütis ilmale tuli, ei hellitanud kultuuritraditsioonid. Ema käis tööl Kingli ja Kahtla mõisades. Last kasvatas maailm ise. Tähed õpetas kätte ema, väljateeninud soldatilt sai veidi vene keelt. Viimasest oli ainelist kasugi — kaasõpilaste aitamise eest poetus koolis toidulisa. Ühe talve sai käia külakoolis, teise Kahtla õigeusu-kirikukoolis, ning vallakooli kolmeaastane kursus oli sellega omandatud. Elulise täpsusega on V. Mölder sellest hiljem kirjutanud luuletuses «Lapsepõlv»:

Kes must hoolis,
siiski koolis
veedetud sai talvet paar.
Koolist väljas,
teadusnäljas
ümber eksis silmapaar.

Järgnesid sulasesuved ja hooajateenistus «kipsiaugus» ning ehitustel. 1899. a. «Saarlases» on V. Möldrit kirjutis «Saarlased Riigas», mis heidab valgust ka ta enese tollastele elutingimustele.

«Kuidas meie noored mehed suvel ülemaal elavad. [---] Toon ühe pildikese Riias, kus meie saare noori mehi kaunis suurel hulgal elamas ja suvel töötamas on. [---] Korteriks on neil hoovide pääl väikesed pinnalaudadest tehtud pimedad ilma akendeta «putkad», kus kahe ruutsülla pääle 3—4 meest korterit peavad. [---] Tervel nädalal ei ole seesuguste hoovide pääl mingisugust elu; kui aga laupäeva õhtu käes ... nädalas teenitud raha taskus — vaat siis algab elu! [---] Otse hale on näha, kuidas alles noored poisikesed 15—16-aastased vanade meestega ühes jooavad [---], et maast madalast õppida «Riia mees» olema [---]. Kisast ja kärast tuleb viimaks riid ja nõnda harjutavad saarlased endid riidlema. [---] Kus ial tüli juhtub olema, säääl on enamasti ikka saarlased selle alustajad. Teised rahvad hakkavad juba saarlasi selle pärast põlgama. [---] Armsad Saare vennad, [---] elagem ausasti ja olgem kui mehed, keda igaüks lugu pidamisega tööle võib tarvitada!»

See manitseja oli oma malbusele vaatamata antud oludes omamoodi nonkonformist. Uldtunnustatud «Riia mehe» ideaali asemel tõmbasid teda raamatud. Ta oli kirklik lugeja, uuris üürikestel tööpausidel kättepüütuvat eesti- ja venekeelset kirjandust. Seitsmeteistkümnendast eluaastast oli ta «Saarlase» sõnumisaatja, temalt ilmus ka õpetlikke salmikuid. Tasuks anti prii leht, mida käis Kuressaarest (25 versta sinna, teine tagasi) jalgsi ära toomas. Neile ettevõtmistele mõeldes meenuvad K. Zetkini sõnad, et orjastatud ühiskonnakihtides on kogu aeg elanud kirklik tung kultuurivalguse poole; samuti M. Gorki väide, et proletariaat, vaatamata oma kohutavatele elutingimustele, loob kogu aeg oma intelligentsi.

Riia-reisilt on Kirjandusmuuseumis ka V. Möldri kirju Laimjalast sulasepõlves leitud mõrsjale. Neisse on sadestunud mõtlemapanevaid muljeid suure rikkuse ja halastamatu viletsuse kõrvutiseismisest ning mõnede vanemate töömeeste arutlusi, et uhkes tsaaririigis midagi just nagu ei ole korras.

Uus sajand algas V. Möldri elus pulmadega. Perekonna eest hoolitsemine, juhu-

tööd, leivamured. Isegi kaastöö «Saarlasele» muutub harvemaks. Nii saabus 1905. aasta. Sellega tungis tõetahtelisse töölisteadvusse vabastusliikumise hoovus. Esimese Vene revolutsiooni aegsetes rahvarahutustes Saaremaal sammusid esireas V. Möldri kodukihelkonna Pöide mehed. Kui saarlaste saadikud kogunesid viienda aasta jõulukuul Kuressaarde, esines «pöidelaste partei» resolutsiivide nõudmistega; mõisamaad talupoegade omandiks, rendimaksmine lõpetada, tööliste kindel palk ja normeeritud tööaeg. V. Mölder luges neid nõudmisi «Saarlasest» ja ei suutnud mõista, miks leht neid ettepanekuid rumalusteks mõnitas. Kui «pöidelaste partei» aasta lõpp-päevil Levalas uue koosoleku korraldas, oli ka Mölder osavõtjate hulgas. Pöide rahvatribuunide Trulli ja Sarapuu õhutusel võeti siin vastu veel karedamad nõudmised — sõjakohtu ja surmanuhtluse kaotamine, politsei ja piirivalve boikoteerimine.

Valitsuse vastusena saabus vana-aastaõhtuks Saaremaa idarannikule karistus-salk. Pöides lajatasid kogupaugud ja Riiga küüditati 27 vangi. V. Möldril õnnestus end varjata kaugemal elavate sugulaste juures. Seal valmisid tal mõned uued luuletused. Need olid kirjutatud äsjaste sündmuste mõju all ja märkisid muutust tema värsiharrastuses ning ühiskonnakäsituses. Senistes «Saarlasele» saadetud salmides olid ta kõige teravamad read rahvakasu teenritest:

Neil isiklikud püüded
on ainus peasiht,
ja igavest neil võõraks
jääb alam rahvakiht.

Nüüd avanes teadmisläbimõeldud silmapaarile uus töö — võitlus kui ainus väljapääs töörahva talumatust olukorrast. Neid luuletusi ei pakkunud V. Mölder enam «Saarlasele», vaid saatis Tallinna J. Lillienbachile, kellest oli kuulnud kui töörahva õiguste eest võitlevast kirjastajast. J. Lillienbachilt saabus julgustav vastus.

J. Lillienbach oli 1905. a. alustanud töölisalbumi «Edasi» väljaandmist, reaktiooni pealetungile vastas ta poliitiliste pilkelehtede sarjaga. Oma väljaannete ümber koondas Lillienbach sotsiaaldemokraatliku suunaga jõude. Päevasündmusi töörahva seisukohalt kajastava V. Möldri arvas ta kohe oma kaastööliste hulka ja avaldas tema saadetud värsid pilkelehes «Tapper». Oma väljaannete levitamiseks oli J. Lillienbachil üle maa loodud abiliste võrk. Viivitamatult saatis ta oma kirjastuse trükiseid ka uuele kaastöölisele Möldrile Pöides. Kontakt J. Lillienbachiga võimaldas Möldril põhjalikumalt tutvuda töölisliikumise ideede ning eesmärkidega, ühtaegu sai see uueks tõukeks tema tungimises vaimse tegevuse ja kirjanduse poole. Mölder vahetas oma juhutöölise-seisuse rändraamatukaupmehe tegevuse vastu.

1910. a. ilmus J. Lillienbachi kirjastuse «Möte» väljaandel V. Proletaarlase varjunime all V. Möldri värsikogu «Sõnajalad», mis võttis kokku tema revolutsiooni-meelse loomingu. Varjunime valikus võib aimata kirjastaja kätt. Kuulutas ju J. Lillienbach korduvalt, et tema eesmärgiks on soetada ka eestlastele oma proletaarne või töölikkirjandus. Äratus selleks oli ta saanud vene ja soome töölikkirjanikelt. «Sõnajalgades» langesid autori taotlused kokku kirjastaja suunaga. Oma värsiraamatu sihiks seab V. Mölder kurnamissuhete kinninaelutamise. Kogu algab tsükliga «Eluvarjud», milles lugeja ette tuuakse renditalupoja väljapääsmatu olukord, mõisa aurumasinal sandiks tehtud moonamehe viletsus, pildid armetust koolimajast ja kogu häda suurendavast kõrtsist. V. Mölder esitab oma olustikustseenid ladusates nelikutest, rõhutades külakehvike kurbloolust omapoolse kaasatundmisega. Kujutus jääb siiski rohkem väliselt kirjeldavaks. Suurema mõjukuse saavutab autor seal, kus pääseb kaasa kõnelema läbielatud isiklik tunne, nagu näiteks luuletuses «Minu lapsepõli».

Varsti anti kodust
võõra juurde mind,
kus ma leinasin kui
pesast lahkund lind.
[- -]
Tühi kõht ja taplus,
ülearu sund;
magada ei lastud
kunagi täis und.

Elu vaeslaste murede kujutamisel leidis Mölder vormieeskujud peamiselt sajandi lõpu luuletajatelt J. Tammelt ja Jakob Liivilt. Valitseva ideoloogia valet ning veidrusi valgustades pöördus ta aga rahvaliku koomika-arsenali poole. Tema satiiri koostisosaks saab rahva pilkelaulule omane grotesk. Korduvalt on tal ekspluataatorite võrdpildiks võetud rahva kuradi-kujutelm («Nemad ongi», «Unenägu»). «Põrgu saatuses» aga lastakse vanakurjal kurta, et rikkad on põrguski peremehe võimu enda kätte kiskunud. Jämedajoonelise liialdusega on kujutatud liigpaksust põdevat kapitalisti («Ike»), mammonahimulist baptistipapat («Vaga mees») ja narriks tehtud nuuskurit («Lugu «mässajast»»). Luuletuses «Talumehe häda» pannakse talupoeg mõisarendi, valla- ja kirikumaksu nõudjate risttules ohkama:

Kui ka vilets põllunäru
rublatükke kasvataks,
kahtlane, kas sellest veelgi
kõiki poole ulataks.

Sageli kasutas V. Mölder revolutsioonistaail levinud paroodiavormi, mis põhineb mõne üldtuntud laulu või kirikulaulu koomilisel ümberütlemisel. Nagu pealkirjadestki näha, sisaldavad paroodiaelementi «Kodanlase hümnus», ««Tõe» kuulutajatele» ja «Mustade laul», kuid koomika efekt nendes on nõrk ning hajuv. Kahvatuks osutub «Sõnajalgades» revolutsioonilise ideaali väljendus. Leiame üldsónalisi looduseallegooriaid: tormine meri, lähenev hommik. Lüürilist kangelist kui võitlejat iseloomustavad kujundid, nagu äratuslaul unekütkes hoitavale rahvale, kutse mõõka töstma. Meie teiste proletaarsete luuletajate hulgas jäi V. Mölder maha J. Lilienbachi kui sünnipärase epigrammatiku mõttetavusest ja H. Pöggelmanni revolutsioonilise ideaali kirkusest, tema hinnatavateks erijoonteks olid külakehvikute elukogemuse väljendamine ja südamlikkus.

«Sõnajalgadele» osaks saanud vähesed reageeringud kriitikas olid jäagitud eitavad. Järgides kogu luule kui terviku kohta omaksvõetud ühtset mõõdupuud, avaldasid arvustajad nõrdimust V. Möldri puhtpublitsistliku sihiseade ja vormilise lihtsakoelise üle. See oli ühekülgne lähtekoht ja hinnang, mis ei arvestanud luule eriilmeliste suundade võimalikkust. Ajalises tagasivaates on selgemini nähtav igipüsivate kriitriumide paikapidamatus luules. Revolutsioonilise võitluse ajajärgul oli publitsistlik, sotsiaalselt ja poliitiliselt võitlev luule täiesti seaduspärane. Vaatamata paljuski väljaarenemata jäänud olekule oli sellisel poolluulel oma tugevus ja teda õigustav funktsioon. Ta tabas eksimatult kaasaja kõige olulisemat ja valusamat küsimust — töö ja kapitali lepitamatust. Tema eesmärk oli mõjutada neid rahvakihte, kes sotsiaalse surve tingimustes olid kultuurihüvedest eemale tõugatud. Publitsistliku luule seaduspärasust terava ühiskondliku võitluse ajajärgul kinnitab sellise poolisetegevusliku luule tekkimise fakt ise, tema levik ja mõju rahva hulgas. Ka V. Möldri värssid leidsid lugejaid juba enne «Sõnajalgade» kaante vahele jõudmist. Oma esimese levikuringi tegid nad läbi J. Lilienbachi pilkelehtedes. Pilkelehtedele sai osaks laialdane poolehoid. Nad levisid oma aja kohta suhteliselt suurtes, kolme-neljatuhandelistes tiraažides. Ühest ametivõimude protokollist selgub, et ennetades pilkelehele «Kogupauk» 1907. a. mais kavatsetavat aresti, oli toimetaja võtnud trükikojast suurema osa lehe 4000-lisest tiraažist ja saatnud laiali Tallinnast Võruni, Kuressaarest Jamburgini, ka Riiga, Peterburisse ja Moskvasse. Kui J. Lilienbachi pilkelehed 1908. a. lõplikult suleti, ei lõppenud sellega veel V. Möldri värsside rahvasse-minek, vaid alustas uut ringi ajakirjades «Meie Mats» ja «Ulak». Just sellise levikuga on seletatav V. Möldri mõne salmiku pikaajalisem püsimine inimeste teadvuses, nagu näitab tema luuletuse «Talumehe häda» üleskirjutamine rahvalaulu pähe veel 30. aastatel. «Sõnajalad» jäi Möldri ainukeks värssikoguks, ent tema nimi ei jäänud unustusse proletaarse kirjanduse edasiarendajate juures. Leningradis 1922. a. avaldatud populaarsete deklamatsioonide kogumik «Ilulugemised» tõi ära ka neli V. Möldri luuletust. Ajaloolased on väitnud, et Oktoobrirevolutsiooni ajal oli eesti proletariaat oma teadlikkuse astmelt üks eesrindlikumaid Euroopas. Küllap oli selle teadlikkuse kujunemises oma osake ka J. Lilienbachi väljaantud proletaarsel kirjandusel, sealhulgas V. Möldri värssidel.

Mahategevast kriitikast hoolimata tõi luulekogu autorile mõnevõrra tunnustust kultuuritegelastelt. Sajandi teisel kümnendil hakkas Kuressaares seni ainsa ajalehe «Saarlase» kõrval ilmuma veidi vabameelsem «Hääl» ja V. Mölder kutsuti 1913. a. selle toimetajaks. Peagi algav maailmasõda tegi V. Möldri ajakirjanikutööle järsku

lõpu. «Hääl» suleti ja V. Mölder asus oma neljaliikmelise lasteperega Põide Tornimäele, kuhu oli ostnud vabadikukoha. Perekonna elatamiseks oli vaja kõrvalteenistust, mida V. Mölder püüdis hankida raamatuköitmisest ja lillekasvatamisest. Viimati mainitud tegevusega pälvis ta ümbruskonnas Tuti-Vasseli hüüdnime. Püsi-vaks harrastuseks jäi luuletuste kirjutamine, kuigi see, eriti sõjaludes, midagi sisse ei toonud. Üürikesse ajakirjanikuametiga algas Möldril kunstilise täienemispüüde järk. Kriitikast olid talle siiski selgeks saanud tema senise puhtpublitsistliku luulelaadi ohud. Nüüd kirjutas ta eelegilist loodusluulet figuuridega küllastatud keeles, ka valmis tal tõlkeid suurest luulest. Vene keele vahendusel eestindas ta tsükli Ch. Baudelaire'ilt («Üökullid», «Õhtu harmonii», «Albatross», «Aabel ja Kain», «Kurja lill»), paralleelselt valmis Lermontovi «Mtsõri» tõlge («Kloostrikasvandik»). Paljaks täienemispüüde tunnistajaks need katsed jäidki. Eeskujud olid kauged ja võõrad, Möldri enda tase ebaküps nende loovaks omandamiseks. Modernistliku mõjutuse pitsurit kandva värsitoodangu äratrukkimine hilines, see sündis alles 20. aastate algul uues «Meie Hääles». Tegelikkuse sündmused ja autor ise olid siis neist otsinguist juba üle kasvanud.

Sõja lõpul hakkasid Saaremaal koonduma revolutsioonijõud, kes Saksa okupatsiooniga olid ära lõigatud Oktoobrirevolutsioonist mandril. Nagu 1905. aastal, nii oli nüüdki Saaremaa töölisliikumise keskuseks Põide, kus astus tegevusse aktiivne noor põlvkond. Tugevnesid ka V. Möldri sidemed liikumisega. Sõja lõpul oli Tornimäele asunud velsker ja fotograaf I. Malafejev, kes asutas esperantoringi ja levitas selle kaudu revolutsioonilist kirjandust. V. Mölder kuulus ringi juhatusse. 1920. a. kevadel aeti esperantoring laiali, I. Malafejev saadeti Nõukogude Venemaale. Traagiline sündmus oli ka V. Möldri isiklikus elus. 1920. a. suri ta naine Ann, järele jäi neli last, kõige vanem kolmeteistkümnene. Oma lastele leidis Mölder uue ema ja endale ustava elukaaslase naabruses elavast töölisnaisest Juuli Jäägrist, esperantoringi ideekaaslasest. See oli 1922. aastal.

Samal ajal astus oma jõulisemasse järku Põide töölisliikumine. Algas Möldri koostöö vendade Ellamitega, kes olid illegaalse ja legaalse tegevuse juhtideks. V. Mölder kuulus põrandaaluse parteiorganisatsiooni juhatusse, olles selle kirjatöimetaja. Tööraha ühise väerinna nimekirja järgi valiti ta vallavolikogusse. 1923. a. tähistasid Põide kommunistid 1. maid demonstratsiooniga. Järgmise, 1924. aasta 1. mail korraldati veel uhkem rongkäik Kahutsi maalinnalt Uuemõisa rahvamaja ette, kus peeti miiting (kõnelesid A. Ellam ja V. Mölder). Ja aasta lõpul — vana-aastaõöl — V. Mölder areteeriti. Ta viidi ära koos Kirill Kummitsa ja vendade Ellamitega. Möldrit süüdistati «Eestimaa kommunistilise partei Uuemõisa osakonna loomises vabariigi algaastail». Kohus mõistis ta kümneks aastaks vangi kõigi õiguste kaotamisega. Ta perekonnalt võeti ära maareformiga saadud juurdelõige, naine viie alaealise lapsega, kõige väiksem alles aastane, sattus raskesse olukorda. «Andke lapsed teenima,» oli võimumeeste juhend. V. Mölder kirjutas naisele vanglast, andis nõu, julgustas. Tema vangla-aastate elust jutustavad tembeldatud kaustikud, tiheda käekirjaga täidetud kladed, mida praegu säilitatakse Kirjandusmuuseumis. Kaustikud peegeldavad vangi muresid, siin on väljakirjutusi määrustest vangla toidunormi kohta, arvestused raamatuköitmisel tehtud tööst, on retsepte tindi valmistamiseks ja tubaka parkimiseks. Kladede peasisu moodustab aga kirjanduslik materjal — laulurepertuaar, omalooming, tõlked. Vanglas sai põline leivaori rohkem aega oma südameharrastuseks, kuid see aeg kandis rasket pitsurit, tingimused olid siingi kiuslikud. Kuressaare vanglas ei olnud poliitvangid organiseeritud, polnud juttugi vanglaajakirjadest, kirjanduse ühishankimisest, nagu tehti Tallinna vanglates. On näha, et kirgliku lugeja Möldri lektüür on olnud väga napp ja ühekülgne, või õigemini: seda pole olnudki. Vangil endal on tulnud leida sellele aseaine. Mitmed kladed on täis kirjutatud uuemaid rahvalaule ja lööklaule. Ka vangi enda värsiloomingus on tunda vangla rõhuvust. Autoril puudub väljavaade laiemalugejaskonna ette pääsemiseks, see piirab ta adressaati ja üldistusjõudu. Osas luuletustes on poeetiline üldistus siiski saavutatud ja nende puhul võime kõnelda uuest etapist V. Möldri kui luuletaja arengus. Märkame iseseisva paralleeli tekkimist nähtusele, mida V. A. Keldõs oma uurimuses vene proletaarsest poeesiast nimetab puhtsotsiaalse laadi ületamiseks. Uue revolutsioonilise tõusu aastail, ütleb Keldõs, tundusid proletaarsetele poeetidele 1905. a. võitluslaulud oma poliitiliste üleskutsetega liiga askeetlikud. Nad laiendasid oma temaatikat aladele, mis polnud otseselt seotud sotsiaalsega, ühiskondliku võitlusega ühines nüüd isiklik tundeelu, õigus anti ka südamehäälele. V. Möldri kunstiline täienemispüüd sajandi teisel kümnendil polnud andnud nimetamisväärsed tulemusi. Alles nüüd vanglalauludes on mär-

gatavalt rikastunud ta poetika ja sõnavara, tema süüdistused ja tulevikuunistused on antud elavas tundeselises aspektis, neist õhkub suurt isiklikku veendumust.

Ei palu ma armu teilt rõhujad,
ei koerana teie ees rooma,
ehk elaksin üle veel hirmsamat,
ehk surmagi peekrist peaks jooma.

Südamehääle õigusest kõnelevad eelkõige naisele pühendatud armastuslaulud. Vangistatud luuletaja mõtleb oma naisele küll igatsuse, küll kaastundega, imetluse ja tänumeelega. Pikad lahusolekuaastad ja lühikesed kohtumised läbi kahekordsete raudvõrede tekitavad kristalliseerunud tundeavaldusi. «Juuli kuju V. Möldri värsides on üks kõige mitmekülgsemaid kujusid meie armastusluules üldse,» ütleb Aira Kaal neid luulelehti sirvides, «ja mina vähemasti ei tea eesti kirjanduses teist juhust, kus luuletaja oma abikaasale oleks pühendanud taolisi värse.» Kord on ta talle päikesekiir vangikongis, kord armastatud ja ihatud naine.

Ma jälle sinuga nagu ikka
öö ääretu avarus on sind täis.
[- -]
Nagu valge lõhnavaim kameelia
oma hingeõhul nägematuna
minu kurva vangikambri täidad sa
igavpikkadel
talveõhtutel.

Kord on ta lapseema ja kangelanna ja abistaja hädas.

Kui pühapilti vaatlen pojukest ja sind...
mis oleks minust, kui mul poleks, kallis, teid?
Ei üle elaks siin küll valupäevi neid.

Isikliku tunde ja sotsiaalse ideaali avaram ühendus on antud luuletuses «Mu varandus».

Ei veetle pillav loodusuhkus
mind lõunataeva päiksega
ei kergemeelne, laisklev puhkus,
ja rikkus saadud vaevata.
Mu unistus — kehv maja vana
kesk vaevanurmi kiduraid;
See varjab nagu poegi kana
mu varandusi kallimaid.

Meie proletaarsele luulele lisavad V. Möldri vanglalaulud köitvalt tundeküllase lehekülje.

V. Mölder vabanes vanglast suvel 1932. a. Ta tervis oli kannatanud, kuid vaim murdumatu. Vähehaaval hakkas terviski toibuma. Siis tuli uus löök. Sama aasta sügisel areteeriti tütar Glafiira illegaalse koostegutsemise pärast Ellamitega. Rasked põrandaaluse töö aastad ei jäänud siiski tulemusteta. Igatahes leidsid 1940. a. juunipäevad Põide kandis ees rühma veendunud kommuniste, hea hulga sotsialismi pooldajaid ja nõukogude korrale sümpatiseerijaid. Paljud neist edutati juhtivatele kohtadele ja nad asusid linna — Kuressaarde. Kuid V. Mölder jäi paigale. Ta valiti valla täitevkomitee esimeheks. Igal vabal hetkel haaras ta sule ja selle alt voolasid nüüd välja võidulaulud.

Töölisrahvas, laulud valla,
meilgi on nüüd isamaa.
Tõukasime troonilt alla
ülbe kaukajumala.

Suure Isamaasõja algul evakueerus V. Mölder koos abikaasa Juuliga Tšeljabinski oblastisse, kus nad leidsid peavarju Samotohha kolhoosis Verhneuralski rajoonis. V. Mölder võttis osa kolhoositööst ega jätnud roostesse ka sulge, tehes kaastööd

rindelehtedele ja raadiole. Juba sõja kõige raskemal etapil ennustas ta fašistidele nende saatust.

Võib roimar kaua ilmas möllata,
kuid lõpuakt ei möödu völlata.

Veterani tervis halvenes, andis tunda vanglast päritud astma. Kuid ikkagi piinas ta hinge kärsitus, tahtmine midagi rohkemat teha. Ta nägi ära Stalingradi lahingute võidupäeva. Saabus 1943. a. suvi, võitlused käisid juba Kurski—Orjoli kaarel. Abikaasa jutustab V. Möldri elu lõpust: Heledal juulipäeval, mingis rahulikus aimuses, palus haige ennast puhtaks pesta, puhtad rõivad selga panna. «Anna mulle tinti ja sulge,» küsis ta siis, «vaat nüüd ma kirjutani!» Ta haaras sullepea, kuid kirjutada enam ei suutnud, ja kõnegi kustus.

Elupõline kehvik ja pehmeloomuline kaunishing, raamatusõber ja lillekasvataja, piiritult aus inimene — ühtaegu vankumatu vaimuga rahvatribuun. Niisugusena on V. Mölder lisanud omanäolise kuju Saaremaa revolutsionääride kuulsasse plejaadi.

Eduard Roos

GUSTAV SUITSU MURRANGULINE ÕPPEAASTA

ESIMENE SUVI SOOMES

Gustav Suitsu huvi soome kirjanduse vastu sai alguse 1900. a. esimesel poolel, mil ta õppis Tartu kroonugümnaasiumi IV klassis. Üsna peagi ärgitas see teda ka soome keele õppimisele. 1900/1901 avaldas Suits juba J. Aho «Laastude» eestindusi «Postimehe» lisas ja «Kiirte» I andes.

«Uue Aja» ja «Postimehe» kaastöölisena ning lugejana oli Suitsul nooruki kohta üsna hea ülevaade Soome poliitilisest olukorrast, kus ärevust põhjustas tsaaririigi taotlus likvideerida Soome põhiseaduslik autonoomia. Soome kirjandusega tutvumist alustas Suits originaalide lugemisega. Lisateadmisi tuli ajakirjanduses avaldatud tõlgete kaudu. Ka ilmus «Rahva Lõbu-lehes» (1900, nr. 2—4) Kasimir Leino ülevaade soome kirjandusest (Agricolast Ahoni). Kas «Postimehe» toimetuses või lugemisringis O. Kaldaga kokku puutudes sai Soomest huvitatu temaltki informatsiooni. O. Kallas oli pärast Tartu ülikooli lõpetamist täiendanud end Helsingi ülikoolis soome rahvateaduse ja soome-ugri keelte alal, kaitsenud 1901. a. seal doktoriväitekirja ning abiellunud prof. J. Krohni tütre ja prof. K. Krohni õe Ainoga. Nii oli ta tol ajal Eestis paremaid soome kultuurielu tundjaid. Ka teadis ta, et Soomes võetakse Eestist noori nn. suveinformaatoriteks — sealsetele kooliõpilastele saksa keelt õpetama, tasuks antakse elatus ja kantakse sõidukulud. Kallas soovitas eesti noortel kasutada võimalust Soomega tutvumiseks ja tal oli mõningaid aadresse. Ühe neist andis ta 1901. a. kevadel Suitsule, teise August Hankole, Suitsu hiljutisele koolikaaslasele. (A. Thauvón - Suits, Gustav Suitsu noorus. Lund, 1964, lk. 106.)

Juuni algul sõitiski Suits Soome. Kuni Peterburini oldi koos Hankoga, sealt edasi viis Suitsu tee üle Viiburi Vironlahti kirikukülla, linnulennult 25 km Haminast ida poole. Sihtkohta, algkooliõpetaja Varmaneni koju jõudis ta enne juuni keskpaika. Varmanenil oli kolm last, nendest oli tütar abielus arhitekt Jalmari Kekkoneniga, poeg Julius (Suitsust kümme aastat vanem) aga vajas saksa keele õpetajat. Oppija ja õpetaja vahekord kujunes heaks. Lähem ja kestvam sõprus sügenes Suitsul Kekkoneniga, kes Vironlahtis suve veetis. (A. Thauvón-Suits, lk. 106—107.)

Vironlahtis tekkisid noorel eestlasel ka esimesed kontaktid soome kirjanikega. Kohalik pastor Juho Reijonen (1855—1924) oli siis juba mitme teose kaudu tuntud. Suits käis temaga mõnegi korra vestlemas. Kekkoneni pool sai Suits tuttavaks kirjaniku ja kirjastaja Yrjö Weilin-Veijolaga (1875—1930), kes hiljem kirjastas «Elu tule» ning «Sihid ja vaated». Varmaneni majaliste ja külalistega suheldes süvenes Suitsu soome kirjanduse, eriti aga luule tundmine. Harrastati muide ka soome luuletajate ühislugemist. (A. Thauvón-Suits, lk. 106, 109.)

Eesti gümnaasist võttis osa jaaniõhtu pühitsemisest ja paadisõitudest, käis kuulamas J. Reijoneni jutlusi ning jõudis vennasrahva maad näha ka üle Vironlahti piiride. Nii oli ta koos H. Prantsuga Soome karskuskongressil Tampere 21.—23. juunini. Seal kohtus ta karskustegelase M. Helenius-Seppäläga, kes oskas eesti keelt, oli Eestis käinud ja eesti luulet (K. E. Sööti, L. Koidulat jt.) soomendanud. Tagasi sõidul Tamperest peatus Suits vähemalt ühe päeva Helsingis (sõnum kongressist «Postimehes» 23. VII 1901), kus ta külastas K. Krohni. Eesti nooruk pidi soome teadlasele hea mulje jätma, sest teda paluti enne kojusõitu külastust korrata. (Vrd. G. Suits K. Krohnile 1. VIII 1901. KM KO, F 205, M 24:16.)

Soomes olles ei unustanud Suits «Kiiri». Värsketel tutvuste organiseerimisel ilmus soome ajakirjanduses I ande kohta kaks arvustust («Kiired» II, kolmas kaanekülj). Järgmiste annete tarvis valis toimetaja tõlkimiseks soome luuletusi ja proosapalu, aga talle anti ka otse «Kiirte» jaoks tehtud kaastööd. Igatahes suve lõpul võis ta kinnitada, et oli Soomest kogunud kuus-seitse kaastöölisi, ja «kui ülikooli-haridusega hoobelda, siis on need päälle ühe neiu kõik ülikoolis käinud isikud». («Paar

EDUARD ROOS

sammukest eesti kirjanduse uurimise teed» V. Tallinn, 1967, lk. 202.) Y. Weilin-
Veijola vahendusel sai Suits «Kiirtele» Soomest ka illustratsioone.

Otsesed ülesanded ei andnud Suitsule kuigi palju mahti oma sulge rakendada.
«Postimehes» ilmusid proosapala «Jaaniöö Soomes» (15. VI 1901, nr. 130) ja Tam-
pere karskuskongressi pikk kirjeldus. Vironlahtis kirjutas ta ka ühe luuletuse —
«Ma kõrbes rändasin...».

Ülalmainitud «Jaaniöö Soomes» tõstab anonüümselt esile soome naisüliõpilase, kes
paadisõidukaaslasena laulis isamaalist laulu. Oli lauljaks L. Onerva (kes 1901. a.
kevadel keskkooli lõpetades sai soome tava järgi üliõpilaseks), Eine Tensikkala või
keegi muu — see jääb andmete puudumisel vastamata. Igatahes oli L. Onerval osa
noore Suitsu loomingu ja E. Tensikkalal tundeelus. Aino Suits kirjutab: «Viron-
lahel valdab noort saksa keele «suveinformaatorit» esimene armastus, nagu see on
traditsiooniks päris rahvusvahelises kirjanduseski: Tuleb noor tark mees majja.
Neiud vaimustuvad, aga traagikaks on harilikult noormehe vaesus. Gustav Suitsu
puhul ei olnud seda traagikat. Tema lihtsalt, nii noor kui oligi, armus Eine Tensik-
kalasse. [- -] Gustav ise rääkis sellest ja nimetas seda oma esimeseks armastu-
seks.» (A. Thauvõn-Suits, lk. 117.)

Suitsu esimene suvi Soomes hõlmas ligi kahekuist ajavahemikku. Vironlahtit
lahkumise aja kohta on täpset informatsiooni: «Nagu kõigele olevusele maailmas
korra ots tuleb, nii ka minu Vironlahel viibimise ajale. Teisipäeval 6. augustil
teen reisirühma lahti.» (G. Suits K. Krohnile 1. VIII 1901.) Sel päeval sõitis Suits
Kuorsalosse, mõneks päevaks külla K. Krohnile. Järgmine kiri K. Krohnile on kir-
jutatud 12. augustil juba Tartust (KM KO, F 205, M 24:16).

MAAILMAVAATELISI RAJASEADEID

Noorukile, kelle senised rännud olid kulgenud Võnnu ja Tartu vahet, tähendas ven-
nasrahva maal viibimine vaatepiiri avardamist ja sundis paralleele tõmbama:
«Kuna väljas maailmas edenemine võimsasti edasi jõuab, kannatab meie kodumaa
muu kõrval iseäranis vaimlist nälga» («Kiired» II, kolmas kaanekülj). Tagasivaatav
prof. Suits on oma eluloolistes andmetes Soome mõjudest esile tõstnud kolm
momenti: vaadete kujunemise tsaaririigivastase meelsuse, rahvusliku teadvuse ja
nõudlikuma kirjandusliku eneseteostuse suunas. Mõjude ulatus oli suuremgi. Uued
suhted ja täheldused akumulereerisid vaimujõudu, tõstsid eneseusku ning ettevõtlik-
kust. Sidemed Soomega jätkusid kirja teel. Julgemalt kasutas ta nüüd kirja teel
suhtlemist ka kodumaaal. 12. augustil kirjutas ta mitte ainult K. Krohnile, vaid ka
V. Reimanile. Suitsu-poolne osa kirjavahetusest V. Reimaniga on säilinud. See pole
«autoriteedi ees kummarduv nooruk, kes kirjaridadest meie silmade ette kerkib,
vaid otsiva vaimuga, kriitilise mõistusega, oma maailmavaadet kujundav noor ini-
mene». («Paar sammukest» V, lk. 200.)

Maailmavaateliste otsingutes püsis endiselt esikohal oma rahvuse tuleviku küsi-
mus. Näinud Soome jõulisemat rahvuslikku elu, tuksatab valuliselt noormehe süda:
«...meelde tuled sina, mu Eestimaa! vaene kõigest, vaene armastusestgi!» («Jaaniöö
Soomes».) Hilissügisel kestab väljavaatetuse vaev: «Mis saab sedaviisi meie rahvast?
Kas maksabgi tema kasuks oma jõudu ohverdada, selle rahvakese kasuks, kelle
kohta öeldakse ajalugu oma otsuse juba määranud olevat?» («Kiired» II, lk. 87.)
1902. a. algul taas: «Täna sa elad ja oled veel ning heitled nende tingimistega, mis
nii rängalt sinu õlgade pääl lasuvad, aga kes võib selle pääle julge olla, et homne
päev sulle veel raskemat ei too — surmaotsust?» («Kiired» III, lk. 8.)

Iga pessimistlikumgi tollane eneseavaldus lõppes ometi potentsiaalse jaa-võima-
lusega. Ent kõhklus võbeles alatooni andvalt kaasa. Murrangumoment on kirjan-
duslikus esituses antud Võnnu kodukaasikus tuttavalt pingil: «Tundmus rääkis rahva
poolt, mõistus vahest vastu.» Keset seda «kõlblist sisemist võitlust mõistuse ja
tundmuse vahel» tuli lapsepõlvemälestuste ja kujutluspildi kaudu vabanemine: «Ma
olin kui uuesti sündinud. Eemale kõik eelarvamised ja kahklused! Eesti rahvas
peab elama ja tahab elada.» («Kiired» II, lk. 88.) Veel kord tõusis dilemmaline
küsimus: «Kumb võidab nüüd, kas päike või pimeduse vaimud?» Ent see oli juba
retooriline, sest vastus oli valmis: «Tulge, vaadake neid tulesid, mis hämaruses siin
ja sääl kiirgavad. Kustub üks, tõuseb teine asemele. [- -] Need on isamaa-arms-
tuse ja kohusetundmuse leegid [- -]. Lootus on see õli, mis leeki ikka ja ikka uuen-
dab.» Kui leeke ühiselt loitvel hoitakse, «siis jääb valgus meie kotta, siis kaob
surmahirm ja ei tarvitseks siis enam küsida, kas Eesti elu või Eesti surm?» («Kii-
red» III, lk. 8—9.)

Võib mõista, kuidas kõhklus- ja otsimisvaevadest läbikäinud Suitsu irriteerisid alistumusmeeleolu avaldused. Kui ühes tol ajal ilmunud koguteoses nähakse õnne «rahulikust ja kannatlikust meelest», «südame igatsuste talitsemises» ja «iga juhtumise tänulikult» vastuvõtmises, siis ironiseerib Suits: «Hm! See on vähemalt pisut lapselik! Elu ei luba meid õnnest mitte niisugusel toonil rääkida.» («Postimees» 26. II 1902, nr. 48.)

Rahvuspoliitilises küsimuses selgusele jõudmist soodustasid mitte ainult Soomes saadud muljed ja loetud teosed (Järnefelti «Isamaa», Aho laastud, Topelius). Ka kodumaa oludes toimus julgustavaid nihkeid. A. Grenzstein oli kaotanud ja Eestistki lahkunud. Linnades tõusis pidevalt eestlaste arv, käis võitlus saksa mõju vastu. Propageeriti emakeele kõnelemist, tauniti neid haritlasperekondi, kus kodune suhtlemine käis saksa keeles. Eestlaste rõhuv enamik elanikkonnas julgustas sakslaste suhtes rohkemaksiki; «meil on õigus nõuda, et meiega meie oma maal meie oma keeles viisakalt kõneldaks». («Postimees» 28. XI 1901, nr. 269.) Eesti keelele õiguste taotlemine ühiskondlikus elus tõi päevakorradele ka emakeeletundide küsimuse. Ajendiks sai Venemaal ettevalmistusel olev koolireform.

Algatus tuli kroonugümnaasiumi õpilastelt 1899/1900. õ.-a. teisel semestril. Suits, Rei ja Palm koos üliõpilase Aleksander Põrgi ja farmatseut Andres Kuusega koostasid palvekirja eesti keele võtmiseks kroonugümnaasiumi õppekavasse, õpilased kogusid sellele vanemate allkirju. Aprillis 1900 käisid Põrk ja Kuusk pärast J. Tõnissoniga nõupidamist kroonugümnaasiumi direktori Ivanovi jutul. Viimane lubas kõnelda õppekonna kuraatoriga, Põrgil ja Kuusel aga soovitas kollektiivne palvekirja asendada lapsevanemate individuaalsete palvekirjadega. Eesti keele õpetaja kandidaadidena peeti silmas C. H. Niggolit ja O. Kallast. Puškini tütarlastegümnaasiumis hakkas usuõpetaja H. Treffneri õhutusel emakeeletundide asja ajama õpilane Hella Murrik, samuti lastevanemate individuaalseid palvekirju kogudes. Ka Murrik küsis nõu J. Tõnissonilt. Nõupidamistel viimase kodus tekkisid esimesed tutvussuhted kroonugümnaasiumi õpilaste Suitsu, Lesta ja Variku ning tütarlastegümnaasiumi õpilaste Murriku, Linda Kaardi, Frieda Sangernebo, Juuli Suitsu jt. vahel. (H. Vuolijoki, Koulutyttöinä Tartossa vuosina 1901—1904. Helsinki, 1945, lk. 76—77, 83—84.)

Ühel ajal Tartuga alustati eesti keele tundide nõudmist Kuressaares ja 1901. a. sügisest alates õpetatigi sealses gümnaasiumis emakeelt vabatahtliku ainena. (A. Palm, «Keel ja Kirjandus» 1972, nr. 7.) Tartus jäi aktsioon kestma. Kõneluses Suitsuga süüdistas C. Treffner asja venimises ürituse peamehi, sest kui eesti keele õpetamine oleks temale usaldatud, olnuks emakeel juba kroonugümnaasiumi õppekavas. («Paar sammukest» V, lk. 206.)

Kuigi aktsioon Tartus esialgu tulemusteta jäi, oli sel õpilaste laialdasema omavahelise suhtlemise ja maailmavaatelse kujunemise seisukohalt oluline tähendus. Just 1901/02. õ.-a. lausuti esmakordselt peagi populaarseks saanud lentsõna «juba koolipingil». M. Pung esitas oma brošüüris «Meie nooresoo idealid» nõude, et juba koolipingis tuleb kujundada oma maailmavaade, ja rõhutas, et «noorus on idealide aeg ja kus mitte idealisid, plaanisid ega sihtisid ei ole, seal ei saa ka tegusid olla». Autori arvates olevat arutelud eesti rahva tuleviku üle, «mille kallal meie «isamaa pojad» vahete vahel oma aega viidavad», «tühjade õlgede peksmine». Kui rahvus kord kaduvat, siis langevat süü noorsoole. «Ja kui meie noorsugu seda süüdi enese peale mitte võtta ei taha, siis peab ta enesele idealid looma, neid elust ja tema tarvidustest teaduse abil välja kasvatades.»

Suits oli seni oma rahvuspoliitilisi arupidamisi väljendanud ilukirjanduslikes katsetes. Mõnetigi M. Punga brošüürist ajendatuna, sõnastas ta nüüd oma seisukohad ka artiklis «Priiuse-päeva hüüd nooresoo poole». («Postimees» 27.—29. III 1902, nr. 71—73.) Autori tähelepanu on keskendatud väikerahvaste eluõiguse küsimusele, ta argumentatsioon on läbimõeldud, esitus asjalik. Emotsionaalsemat tooni jähendab kohe eneseiroonia. Teinud põike eestlaste süngesse minevikku, kinnitab autor, et eelmised põlvkonnad võitlesid ja kannatasid tulevõlvede heaks. Lisab aga, et küllap leidub neidki, kelle silmis tema käsitus esivanemate eneseohverdusest on «vaga sinisuka-poesia — ainult riimid puuduvad veel».

Juba varem tuli Suitsul rahvusküsimuste puhul esile puht isiklik aspekt — kas maksabki hävimisele määratud rahvuse heaks töötada? Lähtekohaks sai fakt, et etnilise kuuluvuse määrab inimese sünd. Siit järeldus: «Kui meil isamaad ei ole, siis ei ole meil oma kindlat töö alust, vaid meie oleme kui sepikojast välja heidetud sepad, kodust väljaetatud töömehed, hävitatud perekonna lapsed, kes hukka saavad, maailmale enesest vilja jätmata. Ustavus isamaa vastu on niisama palju kui usta-

vus iseenese vastu — selle vastu, mis meil mõtetes ja tegevuses, kombetes ja pruu- kides, lootustes ja tunnetes algupäralist on. Kui meie endid neist lahti ütleksime, siis ütleksime endid iseenestest lahti [- - -].»

Kultuuris asetab Suits esikohale kunstiloomingu, ja selles eriti kirjanduse. Ta jagab Hegeli suhtumist: «Luule [s. t. kirjandus] paneb lõpmatuse tundmusesse, luule nõuab lõpmatusele mõõtmata valda, mis õigusega tema päralt on, ta valitseb looduse ja ajaloo, vaimu ja ilma, taeva ja maa üle. Ta on suurepäraline nagu lõp- matus.» («Kiired» III, lk. 121.) Nii ülevale inimvaimu avaldusele ei tohtinud Suitsu veendumuse järgi läheneda vastutustundetult: «Igaüks, kes sulge oskab vedada, ei ole kirjanik. Kirjaniku kutse on liig kõrge, kui et seda hoolimata jalge alla tohiks tallata.» («Postimees» 26. II 1902, nr. 48.)

Mida selgemaks kujunesid «sihid ja vaated», seda enam elavnes noore aatleja võitlusvaim. Võitlema sundis sotsiaalne kohusetunne. Esmakordselt sai see sõnastuse luuletuses «Kohused isamaa vastu». Vaadeldaval tegevusperioodil muutus sisemine käsk üha tungivamaks: «Sina aga ei tohi mitte käsa rüpes pidada. Üles nüüd!» («Kiired» II, lk. 88.) «Surmani peab ta minu eluteed valgustama» (isamaalise hinge- tule kohta). («Kiired» III, lk. 9.) «Ja mul ei ole mitte üksi oma eest, vaid ka teiste eest muretseda olnud: Eesti meele tõstmiseks Tartu keskkoolides olen ma oma paremad jõuud ja vaba aja kulutanud.» («Paar sammukest» V, lk. 208.)

Märgatava osa oma vabast ajast pühendas Suits «Eesti Külvajale». See illegaalne organisatsioon käis koos üks või kaks korda nädalas. Koosolekuid alustati rahvus-liku lauluga. Päevakorras olid referaadid mitmesugustel teemadel ja kirjanduslike katsete esitamine. Liikmete arv kasvas pidevalt, rohkesti tuli neid juurde reaalkooli- list, nii näiteks Mihkel Pill, Peeter Ruubel, August Vellner, Eduard Ott (ka Otto), Paul Epler ja Eduard Emm. Neist E. Ott liitus algul agarasti Suitsu üritustega. («Punased aastad» I. Tartu, 1932, lk. 33; «1905. aasta Eestis». Leningrad, 1926, lk. 123.)

Peagi ei lepitud ainult koosolekute pidamisega. Hakati ettevalmistusi tegema peo- õhtu korraldamiseks. See toimus kroonugümnaasiumi, H. Treffneri eragümnaasiumi, reaalkooli ja Puškini tütarlastegümnaasiumi õpilaste osavõtul 18. V 1902. Kava koos- nes näidendist, kirjanduslikest ja muusikalistest ettekannetest. Publiku hulgas oli ka kohalikku eesti intelligentsi. Öhtu õnnestus ja jättis noortele parima mulje. Suits avaldas veendumust, «et säärased pidud noort Eesti seltskonda paremini kasvatada jaksavad kui ühegi ajalehe juhtkirjad». Rahvusliku meelsuse kasvatamiseks raken- dati sanktsioone: «Päälegi võtame edaspidi igatühe «kavaleeri» käest meie seas sõna, et ta saksa keelt rääkimast tagasi hoiab, muidu kaotab ta õiguse järgmistest sar- nastest pidudest osa võtta.» («Paar sammukest» V, lk. 208 jj.) Konspiratiivsuse huvides vaikiti «Eesti Külvaja» osast peoõhtu korraldajana.

Kui heledaid elamusi õpilaste esimene ühisüritus ka andis, varjud ei olnud ole- mata. «Teadagi, et niisuguste enam ehk vähem üleüldiste asjade ajamise juures ikka sala miinide panemist ette tuleb. Ja et ma liiaks tundeliku südamega olen sün- dinud, nagu vähemalt mulle enesele näib, jätavad ka niisugused väikesed asjad minusse sügavaid jälgesid järele.» (Sealsamas, lk. 209.) Need read on kirjutat- tud 24. V 1902, seega värskete muljete mõjul. «Salamiinide» olemust pole val- gustatud.

«Teataja» ilmumahakkamine 1901. a. septembris Tallinnas tähendas ideoloogilist diferentseerumist. Uus päevaleht lähtus ühiskondliku elu käsitusel materialistlikest alustest ja seadis eesmärgiks rahva klassiteadlikkuse kasvatamise. Idealistlik-kleri- kalistliku suunaga «Postimees» eitas eesti ühiskonnas klassilist kihistumist. Nende ajalehtede ideoloogilised erinevused kajastusid ka «Eesti Külvaja» liikmeskonnas ja koosolekuil. Tekkis kaks tiiba. Üks, idealistlik ning mõõdukas (kaasaegsete sõnas- tuse järgi), Suitsu juhtimisel tegeles kirjanduse ja rahvusküsimustega, teine, mate- rialistlik ning radikaalne, Rei ja Oti juhtimisel harrastas sotsiaalküsimusi ja loo- dusteadust («Punased aastad» I, lk. 33). E. Ott(o) kirjutab oma mälestustes: «Suitsu grupesse edasijäädes olime meie seal midagi opositsiooni (vastasrinna) taolist.» («1905. aasta Eestis», lk. 123.) «Suitsu grupega» on mõeldud «Eesti Külvajad». «Sala- miinide» paniija võis olla materialistlik tiib, kes peagi oma opositsiooni arendas veel teravamal kujul.

Suitski oli juba eelmisel õppeaastal materialismi alustega tutvunud, kuid käsitus jäi ometi ähmaseks. Seda tõendab mõningate mõistete segiajamine — kirjavahetu- ses on vastandatud rahvusidee ja materialistlik idee, kasutatud «materialistlik oma- kasu» (pro materiaalne), rööbitatud materialismi ning (majanduslikku) kitsikust jms. Ent Suits otsis selgust. «Sisemine quo vadis — kõikumine idealismuse ja materialismuse vahel» kestis kogu talve. Võib-olla oleks kestnud veelgi, kui otsust

poleks kiirendanud emotsionaalne moment — «salamiinide» panemisest riivatud «tundeline süda». Kuus päeva pärast peoõhtut kirjutas Suits: «Ma olen võitnud ja aru saanud, et materialismuse vähemalt minule mitte see ei ole, mis lunastust võib tuua.» («Paar sammukest» V, lk. 209.)

Maailmavaateliselt murrangulise õppeaasta jooksul oli Suits lõpetanud heitlemised rahvuse tuleviku küsimuses. Ühes sellega kasvas vaimne aktiivsus ja selgus huvialane kutsumus — kirjandus. Kirjanduse tõusmine tulevikuperspektiivi ja üha süvenev klerikalismivastane hoiak lubasid lõplikult otsustada loobumise ema ja ristiiisa poolt soovitud teoloogi kutses. Vastavasisulise kirja saatis Suits Oehrniile Riiga juba suvel Soomest. (M. K a m p m a a, Eesti kirjandusloo peajooned IV. Tartu, 1936, lk. 54.)

GÜMNAASIUMI MILJÖÖ

Libliku pansioni viis gümnaasisti olid kevadel 1901 suvevaheajaks igaüks oma teed läinud. Kui mitu või kas ükski neist sügisel sinna tagasi läks, see on teadmata, sest gümnaasiumi 1901/02. õ.-a. korteriraamat pole säilinud. Suits igatahes oli vahekorrad Liblikuga lõpetanud. Ja mitte ainult pansioni suhtes, sest nagu osutab «Kiirte» II ande neljas kaanekülj — ei toiminud Libliku raamatukauplus enam koguteose pealao pidajana. Suitsu kirjavahetusest nähtub, et Soomest naasnuna oli ta ilma kindla aadressita, mistõttu saabuivad kirjad läksid «Postimehe» toimetusse. Peagi sai uueks elukohaks Peterburi tän. 67, mõisniku lese Paulmeistri pansion. («Paar sammukest» V, lk. 206; RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 1410, l. 47.)

Nagu eelmisel talvel, nii tuli nüüdki elatise muretsemisel loota endale. Dreyeri stipendiumi saamine jätkus. Lisa tuli hankida ajalehekaastõega ja eratudide andmisega. Näib, nagu oleks korterivahetus vähemalt osalt toimunud väliliste tegurite mõjul, nimelt eratudide andmise huvides. Suits kirjutab, et «koolivalitsuse sunnil» pidi «kallim korter võetud saama (maksan praegu 13 rbl. kuus), nii et läbisaamine veel viletsamaks muutus, päälegi kui enese kasvatamisega ka muud kulud teadagi märksa suurenevad». (S e a l s a m a s, lk. 208.)

Gümnaasiumi miljöö pakkus uuel õppeaastal oluliselt uut. VI klassi juhatajaks oli J. Rajevski asemel flegmaatiline ja heasüdamlik vanade keelte õpetaja P. Nevzorov (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 132, l. 16), kelle silmis Suits oma õppeedukusega tema aineis oli kogu aeg olnud heas kirjas. 1901. a. lõpul J. Rajevski suri. Tema nõrga tervise pärast oli matemaatika õpetamine VI klassis juba sügisel läinud nõudliku D. Zolotarjevi kätte. Kirjanduslike huvide esiplaanile kerkimise tõttu matemaatikasse tõrjuvalt suhtuva Suitsu olukord komplitseerus. Nii mõnigi kord sai ta õpetajalt laita «lühirilise segaduse» pärast algebra ülesannetes. Meelehärmgi pidi valmistama teinegi õpetajate vahetus. 1901. a. kevadel oli A. Pavlov Tartust lahkunud. Selle populaarse õpetaja äraminekust teatas «Postimeeski». (6. VI 1901, nr. 122.) Ajalugu hakkas õpetama venestusmeelne N. Skrjabin (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 173). Uue õppeainena tuli juurde füüsika, mida õpetas Tartu ülikooli füüsikakabineti assistent N. Sahharov. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 139, l. 14.) Gümnaasiumi kantseleiski oli uudist. Seal hakkas kirjatoimetajana töötama Aleksander Tassa, pärsastine kunstnik ja kirjanik. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 4144.)

Muudatused õpetajaskonnas, õppekavas ja kantseleis olid aga vähesed võrreldes uudse miljööga klassis. 1901/02. õ.-a. ühendati V-ndad paralleelklassid. VI klassi koosseis kujunes seetõttu erakordselt arvukaks — 44 õpilast. V-a klassi 22 õpilast tuli üle 21, nende hulgas 11 eestlast, kellest H. Palm juba esimesel õppeveerandil teise gümnaasiumi siirdus. V-b klassist tuli VI klassi 8 eestlast (sulgudes sotsiaalne päritolu): Tartust pärit Mihhail Gõök (riigiametnik), Aleksander Kurrik (kihelkonnakooliõpetaja) ja Konstantin Maim (kaupmees), Tartumaalt talust Juhan Niggol, Jaan Pepsen ja Vassili Saks, Viljandimaalt Martin Vilberg (proviisor) ja Jevgeni Büss (ka Püss, talupoeg). V-b klassi muust rahvusest õpilastest pärinesid Tartust Etienne Bachmann, Ilja Kaplan, Kalman Press (linnakodanikud) ja Anton Stamm (riigiametnik), Viljandist Walter Freymann (kaupmees), Rakverest Boriss Trelin (kaupmees), Valgast Vladimir Karzov (vaimulik), Riia kubermangust Ervin Meyer (linnakodanik), Pihkvast aukodaniku poeg Aleksander Kondratjev, Volmarist kaksikud Leopold ja Ernst Spielberg (kaupmees), Grodnost Boleslav Bonassevitš (kolleegiumisekretär), Kroonlinnast David Šakanovski (vallaslaps), Novgorodist Ervin Kessler ja Boriss Beltenev (riigiametnik) ja aadlik Aleksei Panotšini Poltaavast. VI klassi koosseisus moodustasid eestlased 42%. Õppeaasta lõpuks langes õpilaste arv 42-le. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 1374; s.-ü. 1373, l. 95.)

Kohanemine klassi uue koosseisuga suurt vaeva ei nõudnud, sest ühes koolis õppides olid kõik tuttavad. Oppeedukuselt kuulusid paremiku hulka Suits, Freymann, Lesta, Kristjan, Karzov, Maim, I. Semjonov, Oja, Rei jt. Esikoha pärast võistlesid Suits ja Freymann. Esimene saavutas 1. järgu kolmandal ja neljandal, teine esimesel, teisel ja neljandal õppeveerandil. Klassis istusid need kaks rivaali vaheldumisi 1. ja 2. kohal. Suitsu hinded olid klassi lõpetamisel usuõpetuses, kreeka ja saksa keeles ning ajaloo 5, muus aineis, ka vene keeles 4. Tähelepandav küll — seda ainet ei õppinud kõrgemale hindele ükski õpilane klassis, «nelja» saajaidki oli ainult 10. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 1373, l. 89—96; s.-ü. 1374, l. 196.)

Klassi kaks parimat õpilast saavutasid hindeis peaaegu võrdse taseme. Oppeaasta lõpul oli mõlemal kõigi õppeainete keskmine 4,40, peaõppeaineis Freymannil 4,56, Suitsul 4,44. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 1373, l. 96.) Seejuures ei võimaldanud nende majanduslikud tingimused mingit võrdlust. Jõukate vanemate lapsena võis Freymann häirimatult oma aja ja jõu kulutada õpinguile. Pealegi sai see baltisaksa kaupmehe poeg 1901. a. alates Šamajevi stipendiumi (RAKA, F 3501, nim. 1, s.-ü. 1218, l. 486, 608), seega suuremat soodustust kui Suits Dreyeri stipendiaadina. Freymanni tunnistuse järgi olnud Suits temast andekam. Võistluse võimaldanud see, et Suits sidunud end paljude üritustega väljaspool õpinguid. Rivaliteet ei varjutanud kahe klassikaaslase sõbralikku vahekorrad. (J. Roos, Gustav Suits, lk. 90.)

Gümnaasiumi üldine õhkkond püsis muutumatu. Õpilaste isetegevuseks olid teed endiselt kinni. Ametlike ürituste kavas anti kasvandikele vähe esinemisvõimalusi. 1901/02. õ.-a. on seesuguseist üritustest teada ainult üks — N. Gogoli 50. surmaaastapäeva tähistamine. Segaeeskavaga õhtul piirdus õpilaste aktiivne osavõtt ainult orkestri- ja laulukoori esinemisega. («Postimees» 21. II 1902, nr. 44.) Eestlastest õpilaste enesearendust väljaspool ametlikku tunnikava võimaldasid siiski pühapäevased kooskäimised eesti kirjanduse õppimiseks C. Treffneri juhtimisel.

Mis laadi oli gümnaasiumi ametiisikute kontroll õpilaste kodude üle, sellest pole ülevaadet korteriraamatu kadumamineku tõttu. Intensiivistuma see pidi, sest õppekonna kuraatori salajased ringkirjad osutavad keskkooliõpilaste üha aktiveeruvat riigivastast tegevust. Koolist väljaheidetute arv üle Venemaa kasvas pidevalt (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 138), ent karistused mõjusid nagu õli tulle. Aprillis 1902 toimus Venemaa keskkooliõpilaste põrandaalune kongress, kus otsustati luua keskkooliõpilaste eri organisatsioon — «Noorsoo Liit». Selle ajutine täitevkomitee pidi looma ühenduse Venemaa kõigi keskkoolidega, organiseerima aktiivseid õpilasgrupe, pidama sidet kõigi revolutsiooniliste parteide komiteedega ja välja andma bulletääne ning proklamatsioone. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 147, l. 20.)

Revolutsioonilised ideed levisid ka Tartu noorte hulgas. Suurt osa mängisid mujalt väljaheidetud ja Tartu siirdunud üliõpilased ning gümnasistid, kes levitasid revolutsioonilisi lendlehti ja laule ning keelatud kirjandust. Populaarne oli M. Gorki «Tormikotkas», mis tol ajal liikus käsikirjalisena. (H. Vuolijoki, lk. 57, 63 ja 67.) Tartu koolinoorte revolutsioonilised harrastused võimude kõrvu siiski ei ulatunud. Vähemalt kedagi ei karistatud.

Peale revolutsioonilise liikumise jälitati ääremaade väkerahvaste rahvuslikke püüdlusi. Eestlaste suhtes mindi valvsamaks Soome sündmuste elava kajastumise tõttu siinses ajakirjanduses. Tartus peeti eriti silmas «Postimeest». Nähtavasti oli ülaltpoolt antud signaal jälgida ka eestlastest õpilaskonda.

«Uues Ajas» kirjutades kasutas Suits aeg-ajalt isegi oma õiget nime. Kogenud korduvalt, kuidas Kiprianovitš «Postimehe» lugemisse suhtus, ei kasutanud gümnaasistist ajakirjanik «Postimehes» kordagi täit nime. Ent ega nimemärki G. S-s olnud raske identifitseerida! Pealegi seisid seesugused initsiaalid rahvusküsimust käsitleva artikli «Priiuse-päeva hüüd» all. Kuidagiviisi Kiprianovitš Suitsu kaastööst «Postimehele» teadlikuks sai. Ühes õppenõukogu protokollis leidub järgmine otsus: «Omal ajal kandis inspektor Suitsu seesuguse tegevuse kohta ette direktor Ivanovile, samuti ka õppenõukogule, kusjuures ta palus isiklikult, et eesti keelt oskavad nõukogu liikmed pööraksid tähelepanu Suitsu niisugusele tegevusele ja mõjutaksid teda hoiduma oma harrastustest; Suitsul enesel aga keelata kaastöö avaldamine ajalehes «Postimees»» (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 1413, l. 5.) See «omal ajal» peab tähendama 1901/02. õppeaastat, sest järgmise algul lahkus Ivanov kroonugümnaasiumi direktori kohalt. (RAKA, F 405, nim. 1, s.-ü. 139, lk. 16.) Õppenõukogu koosoleku otsust 1901/02. õ.-a. ei protokollitud. Nähtavasti välditi õppekonna kuraatori sekkumist asjasse, sest Suitsu eksimus koolikorra nõuete vastu oli rasket laadi. Juba ainult gümnaasisti tabamine «Postimehe» lugemiselt tähendas poliitilise huvi avaldust ja miinuspunkti.

Eesti kirjandusest oli Suitsul hea ülevaade. Jooksvalt ilmunud teoste lugemist nõudsid nii iseene kui ka «Kiirte» arvustusliku osa huvid. Kirjanduslõulised teadmised süvenesid gümnaasiumis pühapäevastel kooskäimistel. C. Treffneri juhtimisel käsitleti eesti kirjandust «Kalevipojast» alates. Lisa andis T. Sanderi värskest ilmunud «Eesti kirjanduse ajalugu» II. («Paar sammukest» V, lk. 206—207.)

Vastavalt õppekavale võeti vene kirjandusest süstemaatiliselt läbi kirjanduslugu XVI sajandist kuni Karamzinini. Paralleelselt sellega loeti XIX sajandi autorite teoseid valikuliselt. Puškin paelus Suitsu eeskätt oma klassikalise selge lüürikaga, Lermontov maailmamure-luulega, aga ka romaaniga «Meie aja kangeline». Ühiskondlikku protestinärvi ergutas Nekrassovi luule. Klassilektüüris kõitis ka N. Gogoli proosa. (J. Roos, lk. 72.) Eriti tõstis Suits esile Gogoli looduskirjeldusi ja rikast keelt, esiplaanile asetades siiski tema võrreldamatu «naeru läbi pisarate». («Postimees» 25. II 1902, nr. 47.) Euroopalik I. Turgenev mõjus eriti lüüriilis-romantiliselt romaaniga «Kevadveed». (J. Roos, lk. 72.) Suitsust rohkem oli Turgenevist vaimustatud ta klassikaaslane R. Lesta.

Õpingute käigus loetud teoste lähemale analüüsimisele juhtisid kirjandid. Nagu järgnevalt loetelust nähtub, olid teemad eranditult kirjanduslikud: koduste töödena «Kaukasus Puškini teostes», «Starodumi mõtted kasvatuses ja hariduses (Fonvizini «Alaeline»)», «Keskaegse rüütli iseloomujooned Žukovski ballaadis «Võitlus maoga», klassitöödena «Fantastiline element Žukovski ballaadis «Svetlana», «Mida võib meile anda väärtkirjanduse lugemine?», «Millised on Akaki Akakijevitši iseloomujooned Gogoli jutustuses «Sinel»?», «Gogoli jutustuse «Portree» kirjanduskunstilised jooned». (RAKA, F 405, nim. I, s.-ü. 1392, l. 7.)

Saksa keele tundides kasutati krestomaatiat, mis sisaldas nii tervikteoseid kui ka katkendeid. Tõlkeharjutusi tehti eelneva ettevalmistusega, aga ka *à livre ouvert* (ettevalmistamata). Peale selle kuulusid lektüüri järgmised autorid: W. Hauff (patriootiline «Lichtenstein», «Muinasjutud»), J. G. Herder («Cid»), F. Schiller («Vennapoeg onuna», «Turandot»), J. W. Goethe («Götz von Berlichingen»). Eriti sütitas Suitsu Schilleri lüürika ja tema «Wilhelm Tell». Lundmann armastas nii vanemast kui ka uemast saksa kirjandusest huvitavamaid palasid ette lugeda ning tegi seda mõjukalt. Nii on ta sügava kaasaelamisega esitanud «Wilhelm Tellist» vana Attinghauseni südamliku pöördumise noore rüütli Rudenzi poole, et see leiaks tagasitee oma rahva juurde, samuti Bertha von Brunecki samasisulise kõneluse Rudenziga.

Kõige enam kõitis Lundmanni siiski Goethe. Klassis tekkis saksa kirjanduse kahe suurkuju teemal vaidlusi õpetaja ja Suitsu vahel. Mõnigi kord pöördus Lundmann erksa õpilase poole heatahtliku nõökamisega: «Was sagt unser Schiller dazu?» («Mis ütleb selle kohta meie Schiller?») Sellest tuligi Suitsule hüüdnimi «meie Schiller». On teada W. Freymannilt, et ta sai teisegi hüüdnime — «väike Goethe» («Der kleine Goethe»). (G. Suitsu eluloolised andmed kirjandusmuuseumis; J. Roos, lk. 55—56; A. Thauvón-Suits, lk. 105.)

Milliseid saksa autoreid Suits omapead luges, pole teada. Tol ajal Eestiski palju loetud ja -tõlgitud H. Heine luule puhul hargnes tema suhtumine kaksipidiseks. Heinel oli «suur tähelepanemise väärt ja kõigiti iseseisev and», hindas Suits, aga kahjuks kasutatavat ta seda «pahatihti kurjasti». Seetõttu ta võivatki ühineda Tombach-Kaljuvalla hinnanguga («Postimees» 18. V 1902, nr. 109):

Nii Heinrich Heine, sinust
Ma pean ütleva,
Et sinu luules segi
On pärlid sopaga.

Heine nukrutseva põhitooniga ja romantilist ironiat kasutatavat «Noori kannatusi» luges Suits segamata naudinguga. (J. Roos, lk. 74.)

Prantsuse keele õpingud kirjanduse tundmist kuigi palju veel ei arendanud, seda enam et õppekavas olid ajalugu käsitlevad teosed, näit. Voltaire'i «Rootsi kuninga Karl XII ajalugu», Barante'i «Jeanne d'Arc», J. Michelet' «Lühike uue aja ajalugu», Séguri «Napoleoni ja suure armee ajalugu» jt. Ladina keele tundides loeti Cicero kõnesid ja Vergiliuse «Aeneist», kreeka keeles jätkus «Odüsseia» lugemine, teisel semestril tuli Xenophoni «Memorabilia».

Soome kirjanikest jätkus Aho laastude lugemine ja tõlkimine, samuti luges Suits J. Reijoneni teoseid. Lektüüri kuulusid «Nuori Suomi» albumid. Soomest kaasatoo-

dud luuleraamatute hulgas võisid olla Y. Veijola, A. Genetzi, E. Leino ja K. Kramsu kogud, sest neid autoreid Suits tõlkis.

Käsikäes ilukirjanduse lugemisega püüdis Suits aimu saada ka «ästhetika ja ethika nõuetest» («Paar sammukest» V, lk. 209), sellealast lektüürist on teada R. Prölssi «Ästhetik». Põhjalikumalt tutvus ta G. v. Ompteda teosega «Kuidas sünnib romaan» («Wie entsteht ein Roman»). Kirjandusloolisi teadmisi laiendasid A. Bartelsi «Saksa nüüdiskirjandus» («Deutsche Dichtung der Gegenwart») ja E. Aspelini «Emile Zola». («Kiired» III, lk. 121.)

Kasvanud seni saksa ja vene kirjanduse mõjupiirkonnas, avardas Suits 1901. a. suvest alates oma kirjanduslik-estetiilist silmapiiri soome kirjanduse kaudu. Uued mõjud kajastusid kiiresti ta enese proosa- ja luuleloomingus.

KIRJANDUSLIK TEGEVUS

Kuigi Suits tollal algupärase loomingu alal märgatavat aktiivsust osutas, jäi tema peamiseks suleharjutuseks tõlkimine mitmest, isegi ladina ja kreeka keelest. Vene kirjandusest eestindas ta Gogoli «Maiöö» ja mõned Tšehhovi jutustused. (RAKA, F. 405, nim. 1, s.-ü. 1413, l. 5.) Trükki eelmainitud harjutused ei jõudnud, peale Tšehhovi «Kapteni mundri». («Postimees» 1900, nr. 118.) Kõige intensiivsemaks kujunes soome kirjanduse tõlkimine. Otsene kontakt Soomega tõi huvipiirkonda peale Aho ka teisi autoreid. «Postimehes» ilmusid proosast J. Reijoneni «Vennak- sed» (16. V 1902, nr. 107 jj.), J. Aho «Mu kadakane rahvas» (22. V 1902, nr. 112) ja «Noor hing» (12. VIII 1902, nr. 176 jj.), «Kiirte» II andes J. Reijoneni «Kaabri kosi- mise lugu» ja L. Onerva proosapoeem «Meri», «Kiirte» III andes J. Aho «Rahvas mässamas» ja teadmata autori «Harilik jutt jalgrattast».

Vironlahtis heitis Suits pilgu soome luulele. Mõju oli niivõrd tugev, et ta laiend- das tõlketegevuse ka sellele žanrile. «Kiirte» II andes ilmunud inimest ja merd ning tormi vastamisi seadva L. Onerva luuletus «Mina seisan aga» seondub sisult eespool mainitud, merd võitlussümbolina ülistava «Merega». Ka Y. Veijola vabastroofilises «Ahastaja laulus» võitleb inimene tormiga. «Kiirte» III andes ilmusid Suitsu tõlkes A. Jännes-Genetzi «Väinöla lapsed» ja Eesti oludele mugandatult K. Kramsu «Ohkavad kingud». III andes ilmus ka Suitsu esimene E. Leino luuletuse eestind- dus — «Suvi ja tali» («Elu tules» pealkirjaga «Sõudmas»).

Algupärasest loomingus jätkusid proosakatsetused Aho isamaaliste laastude ergu- tusel. «Jaaniöö Soomes» on juba mainitud, «Kiirte» II andes ilmunud «Kodu» aga on inspireeritud Aho laastust «Kuju», kus kirjeldatakse autori meeleolusid ja isa- maalisi tõekspidamisi Pariisist tagasijõudmisel. Vironlahtist Võnnusse saabununa mediteerib ka Suits kodu ja isamaa teemal. «Kiirte» III andes avaldatud «Eesti elu või Eesti surm? ...» käsitleb oma rahvuse tuleviku küsimust. Osalt on selles ära kasutatud varem ilmunud «Isamaale» (tuli elujõu sümbolina). Viimati mainitud kahes palas leidub sugemeid ka Veijola ja Onerva mere- ning tormimeeleoludest.

Nii tundeentsad kui need proosakatsetused patriootiliste arupidamiste poolest ka on, ometi varjutab teostus nende sisulis-ideelist jõudu. Häirivalt mõjuvad ülepinn- gutatud paatos («maru möllab», «vete mäed», «koletu kõrbe», «Samum mässab» jne.) ja järelromantismi sentimentaalne fraseoloogia («mälestused kuldviirtega», «roosi- lises valguses», «Oh maa, kus on su peigmees, su elupäike!» jne.). Kaasajalgi suutis nõudlikum maitse neid puudusi märgata. Tunnustati «Eesti elu või Eesti surma?» tundeentsust, ent nähti ka, et «kirjutaja ei suuda mitte valitud pilti algupäralise jõuga ära joonistada, vaid tarvitab vanu ja äralahtunud võrdlusi». («Postimees» 21. XII 1902, nr. 284, eralisa.)

Mainisime, et Soomes viibimine virgutas Suitsu mõtlema nõudlikumale kirjandus- likule eneseteostusele. Sellega kaasnes arusaam, et kunstilise kaaluga teose loomine nõuab tööd ja vaeva. Noor eneseteostaja manitseb teisigi mõistma, et romaan või jutustus «pole käiksest puistata ega pühapäeval kella kolmest viieni kirjutatud ei saa» («Kiired» III, lk. 121), ja teisel sarkastiliselt: «Luule ei ole mitte riimidesse pandud lobisemine» (Sealsamas, lk. 157). Aga luule suhtes on sõnastatud veel olulisem tõdemus. Arvustades üht riimi- ja meetrikanõudeile vastavat abitud salmi- septsust küsis Suits: «Mis to olnes? Ei luule ega lihtkõne?» («Postimees» 26. II 1902, nr. 48.) See tähendas vabanemist varasemast käsitusest, nagu seisneks luule vormi- probleem eeskätt riimi ja värsimõõdu nõuete täitmisel. Teadmisi oli juurde tulnud õpingute käigus; pilguheit antiigi luulele (Homeros, Vergilius ja Ovidius), seejärel

tutvumine soome luulega. Eriti õpetasid soome luule eestindamiskatsed mõistma kujundilise kõne spetsiifikat.

Vaadeldaval perioodil kirjutas Suits kolm luuletust. Neist «Mul oli sõber» ja «Ma kõrbes rändasin...» ilmusid «Kiirte» II andes, «Kui vägivõimud lahti pääsevad...» III andes. Kõigil neil oli erinev saatus. «Mul oli sõber» pääses «Elu tule» I. trükki, hiljem ka A. Kaarna antoloogiasse «Eesti luuleilm». «Ma kõrbes rändasin...» pakub kujundiliselt üle ja noor autor uinutas selle «Kiirte» kaante vahele. «Kui vägivõimud lahti pääsevad...» ilmus kohendatult «Elu tules» pealkirjaga «Äike».

Kõik need luuletused on elamusliku tagamaaga. A. Suitsu arvates on «Ma kõrbes rändasin...» täis maailmavalu. (A. Thauvón-Suits, lk. 110.) Loomuult tundlik ja unistaja, jäi Suits pietistliku ema keelu tõttu varases nooruses ilma omaealistest mänguseltsilistest. Loomupärane huvi ja üksijäämine viisid kirglikku suhtumusse raamatuga. Võnnu külakoolis tuli kaasõpilastega seltsides kaasa lüüa vallatustelegi, kuid seda siiski mingi üleoleva naeratusena. Põhiliseks jäi endassesüvenenud hoiak. (G. Mootse, Mälestused I, lk. 18—19.) Sõbra leidis Suits gümnaasiumiõpingute esimestel aastatel, ent kaotas varsti (luuletus «Mure»). Südamele lähedase inimese vajadus jäi, tundlikku natuuri vaevas üksindus:

Ma kõrbes rändasin... Veel viimse pilgu saatsin
Ma ümberringi, lootes lunastust,
Nii kui ju enne lugemata korda vaatsin,
Uut aga aina nägin ahastust.

Ränd lõppes «lunastuse» leidmisega:

Ma kõrbes rändasin... Nüüd kõrbe selja taga,
Usk, elujulgus jälle südames...
Oas mind lunastas; peaks kõrbuma ta aga,
Siis ühes sureme — oas ja mees!

«Mul oli sõber» kasutab elu sümbolina laant. Sisuliselt nõjatub luuletus tugevasti Aho laastule «Laande kadunud» (mis Suitsu eestinduses oli varem ilmunud), vormilt (värsimõõt ja mõned kujundid) K. E. Söödi luuletusele «Ühele suguvendale» («Postimees» 28. IV 1900, nr. 95). Suitsul algab ränd laande koos sõbraga. Teel kokkub sõber ohtudest ja pöördub tagasi:

Nüüd astun üksi metsa sees
Ja raske on mu meel;
Mind oot'vad suured ohud ees...
Oh, oleks sõber veel!

Enne kui otsida vastust küsimusele, mida leidis Suits kõrberännakul ja kelle ta kaotas laanes, tuleb meenutada E. Tensikkalat. Vironlahtist lahkumise järel läks Tartust E. Tensikkalale kiri eesti gümnaasisti armastusavaldusega. 17. IX 1901 saabus Helsingist vastus. Selles öeldakse muu seas: «Minu tänu Teie kirja ja päevapildi eest. Ma ei oodanud neid kindlasti, sest ma kujutlesin ikka oma meeles, et Teie tunded minu vastu on midagi kaduvat, mida ei või usaldada; kui seda hakkad lähemalt uurima, märkad, selle nagu käest ära libisevat.» E. Tensikkala, «soome tüüpi tõsine ja vankumatu kehastus», oli Suitsust vanem. A. Suitsu hinnangu järgi oli kogu kirja toon lohutav, ilma vähimagi üleolekuta, küll aga emalikku sümpaatiat (G. Suitsu sõnadega «pool-emalikku õpetust») ja elutarkust jagav. (A. Thauvón-Suits, lk. 117—118.)

«Ma kõrbes rändasin...» kannab pealkirja all sulgudes sõna «Pühendus» ja on dateeritud: «Juuli-kuus 1901». A. Suitsu arvates on luuletus pühendatud E. Tensikkalale, kellega ta küsimärgi all seob ka luuletuse «Mul oli sõber». (Sealsamas, lk. 111 ja 118.) Kirjandusloolised käsitlused pole seda luuletust üldse puudutanud. «Ma kõrbes rändasin...» taotleb M. Kampmaa hinnangu järgi Kreutzwaldi «filosoofilist mõtlusluulet» (M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned IV, lk. 57), kuna uusimas kirjandusloos on omaks võetud A. Suitsu iseloomustus maailmamure suhtes (Eesti kirjanduse ajalugu III. Tallinn, 1969, lk. 346).

1901. a. sügisel lähenes Suits 18. eluaastale. Selles eas leiab noormehe emotsionaalne elu uusi allikaid. Autobiograafiline «Ohvrisuits» jutustab:

Ju veetlend koolipingilt elu mitmepalgne,
ei viirunud neis soontes ihadeta piim,
ent vaanelik su ilme olnud esialgne,
mu poeg, tung mõni pakitsend kui intiim,
kui puhang aadete ja pärimus moraalne
sind paelund, meeli segand pale õrn-ovaalne.

Kui tugevasti noort «Kiirte» toimetajat oli huvitanud naise ja armastuse teema, osutab II anne: kaanekujutisel esiplaanil naine lilledega, palgelehel Julia Agripina, tekstis leheküljeline illustratsioon — neiu lilledega, selle ees H. Heine armastusteemaline luuletus «Soov» ja järel Suitsu «Kodu», milles vihjatakse noorele neiu, «kelle tujudest sa aru ei saa». Sealsamas pihib autor varasele noorusele tagasi mõeldes: «Ei olnud siis veel vinged tormid südamest läbi käinud, ei olnud hallad säält veel õrnemaid õiekese endile ohvriks pärinud.»

Teine anne on aga toimetatud nende kuude jooksul, mil E. Tensikkala toimetaja elus tundelise ärataja osa mängis. Nagu elus esimene, nii on Tensikkala ka «Ohvrisuitsus» esimene «meeli seganud pale õrn-ovaalne»:

See arm siis olnud unistused valmimatud,
naiivid pühendused viivul vaikseil öö,
suud suudlematud, palvetused salmimatud
ees saladuse lahtipäästmatu see vöö;
vast sumedamat suudlusestki võtnud sihti,
platooniliseks, hälbind algus lõpetus.
Pool-emaalik mis mõni saadud õpetus
see juures tõsistelt, ei tarvet tunne pihti.

Nagu osutab toodud tsiteering «Ohvrisuitsust», on «Ma kõrbes rändasin...» pühendatud E. Tensikkalale ja kirjutatud oli see «viivul vaikseil öö». Ärapeidetud tundmuste väljendajaks peaks küll olema oaaas kui armastuse sümbol. «Mul oli sõber» näikse kirjutatud olevat pärast E. Tensikkala kirja, hiljemalt septembri lõpul 1901 (sel ajal esitati «Kiirte» II ande käsikirjad tsensorile). Luuletuses valitseb samasugune eleegilis-pettumuslik meeleolu nagu Aho laastus «Laande kadunud». Selles kadus «rakkauteni», «ystäväni» («mu arm», «mu sõber»). Suitsu luuletuses on ohtude ees tagasikohkunu tõenäoliselt sedasama.

«Kiirte» III anne ignoreerib armastusteemat, tunda on aga pettumusmeeleolu jälgi. Suitsu tõlgitud E. Leino «Suves ja talves» lausub noormees:

Need lõhnad ja laulud ja õiekсед
Ja õnn ja ka armastus, naene
Ja rõõmud ja ihad ja lootused,
See vale on — vilets ja vaene.
Kuid tõde on maru ja hall ja mees
Ja mure ja murede mõlked
Ja lootus on kustunud tõe ees
Ja lendanud armastus-kõlked.

E. Leino luuletus andis Suitsule võimaluse väljendada oma isiklikku lembepettumust. Aga tundeelulise mõrastuse kibedus oli mõttepinge vaevadega võrreldes suhteliselt vähene, sest meheks kasvav nooruk käis parasjagu maailma- ja eluvaatelse murrangu teedel.

Meri, elu ja torm võitluse sümbolina olid Suitsul juba 1900. a. alguskuudel märgatud, nagu nähtub tema hinnanguist A. Suurkase luulekogule «Elu merel» I. («Uus Aeg» 1900, nr. 20.) 1901. a. teisel poolel kerkisid need sümbolid uue jõuga esile Y. Veijola ja L. Onerva loomingut lugedes ning tõlkides. Tormi motiiv oli gümnaasiumis «meie Schilleriks» hüütul tuttav ka F. Schilleri «Kellalaulust», seda enam, et tõlge ilmus J. Bergmanni «Lauludes» 1901 — teoses, mida Suits just tol ajal luges ja kõrgelt hindas.

«Ohvrisuitsus» valgustab autori 1901. a. lõpu mõttekäike värss: «Kuis elus, naises, luules suur sind ahvatas». Kuni 18-aastase Suitsu luulekatsetused ei ennustanud veel poedi sündi. Murrang toimus 1901. a. lõpu paiku. Tugeva tõuke selleks pidid andma soome luulega tutvumine ja selle eestindamise esimesed katsed. Luules «suure ahvatus» esimeseks viljaks sai poem «Kui vägivõimud lahti pääsevad...».

See algab vaikelulise ekspositsiooniga «Õrnalt õõtsub tuulekene / Tasane / Vaiksel veereb laenekene / Rannale» ja siirdub siis inimese hingekriisi esitamisele:

Siisgi, sumpunud on vaikne õhk
Ja temas tundub raske rõhk —
Nagu inimese hinges ahastuse sunnil,
Kui ta vaevleb rängal elutunnil.
Rusuvalt see lasub nagu tina,
Hingelise ümber seob nagu surilina,
Eluvõimu püüab kurnata,
Eluidud surmata.

Järgneb tormieelse looduse kirjeldus ja üleminekuga «Vaata, määrased mäed need taeva piirel / Üles kerkivad hirmsal kiirel» algab tormistiihia maalimine.

Poemi kirjutamisel näikse Suits tõsisemalt kogenud olevat, et luule nõuab peale tundepeinge ka rohket mõttevaeva. «Kui vägivõimud...» on vormilt vabastroofiline. Sellega oli Suits oma kätt harjutanud juba Y. Veijola «Ahastaja laulu» eestindades, tuttav ka F. Schilleri «Kellalaulust» ja mõnestki J. Bergmanni luuletusest. Pealkirja «vägivõimud» esineb ka L. Onerva «Mere» eestinduses. Nagu Suitsu poem, nii kirjeldab ka «Kellalaul» äikesetormi ja selle tagajärgi — pikse süüdatud hoone, peavarjuta jäämine. Meeleolu ja leksika suhtes võiks «Kui vägivõimud...» ekspositsiooni puhul meenutada stroofi J. Bergmanni luuletõlkest («Laulud», lk. 47):

Vaik järve voog
Ja metsa varjul
Ju hingab linde laulukoor;
Vaik tuulehoog
Ja kingu harjul
Ju uinub õitsev lilleloor.

«Kui vägivõimud...» oma mehise dünaamika ja dramaatikaga märgib uut edasiastet Suitsu varasemas luules. Autor aimab juba üksiku sõna väärtust, värssi moodustava sõna atmosfääri (vrd. «Tuulehoog / Lainevoog», «Sihvati, / Sähvati», «Siis naksatus, / Praksatus», «Korruga praginal / Raginal» jt.). Tõsi küll, noore poeedi käsi pole veel stiilikindel, tuleb ette kujundilist liigliha, ka stiilivääratusi — tormitemaatikale kohatuid metafoore (pilve «nihutavad», vihma «piisutab») ja kulunud fraseoloogiat («vaga lille huul», «salasõnul»). Ka kompositsioon kannatab. Osalt kõrvaldas neid puudusi uus redaktsioon pealkirjaga «Äike» («Elu tules»). Edasine redigeerimine kujundas luuletuse puht loodustemaatiliseks. Algsed kaheksa hingeahastust valgustavat värssi on asendatud ühega («nagu hingehäda päevaveeru tunnil»). Et poem kujutab tormi eeskätt rannal, siis kompositsiooni huvides on mere-temaatilised osad kahandatud. Viimases redaktsioonis («Kogutud luuletused» 1938) jäi «Kiirte» «Vägivõimude» 156 värsist järele ainult 102.

Kuni «Vägivõimude» ilmumiseni oli noor Suits peamiselt kibedat kriitikat kuulnud. Nüüd tuli tunnustus. Arvustaja pidas poemi «Kiirte» III andes «kaugelt kõige paremaks ja tähtsamaks», «sest maailma on selles suure jõuuga ja päris dramatilise eluga kirjeldatud» («Postimees» 21. XII 1902, nr. 284).

Sellel ajal oli teravnenud ka Suitsu kriitiline meel. Ta kõneleb kirjaniku eneskriitika vajadusest, «esimeses tuhinas» paberile pandu parandamisest («Kiired» III, lk. 120). Omaks on võetud kriitiku kohustus analüüsida teost autori idee ja selle kunstilise teostuse seisukohast, ilma oma «isiklikku maitset ja maailmavaadet mõõdupuuks seadmata» («Kiired» III, lk. 144). Teisi juhendades manitseb «Kiirte» toimetaja arvustamisel mõõdukusele: «Võib pista, aga mitte väga valusalt.» (M. K a m p m a a, Eesti kirjandusloo peajooned IV, lk. 69.) Ise ta sellest õpetusest kinni ei pidanud.

1901. a. teisel poolel ei ilmunud Suitsu sulest trükis ühtki arvustust. 1902. a. esimesel poolel võtab ta sõna järgmiste teoste kohta: luulest — «Vaidlemine (Disputation), Heine järele A. Alver» («Postimees» 18. V 1902, nr. 109), O. Grossschmidt, «Luuletused» II («Kiired» III); proosast — Jakob Liiv, «Vihud» II, E. Vilde, «Teraavad nooled». Teine trükk, H. A. Schmalz, «Alatarõ Hippo» («Kiired» III); koguteostest — «Kodusel koldel, Eesti naiskirjanikkude ühine kirjakogu Nr. 1» («Postimees» 26. II 1902, nr. 48); populaarteadusest — «Huvitav tükike kodumaa ajalust. Dr. Petri kirjeldus Eesti rahva elust ja olust aastal 1802» («Kiired» III). Suitsule omistatavad

on ka «Kiirte» III andes ilmunud anonüümsed luule-, proosa- ja populaarteadusliku kirjanduse aastaülevaated.

Proosa alal on Suitsu arvates puudujäägid mitte kvantiteedis, vaid kvaliteedis, ja mitte ainult 1901. a. toodangu piires: «... ah, kui palju on kunstiteoseid sõna täies mõttes Eesti kirjanduses üleüldse? Otsekohe üteldes — ei või päris kunsti-möödu-puuga ühtigi muud jututoodet mõõtma hakata kui ainult vahest E. Petersoni «Pai-sete» kolmandat annet.» Sedagi kahjustavat liigne tendentslikkus. Luulekirjan-duse alal oli ülevaateetegija arvates märgata taseme tõusu. Seda küll luuletus-kogude suhtes, kuna ilmunud luuleantoloogiad, nn. laulikud, olevat «enamasti Saksa keelest vanemal ajal ümbersolgitud pudid», nende lähem vaatlus «tühipaljas kõlgaste peksmine». Teadusliku ja populaarteadusliku kirjanduse alal «ei ole ise-enesest suured need valguse kiired, mis meile Eesti 1901. a. kirjandusest silma pais-tavad», aga needki kiired on «tunnistuseks meie oma sisemisest, kuigi väikesest jõuust».

Mis puutub üksikuisse autoreisse ja teostesse, siis E. Vilde «Teravad nooled» ei toovat autorile au ega lugupidamist. Varem nii hinnatud J. Mändmets tekitas nüüd pretensioone, eriti karakterikujutuse poolest. Jakob Liiv prosaistina («Vihud» I) ei küündivat Juhan Liivi tasemele, kes «inimese südame kõige sügavamalgi liigutusi oskas üles otsida». Luuletajaist pärib J. Bergmann oma «Lauludega» kõrge koha: «See jääb jäädavaks klassikaliseks raudvaraks Eesti luulekirjanduses.»

«Kiired» kuulutasid välja erapooletuse platvormi. Toimetaja ei näi sellel päris järjekindlalt asuvat. Suits asetab O. Grossschmidt («Kiirte» kaastöölise) «meie paremate luuletajate liiki». A. Suurkase luuleharrastustes näeb ta seevastu ainult «riimidesse pandud lobisemist». Luuleantoloogiate aastaülevaates isegi ei mainita J. A. Weltmanni eeskätt juba koostusprintsipiilt nõrka «Eesti luuletajate Lille-kimpu», kus iga autor alates Kreutzwaldiga on esindatud ühe luuletusega, ka Suits oma «Vesiroosidega»!

Mida rohkem noore Suitsu kriitiline meel arenes, seda enam ärritasid teda ala-väärtuslikud teosed ja nendega äritsemine. Seesuguste nähtuste kohta sõna võttes kulus marjaks ära rahvakeelne fraseoloogia («sulge jaksab vedada», «osavaid nupu-mehi», «pagana pihta», kirjutamist «käperdama», «lüksilehmaks olema», «lõugu-oskab liigutada», «suu täis võtta»). Tõepoolest ka «Kiirte» toimetaja võinuks ütelda: «Ironia armastab mind siin palavasti ja mina armastan ironiat.» («Noor-Eesti» 1910/1911, lk. 107.)

Suits tõstis juba 1900. a. päevakorrale mälestuslike andmete kogumise eesti kul-tuuritegelaste kohta. See mõte ei anna talle rahu. 1901. a. sügisel kirjutab ta V. Rei-manile: «Ja kas ei maksaks üleskutset avaldada, et lahkunud Eesti tegelastest liiku-vaid suusõnalisi mälestusi hakataks korjama — nüüd on see veel võimalik?» («Paar sammukest» V, lk. 204.) Selle ettepaneku ajal oli Suitsul käsil ülevaate kirjutamine L. Koidulast tema 15. surma-aastapäeva puhul. Koidula isamaaluulele vaimustust jagav kirjutis («Kiired» II, lk. 7—13) tahtis olla «Hüüdjaks hääleks — kas kõrbes?», et asutaks Koidula täieliku biograafia koostamisele ja tema kogutud teoste välja-andmisele. Biograafilist ilmus Suitsu sulest muudki: N. Gogoli («Postimees» 25. II 1902, nr. 47), M. Heleniuse ja J. Reijoneni kohta («Kiired» II).

«Kiirte» III andes ilmus ka Suitsu esimene kirjanduslik essee — «Mis nõutakse praeguse-aja romanilt». Sissejuhatavas märkuses teatab autor, et taotleb «praeguse-aja — modern-realistlise romani — üleüldiseid põhjusmõtteid esitada». Artikli lõpul antakse allikad, millest põhiline pidi olema G. v. Ompteda «Kuidas sünnib romaan». Essee on kohandatud eesti lugejale ja valgustab ühtlasi autori kir-janduslik-estetiilisi tõekspidamisi. Eitav seisukoht võetakse nii ühekülgselt idealist-liku kui ka äärmise realistliku suuna suhtes. Zola ei olevat «veel viimne kirjanduse jah ja amen». Oma «pisikese arvamise» kooskõlastab Suits nendega, kelle käsituses «realismuse idealismusega ühinedes kõige parema kirjanduse võib luua». Autori maa-ilmavaatest lähtuv idee kuulub Suitsu arvates romaani olemusse, ent elutõe fakte ühekülgselt valivat või võltsivat tendentsi tuleb taunida. Romaan nagu iga teine žanr peab elutõe kõrval teenima kunstitõde.

Silmapiirile on tõusnud stiiliküsimus. Lähtutakse Zola väljendist *expression per-sonelle* (isikupärane väljendus). Käsitlus osutab lähenemist stiilile kitsamas mõttes: «... kui tahetakse midagi toorest, räpsakat igapäevast kirjeldada, siis võib ka keel, stil, räpsakas, õige igapäevane olla. Kui tuld kirjeldatakse, siis võib ka stil lühikene, järguline olla. Armastuse-etenduse ettetoomisel aga kuuvalgest helkiva tiigi ääres, kus sees vesiroosid kasvavad, sünniks sõnad hämarad, kõlavad ja sügavad, laused pikad ja muusikalised olla.»

Suitsu kui kriitiku ja publitsistigi stiilis võib märgata juba tugevaid isikupäraseid jooni, ent ilukirjanduslikus stiilis jääb ta mitme mõju aluseks. Kõige rohkem loetud ja ka tõlgitud meisterlik Aho pole jõudnud märgatavalt eeskujuks saada. Mereainelistes lõikudes on tunda L. Onerva mõju (vrd. tema «Merd» ja Suitsu «Eesti elu või Eesti surm?») algust.

Juba varem märgatud eesti kirjakeele leksikaalne vaesus on sundinud Suitsu nüüd juba aktiivsemale tegevusele. Tuleb tarvitusele fennisme (*kaikuma, kehtima, kaunikirjandus, -kund: seltskund, ühiskund*), dialektisme (*rüpsakas, kõhtama 'kõnenen, vermögen', tuntus 'Kenntniss, Wissenschaft'*) Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust ja neologisme (*kirjand, loometegevus, valang*), rääkimata võõrsõnadest. Viimaste pooldamises mingit liialdust ei ole, ka mitte kõhklust nende tarvitamise suhtes: «Võõrakeele sõnad takistavad ehk mõnelgi lugemist, aga aeg on eestlastel nendega ära harjuda.» («Kiired» III, lk. 131.)

«POSTIMEHE» KULTUURIREPORTER

Nagu varem, nii jätkas Suits ka 1901/02. õ.-a. eesti seltside kõneõhtute külastamist. Nüüd aga ei piirdunud ta enam passiivse kuulaja osaga, vaid hakkas «Postimehele» informatsioonivahendajaks. Kõneõhtute ja muude avalike kultuuriürituste kirjeldused ilmusid rubriigis «Kohalikud sõnumid» pseudonüümi *Spectator ~ Spektator* all. Esimene neist ilmus pealkirjaga «Pühapäevased kirjad» I (12. XI 1901, nr. 257). Alguses märgib autor: «Raske on meie rahva laiematel kihtidel praeguses olukorras vaimuvalguse taganõudmine ja omandamine [- - -]. Sellepärast on väga tänuväärne ettevõtte, et mitmed Eesti seltsid iga nädal sääraseid rahvalikka maksuta kõneõhtuid toime panevad, järjekindlalt «Karskuse Sõber» iga pühapäev ja «Taara» selts iga kolmapäev; viimaks on ka «Vanemuine» novembri-kuu algusest hakates jälle kõneõhtud elule kutsunud.»

Esimene sõnum vallandas poleemika. Käsitledes «Vanemuises» A. Haava luuleloomingut, kinnitas M. Okas, et Haava on kirjutanud ainult kümme head luuletust ja olevat üldiselt H. Heine mõju all. *Spectator* oma refereeringus tunnistas ettekande huvitavaks, aga selles esitatud mõnedki hinnangud vääraks. M. Okas oma kirjas «Postimehe» toimetusele süüdistas *Spectatorit* asjatundmatuses ja ajalehte selles, et ta majanduslike põhjustel ei saavat «häid, asjatundlisi arvustusi lehele nõuutada» (14. XI, nr. 259). Seepeale võttis J. Tõnisson «Postimehe», A. Haava ja *Spectatori* kaitseks sõjakalt sõna (14. XI, nr. 259). Reageeris ka Suits-*Spectator* (19. XI, nr. 262). Poleemika leidis vastukaja isegi ühel «Karskuse Sõbra» kõneõhtul ning J. Tõnissoni veelkordses sõnavõtus (19. XI, nr. 262) ja lõppes A. Haava kirjaga «Postimehele» (26. XI, nr. 267).

«Pühapäevased kirjad» II—V ilmusid 19. XI, 27. XI, 28. XI 1901, nr. 262, 268, 269 ja 274. 1902. a. esimesel poolel järgnes uus sama pealkirjaga sari (I — 15. I, nr. 12, II — 29. I, nr. 24, III — 5. II, nr. 30, IV — 15. II, nr. 39, V — 21. III, nr. 67). *Spectatori* poolt refereeritud ettekanded käitlesid väga mitmesuguseid teemasid, refereeringud on üldiselt asjalikud, harva tuleb sekka ka vestelist esitust. Kui Suits teada saab, et *Põllu-Tõnu* «Postimehes» on A. Kitzbergi pseudonüüm, siis vahetavad *Spectator* ja *Põllu-Tõnu* komplimente (1902, nr. 24 ja 25).

Peale eesti seltside kõnekoosolekute jälgis Suits muidki avalikke üritusi. Nii näiteks 1901. a. üht koolinäitust (1901, nr. 284). 1902. a. veebruaris tähistati N. Gogoli 50. surma-aastapäeva. Sel puhul Tartus toimunud avalikest üritustest kirjeldas *Spectator* «Postimehes» kroonugümnaasiumi (21. III, nr. 44), ülikooli (23. II, nr. 46) ja «Taara» (25. II, nr. 47) oma. Peale mainitute informeeris Suits lugejaid veel C. R. Jakobsoni mälestusõhtust «Taaras» (10. III 1902, nr. 58) ja Eesti muinasaja mälestusele pühendatud õhtust «Karskuse Sõbras» (20. V 1902, nr. 110). Kahe viimase puhul on kasutatud nimemärki -i-.

«KIIRID» II JA III ANNE

Kui «Kirjanduse Sõprade» noored oma esimeses koguteoses jäid ebamäärase «meie» varju, siis järgmistes astuti varjamatult esile. Oma generatsiooni tunnetus oli jõudu juurde saanud ja «Kirjanduse Sõprade» osa suhtes oldi õigei pretensioonikas: «Ainult üks väikene salgakene on näha, kes ehitamas Eesti koda ja edendamasa Eesti tööd!» Generatsioonide antagonismi paratamatust «Kiirte» ringkond siis veel ei tun-

netanud. Suits oli küll vanade ja noorte erinevast elutundest teadlik, aga tal ei olnud kogemusi, mis näidanuksid sõbraliku koostöö võimatust. Head suhted lell Jaaniga, Tartus C. Treffneriga, K. E. Söödiga, A. Kitzbergiga ja soome vanemate kultuuri-tegelastega viitasid just koostöö eeldustele. Sellest hoolimata üllatab järgnev auto-riteedivalik: «Õige on, mis isa Jannsen «Ojamöldri» eeskõnes kirjutab: «Armas Eesti rahvas! Meie teame ju kõik; mis vanemad teevad, seda lapsed näe- vad, ja noored linnud laulavad vanade järele, olgu laul ilus ehk inetu.»» («Kiired» II, lk. 8.)

Seesugusest idüllilisest käsitusest juhituna alustas «Kiirte» toimetaja kirjavahe- tust V. Reimaniga. Rahvasõna «küsi ja suu pääle ei lööda» kasutades palub ta Kolga- Jaani kultuuriloolaselt kaastööd, artikleid ning arvustusi teaduslike ja populaar- teaduslike teoste kohta. Julgust andnud asjaolu, et «Kiired» hakkavad edaspidi ka soome keeles ilmuma. «Meie püüd oli ja on «Kiiresid» ühenduse paigaks teha meie «intelligentia» ja «plebsi» vahel ja vennastuse aadet nende vahemüüride vastu tormi jooksma saata, mis Balti vaim meie rahva «klasside» vahel — kui meie üle- üldse nii ütelda tohime — üles ehitanud. Nüüd praegusel asjaolul julgeme mõtet hellitada, «Kiiresid» ajajooksul ja vähehaaval Eesti—Soome sillaks kehitada. — Meil noorematel on nende aadete jaoks vähe kindlat põhjuskapitali pakkuda; aga mis meil on, seda tahame anda ja see on — nooruse vaimustus, mis ka protsentisi kannab. Teie, vanemad mehed, võite raudvara tallele panna.» («Paar sammukest» V, lk. 202.)

Augusti keskpaiku oli «Kiirte» II ande materjal oluliselt koos, saadaoleva kaastöö ärasaatmiseks määrati augusti lõpp. (Sealsamas, lk. 203 jj.) Käsikirjad said tsensori loa 2. XI 1901. Ka nüüd kujunes T. Kuke trükikoja operatiivsus märkimis- väärseks. 3. detsembri «Postimehel» (nr. 273) oli kaasas reklaamleht, mis teatas «Kiirte» II ande ilmumisest.

Teise ande formaat on esimesest suurem — 23×15 sm — ja paber parem. Tõenäo- liselt on eeskujuna andnud «Nuori Suomi» albumid. Kaanematerjal on endiselt hall. Kaanekujutus kõneleb A. Suitsu hinnangu järgi magusast «jugendstiilist» (A. Thau- vón-Suits, lk. 109). Joonistanud ja puusse lõiganud on selle A. Kuusk. Samuti päri- nevad temalt sisuvinjetid (M. Laarmani teatel). Leheküljeline illustratsioon «Suur tamm» on klišeena Soomest kaasa toodud. Tiitellehe ees paikneb A. Weizenbergi skulptuuri «Julia Agrippina» kriitpaberil reproduktsioon. Ilmselt ajendas seda avaldama ajaleheteade, et skulptuuri oli 3500 rbl. eest omandanud keiserlik kunsti- kogu. I ande kritiseerija soovi arvestades on ära jäetud tiitlil «Vihukene Eesti- parema kirjanduse edendamiseks», juurde aga tulnud moto: «Ehitagem Eesti koda, / Edendagem Eesti tööd!» Toimetajat märgivad endiselt initialsid G. S. Teose hind seegi kord 40 kop., maht 135 lk.

Kaane kolmandal küljel esineb sarjanimetusega «Eesti kirjandusline-arvustus- line kirjakogu Kiired». Sealsamas esitatakse programmilisi sihtjooni:

«Et teiste suurte kõrval tasahiljukesi, oma parema tund- mise ja tahtmise järele, Eesti paremuse kasuks töötada — sellest mõttest või aatest on «Kiired» elule tõusnud.

Küll teame, et meie, noorte asutajate, annid ei või ju suured ega täielikud olla, kuid julgeme siiski isamaa-altarile seda panna, mis meil on: nooruse vai- mustust.

Ometi on sellest vähe. See üksi ei või veel soovitud sihile viia. Sellepärast on ühise ettevõtte juures ka elus-küpsenud meeste abi tarvis.»

Nagu «Kiirte» I andes, leiab taas rõhutamist erapooletuse platvorm, nüüd aga ka «kirikliste hõõrdumiste» suhtes. Perspektiivi seatakse «Kiirte» ilmumine kaks korda aastas. Soomekeelsest paralleelväljaandest enam ei kõnelda.

Väljaspool noorte oma ringi kaasatõmmatud eesti autorite kaastöö täidab II andes 96 lk. (68%), noorte oma 41 lk. Sellest Suitsu nii- ja teistsugune kaastöö 31,5 lk. (25%).

Rohket Soome-poolset ainet arvestades arvab A. Thauvón-Suits (lk. 111), et «Kiirte» II andele sobiks motoks «Vironlahe suvi». Sisukorra 29 ühikust on Soo- messe puutuvaid 9 (kaasa arvatud Koidula luuletuste soomendus).

Ajakirjandus reageeris värske koguteose ilmumisele kiiresti. M-n [Henrik Moor- son] «Uues Ajas» (20. XII 1901, nr. 120) läheb kaasa «Kiirte» väljaandjate vaimus- tusega: «C. R. Jakobsoni Kolme isamaa kõne ilmumise järel on vaevalt vist teist niisugust raamatut ilmunud, mis kodumaa ja rahva armastuse vaimustuse tulest nõnda õgub nagu Kiired teine anne.» Selles toodud kodumaa-teemalised sisuosad pidavat «iga magajatgi äratama, kui ta mitte unetõbe ei põe». Sama ajalehe 1901. a.

kirjanduse ülevaates (3. I 1902, nr. 1) on koguteostest esikohale tõstetud «Eesti Üliõpilaste Seltsi Album» VI ja «Kiired» II. Uldsõnaliselt tunnustav on ka «Uusi Suometari» sõnavõtt («Eesti Postimehe» «Õhtused kõned» 1902, nr. 5). «Postimees» (22. XII 1901, nr. 289) piirdus A. + mi retsensiooniga. Selles öeldakse, et «Kirjanduse Sõpradel» olevat oma põhitähtsuse (isamaa kasuks töötamine) suhtes «natuke isemoodi arusaamine», «nii seda laadi: hüüame, vennad, hüüame! — ilma, et nad ise teaksivad, mis otstarbega».

Kirjas V. Reimanile kaebab «Kiirte» toimetaja: «...arusaamata viisil on II ande ilmumine haruldast salaviha lõkkele ajanud, mis noort ettevõtet kurjasti ähvardab.» Edasisest selgub, et «salaviha» püüdis tõkestada «Kiirte» levikut kas ilmumiskuulutuse mitteavaldamisega («Olevik») või avaldamisega viivitades («Teataja»), teisalt aga müüdi «Kiiri» alla nimihinna ja intrigeeriti kõrge pealaoprotsendi pärast (30%). Intriiigidest põhjustatud reaktsioon oli tugev: «...on hää osakene kõlblist kindlust tarvis, et mitte kõigi püüete kohta käega lüüa, pillid kotti panna ja käed kuhugile mujale külge asendada.» Ent sealsamas: «Kuid et ma siiski — vähemalt lähemal ajal — paindumise pääle ei mõtle, seda teadke ka.» («Paar sammukest» V, lk. 205.)

Oma murede otsis Suits Reimanilt moraalset tuge tema «osavõtmisega ja toetusiga», «sest olgu need Teie sõbrad või vastased — nemad mõistavad, kes Teie olete». Arvustamiseks pakub ta Reimanile T. Sanderi «Eesti kirjanduse ajalugu» II, J. Kurriku «Nimede raamatut» ja «Finnisch—Ugrische Forschung»ite värsket köidet. Uhtlasi palus ta nõu, kas maksab katset teha «Kiirte» ettetellimise väljakuulutamise ja «Kiirte» avaldamisega kahes väljaandes — üks rahvaliku sisuga, teine intelligentsile. Kaastööd Reiman lubas, kahe väljaande kavatsuse laitis maha. Edaspidi otsustasidki «Kirjanduse Sõbrad» piirduda «Kiirte» väljaandmisega üks kord aastas. (Sealsamas, lk. 206—207.)

I. veebruaril 1902 esitati III ande käsikirjad tsensorile (sealsamas, lk. 207), kes andis loa 25. veebruaril. Kui tsensor toimis kiiresti, siis T. Kuke trükikoda võttis seekord omaks viivitustaktika. III anne pidi eelteate kohaselt ilmuma ülestõusmispühadeks 1902 («Kiired» II, neljas kaanekülj). Augusti keskpaiku aga oli trükitud ainult 5 poognat («Paar sammukest» V, lk. 212). Ilmumiskuulutuse tõi «Postimees» 23. XI 1902. Et «Kiirte» II ja III anne on toimetatud n.-ö. ühe söömuga, siis tuleb ka III annet käsitleda Suitsu 1901/02. õppeaasta arenguloos.

Viimaseks jäänud «Kiirte» ande kaanekartong ja kujundus erinevad eelmiste omadest. Tumepruuni, lillaka varjundiga taustal kiiri heitev päike ja väljaande peakiri on trükitud kullaga, ülejäänud mustaga. Kogumulje on süнге. Kaanejoonise tegi Suitsu tädi poeg G. Mootse, puusse lõikas M. Pukits. Kuigi nooruki tööna kunstiliselt nõrk, oli III ande kaas üldilmelt tolelaegsel raamatuturul uudne. Välja arvatud mõned päis- ja lõpuvinjetid, pärineb kogu illustreeriv materjal Soomest, vähemalt osa neist klišeedena (lk. 59 ja 60). Teose hinda oli eelmiste annetega võrreldes tõstetud — 50 kop., mida õigustas suurem maht (160 lk.). Noorte kaastöö (ka tõlked) täidab 111 lk., s. o. 70%. Suitsult pärineb 28% tekstimahust.

V. Reiman jättis oma lubaduse kaastöö suhtes täitmata. Ju ei tahtnud ta end avalikult siduda noorte üritusega (T. Sanderi «Eesti kirjanduse ajaloo» II arvustuse avaldas ta «Postimehes» 22. II 1902, nr. 45). Võib-olla häiris teda ka Suitsu pretensioonikus.

Kolmanda ande arvustus «Postimehes» ilmus -g [Karl Menningu] sulest (21. XII 1902, nr. 284). Arvustaja peab loomulikuks, et iga koguteos kannab «ühendavat mõtet või vaimu», «ei ole ju kirjatükid mitte tahtmata ja kogemata raamatusse juhtunud, vaid ühest teatavast ringkonnast tulnud ja ühe toimetaja sõõla läbi lastud». ««Kiired» tahavad niisama, nagu vanemad kogud: «Eesti Üliõpilaste Seltsi Album», «Lõbu ja teadus» jne. rahvale hääd lugemise materjali, niihästi teaduslist kui ka ilukirjanduslist tuua, ja nimelt Eesti nooresoo poolt. Nagu nüüd neil mõlemil teistel kogudel oma iseäralik laad on, siis ootas, kui «Kiired» kätte võtsin (ma räägin ikka III vihust), ka temast midagi leida, mis temale oma värvi annaks. Ja et see raamat nooresoo poolt tuli, siis arvasin temast vaimustust leida, tuld, rõõmsat üleemeelsust, selle kõrval ehk ka liialdust kiituses ja laitudes, ettevaatuse puudust. — Aga mõlemis eksisin: kogul ei ole nooruse puudusi mitte, aga ei ole ka nooruse värsket ja rõõmsat vaimu, vaid kirjutustest lehvib mõistlik, aga kuiv mõtlemiseviis vastu, mis mõnes palas mõruda ja salvava pilkamisega ühendatud on. Kas meie noorus tõesti nii vähe noor on, või on tema ennast mõne praeguse kirjandusevoolu mõju alla seadinud ja mitte õige omast südamest ja loomusest kirjutanud?»

Niisiis anti juba tol ajal Suitsule ja tema mõttekaaslastele iseloomustus, mis

«Noor-Eesti» ajal sai sõnaks — «vanad noored». Ent arvustaja ei keeldu tunnustamast selle «mõistliku mõtlemissviisi» voorust: «...et raamatus noorusetuhin puudub ja selle asemel rahuline ja kaine ärakaalumine asub, see on arvustustele kasuks olnud.» Suitsu kaastöö pälvib tunnustuse nii ilukirjanduse kui ka essee ja arvustuste osas, kuigi mitte eranditult, Grossschmidti ja Põhjala (Kõstneri) sulesünnitiste paiknemine koguteoses leitakse lubamatu olevat. Naturalismi vihkamine aga pimestab arvustaja. Ta lausub A. Hanseni «Kahe paari ja üheainsa» kohta: «See tükk on veel kõige toorema naturalismuse sünnitus, mida meie siin enam ei lootnud leida; sisu igav ja tühine, ilma ühegi tegevuseta, üksikute tükkidena kokku lapitud, keel üksluine ja labane.» Arvestades «Kiirte» kriitilist hoiakut naturalistliku voolu suhtes, süüdistab -g toimetajat A. Hanseni jutustuse avaldamise pärast sihikindluse puudumises.

Kümmekond aastat pärast «Kiirte» ilmumist tunnustas A. Jürgenstein väljaandjate põhitaotlust kui kodumaa ja tema vaimuelu edendamist. Avaldatud luuletused olnud algajate sulesünnitused, ent edusamme osutavat toleaeget taset arvestades «mõned A. Hanseni ja J. Mändmetsa uudisjutukesed». Algupärasteist veel nõrgem olevat arvustuslik osa. «Kiired» on Jürgensteini käsituses «Noor-Eesti» «esimene järk». Sel järgul püüdnud kirjanduslikult ja kogemustelt «küpsemata, aga tahtmise ja tundmise poolest kanged, värsked aatelised noored inimesed paremusele ja täiussele». «Nende segane noorusetuli vaotab meie kulturalises edenemiseloo vististi raskemalt vaekausi pääle, kui pärastine võõrsilkäik Euroopasse.» (A. Jürgenstein, «Noor-Eesti». «Eesti kultura» I. Tartu, 1911, lk. 103 jj.)

Kõige hilisem «Kiirte» käsitleja Fr. Tuglas märgib ära «Kirjanduse Sõprade» arengulise edasiaste, mistõttu esimesega võrreldes järgmised albumid sisult ja väljumisel soliidsemad olid, suutmata siiski eesti kirjanduse üldilmet muuta, või laiemas ulatuses isegi kirjandusliku noorpõlve koondajaks kujuneda. «Kuid mis on eitamatu, see on idealistlik püüe tegutseda ja kehva kultuuritaseme tõstmist õhutada. Peetagu mees, et ümberringi oli veelgi vaiksem!» («Kriitika» II. Tartu, 1935, lk. 163—164.)

Tuglas peab «Kiirte» lühiealisuse põhjuseks neis avalduva realistliku vaimu ja alateadliku romantilise häälestatuse vastuolu. Kolmanda ande ilmumise järel see veel osa ei mänginud, sest hakati ette valmistama IV annet. Alles selle toimetamise käigus selgus toimetaja arengulise hüppe ja noorte loovate jõudude lisandumise tõttu, et alustada tuleb uut kirjanduskultuurilist etappi. «Kiirte» kolm annet moodustavad noorte arenguloos loogiliselt lõppenud terviku, «Noor-Eesti» albumite eelastme, milleta eesti kirjanduslik renessanss XX sajandi algul oleks võinud ehk teistsuguseks kujuneda, isegi mõnevõrra hilineda. «Kiirte» kahest kirjanikutalendist andis A. H. Tammsaare eesti kirjandusloosse kuuluva jutustuse «Kaks paari ja üksainus», G. Suits aga esimese «Elu tule»-vaimulise luuletuse «Kui vägivõimud...» («Äike»). Arvustusliku osaga esitasid «Kiired» kirjanduskriitika taseme tõstmise nõude, sealt lähtus ka kirjanduse aastatoodangu ülevaate esimene katse.

Oma koguteose väljaandmisel kasutasid «Kirjanduse Sõbrad» vanemate sulemeeste abi sisuliselt, aga kas neil oli ka majanduslikke aitajaid, see küsimus on andmete puudusel jäänud vastamata. Suits kõneleb küll «Kiirte» «üleväljandajatest ja toetajatest» («Paar sammukest» V, lk. 205), kuid siit ei järeldu vanemate tegelaste majandusliku abi fakt. Koguteose nõrgast rahalisest baasist oli korduvalt juttu, ka sellest, et Suits oma isiklikud «viimsedgi veeringud» «Kiirtele» kulutas, «säält aga miserabilid» tagasi sai. (S e ä l s a m a s, lk. 206 ja 209.)

Nagu kuulus Suitsule «Kiirte» väljaandmise idee ja selle sisuline teostamine, nii kujunes trükkimise alal otsustavaks teguriks T. Kukk, hiljutine Treffneri gümnaasiumi õpilane, seega «Kirjanduse Sõprade» liikmete eakaaslane. Suitsu hilisema kinnituse järgi on «Kiired» ilmuda saanud ainult tänu T. Kuke vastutulelikkusele. (A. Pilli kiri 21. IX 1971.) Trükikulud tasuta teose müügist laekuvaist summadest (A. Sibula andmeil). Tekib küsimus — miks takerdus III ande trükkimine. Kas põhjustas seda trükikoja hoiak? Sellele küsimusele ei vasta Suitsu tunnistus selgelt eitavalt ega jaatavalt. Kui Suits oli arve pikaldase tasumise pärast vabandanud, vastanud Kukk: «Kui ma pankrotti lähen, ega need «Kiirte» summad mind enam päästa.» (A. Pilli kiri 21. IX 1971.)

Vähemalt I ande trükikulude tasumist ei tulnud T. Kukele kuigi kaua oodata. Selle tiraaž (1500 eks.) müüdi läbi poolteise aastaga («Postimees» 23. XI 1902, nr. 261; «Kiirte» kuulutus). Saadud tuludest pidi mõnevõrra jätkuma teiseigi ande trükikulude kattteks. II annet trükiti 2000 eks., III-ndat 1900 eks. («Eesti raamatute nimestik 1632—1917», sub Suits, käsikiri Kirjandusmuuseumis.)

Tõsiasi, et juba 1902. a. sügisel kavandati IV ande väljaandmist (Fr. Tuglas, Mälestused. Tallinn, 1960, lk. 113), sunnib järeldama «Kirjanduse Sõprade» materiaalselt ots-otsaga väljatulemist. «Kiired» ei maksnud honorari. Trükikulud tasus aga sajandi alguse vääringus juba ligikaudu 500 eks. müük. (A. Pilli kiri 29. VIII 1972.)

TEINE SUVI SOOMES

Isiklik kontakt Soomega oli niivõrd kõitvalt mõjunud, et mida lähemale jõudis koolitöö lõpp kevadel 1902, seda tugevamaks kasvas tung taas üle lahe pääseda: «Ja peaaegu ainukesed paremad mõttemõlgutused on mälestused minevasuvisest Soomes viibimisest — sinna «viib nüüdgi minu hinge igatsus.» («Paar sammukest» V, lk. 209.) Ise vennasrahva maast vaimustatud, on Suits teisigi nakatanud. Nii palub ta prof. K. Krohnilt informatsiooni selle kohta, kus Soomes vajataks kahe suurepäraselt saksa ja vene keelt oskava Tartu neiu teeneid prii sõidu ja elatuse eest. (G. Suits K. Krohnile 23. V 1902.)

Puhkus ja vaheldus kulusid ka hädasti ära. Öpingud, «Kiired», «Eesti Külvaaja», ajalehekaastöö ja eratunnid — see kõik oli 18-aastase nooruki jõud miinimumini viinud — «kuhu ial sammu pöörad, igal pool kõnnivad mustad murekujud kui mustad mungad mu kõrval». Ahastus kippus vägisi peale. «Aga ma surun teda võimsalt tagasi, ma võin teiste inimeste ees naljatadagi; ometi on mul kartus, et mu tahtmisejõud korra kokku peab langema, kui sarnane olukord kestab, murduma kui veesulg jääpankade rõhumise all. Aga seda ei või enne sündida, kui mul veel aateid on, ja Jumalale tänu, neid ma ei ole kaotanud. Ehk mu vaim küll roidunud, on ta veel küllalt valmis töötama, aga liha on nõder; minu tervisline seisukord ei ole sugugi kiita. Sellepärast ma osalt ka Soomemaale ihkangi, kus mere õhk mulle nagu mineval aastalgi ehk kosutust võib tuua...» («Paar sammukest» V, lk. 209 jj.)

Koht oli Suitsu ootamas — ikka Vironlahti, seekord aga pastor Reijoneni juures. Tasuta sõitki oli ette nähtud, ent sõiduraha anti kätte alles seal. Sõita-soovija kurba olukorda valgustavad järgmised read: «Aga ma pean tunnistama, et mul niigi palju raha ei ole, et sinna sõita. Aga pääasi on siiski ikka see, et ma praegu ju nädala päevad Tartus korteris istun, nagu Prometheus kalju külge neetud, sest et ma ennast välja ei jõua lunastada: osa korteriraha on võlgu. Kodust raha saada ei ole mingit lootust. [---] Nii siis olen ma kui beduinlase näljane kaamel, kes haljast oasi taga ihkab, aga kätte ei saa.» Viimases hädas «piina ja piinikkust» tundes pöördus Suits laenupalvega V. Reimani poole, määrates summaks 20 rbl. Laenu paluja kas ei lootnud vastutulekut või pidas küsitut väheks, igatahes sõitis ta Võndu, kus hankis lühiajalist laenu. Tartu tagasi jõudnud, leidis ta eest Reimani kirja ja maksekorralduse pangale. («Paar sammukest» V, lk. 208—209, 211.)

Tartust sõitis ta välja 6. juunil. (Sealsamas, lk. 211.) Vironlahtis oli ülesandeks Reijoneni lapsi praktiliselt saksa keeles harjutada — *conversation courante*. (Sealsamas, lk. 209.) Võib arvata, et V. Reimanile maalitud sünge pilt tervislikust seisundist oli mõnevõrra ülevärvitud. Juba kuuajaline viibimine Vironlahtis jõudis ülepingest tulenenud väsimuse ja pessimismi hajutada, nagu osutab postkaart K. E. Söödile: «Elan lõbusasti. Kõiksugu ilusat loodust on minu ümber külluses.» (G. Suits K. E. Söödile 11. VII 1902; KM KO, F 170, M 60:32.)

Kuidas Suits Vironlahti pastoraadis oma vaba aja veetis, selle kohta on andmeid napilt. R. Lesta kaudu sai ta K. E. Söödilt kaastöötellimuse «Piltidega Naljakaalendrite». 15. juulil lubas Söödile ära saata Aho jutustuse «Siis kui isa lambi ostis» eestinduse ja tragikoomilise algupärandi «Monsieur Roehaus» (K. E. Söödile 11. VII 1902). Millal Suits Tartusse tagasi jõudis, pole teada. 15. augustil Tartust V. Reimanile saadetud kirjas annab Suits suve veetmise kohta järgmise iseloomustuse: «Soome teekond on minu närtsinud vaimlist jõudu kõvasti karastanud, nii et ta sedagi talve aitab läbi kesta. See on rohkesti mu silmaringi laiendanud, niisuguseid teadmisi, tundmisi ja tuntuksi andnud, mida mujalt ei võiks saada.» («Paar sammukest» V, lk. 212.)

PABERIST

Meil on palju pabereid ja vähe paberit. Seda teavad kõik. Uudis pole ka see, et seda vähest paberit, mis meil kultuuri tarbeks on, ei oska me mõistlikult kasutada. Sellest räägitakse aeg-ajalt ikka — vist väljaelamiseks, mitte asjaolude muutumist lootes. Olgu seekord jutuks eri kvaliteediga paberi jaotamine: kuhu läheb (õigemini satub) halvem paber ja kuhu veidi vähem halb paber. Päril head paberit on meil raamatute jaoks ainult harukordadel ja sellest pole mõtet rääkidagi.

Kui paberit on vähe, siis peaksid paberi kasutamist määravad asjamehed eriti kaalutletult otsustama, mida millele trükkida. Et kultuur ei satuks kõige viletsamale hallile või hallikaskollasele ning juhuslik raamat parimale paberile. Paber on kultuuri küsimus. Meil näib see jäävat juhuse ja laoiseisu, ametnikuvaimu ja standardite hooleks. Ja juhus toimib juhuslikult. Näiteks nii. 1956. a. ilmus hiljem Nõukogude Eesti preemiaga hinnatud humanitaarteadlaste koguteos «Eesti rahva etnilisest ajaloost» (3000-lise trükiarvuga + 2000 vene keeles). See on tänapäevani eesti humanitaarteadlaste esindusraamat, kahjuks aga ainult sisu poolest, väljanägemine on sellega täielikus kontrastis. Kordumatu kultuurisündmus oli 1961. a. «Kalevipoja» teadusliku väljaande ilmutamine — trükiarvuks 2000 ja paberiks vist kõige kehvem tollal kasutusel olnu. Nüüd on aeg edasi läinud ja uued, kehvemad paberisordidki välja töötatud. 1950-ndatel aastatel pandi suurte raskustega käima kaks humanitaaralast seeriat — «Emakeele Seltsi aastaraamat» ja «Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed», esimene keskmise trükiarvuga 1000 ja teine 2000. Mõlemad esindavad sisuliselt eesti filoloogiateaduste lage ja on enamasti trükitud kõige hallimale paberile. Samal ajal ilmus hulgi mitukümmend korda suuremas trükiarvus kuldtähtedega sariraamatuid, millest suur osa on ammu makulatuuriks hekseldatud. Mõnigi väärtteos võib aga füüsiliselt muutuda eimillekski juba paari inimega kestel halva paberi, roostetavate klambrite ja kollendava liimi pärast. Ometi on teaduste (eriti humanitaarteaduste) ja kultuuriloo vananematus üldtuntud. Tänapäeval on meil möödunud sajandi keskel trükitud akadeemikute Sjögreni ja Wiedemanni aegumatuid monograafiaid ja kõiki akadeemiate teaduslikke sarju võimalik kasutada muu hulgas ka tänu sellele, et nad on trükitud füüsiliselt säilimisvõimelisele paberile. Meie põlvkonna paljud kultuuri loovad raamatud kuluvad füüsiliselt kaugelt enne moraalset vananemist. Peame olema väga veendunud, et kõik meie ajal loodav teadus ja kultuur on kiiresti mööduva tähendusega, et me selle nii halliks laseme minna. Kontrast möödunud sajandiga on peaaegu kahepoolne: siis trükiti püsima mõeldud raamatuid, mis kahtlemata mingit kasu ei andnud raamatu väljaandjale, kultuuri pidevuse vastu pieteeti tundes ning mõisapreilnade ajaviitekirjandus pidi tihti leppima kehvemaga. Meil

on peaaegu ristipidi. Ajaviitekirjanduse hiigeltiraažideks (näiteks 40 000 × 600 lk. «Kolme musketäri» või 40 000 × 800 lk. «Hirvekütti» ja «Viimast mohikaanlast») leitakse või satub kogemata päris head paberit, kuigi ühe sellise raamatu alla pandud paberist piisaks mitme teadusharu aastase trükitoodangu jaoks.

Võib-olla viimasel ajal asi paraneb, nii et selline jutt on juba anakronistlik? Pole ju «Mirabilia» peale tõepoolest enam raisatud valgemat paberit ja «Mosaiik» on stabiilselt hele, mõnigi teaduslik väljaanne on ilmunud valgel paberil, ENE suudeti olusid arvestades välja anda enam-vähem ühtlases toonis. Siiski ei. Rahvusvaheliseks kasutamiseks mõeldud E. Tõnissoni saksakeelne raamat Koiva liivlastest ilmub oma 1000-lises tiraažis õhukesel hallil, «Põrgupass» või «Pseudonüüm Dora» oma 20—25-tuhandelise trükiarvuga aga parimal meil liikuval paberil. «Suurte mõtlejate» seerias ja keeleraamatutest saab mõni üksik — ilmselt juhuslikult — valgema paberi, teised samas kõige hallima. Uus ilming on mitmevärvilisus, raamat näeb välja nagu kolmekihiline marmelaad, milles hallikad poognad vahelduvad kollakatega (vt. näit. A. Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa»). Sellegagi on juba lepitud, see käib normaalse plaanitäitmise juurde.

Paljud kirjastustöötajad on sellise olukorra pärast ka ise õnnetud. Nemad mõistavad, et teaduslikku ja kultuuriloolist kirjandust trükitakse aeglasest moraalsest vananemisest hoolimata uuesti ümber vaid haruharva, «Kolm musketäri» aga ilmub paratamatult iga uue põlvkonna tarvis uuesti. Ent ka hea tahe ja asja mõistmine on enamasti võimetu juhuse, kultuurinõmeduse ja ükskõiksuse vastu. Või ...?

KAHTLUSTADES ANDRES EHINIT UUELE ARENGURAJALE ASTUMISES

Andres Ehin: «Vaimusõõrmed».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 56 lk.

Andres Ehini poeetilist läkitust ei olnud alguses võib-olla kerge mõista. Oli ju küll neid, kes seda kohe mõistsid, ja neid, kes seda mõista püüdsid. Aga oli palju neidki, kes seda üldse ei mõistnud, — mis sest rääkida, veel hiljuti peeti vajalikuks ühe luulesse eksinu ehmatusse avaldus isegi ära trükkida... See pigem ajakirjandus- kui kirjanduselusse kuuluv piinlikuvõitu faktike välja arvatud, ei olegi ses kõiges midagi imelikku. Andekat ja omapärast (just nimelt omapärast) poeti on olnud kombeks ikka vastu võtta niihästi mõistmise kui mõistmatusega. Mõõdub mõni aasta, mõistjad teevad mõistmatutele asja selgeks, ja rahu majas! Või siis juhtub sedagi, et juba soliidsust omandav autor ise mõista annab, et mõni «kirjanduslike salongide aplausi» taotlenud nooruslik vigur on siiski kuidagi vabandatav kui nüüdse soliidsuse eelaste.

Siinkirjutaja ei söanda arvata, et tema osasaamist luulest ei ahenda subjektiivse maitse piirid. Aga ometi loodab ta, et on võimeline tunnetama poeetilise läkituse (ka temale isiklikult võõra) ehtsust. Ja ta on aina olnud ühel meelel nendega, kes kuuekümnendate aastate alguse Tartu noortest poetidest «suure kolmikuna» kohe esile tõstsid Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski ja Andres Ehini. Nemad olid ise küll kõige vähem süüdi selles, et nad kõik üheskoos üles ei astunud esimeses noorte autorite kassetis, nagu see oluks normaalne! Juhtus nimelt nii, et Andres Ehini esikkogu «kassetipõlvkonda» äärepealt isegi hilines.

Ei tahaks küll kuidagi uskuda, et sel seigal oluks poeedile saatuslikku tähendust. Ometi, mine sa tea! Nii paljud poeedid on tundlikumad, kui nad seda vahest isegi arvavad. Ja mul on mingi ebamäärane süütunne sellepärast, et Andres Ehini «Hunditamme» arvustades jätsin nagu midagi olulist ütlemata, see-eest ütlesin aga üht-teist

väheolulist, näiteks seda, et sellele luuletajale näib vabavärss nii loomumane, et teda sonetistina küll ei kutsutleks.

Kui luulearvustaja ise luulest liiga kaugelt mööda käinud ei ole, tikub ta arvustatava poeedi malliks paratamatult võtma iseennast. Ei suuda minagi teisiti. Kas olen kirjutanud kunagi midagi selletaolist nagu Andres Ehini «Vaimusõõrmete» värsid? Jah, midagi natuke nagu selletaolist olen kirjutanud tõepoolest. Ja pean kohe lisama, et mitte sugugi mina üksi. Oma kolmkümmend aastat tagasi oli (peamiselt Tartu tudengite seas) lausa kombeks kirjutada absurdini naljakaid juhu- ja niisama-luuletusi, küll sonetivormis, küll eleegilistes distihhonides, küll muudeski rangetes vormides, ja ma arvan, et mõni tänane auväärne professor, dotsent, teeneline kirjanik või muidu teeneline inimene «Vaimusõõrmete» puhul võiks vahel midagi tuttavat tunda. Eks ole, poisid ja tüdrukud (kui teid veel niimoodi nimetada tohib): mõnel igavalmal loengul, mõnel kohvikus- või omavahel-istumisel oleksime mõne niisuguse pala rõõmuga vastu võtnud! Meie, kes me ju samalaadilisi produtseerisime, vahel isegi antud riimidele, mis meetod, nagu mäletate, pärastpoole hirmus tõsimeelset taunimist leidis...

Nüüd kardan aga veidi, et mõni tolleaegsetest kaasriimiseppadest püüab mulle sugereerida: meie värsiharrastus oli ju ainult nali, me ei tulnud selle pealegi, et midagi sellist ka trükkida võiks! Hea küll, vastan, nali naljaks, mõne õnnestunuma ja vaimukama tolleaegse nalja võiks minu arvates veel praegugi, tagantjärele ära trükkida, mis siis, et me tookord selle peale ei mõelnud. Mis oleks, kui tõepoolest sealt kuskilt kõige unustatuma sahtli põhjast midagi välja otsiks? Aga ega mul suurt lootust küll ole, et mu üleskutset tõsiselt võetaks...

Pigem tehtaks teist juttu. Ja näiteks sellist. Meie, ütleb mõni mu vana sõber, ei oleks küll endale lubanud vormilisi lohakusi oma naljades: kui ikka tahad

sonetiga nalja teha, olgu vorm täitsa briljantselt puhas. Hea küll, irdriimid on ka omaette märguvõimalus, vältevigu teevad riimides meie suurimadki poeedid, aga kui sonetti ikka algad ühes värsimõodus, siis vii see sellessamas ka lõpule! Loe viis jambi kas või sõrmede peal ära, kui sul rütmitunne muidu nõrgavõitu! Vahel lausa kisub ennast parandama see Andres Ehin, näiteks ei saa kuidagi aru, miks ilus «Vanaaegne kevadsonett» ei lõpe nii: «Seal joob ta ahnelt lüpsisooja piima, / mis rinna rõõmsaks teeb, kuid kõhu lahti.» (On: «mis rinna rõõmsaks teeb, kuid kõhust võtab lahti.») Ei, lõpetab mu kujuteldav vana sõber, sedamoodi naljad peavad olema elegantsed! Ja võib-olla meenutab ta veel näiteks Christian Morgensterni, keda me kunagi suure austusega lugesime ja mõnikord ehk eeskujukski võtsime.

Seepeale jään ma tõepoolest omajagu nukraks ja pean sellele kujuteldavale vanale sõbrale õigustki andma. Võin ehk endalt ainult küsida, kas niisugune oma noorusaja malliks võtmine oligi õige viis Andres Ehini hoopis teisel taustal (ka märksa küpsemas eas) sündinud luuletustele liginemiseks. Ja võin kahtlust avaldada, kas «Vaimusõõrmete» värsse ainult naljana iseloomustada tohib — eks lugenud ma ise mõned aastad tagasi mõninga sisemise protestiga arvustust, milles Andres Ehin tunnistati kui klouni osa täitjat meie uemas luules. Ei, ainult kloun ei ole ta tõesti kunagi olnud, ei ole ka «Vaimusõõrmeis»!

Aga ikkagi: milleks siis need sonetid, trioletid, rondood, rondellid ja muud vormid, mis täidetud hästi ebakanoonilise sisuga? Kas pole see just nagu tsirkuses, kus tõsise köietantsija või trapetsiartisti järel astub üles just nimelt kloun, teeskleb alguses meelega kohmakust, mis publiku naerma ajab — siis aga teeb ometi kõige ohtlikumadki trikid järele? Äkki ongi asi vähemalt natuke sinnapoole?

Aga äkki tahab poet hoopis tõestada, et teda sonetistina võib kujutleda küll — vihuti teatud literaadi kunagisele arvustusele? Ja nii peangi tagasi tulema selle ebamäärase süütunde juurde, mida ma eespool avaldasin. Kas olen kuidagi kaasa aidanud, et omas laadis küps ja kujunenud poet on kõrvale astunud loomuosaselt arengurajalt?

Kui see kõik ehk sinnapoole olekski, leiab siiski leevendavaid perspektiive. Miks ei võiks tegemist olla uue arengu-

raja algusega! Analoogiaidki on käepärast: mõelgem näiteks Louis Aragoni, Paul Éluardi, Jean Cocteau, Johannes R. Becheri, Gottfried Benni ja mõnegi teise suure poeedi peale. Kõik nad alustasid seniste poeetiliste kaanonite purustamisega, lipul dadaismi, sürrealismi, ekspressionismi ja muude mässuliste -ismide loosungid, kõik nad taotlesid uut sisu ja uut vormi ühel hoobil — ja kõik nad leidsid lõpuks, et uus sisu mõne vana vormi elemendiga koos võib vägagi huvitava ja vägagi uutmoodi harmoonia moodustada. Ja sealjuures ei saa sugugi öelda, et tegemist olnuks «keskuri» ja «vanuri» soliidisusega, mis «nooruri» vallatusele juba bioloogilistel põhjustel peab järgnema — mõne väiksema värsitõõmehe puhul see ehk ju nii on olnudki —, ei, «noorur», «keskur» ja «vanur» täiendavad nende tõeliste luuletajate loomingu kogupildis üksteist suurepäraselt, teine ja kolmas ei ole esimest reetnud. Võib-olla saab kord nõnda öelda ka Andres Ehini loomingu kohta...

Jah, elegantsem peaks ta ses temale uues laadis olema küll. «Paar korda aastas sorin oma kaustad läbi ja teen parandusi,» on ta kirjutanud kogumikus «Teose sünd»: see on väga meeldiv teade, sest meie uema luule puhul tekib paraku aeg-ajalt kahtlusi, et mõni autor paranduste tegemise mõttegi peale pole tulnud, nii ilmseid, kerge vaevaga kõrvaldatavaid lohakusi on lastud trükki. Arvan, et kui Andres Ehin oma parandusi teeks kas nõudlikumalt kui seni või siis, ütleme, tihedamini kui paar korda aastas, kaoksid kähku kõik need kujuteldavad laiduvõimalused, millest eespool oli kõnet; tema poeetilise läkituse mõistjatel oleks igatahes märksa kergem seda mõistmatutelegi vahendada! Seda viimast on vaja teha, sest Andres Ehini luule on juba oma loomu poolest adresseeritud «to the happy much» (ja mitte mingisugustele väljamõeldud «kirjanduslikele salongidele»).

«Vaimusõõrmete» laitmatud (või peaaegu laitmatud) luuletused «Nekrolett», «Amorett», «Kuratlik kopl», «Okultett», «Püssidega püsti häda», «Silmahoid», «Urbanett», «Vulkaaniline», «Omanäoline», «Olupoliitiline», «Põhja-maalase sügismõte», «Ennemuistse jahipüssi kuul» ja «Vappuva kolju sonett», mis kõik võiksid ehtida mõnd eesti luule antologiaatki, tõestavad, et Andres Ehini mõeldav uus arengurada võib viia küll tõsistele saavutustele.

Ain Kaalep

ARVUSTUSED

UITAMISED ELU(PUU)LAANTES

Minni Nurme: «Pilvede pisarad tärkamisse».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 191 lk.

«Vaatan välja elupuule ja mõtlen / kusagil kaugel kasvavad elupuumetsad / kõrged ja lõhnavad,» luuletab Minni Nurme kogus «Kuuvein», mille paremik on jõudnud nüüd valikraamatusse «Pilvede pisarad tärkamisse». Vahepealsetest kogudest valitud värsside kõrval sisaldab see ka tsükli «Uued laulud». Selles ja teisteski on aistitava igatsust tundmata kauguste järele: kujutluslend võib poetessi kanda võõrale rannale, kus «suitsevad tulemäed / olen tundmatuseni muutunud / ei enam tea päritolu» («Kuuvein») või viia ta hoopis kosmilistesse avarustesse: «...inimene koorub Maa atmosfäärist / et lennata Linnuteel» («Tuules lendlev seeme»). Mingi senine väga kindel ring on läbi murtud, kodumuld ei seo luuletajat enam nii jäägitult. Ta pole sellelt lahkunud, ent kodukamarale toetudes hakanud nägema ja mõistma asju laiemalt, võiks ka öelda, et lennukamalt. Seosed on muutunud hõlvavamaks nii ajas kui ruumis, kaotamata oma sügavust. Need tendentsid on muutunud märgatavaks eriti tema viimaste aastate luules.

Oma paaris eelmises raamatus on Nurme kahtlemata romantik, see peegeldub kujunditevalikus: *hingekell, tähepuu, nõidpöder*, aga ka kujutluspiltides, tundmata maailma terenduses, kuningalinna otsinguis, elu ja surma väljakutsuvas vastandamises. Siiski maandab kirjanik julgemadki fantaasialennud reaalsusse: meenutagem kas või kuumama paneva «Kuuveini» lõppridu «pimesilmi koban padja järele / Laual veeklaas ja prillid» või sujuvat laskumist kuningalinnast kaljudele, kus seisavad «kaks unede üksildast naist» («Sirkkale»). «Mullale annan suud ja / pilvedel kõnnin ikka,» ütleb ta ise oma kahestumist mõistes. Terve uus kogu on jätkuv kahepoolse ühenduse kinnitus, taevaste ja maiste asjade veelkordne seostamine, soe vihm mullas, millest võrsub villi ja sünnib looming. Küllap on tolles ühenduses olemuslik joon, mis Nurme viimaste aastate luulele annab oma kordumatu ilme. Selle haprus ja lendlevus on maiselt mullalõhnaline, samas kahtlemata sügavamalt asjade sisse vaatav. «Me võtame julguse õhust ja maast / ja omaenese südamest / ja elame elame elame,» kinnitab ta taas oma elu-

usku, ikka ja jälle kõrvutades noid suuri seostamatuid.

Ootamatult võivad ka poetessi kujutlusmaailmad reaalsuseks saada: «Pilvede pisarad tärkamisse» pakub meile võimaluse koos luuletajaga uida-ta varem vaid kujutletud elupuumetsas, kus «tumedapäiste latvade varjus hallid tüved / kontkõvad kuivad oksad pehastumata murdumata / harali kui ogalik roigasaed». Nii kodune on võrdlus oma küla halli roigasaiaga; kunagiste lõhnavate laante pilt taandatakse märksa konkreetsemaks ja argipäevasemaks. Ja ometi sünnib neist ootamatutest ühendustest, meie vanast vaigest kalmistust ja indiaaniradadest elupuulaantes, haralisest roigasaiaist ja suhkruvahtrametsadest imeline tervik, mis sulatab üheks ääretult kauged ajad ja inimesed, muudab äkki tajutavaks olnu, oleva ja tuleva samaaegse ühtsuse ja lahutatuse maa peal. Nurme rännuluuletused pole efektsed, ta pole katsunud rabada ennenägematute võtete või uudsete kujunditega. Aga need annavad palju.

Huvitavalt on kasutatud rahvaluule elemente luuletuses «Rännult». Kui varem on Minni Nurme võtnud ühteist rahvalaulu vormist ja motiivistikust, siis sedakorda pärineb peamine just muinasjuttudest: motiivid ja kujundid on mitmeti tuttavad, ometi on luuletaja andnud neile uue, meie ja ainult meie jaoks paljutähendusliku kõla. Asjad on seotud tihedamini, kui me mõista suudame, sedagi sisendab meile Minni Nurme oma viimase aja värssides. Ja on see juhuslik luulepildike või hoopis teadlikum motiivitaotlus, et just elupuuhalgude lõosas istutakse kamina ees ja elustatakse möödunud päevi? Nende luuletuste maailm on mahukas, kuid samas nii habras, et seda sõnadega tabada pole võimalik. Kui, siis suudab seda vaid luuletaja ise.

Nagu oleks julgenud ära vaadata tolle kõike lahendava salasõna, mis on peidetud igapäevase eluraamatu viimasele leheküljele, nii nähtuste sisemusse süüviv tundub luuletaja lahtiminek. See on maailma ebatäielikkuse pärast südant valutav ja samas selle põhjusi mõista püüdev headus, hele nukrus, mis ei anna alla ähvardavale üksildusele ega tõdemisele: «Näen — inimesed üksteisest mööda mööda.» Luuletaja on maailmade keerises nõutu, kuid keeldub appi karjumast. Tema vaikne

vaprus on südantkosutav, nagu ka pakutavad võimalused võitluseks ähvardava ängi vastu: «Siis kui tunnen tusa-tunnil / elujuurel kirvest / valgust valvan — seltsi / leian leegivirvest.» Ka tolles lohutust pakkuvast tulevalves

on aegade ja asjade ühendust, Nurme viimaste aastate luules nii ilmnähtavaks saavat. Elulaaned on läbi käidud ja ära mõistetud; selle uue arusaamise pinnalt võivad sündida uued luuletused.

Ine Viiding

JÄLLE ANNE-MAI

Enn Vetemaa: «Jälle püha Susanna ehk Armastuse kool». Komöödia kahes vaatuses, proloogi ja epiloogiga.

«Periodika», Tallinn, 1978. 55 lk.

Paljud silmapaistvad teatriinimesed on olnud ka tähelepandavalt head kirjanuse tundjad ja mõistjad. Kas sellest hoolimata või ka nimelt selle tõttu, aga ikka ja jälle on nad mõista andnud, et näidendeid kirjutatakse nimelt teatri jaoks, etendamiseks ja vaatamiseks. Ja tundub, et viimasel ajal on nad hakanud järjest rohkem sedasama mõtlema ka proosast ja luulest. Kui neid nüüd uskuda kas või üksnes selles, mis puutub draamavormis kirjutatusse, peaks olema selge, et praegu (detsember 1978) ei ole kriitikal hoopiski õige aeg hakata aru pidama, mis näidend «Jälle püha Susanna ehk Armastuse kool» on, mida ütelda tahab ja ütelda suudab. Teos ei ole veel lavale jõudnud. Ei ole veel seda enam õige aeg, et tegemist on kirjanikuga, kelle näidendite lavalisus on senise teatripraktikaga piisavalt kontrollitud. Seda on teinud erinevad lavastajad meil ja mujal.

Ei oleks muidugi õige unustada, et E. Vetemaa näidendeid on enamasti tähele pandud ka puhtkirjanduslike nähtustena, kirjanduskriitilises kontekstis, nende lavalisest tõlgitsemisest sõltumatult. Võib küll arvata, et niisuguse huvi tekkimist on soodustanud mõned teostest väljapoole jäävad asjaolud. Miks mitte ka nende näidendite hea trükisõnaline kättesaadavus? Küllap on kirjanduskriitika huvi ergutanud seegi, et tegemist on viljaka, juba pikema aja jooksul tähelepanu äratanud prosaisti loominguga, selle jätkumisega teises vormis, kuid äratuntavalt samasuguses probleemielevas laadis. Nii on näidenditest otsitud proosas juba ülestõstetud probleemide edasiarendusi ning jõutud veenvalt positiivsete tulemusteni. Võib näiteks viidata R. Sepa arvustusele «Meistrite kooli» puhul («Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 3). Kui ka oletada, et näidendi lavastus Draamateatris ja V. Otsuse väga

sisukas peaosatäitmine toda analüüsi on omalt poolt inspireerinud (kõige üldisemas tähenduses), äratav R. Sepa kirjutus ikkagi tähelepanu nimelt kui näidendi väga huvitav kirjanduslik analüüs. M. Lauristini vaatlus Vetemaa järgmise näidendi puhul («Jälle häda mõistuse pärast», «Looming» 1976, nr. 6) on üles ehitatud nii, et näidendi esmalavastust «Vanemuises» on käsitletud ühe tõlgendusvõimalusena, mis teose sisulist potentsiaali kaugeltki ei ammendanud.

Peaks nagu olema selge, et E. Vetemaa näidendid seisavad põhimõttelises võrdsuses tema proosa kõrval. Need ei ole pelgalt teatritekstitid, ja kui nende puhul kasutadagi toda moekaks saanud sõna, siis ikkagi reservatsiooniga, et tegemist on olulist puhtkirjanduslikku dimensiooni omava teatritekstiga.

Oma uues näidendis on kirjanik üldisemaltki jätkanud eelmistes näidendites läbiproovitud ja sissetöötatud dramaturgilist laadi. Mõistagi äratav aga kohe tähelepanu, et «Armastuse kool» on mitmel viisil seotud komöödiaga «Püha Susanna ehk Meistrite kool». Mitte küll sündmustikuliselt, otsejoonelises tähenduses ka mitte probleemi kaudu, vaid just ühise tegelase, Anne-Mai läbi. Tundub, et «Armastuse kooli» kirjutama hakkamise lähtekoht võiski olla sekundaarne, raamatuline — Anne-Mai. Täpsemalt siis kirjaniku äratundmine, et tema loomingus on kuju, kelle võimalused mängu organiseerimisel (tegevuslikus tähenduses, aga veelgi rohkem ideestiku genereerimisel) ei ole hoopiski lõpuni kasutatud. Pole vaja tõestama hakata, et Anne-Mai jääb ka sedapuhku ammendamata. Võib kujutleda seda naist kolmanda, neljanda jne. näidendi keskkohas, ning uuestisündimise saladus ei ole mõistagi tema vananematuses, vaid kuju erilaadses «avatuses», mida uue näidendi põhjal võiks nimetada isegi manipuleeritavuseks. «Meistrite kooli» puhul kõneldi, ja põhjendatult, selle kuju arengust. Anne-Mai muutub ka uues näidendis. Seda muutumist, suhtumiste

heitlikkust dikteerib nüüd aga juba üsna varjamatult autori huvi teatud situatsioonide loomisel ning komöödia suunamisel. Kirjanik on osanud luua mängureeglid, mis palju lubavad. Miks ei peaks see hea olema? Ja miks ei peaks sellegi headuse loomus olema dialektiline ning säärasena peatselt ka nähtavale tulema? Anne-Mai kuju suured võimalused ei tähenda kaugeitki, nagu oleks võimalik kirjutada järjest uusi Anne-Mai näidendeid — kui ikka mõõdupuuks seada esimene, «Meistrite kool», mis ju tõesti üllatas, rõõmsalt nõutuks tegi, probleemitsema ja mõtlema sundis. «Armastuse kooli» Anne-Mai oleks nagu kõiges seesama, nagu teda mäletame esmakohtumise järgi. Aga hoopis rohkem paistab nüüd silma, et ta on ka vahend, abinõu kirjaniku käes. Üllatavust ei ole, Anne-Mai ei suuda enam olla «näidendi suurim probleem». Ning lugemisel ei näe ka midagi muud, mis võiks samaväärselt seda kohta täita.

Kahe näidendi järgnevusseotus tekitab teisigi küsimusi. Rohked viited «Meistrite koolile» (lapsendamine ja kasupojad, keedetud munad jne.) lisavad koomilisust, tihendavad komöödiat, aga seda vaid nende jaoks, kes «Meistrite kooli» teavad. «Armastuse kooli» komöödialikkus ei tekita kahtlusi, teksti teravmeelsus on ju midagi niisugust, mida lugemisevärgi kontrollida saab. Kui aga pidada silmas näidendi tervikuna, eriti selle situatsioon, näib vaekaus järellegi kalduvat «Meistrite kooli» kasuks. Seda raamiva vaimukas-ironilise *perpetuum mobile* kõrval tundub «Armastuse koolis» proloogina ja epiloogina pakutud mäng vahakuju, terariistade ja miilitsakursandiga natuke otsituna ja, mis peasi, on tähenduselt hoopis vaesem.

Kui Anne-Mai mõjub autori remargi kohaselt (ja miks mitte ka selle järgi, kuidas ja missugune ta näidendis on) «kuidagi eatult», siis võib sedasama

ligilähedases tähenduses väita terve näidendi kohta. See mõjub ajatuna ning kaasaega osutavad viited (alustades eneseteostuslikule entusiasmile rajatud isikumuseumist komöödia tegevuspaigana) ei peagi vist niisugust muljet muutma. Just följetonistlik interpretatsioon on iseloomulik ajamärgilistele tekstikohtadele (Vilde vest ja Tammsaare tuhvliid jms.). Tervet näidendi kvalitatiivselt iseloomustava märksõnana tundub eriti oluline olevat ironia. Atmosfääri kujundavad ironiline vaatenurk ja distantseeritus, objektiks mitte tänane inimene, vaid inimene üldse ja «alati», konkreetsest ajast väljaspool ning samal ajal väga konkreetset tuttavlik oma püüdlustes eneseteostuse ja tasakaalutunde poole, millel ei ole kuigivõrd eeldusi teostuda niiviisi, nagu soovitud ja kavatsetud. Ironiline distantseeritus tundub kirjanikule olevat lausa vajalik, et uuesti üles tõsta tõsistki suhtumist võimaldavad probleeme. Tagasipöördumatult kadunuks arvatud Vesihargi ilmumine asetab Rudolfi ülitäbarasse olukorda. Tema eneseteostust ähvardab tühjajooksmine, ja olgu see eneseteostus pealegi nii küsitav ja paradoksaalne kui on, tekib nüüd ometi tõsine ja kriitiline situatsioon. Tuleb end uskumisega petta, teisiti enam ei saa. Kuski siin, kus Rudolf ja Anne-Mai näidendi lõpu eel arutlevad illusioonidesse uskumise ja nendest lahtiütlemise, enesepetuga saavutatud õnne ja enesepetmisest loobumisele järgneva õnnetuolemise üle — ning neid dilemmasid läbi elavad —, tundubki paiknevat näidendi probleemide epitsenter, millest lähtuvaid mõtteimpulsse teater on kutsutud võimendama. Kuidas me «Armastuse kooli» ka ei hindaks suhtelise kaaludel, nagu seda eespoolgi on tehtud, tegemist on komöödiaga, mille puhul teatril tasub vaeva näha ka tõsise poole läbimängimisega.

Ülo Tonts

KROONIKAT

20. novembril toimus Kirjanike Majas tänavusuise juubilaril Heino Väli loomingu õhtu, kus lisaks autorile esinesid Nukuteatri näitlejad H. Toompere, H. Laos, E. Maremäe, H. Kõrvits ja H. Seljamaa. Juubelijuttu rääkis Juhan Saar.

23. novembril toimus EKP Keskkomitee kultuuriosakonna loominguaktiivi seminarilektorium. Käidi koondise «Talleks» Tallinna Ekskavaatoritehases ja masinatehases «Ilmarine». Kohtuti EKP Keskkomitee sekretäri V. Käoga. Seminarist võtsid osa EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt ja juhataja asetäitja L. Laks.

27. novembril arutasid kondiitritoodete vabrik «Kalev» ja Kirjanike Liidu parteibüroo ühiselt eeloleva aasta vastastikuse šeflustöö küsimusi.

27.—29. novembrini viibis Ukrainas tõlkija H. Rajamets, kes osales Ukraina kirjandusklassiku G. F. Kvitka-Osnovjanenko 200. sünniaastapäeva pidustustel.

ENSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni 28. novembri üldkoosolekul kinnitati tuleva aasta tööplaan. NLKP liikmeks võeti vastu J. Jõerüüt.

Kirjanike Liidu juhatuse sekretäriaadi juurde moodustati lisaks olemasolevatele žanrikomisjonidele vene tõlkekomisjon koosseisus S. Semenenko (esimees), E. Mihhailova, G. Muravin, J. Pozdnjakova ja O. Samma. Komisjon hakkab organiseerima eesti keelest vene keelde tõlkijate loometegevust.

8. detsembril toimus Kirjanike Majas eesti ja vene luule õhtu, kus luuletusi ja tõlkeid lugesid V. Härm, P.-E. Rummo, S. Semenenko, M. Nurme ja

B. Stein. Oma luulet esitas M. Safo-nov. Õhtu muusikalises osas esines P. Pedajas.

7. ja 8. detsembril leidis Moskvas aset NSVL Kirjanike Liidu juhatuse V pleenum, kus arutluse objektiks oli Usbeki kirjandus pärast NLKP XXV kongressi ja NLKP Keskkomitee 1978. a. juulipleenumit. Meie kirjanikest viibisid pleenumil P. Kuusberg, J. Kross, A. Hint ja K. Kurg.

12. detsembril korraldas Eesti NSV Raamatuühingu Tallinna osakond Kirjanike Majas avaliku pressikonverentsi kirjastamisküsimustes.

14. detsembril viidi Kirjanike Majas läbi seminar tõlkevõistlusel eesti keelest vene keelde tõlkinuile. Kokkuvõtte tegi J. Jõerüüt. Tõlketöid analüüsisid O. Samma, J. Pozdnjakova ja S. Semenenko.

Kirjanike Maja 1978. a. viimane kirjandusõhtu oli 18. detsembril Ülo ja Jüri Tuuliku loominguõhtu. Õhtut juhtis J. Jõerüüt. Kaasa löid L. Laats ja T. Aav.

19. detsembril toimus selle aasta viimane EKP Keskkomitee kultuuriosakonna loominguaktiivi seminarilektorium, kus ülevalataga rahvusvahelisest olukorrast esines EKP Keskkomitee lektor V. Ladva. Teaduse osast ühiskonnas rääkis ENSV TA Küberneetika Instituudi direktor H. Aben. Seminarist võtsid osa EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt ja juhataja asetäitja L. Laks.

6.—9. detsembrini viibisid Tallinnas Tšehhoslovakkia kirjanikud V. Zabkay, V. Michna ja M. Tokár. Kirjanike Liidus käis ka Eesti NSV-d külastanud USA diplomaat Robert C. Geif.

EESTI LÜHIPROOSAT ARUTATI MOSKVAS

22. ja 23. novembril arutati Moskvas NSVL Kirjanike Liidu juhatuse juures asuvas eesti kirjanduse nõukogus meie viimase aastakümne lühiproosat. Eesti kirjandust ilmub praegu vene keeles rohkem kui kunagi varem, kuid saavutatut igati tunnustades ei saa jätta tähelepanemata selle vahendustöö teatavat ühekülgust: kui vene keeles lugejale on kättesaadavad keskpäraseidki eesti romaane, siis meie lühiproosat ei tunda peaaegu üldse, seda ei ole tõlgitud. Nimetatud ebakõla kajastus ilmekalt Moskva nõupidamise sõnavõttudes: uudiseks olid

A. Valtoni, M. Undi, R. Saluri nimed, «noorematest» rääkimata. Krestomaatilise «Estonskaja molodaja proza» ülesandeks on selle isoleerituse ületamine, mingisuguse ettekujutuse andmine vene keeles seni peaaegu olematust ja üleliidulisele lugejale tundmatust eesti nüüdislühiproosast. Nimetatud kogumikule toetuski nõupidamine «Uusima eesti proosa kunstilised otsingud: vajakajäämised ja saavutused». Eestist osalesid selles raamatus koondatud juttude autorid (A. Valton, R. Saluri, M. Saat, T. Vint, J. Kruusvall, T. Kal-las, Ü. Tuulik, J. Tuulik) ja kriitikud

ning ajakirjanikud (P. Lias, S. Kiin, M. Jõgi, M. Tarand, L. Soe, E. Keekelidze, J. Skulskaja, E. Mihailova). Nõupidamisest võttis osa kirjandusrahvast Moskvast, Leningradist, Leedust, Lätist ja Gruusiast.

Arusaamatust tekitas kogumiku pealkiri ja nimelt epiteet «noor». Selle vastu kas polemiseeriti või kasutati lihtsalt mõnda teist määratlust: uusim proosa, lühiproosa, assotsiatiivne (A. Botšarov) või linnaproosa (A. Martšenko).

Eriti üldsõnalised hinnangud eesti lühiproosa kohta olid Moskvast küllaltki ekstreemsed: alates taunivast «siin ei ole ju midagi uut» (L. Anninski, S. Baruzdin, D. Urnov) kuni tõdemuseni, et ühegi teise nõukogude rahva proosas pole praegu eesti lühiproosaga võrreldavat nähtust (A. Bučys, S. Antonov). Nende kahe äärmusliku seisukoha vahel jääb A. Botšarovi hinnang, kes tsiteeris E. Kazakevitši 1959. a. kirjanduspandud arutlust käesoleva sajandi proosas toimunud olulistest muutustest, mille raamidesse mahuvad ka kõnealuse lühiproosa otsingud. Ja kuigi XX sajandi kirjanduspildis eesti lühiproosa lausa põhimõtteliselt uut arvatavasti ei saagi pakkuda, leidis A. Botšarov, et selle proosata oleks nõukogude praeguskirjandus ühe olulise joone võrra vaesem, kuivõrd kirjanduse rikkus on tema mitmekesisuses, stiilide ja laadide eripäras. Tõsteti esile eesti lühiproosa tõsisemid loominguilisi otsinguid (lisaks A. Botšarovile A. Bitov, J. Sidorov, I. Zolotusski, A. Jakubans, G. Assatiani). Paljud sõnavõtjad vaidlesid vastu D. Urnovi jäigale seisukohale, et kogumik on absoluutselt üheplaaneline, nagu ühe autori kirjutatud (eriti S. Antonov, samuti koosolekut juhatanud A. Turkov oma lõppsõnas). Kaudne poleemika selle kirjandusteosest kui kunstinähtusest moodavaatava käsitlusega peitus autorite ja teoste konkreetsetes analüüsides. Nenditi siiski ka valikust johtuvat ühetoonilisust ja mõningat juhuslikkust, mis on almanahhide tavaline häda (A. Bitov). Selle raamatu põhjal võib lugeja saada küll pildi meie lühiproosast üldse, kuid mitte igast autorist eraldi.

Kui eestlaste ja eesti kirjanduse puhul on juba teatavaks üleliiduliseks stambiks kujunenud jaheduse, mõistuspärasuse rõhutamine, siis vaadeldavas proosas nähti just omapärast kirglikkust (A. Bitov, G. Assatiani), mis on mõnikord viidud piirini (J. Sidorov), või ka kirge koos jahedusega, mida seoses A. Valtoni loominguga analüüsis I. Zolotusski. V. Vahingu ja M. Undi puhul nimetas A. Bučys nende erilist kirjanikutundlikkust, närvi. Kirglikkuse kõrval tõdeti liigset ratsionaalsust (I. Drutse), mängu mõistuspäramist ja sellega kunstlikuks muutmist (A. Botšarov).

Rõhutati arutlusaluse proosa vaimsust, intellektuaalsust, tähelepanu pööramist inimese sisemaailmale. A. Bitov nentis omapärast, sissepoole suunatud avarust. Oma huvitavas üldteoreetilises sõnavõtus käsitles kirjanik S. An-

tonov rohkete näidete varal alateadvuse probleeme, mida nõukogude kirjandus on seni liiga vähe arvestanud, kuigi väga raske, lausa võimatu on kirjutada inimesest tõepäraselt, jättes tähele panemata alateadvusliku komponendi mõju tema teadvusele ja tegevusele. Nõukogude teadus on selles suhtes hoopis vähem konservatiivne, inimpsüühika vähentunud nähtuste uurimiseks on tekkinud mitmed uued teaduslad, uuritakse juba kosmonautide unenägusid jms. Püüd tunnetada inimese alateadvuses peituvat ongi kogumiku «Estonskaja molodaja proza» suurim panus nõukogude kirjandusse, arvas S. Antonov.

A. Botšarov rõhutas arutlusaluse proosa assotsiatiivset iseloomu. Inimese sisemaailma süvenemine tingib ka kujutamise vastuolulisuse, sest inimese sisemaailm on loomult vastuoluline ja avaneb kõige paremini teatavates kumastunud seisundites, kriisi- (või piir-) situatsioonides, mida nii rohkesti kasutab vaatlusalune proosa. Siit loogiliste seoste asendamine assotsiatiivsetega. Kuid inimese siseellu tungimine, selle uurimine ei saa olla eesmärgiks omaette (mida peale A. Botšarovi rõhutasid veel mitmed sõnavõtjad — A. Eljaševitš, A. Bučys, S. Antonov, G. Assatiani). Alati peab küsima, milleks on seda vaja. Kohati näib vaadeldav proosa kaotavat just niisuguse vajalikkusetaju.

A. Borštšagovski pidas teose filosoofiliseks aluseks relatiivsusetunnetust ja suhtus sellesse taunivalt. A. Bitov ja A. Botšarov rõhutasid teatavat lõpetamatust, mis peabki olema omane kunstile ja mis on pigem nende jutude voores kui puudus. A. Valtoni puhul leidsid A. Bitov ja A. Botšarov siiski ka seda, et kirjanik tahab oma jutud liiga lõpuni ära rääkida, sageli võiks punkti panna lehekülj või paar varem.

Paljud sõnavõtjad nägid kogumiku juttudes reljeefselt ja kujundlikult välja joonistuvat meie kaasaega (A. Bitov, G. Assatiani, J. Sidorov, A. Eljaševitš, I. Zolotusski), olgu siis läbi muinasjutu (A. Jakubans), utopia (A. Bučys) või alateadvuse (S. Antonov).

Tõsine etteheide tuli G. Assatianilt: rahvusliku tunde puudumine. Ta ei leidnud kogu teosest seda, mis on gruusia kirjanduse puhul nii endastmõistetav — armastust oma rahva, oma keele, oma kodumaa vastu. Ei leidnud seda kuni kogumikku lõpetava M. Undi «Tühiranna» viimase leheküljeni, ja sealgi on armastus kodumaa vastu segatud ironiast, mis tundub eestlastele üldse omane olevat (nimelt ironia, mitte huumor, ehkki viimast mõnda juttu iseloomustades mainiti). Ka I. Drutsele seostus «Tühirand» oma maa, keele ja rahva probleemiga, mida iga uus kunstnike põlvkond iseenda jaoks ikka ja uuesti peab ümber mõtestama ja mida eesti nooremas proosas I. Drutse arvates vahest kõige rohkem teeb see M. Undi teos.

A. Bitov leidis kogumikust just spetsiifiliselt eestlikku, mingit omapärast

hinge mustrit, psüühika joonist, mis teeb selle kirjanduse teistele rahvas-tele ka raskemini ligipääsetavaks. Mitmed sõnavõtjad rõhutasid teatavat folkloorust. A. Bučys nägi J. Tuuliku lugudes kaasaegseid muinasjutte. A. Jakubans käsitles kogumikku terviklikult nüüdisaegse muinasjuturaamatuna, mis oma näilisele eluvõrusele vaatamata väga täpselt annab edasi asjade seisu, seda, mida me tunneme ja mõtleme. S. Antonov arvas, et teatav absurdne huumor (mis on omane eriti A. Valtoni-le) pärineb soome-ugri rahvaste rahvaluulest. G. Assatiani tõi A. Valtoni «Mustamäe armastuse» tõlgendustele lisandusi gruusia folkloorist.

Kõige rohkem tõsteti esile A. Valtoni ja M. Undi jutte. Nõupidamise esimesel päeval kujunes A. Valtoni «Hingekell» teoseks, mida iga esineja püüdis tõlgendada vastavalt oma arusaamadele. Samuti olid rohkesti kõne all tema «Silmus» (mida põhjalikult analüüsis A. Botšarov) ja «Mustamäe armastus». Erinevalt trakteeriti M. Undi «Tühiranda» — jutuna armastusest (A. Botšarov), oma põlvkonnast (A. Martšenko), kodumaast (I. Drutse). Palju tsi-teeriti «Tühiranna» viimast lehekülge («Eile nägin ma Eestimaad» jne.).

Väga põhjalikult ja ausalt analüüsis V. Vahingu «Näitlejat» G. Assatiani, kõrgelt hinnates seda teost ja autori annet, kuid nähes ka tema nõrkusi. «Näitleja» on G. Assatiani arvates teos, kus on palju vaimsust, kuid puudub hingestatus, armastus. Autor püüdleb üksnes tõe poole, kuid inimene vajab ka headust, soojust. Siit teatav tühjus ja relatiivsusetaju. Kuid «Näitleja» on vaieldamatult andeka autori andekalt

kirjutatud teos ja pole meie asi teda hukka mõista, arvas G. Assatiani. Oma teoses on ta seda ise teinud hoopis halastamatumalt (vaidlused isaga).

Meeldisid M. Saadi jutud («Salapuudel» ja «Koobas»), neid tõsteti esile mitmetes sõnavõttudes, võrreldi teiste nõukogude kirjanike analoogilistel teemadel kirjutatud lugudega. Sageli nimetati T. Kallast, T. Vinti, R. Salurit, J. Kruusvalli. Mõnevõrra vähem seondusid arutlustega J. Tuuliku ja eriti Ü. Tuuliku lühijutud. Nende kirjanike andelaad ja ilukirjanduslik loom-ing ei sulandu siiski mainimisväärselt eespool nimetatud kirjanike üldisesse suundumusse, milles, vaatamata väga eripalgelistele andelaadidele, võib tõdeda teatavaid ühisjooni.

Tehes kokkuvõtet kahe tiheda päeva poleemikast, märkis NSVL Kirjanike Liidu juhatus sekretär rahvaste kirjanduse alal J. Surovtsev selle mõttevahetuse sügavust ja vajalikkust. Ta nägi kolme peamist probleemide ringi, mille ümber keskendusid väitlused. Esiteks: arutati kirjanike loomingut, keda väljaspool Eestit väga vähe tun-takse. Teiseks keskendus arutus rah-vuskirjanduse kunstispetsiifikale, nõu-kogude proosakirjanduse jätkuvale mitmekesisumisele, stiililaadide uuene-misele, traditsiooni ja novaatorluse küsimustele. Kolmandaks käsitleti mit-mesuguseid kunstiloomingu üldisemaid probleeme ja maailmavaatelisi küsi-musi. J. Surovtsev rõhutas, et vaatlus-alune raamat on väga sisukas, järgides eesti kirjanduse, «Euroopa ühe mitme-kesisema ja demokraatlikuma kirjan-duse» primordiaalsid traditsioone.

M. Jõgi

AUGUST ANNIST KUNSTILOOME OLEMUSEST

(80. sünniaastapäeva puhul)

Meie nimekas folklorist, «Kalevipoja»-uurija, «Kalevala», «Iliase», «Odüsseia» ja «Loo Igori sõjaretkest» ning paljude soome klassikute (J. Aho, F. E. Sillan-pää jt.) teoste eestindaja August Annist on kirjandusteadlasena oma aukartust äratavas loometegevuses leidnud aega ka kirjandusteooria sõlm-küsimuste käsitlemiseks. Kui 1960. aastate lõpul elavnes huvi kirjanduse ole-must puudutavate küsimuste vastu, kirjutab ta mõttevahetuse korras «Loomingule» artikli «Kirjanduse põ-hifunktsioonid» (1966, nr. 10), mille mõtetihedus ning lugema ahvatlev sõnastamisnõtkus lubavad selles näha üht paremat «Loomingu» esseed, ja mitte üksnes ilmumisaja esseistikat silmas pidades. Ühtlasi seisab see vaieldamatult pretsiisse teadusliku analüüsi kõrgusel. Esteetika ühe sõlm-probleemi — kunsti ja kirjanduse funktsioonide esseeline käsitlemine lisab uurimusele väärtusi, mis tagavad huvitavuse ja naudinguga jälgitavuse läbi aegade, kuigi vahest mõned mõt-tevahetuse korras tõstatatud küsimu-sed on praeguseks minetanud kirjutamisajale iseloomuliku poleemilisuse

(näit. küsimus kunsti polüfunktsio-naalsusest).

A. Annist eristab sõnakunsti nelja põhifunktsiooni, neid omavahel suhtes-tades ja väärtustades. Nõnda on A. Annisti järgi kirjanduse eesmärgiks: «1) viljelda ja teistele vahendada emotsionaalselt rikastavaid elamus-väärtusi; 2) võimaldada endale ja teistele kunstilise sõnakujunduse rõõmu ja selle osavuse naudingut, n.-ö. artistlikke väärtusi; 3) anda elu kujutavaid ja ta seadusi selgitavaid teadmisi väärtusi, informatsiooni, elu-tarkust; 4) sisendada elu ja ühiskonna arengus vajalikke ideoloogilisi ja eetilisi väärtusi, kuulajaid kasvatada». (Lk. 1598.) Osaliselt avab selle klassifikatsiooni lähtekohad juba essee alapealkiri «Kirjandus kui elu kujutaja ja täiendaja». Kui A. Annist lihtsusta-vate kirjandusekäsitustega polemiseeri-des kirjutab, et «sõnakunsti funktsio-niks pole ainult oleva, vaid ka igatsetava elu peegeldamine», leiab ta veidi edasi olevat vajaliku öeldut veelgi täpsustada. Ja nimelt, tõdedes, et inimesel on «vajadus võimalikult inten-siivselt, rikkalt ja aktiivselt elada»,

RINGVAADE

järeldab ta: «Elu intensiivistamine oli enne ja on ka nüüd üks kõige olulisemaid kunsti funktsioone» (lk. 1600). Kunsti polüfunktsionaalsust käsitledes on seega tuginetud inimese loomuse mõtestamisele, millel teatavasti põhineb kunsti olemus ja millest tulenevad eesmärgid. Leidmata siiski siit, ühe essee raamest ammendavat vastust küsimusele, kuidas mõistab Annisti inimese esteetilist maailmasuhet, suundub pilk kahele varasemale esseele — «Elu ja luule põhijõududele» «Loomingu» 1928. aasta detsembri- ning «Ilukirjanduse eluväärtusele» sama ajakirja 1934. aasta märtsinumbris. Need kolm moodustavad sidusa terviku nii autori enda mahukas kirjandusteaduslikus pärandis kui ka meie kirjandusteoreetilise mõtte käekäigus. Kunstilooma olemuse mõtestajana kuulub A. Annist G. Suitsu, J. Semperi, Fr. Tuglase, A. Orase ja A. Aspeli kõrval eesti kaasaegsele kirjandusteadusele aluse panijate plejaadi, olgugi igaühe lähedkohad erinevad või isegi üksteist välis-tavad (võrdluseks A. Annisti enam kui skeptiline hinnang J. Semperi «Kalevi-voja» motiivi-analüüsile).

Kirjanduse polüfunktsionaalsuse tingib teatavasti kunsti sarnasus eluga, tõik, et maailma tajutakse kunstis mit-te üksiktahkudes, vaid tervikuna. Kunsti ja elu sarnasust selgitab inim-tegevuse struktuur. Uurimuses «Kunst modelleerivate süsteemide reas» avab J. Lotman kunstilooma märgiiseloому, kunsti suhted inimese praktilise tege-vusega, tunnetusega, mänguga, väärtusorientatsioonidega. M. Kagan, kes eristab inimese kui sotsiaalse olendi elutegevuse struktuuris nelja lüli (töö, tunnetamine, suhtlemine, hindamine), leiab: selleks et kunst saaks olla inim-tegevuse toimekaks mudeliks, peab ta ühendama kõik need neli inimtegevuse struktuuri lüli. Kunst on niisiis: 1) suhtlemisvahend; 2) väärtusorientat-siooni viis; 3) tunnetuse instrument; 4) objektiivse maailma praktilis-vaimse muutmise vahend.

Need kunstilooma funktsioonide kä-sitlused ilmusid ajas ligilähestikku, oleks aga ülekohtune sellepärast veel nõuda käsitluste kattuvust, seda leid-mata aga hakata eelistama üht teisele. Nõnda ei käsitle Annist lähemalt kunsti märgi-iseloому, mis on keske-ne J. Lotmanil. Ka ei keskendu ta kunstilise informatsiooni üksikküsi-mustele, märkides vaid, et kunst on «teatud vaimne (Pavlov ütleks «teise-nen») inimitarvete rahuldamise, ini-meste omavahelise läbikäimise ja

vaimse kasvatamise vahend» (lk. 1597). Oigupoolest osutub A. Annisti esitatud kunsti olemuse mõtestamine isiksuse-keskseks ja siit tulenevad tema käsit-luse erijooned, mis esteetikuid ja kir-jandusteadlasi on hakanud pingsamalt köitma kümme-kond aastat pärast A. Annisti essee ilmumist. A. Annisti järgi seisavad kunsti põhifunktsioonid isiksuse eluhoiakute, ta väärtuskritee-riumide kujundamise teenistuses. Kir-janduse elamusväärtust ehk, nagu Ann-ist ütleb, elamuste andmist elamislobu enda pärast saadab lõbu- ja rõõmuela-mus, nn. funktsioonilõbu, mida vajab elamiseks iga indiviid «kui elav, kas-vav, paljunev organism». Nähes kirjan-duse elamusväärtuses tema funktsio-neerimise eeltingimust, rõhutades samas, et seda funktsioonilõbu ei tar-vitse pakkuda ainult kunst, eristab Annist sõnakunsti teise põhifunktsioo-nina artistlike väärtuste andmist. Artistlik funktsioon äratab inimeses (nii autoris-loojas kui ka lugejas-kaas-autoris-kaasaloojas) peituvad loomin-gulised jõuvarud, kutsub ellu temas kunstniku, õpetab hõlvama maailma «ilu seaduste järgi». Aga seda vaid tingimusel, kui artistlikkus ei kahjusta sõnakunsti sisulisi funktsioone — elu-kujutuslikku ja ideoloogilist-eetilist.

Kui kõrvutada «Kirjanduse põhi-funktsioone» «Ilukirjanduse eluväärtu-sega», pole raske märgata põhiseisu-kohtade kattuvust neis kahes. See kõ-neleb Annisti kui teoreetiku vaadete stabiilsusest ta tegevuse viljakamal etapil — jääb ju nende kahe funktsioonikäsitluse vahele «Kalevivoja»-uurimuse valmimine-ilmumine.

Samuti tuginevad Annisti vaated kirjanduse polüfunktsionaalsusele «Elu ja luule põhijõududes» arendatud isik-susemudelile. Inimtegevust mõtestab ta kahe väärtusorientatsiooni, elu pidetuse ja elu intensiivistamise, Annisti tollastes terminites kestvustungi ja intensiteedi-tungi koostoimes. Fritz Strichi vasta-vate teooriat kriitiliselt käsitledes pos-tuleerib Annist siin isiksuse kui endaga suhtleva, end kujundava, end loova subjekti põhistruktuuri, näeb ka inimese kunstilist tegevust sellest aspektist. Et kunstilooma olemuse mõ-testamine A. Annisti esituses osutub aegumatuks ja aktuaalseks kaasajal, rääkimata vajadusest tuua lugeja ette ta muugi kirjandusteaduslik pärand (näit. esseed A. H. Tammsaarest, Mait Metsanurgast, F. E. Sillanpääst, J. Ahost jt.), siis näikse ta artiklite taasavalda-mine olevat vägagi vajalik.

P. Lias

E. M. FORSTER 100

Kui Edward Morgan Forster 1970. aastal suri, oli ta üheksakümmend üks aastat vana. Pikk elu oli ta teinud vahetuks tunnistajaks nende suurtele sotsiaalsetele ning poliitilistele mur-rangutele, mida inglise ühiskond — ja veel enam kogu maailm — olid sel sajan dil kogenud. Ent sügavad muutused leidsid tema elupäevil aset ka kir-

anduses. Ajal, mil Forster mõjuka sihiseadjana kirjandusse astus, tunne-tati selgesti XIX sajandi romaani sot-siaal-eetiliste ideaalide ahtust, psühho-loogilise motiveerituse pinnapealsust ja kunstilise väljendusvõimaluse am-mendatust. Algas vana hülgamise ning teisendamise, uue otsimise ning juuru-tamise keerukas protsess, ilma milleta

meil ei oleks seda tänapäeva inglise romaani, mida me praegu tunneme.

E. M. Forsteri aktiivne kaasalöömine vältas tublisti üle poole sajandi ja andis romaanidele ning novellidele lisaks reisikirjeldusi, mälestusi, elulugusid, eriti hinnatavalt aga esseid ning arvustusi. Puht ilukirjanduslik tegevus kestis siiski tunduvalt lühemat aega. Neli romaani ilmusid enne Esimest maailmasõda, viies, kõige tuntum ja tunnustatum — «Teekond Indiasse» (*A Passage to India*) 1924. aastal, kuues, «Maurice», 1971. aastal. Ent ka viimati mainitu, kuigi avaldatud postuumselt (arvatavasti homoseksuaalsete probleemide avameelse käsitlemise tõttu), valmis algvariandis juba aastatel 1913—1914. Forsteri romaanikirjaniku-karjäär jäi küll suhteliselt piiratuks, kuid langes sellesse sisumuutumiste, vormiekperimentide ja esteetiliste arusaamade ümberseadmiste perioodi, mis osutus kõige mõjukamaks ning viljakamaks meie sajandi inglise kirjanduses. See oli aeg, kus avaldasid oma olulisemad teosed James, Conrad, Wells, Lawrence, Virginia Woolf ja Joyce. Forsteri maine kasvas aeglaselt, kuid pidevalt kogu sajandi esimese poole ja saavutas kulminatsiooni pärast Teist maailmasõda, kui moodsa romaani teoreetiline uurimine sai tuult tiibadesse ja tõdeti rohket lõikust, mida andis sajandi algkümnete külv.

Ent kui seame Forsteri omaaegsete romaani uuendajatega ühte ritta, ei tohi me jätta toonitamata tema iseseisvust ning sillaehitaja-taotlusi. Ta ei läinud oma eksperimentides kusagil nii kaugele kui Joyce või Woolf ega jätnud lugejale nii üheseid (väheseid) tõlgendamisvõimalusi kui Wells. Kahtlemata oli temas tubli annus mässumeelt, tarvidust protesteerida nii sotsiaalse ebaõigluse kui ka kirjanduslike kaanonite jäikuse vastu. Ta seisis humanistlike ning liberaalsete traditsioonide eest, tõstis hääle isiklike suhete vabastamise poolt, taunis imperialismi, fašismi, autoritaarsust. Kodunt oli ta kaasa saanud moralistiaje, ülikoolist — ta õppis Cambridge'is vanu keeli ning ajalugu — vabameelsuse, agnostitsismi ja kultuurilembuse.

Vahest ehk just kõige selle tõttu ei

muutunud Forsteri protest Victoria ajastu kirjanduspärandi piiratud vastu selle pelgaks eitamiseks, vaid pigem vana ja uue sümbioosi taotlemiseks. Tema romaane võib lugeda kui ühe konkreetse ajastu olustiku ning käitumismallide, moraali- ning väärtuskäsitluste kriitilis-koomilisi analüüse, mida on nähtud läbi tugeva isikliku kogemuse ja kaasaelamise prisma. Siiski ei tarvitse meil jääda seisma sellele ühele tasandile, sest sinna ei jäänud ka kirjanik. Ta oli pädev ja võimekas kunstnik, kes suutis luua tõhusaid sümboleid ning metafüüsilisi kujundeid, pööras suurt tähelepanu teose tehnilisele ülesehitusele, huvitus komplitseeritud esteetilisest lahendusest. Võiks öelda isegi nõnda: humanistina jagas ta seisukohta, et kunst suudab meid muuta ja lunastada, näidata meile armastust ja tõe, sümbolistina tunnistas ta kunsti jõudu olla väärtus iseeneses, suveräänne tervik.

See «dualism» iseloomustab mõlemat Forsteri peateost. «Howards End» (1910) uurib sajandi alguse Inglismaa eluolu paljude detailides ning tolle ajastu sotsiaalsetes-moraalsetes iseärasustes, «Teekond Indiasse» (välja kasvanud muide autori kahest pikemast viibimisest Indias 1912—1913 ja 1921) jälgib Lääne ja Ida kultuuride, mõtte-laadi, aga ka eelarvamuste ning mittemõistmise paratamatut konflikti Suurbritannia omaaegses koloonias. Ent samal ajal on mõlemad romaanid sümboliterohked läbivalgustused inim-suhete sügavamaks, universaalsemaks avamiseks, mille teevad eriti väärtuslikuks psühholoogiliselt huvitavalt ning täpselt portreeritud karakterid ja meisterlikult konstrueeritud üksiktseenid ning faabula. Märkimisväärne, et Forsteril on tähelepanuväärseid saavutusi romaaniteooria alal: Cambridge'i ülikoolis peetud loengutest kokkuseatud «Romaani aspektid» (*Aspects of the Novel*, 1927) kuulub sageli tsiteeritud käsitluste hulka.

Meie lühimeenutusel on mõistagi oma põhjus, millele viitab ka pealkiri. 1. jaanuaril mõõdus sada aastat vana-meistri sünnist.

E. Soosaar

INDEX LIBRORUM

Täna on kõne all uemad raamatud etnograafia ehk etnoloogia vallas, samuti literatuur materialistliku ühiskonnakäsituse alalt, mis puudutab nii etnose (näit. rahvas, rahvus jms.) probleemi kui etnilisi probleeme ülepea, pakkudes nõnda ka metodoloogilist juhatust etnograafiale (etnoloogile) kitsamas tähenduses.

Viimaste hulgast pälvivad tähelepanu NSV Liidu riikliku preemia laureaadi (1951) Grigori Glezermani teos «Klassid ja rahvused» (*Politizdat*), mis tuli juba uues, täiendatud trükis (1. — 1974), Saksa DV ühe prominentsema filosoofi Alfred Kosingi raamat «Rahvus ajaloo ja kaasajas. Uurimus

ajaloolis-materialistliku rahvusteooria kohta» (sissejuhatav artikkel üldtoimetajalt S. Kaltahtšjanilt; *Progress*), artiklikogumik «Rahvusküsimus ning kaasaegne ideoloogiline võitlus» (vast. toim. NSV Liidu TA akadeemik Mark Mitin; *Fan*, Taškent).

Uurimisinstituutide kõrval on etnograafia teiseks «tsentrumiks» muidugi muuseumid. Sinnapooles juhatavad meid T. Stanjukovitši teos «Etnograafiategadus ja muuseumid. TA etnograafia-muuseumide materjalide alusel» (toim. M. Rabinovitš; *Nauka* Leningradi osakond) ning teejuht «Riiklik NSV Liidu Rahvaste Etnograafia Muuseum» (tead. toim. A. Gadlo; *Lenizdat*) — muuseum

RINGVAADE

ise asub siis Leningradis. Viimasel ajal on tulnud paar uut raamatut, mis kirjeldavad etnograafia enda ajaloolist arenemist. Tervikliku ülevaate annavad asjast nõukogude etnograafi-usundiloolase Sergei Tokarevi (1899) teosed «Etnograafiateaduse lätted (XIX sajandi keskpaigani)» (*Nauka*) ja «Välismaise etnograafia ajalugu» (*Võõrsaja Skola*), mis jõuab tänapäeva välja. Eesti keeles on S. Tokarevilt teatavasti olemas «Religioon maailma rahvaste ajaloos» (1969). Mainitagu siin veel O. Soboli «Ameerika «kultuurantropoloogia» filosoofiliste kontseptsioonide kriitikat» (*Naukova Dumka*, Kiiev) ja J. Vesselkini «Briti sotsiaalantropoloogia kriisi» (*Nauka*). Etnograafia ajalugu puudutavad ka «Ülevaated vene etnograafia, folkloristika ja antropoloogia ajaloost» (*Nauka* Leningradi osakond), mida publitseerib NSV Liidu TA N. N. Mikluhho-Maklai nim. Etnograafia Instituut ning millest tuli 7. vihk (vast. toim. A. Rešetov ja T. Stanjukovitš). Üldetnograafilist huvi pakuvad säärased raamatud nagu aastaraamat «Rassid ja rahvad. Kaasaegsed etnilised ja rassiprobleemid» (*Nauka*), millest tuli 8. köide (1978), V. Kozlovi «Etniline demograafia» (*Statistika*) ning kogumik «Folkloor ja etnograafia. Folkloori seosed muistsete kujutluste ja tavanditega» (vast. toim. B. Putilov; *Nauka* Leningradi osakond).

Vaadeldagu edasi uut literatuuri üksikute etnoste kohta. Kõigepealt seda, mis käib slaavlaste, eriti venelaste kohta. Siin on Nõukogude delegatsioonile ettekanded VIII rahvusvahelisel slavistide kongressil (Zagreb—Ljubljana, sept. 1978) pealkirja all «Slaavi rahvaste ajalugu, kultuur, etnograafia ja folkloor» (vast. toim. I. Kostjuško; *Nauka*), ühisraamatud «Vana-Venemaa ja slaavlaste» (vast. toim. T. Nikolajeva), «Slaavlaste ja idaromaanlaste etnogeneesi ja etnilise ajaloo küsimusi. Metodoloogia ja historiograafia» (vast. toim. V. Koroljuk), «Slaavlaste feodalismi eppohhil. Artiklikogumik akad. V. I. Tšepita 100. sünniaastapäevaks» (vast. toim. L. Tšerepnin), «Slaavi kultuurid slaavi rahvaste kujunemise ja arenemise eppohhil XVIII—XIX sajandil. UNESCO rahvusvahelise konverentsi materjale» (kõik *Nauka*). Vene rahvas on uuritavaks teostes, nagu V. Mavrodini «Vene rahva päritolu» (Leningradi ülikool), M. Rabinovitši «Ülevaated vene feodaallinna etnograafiast. Linlased, nende ühiskondlik ja kodune elu» (*Nauka*), T. Bernštami «Pomoorid. Rühmituse kujunemine ning majandamissüsteem» (toim. K. Tšistov), uurimus- ja materjalikogumik «Vene rahva pulmakombestik» (toim. K. Tšistov ja T. Bernštam; mõlemad *Nauka* Leningradi osakond). Mõned uued raamatud toovad lisa ka soome-ugri rahvaste etnograafiasse. Need on J. Surhasko «Karjala pulmakombestik. XIX saj. lõpp — XX saj. algus» (ikka *Nauka* Leningradi osakond), K. Kozlova «Ülevaated mari

rahva etnilisest ajaloost» (Moskva ülikool), N. Mokšini «Mordvalaste etniline ajalugu. XIX—XX saj.» (Mordva Raamatukirjastus, Saransk), V. Pimenovi «Udmurdid. Etnose komponentanalüüsi katse» (*Nauka* Leningradi osakond), V. Pimenovi ja L. Hristoljubova «Udmurdid. Etnosotsioloogilised ülevaated» (*Udmurtia*, Iževsk). Edasi on esitleda terve rida uurimusi muude ajaloolis-etniliste ühenduste kohta, kes on asustanud või asustavad tänagi NSV Liidu territooriumi. Nende uurimuste näideteks võiks olla A. Terenožkini «Kimmerlased», artiklikogumik «Sküüdid ja sarmaadid» (vast. toim. A. Terenožkin; mõlemad *Naukova Dumka*, Kiiev), J. ja G. Fjodorovi «Varased türgid Põhja-Kaukaasias. Ajaloolis-etnograafilised ülevaated» (Moskva ülikool), dokumendi- ja materjalikogumik «Sajanditepikkuselt mahajäämuselt sotsialismile. Leninliku rahvuspoliitika teostamine Tšetšeen-Ingušეთias. 1917—1941» (tead. toim. S. Džugurjants; Tšetšeeni-Inguši Raamatukirjastus, Groznõi), artiklikogumik «Perekond ja perekonnatavandid Kesk-Aasia ja Kasahstani rahvastel» (vast. toim. G. Snessarev; *Nauka*), J. Muhametšini «Ristitud tatarlased. Materiaalse kultuuri ajaloolis-etnograafiline uurimine. XIX saj. keskpaik — XX saj. algus» (*Nauka*), H. Hassanovi «Tatari kodanliku rahvuse kujunemine» (Tatari Raamatukirjastus, Kaasan) artikli- raamat «Altai ja Lääne-Siberi muist- sed kultuurid» (vast. toim. V. Molodin), J. Toštšakova «Altai rahvakultuuri traditsioonilisi jooni. XIX saj. — XX saj. algus», artiklikogumik «Altai ja Lääne-Siberi rahvaste etnograafia» (vast. toim. A. Okladnikov; kõik *Nauka* Siberi osakond, Novosibirsk), artiklikogumik «Siberi ja Põhja rahvaste materiaalne kultuur» (vast. toim. I. Volodin; *Nauka* Leningradi osakond), N. Starkova «Itelmeenid. Materiaalne kultuur XVIII sajandist XX sajandi 60-ndate aastateni. Etnograafilised ülevaated» (*Nauka*), «Moldaavlaste. Ülevaated ajaloost, etnograafiast, kunstiteadusest» (vast. toim. J. Grosul; *Štiin-tsa*, Kišinjov).

Viimaks leidub mõnesugust materjali nõukogude rahva kui uusima ajaloolis-etnilise ühenduse kohta: ühismonograafia «Kaasaegsed etnilised protsessid NSV Liidus» (vast. toim. J. Bromlei; *Nauka*), K. Hanazarovi «Rahvuskeele probleemi lahendamine NSV Liidus», A. Agajevi «(Väike)rahvaste käekäik» (mõlemad *Politizdat*), L. Metelitsa «Sotsialistlike rahvaste õitseng ja lähenemine» (*Prosvetšeniye*), ühismonograafia «Rahvussuhted arenenud sotsialistlikus ühiskonnas» (vast. toim. M. Kulitšenko; *Mõsl*), A. Dašdamirovi «Nõukogude rahvas. Mõnesid uue ajaloolise ühenduse ühtsuse filosoofilis-sotsioloogilisi probleeme» (*Azer-nešr*, Bakuu), ühismonograafia «Inimeste uus ajalooline ühendus: olemus, kujunemine, arenemine» (A. Artemjev jt.; *Mõsl*).

ENDEL TENNOV

1926–1978

14. detsembril 1978 tabas meie kirjandust valus kaotus. Parimas loomeeas suri ootamatult Endel Tennov. Lauale jäi uue romaani käsikiri, mille lõpuleviimist ta ise pidas paari kuu küsimuseks...

E. Tennov sündis 15. jaanuaril 1926 Virumaal Vaivara vallas meremehe perekonnas. Tema noorus ja eneseot-singud langesid sõjajärgsele perioodile. Töötanud mitmel pool, õppinud lühikest aega Tartu Riiklikus Ülikoolis bio-loogiat ja Tartu Riiklikus Kunstiinstituudis skulptuuri, sai E. Tennovist aastateks ajakirjanik. «Pikker», «Noorte Hää!», «Kommunismiehitaja», «Sirp ja Vasar» ja veel mõned teised on toimetused, kus E. Tennov eri aegadel töötas.

40-ndate aastate lõppu langes E. Tennovi kui jutukir-janiku debüüt perioodilises trükisõnas. Järgnesid õnnestu-mised novelli- ja romaanivõistlustel. Juba E. Tennovi esi-mene raamat, romaan «August Mõigu oma hobu», mis ilmus 1961. aastal, näitas, et meie kirjandus on rikastunud uue andega. Kuni viimase ilmunud teoseni (proosakogu «Õöd vanas majas», 1976) jätkas Endel Tennov visalt oma teemat — humoristliku varjundiga ilmestatud mõtisk-lusi tõsisest, lihtsast ning ometi raskest asjast: kuidas olla inimene inimeste seas. Ta jõudis avaldada seitse raama-tut. E. Tennovi parimad teosed, näiteks romaanid «Ränd-linnud lähevad teele» ja «live. live» ning jutustus «Mar-giti kadumine», jäävad eesti nõukogude kirjanduse raud-varasse.

Sageli sekkus E. Tennov kirjanduselu päevaprobleemi-desse. Temast jäi maha hulgaliselt sisukaid arvustusi. Ta tegutses samuti dramaturgina.

Paraku jäi lõpetamata romaan «Tagala», mida ta ise nimetas oma elutööks.

Tundsime Endel Tennovit kui eluröömsat ja äärmiselt osavõtlikku inimest. Mäletagem teda, oma sõpra ja kol-leegi, sellisena, nagu ta oli.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG (pea-
toimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

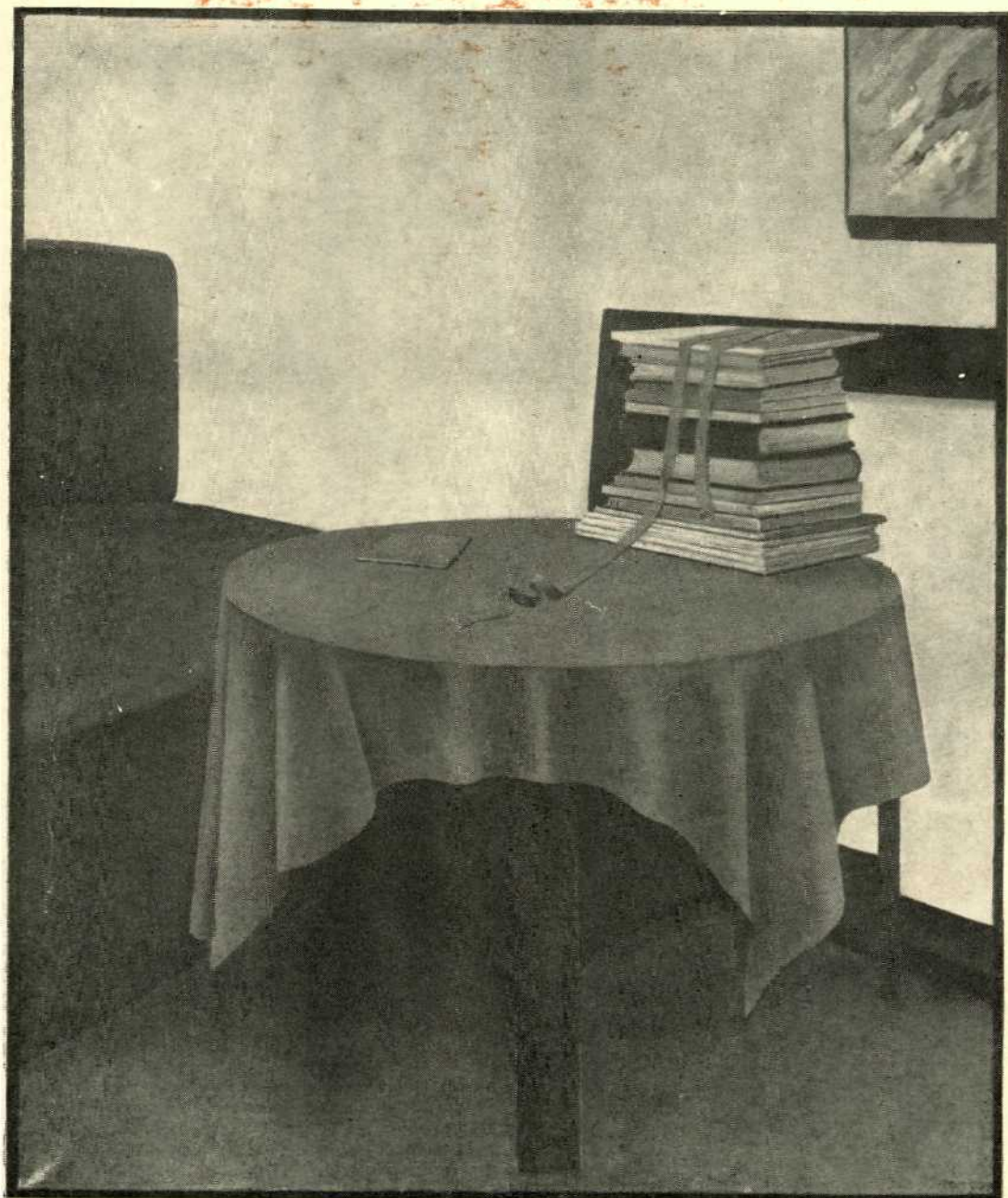
- 3 A. PAJU
Merkuuri tütar
- 37 V. ADAMS
Luuletused
- 40 J. KRUSVALL
Meierei elanikud
Kevad külas
Laul
- 43 E. MIHKELSON
Luuletused
- 46 A. VALTON
Aevastus
- 51 M. VALLISOO
Luuletused
- 60 N. BATURIN
Metsast ja metsikusest
- 68 J. IWASZKIEWICZ
Luuletused
- 76 Ü. MATJUS
Moraaliprobleemi spetsiifikast, eriti teaduse
suhtes
- 89 P. KUUSBERG
Töömees
- 96 E. SIIRAK
Valmar Adamsi viis rolli
- 107 E. SÄÄRITS
Südame ja sulega kolme revolutsiooni rivis
- 113 E. ROOS
Gustav Suitsu murranguline õppeaasta
- 130 M. HINT
Paberist
- 132 A. KAALEP
Kahtlustades Andres Ehinit uuele arengura-
jale astumises
- 134 I. VIIDING
Uitamised elu(puu)laantes
- 135 Ü. TONTS
Jälle Anne-Mai
- 137 RINGVAADE
- 56 G. REINDORFF *90. Öö saabudes
(Grafiit) 1955
- 58 G. REINDORFF *90. Palavad augustipäevad
(Grafiit) 1955

Esikaane siseküljel:
L. MIKKO. Natüürmort
(Öli) 1977

Tagakaane siseküljel:
A. TOLTS. Laud
(Öli) 1978

Toimetuse address:
200 001, Tallinn, Harju t. 1,
tel. 441-365, 440-780, 440-781.
Kirjastus «Perioodika»,
Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 6. 12. 78.
Trükkimisele antud 8. 1. 79.
Trükiarv 19 000.
Ofsetpaber, 60x70/8.
Trükipoognaid 18,5.
Tingtrükipoognaid 14,43.
Arvestuspoognaid 14,49.
MB-01404.
Tellimise nr. 4071.
EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 1,
jaanuar 1979
Hind 50 kop.
На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР
«Лооминг» («Творчество»)
№ 1, январь 1979.
Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харью, 1,
тел. 441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

ANDRES TOLTS

Laud (Õli) 1978

50 KOP.
78 174